

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI**

**BATI DÜŞÜNCE TARİHİ İÇERİSİNDE
KOMPLO VE KURAMLARI**

(Doktora Tezi)

**Hazırlayan
20056147 Barış BAŞARAN**

**Danışman
Prof. Dr. Ali AKAY**

İSTANBUL - 2012

Bariş BAŞARAN tarafından hazırlanan **Batı Düşünce Tarihi İçerisinde Komplo ve Kuramları** adlı bu çalışma aşağıda adları yazılı jüri üyelerince Oybirliğiyle / Oyçokluğuyla Doktora Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 06 / 06 / 2012

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Ali AKAY (Danışman-Tez İzleme Komitesi Üyesi)

.....

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Besim DELLALOĞLU (Kırıkkale Üniv.-Tez İzl.Kom. Üy.)

.....

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Sibel YARDIMCI (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

.....

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Cem Doğan YAŞAT

.....

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Dikmen BEZMEZ (Koç Üniv.Öğr.Üy.)

.....

z
DB

İÇİNDEKİLER

Sayfa no.

ÖNSÖZ.....	VI
ÖZET.....	X
SUMMARY.....	XI
ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ.....	XII
1. GİRİŞ: KOMPLO VE KOMPLO KURAMI.....	1
1.1. Komplo Kuramları.....	7
1.2. Komplo Kuram Türleri.....	13
1.3. Merkezden Çevreye.....	19
2. KOMPLO ARACILIĞIYLA BARIŞ.....	25
2.1. Komplo Suçunun İcadı.....	30
2.2. Komünal Hareketler.....	32
2.3. Ortaçağ Kenti.....	34
2.4. Eşitlerarası Sözleşme.....	40
3. GEÇ ORTAÇAĞDAN ERKEN MODERNE KOMPLO KURAMLARI.....	44
3.1. Kronoloji ve Tarihsel Bağlam.....	44
3.2. Yahudiler.....	49
3.3. Haçlı Seferleri.....	51
3.4. Entegrasyondan Getto'ya.....	58
3.5. Tefecilik.....	59
3.6. Gizli Cemiyetler.....	61
3.7. Büyücü ve Sapkın.....	64
3.8. Antlaşma Anolojileri ve Demonoloji.....	67

	II
3.9. Bir Kollektif Eylem Biçimi Olarak Antlaşma.....	71
3.10. Komplo Fikri ve Antlaşma.....	73
3.11. Antlaşma Teolojisi.....	76
4. MERKEZİLEŞME VE ZULMEDİCİ TOPLUMUN DOĞUŞU.....	81
4.1. Ulusal Monarşiler ve Bürokrasi.....	81
4.1.1. Uzmanlaşma.....	85
4.1.2. Kraliyet Kültünün Doğuşu.....	86
4.1.3. Tapınakçılar Komplosu.....	89
4.2. Kilise ve Ruhban Sınıfı.....	91
4.2.1. Gregoryen Reformu.....	94
4.2.2. Ruhban Sınıfı	98
4.2.3. Kilisenin Ruhbanileştirilmesi.....	101
4.2.4. Sapkınlık.....	103
4.2.5. Tanrını İmgesinden İnsan.....	106
4.2.6. Ruhani Yaşamın Öznelleştirilmesi.....	108
4.3. Zulmedici Toplumun Doğuşu.....	112
4.3.1.Çile İle İmtihan.....	116
4.3.2.Literati ve Ruhban.....	121
4.3.3.Merkeze Karşı Yerel.....	126
4.3.4.Merkezileşme, Direniş ve İsyan.....	128
4.3.5.Aristokratik Komplo.....	132
5. ERKEN MODERN AVRUPA VE FRANSIZ DEVRİMİ.....	138
5.1. Fransız Devriminde Komploculuk.....	139
5.2. Toplumsal Yorum ve Revizyonizm.....	142
5.3. Komplo Söyleminin Dönüşü.....	146
5.4. Amerikan Devrimi.....	149

	III
5.5. Anglosakson Ve Fransız Deneyimleri.....	154
6. ERKEN MODERN AVRUPA SİYASİ KÜLTÜRÜ.....	157
6.1. Mutlakiyetçi Mahremiyet.....	165
6.2. İngiliz İstisnacılığı.....	166
6.3. Fransa.....	170
6.4. Söylenti ve Komplo.....	176
7. BENLİK KOMPLOLARI.....	183
7.1. Risk Toplumu ve Postmodernizm.....	183
7.1.1. Risk.....	185
7.1.2. Refleksif Modernizasyon.....	189
7.1.3. Zaman ve Mekan.....	193
7.1.4. Toplumsal Sigortanın Çöküşü ve Aktif Güven.....	195
7.1.5. Bireyselleşme.....	201
7.2. Risk Toplumu ve Hoşnutsuzları.....	206
7.2.1. Özgür Seçim ve Kaygı.....	209
7.2.2. Komplo Anlatıları ve Büyük Ötekinin Çözülüşü.....	212
7.2.3. Öteki ve Sembolik Düzen.....	213
7.2.4. Büyük Öteki Mevcut Değildir.....	219
7.2.5. Şikayet Kültürü ve Komplo.....	224
7.2.6. Toplumsal Denetim ve Birey.....	226
7.2.7. Faillik Paniği.....	233
7.2.8. Yorum Krizleri.....	236
8. SONUÇ.....	239
8.1 Cehaletin Komplo Kuramı.....	246
8.2 Marksizm ve Komplo Kuramı.....	249
9. EKLER.....	254

	IV
10.KAYNAKLAR.....	268
11.ÖZGEÇMİŞ.....	278

ÖNSÖZ

Franz Kafka şöyle bir roman yazmış olabilirdi: Düşman.. O zaman, düşmanın belirsizliğinin kaygıya yol açtığı görülürdü. «Angst»ün özü, belirsiz bir düşman duyumsamaktır. Tersine, düşmanın kim olduğuna karar vermek ise akıl (yüksek siyaset) işidir ve bir kez düşman belirlendikten sonra kaygı biter ve geriye en fazla korku kalır.¹

Bu çalışmaya başladığım dönemde (2006-2007) gerek ülkemizde gerekse dünya çapında, popüler kültürdeki örnekleri kadar akademik dünyada da, sosyal bilimler alanındaki tartışmalara konu edilmeye başlanan bir "komplo kuramları" fenomeninin yaygınlığının tespit etmekteydim. 2000'li yıllardan itibaren bugüne baktığımızda, karşımıza çıkan, dünya çapında bestseller olmuş başta "Da Vinci Şifresi" ve diğer Dan Brown romanları, dünyanın birçok ülkesinde on bir yıl boyunca yayınlanan ve Time dergisinin ifadesiyle "90'lı yıllar popüler kültürünün mihenk taşı" "X-Files" dizisi,² ya da "JFK", "Enemy of the State", "Conspiracy Theory", "Truman Show", "Minority Report" ve "Matrix" üçlemesi gibi büyük gişe başarısı sağlamış yakın dönem Hollywood yapımları gibi örnekler üzerinde popüler kültür ve sanatlarda "komplo" temasının çarpıcı bir biçimde öne çıktığını söylemek mümkündür.

Buna ilave olarak, Ortadoğu ama özellikle İsrail-Filistin meselesinin Amerikan ve Dünya siyasetine etkileri üzerine son yıllarda yapılmış kimi çalışmalarda "Komplo Kuramı" temasını güncelleştiren yeni entelektüel tartışmalara işaret etmekteydi. Harvard ve Chicago Üniversitelerinden iki siyaset bilimcisinin çalışması, "The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy" böyle bir tartışmayı merkez medyaya taşıyan ilk

¹ Carl Schmitt'den aktaran Gopal Balakhrshnan, The Enemy: An Intellectual Portrait of Carl Schmitt, 133

² A Star Trek into the X-Files <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,986144,00.html?iid=chix-sphere>

çalışma oldu.. New York Times bestseller listesine girebilen ender akademik yayımlardan biri olan bu kitap, çok kısaca, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu dış politikasının geleneksel amerikan çıkarları algısının dışına çıkmakta olduğu, bunun birincil nedenin de ülkede dış politikayı yönlendiren en güçlü aktör olarak "İsrail Lobisi"nin varlığı olduğunu iddia ediyordu.³ Bilindik anti semitik komplo kuramlarıyla benzerlikleri itibariyle eleştirilen bu çalışmayı, yine akademik dünyadan, bu kez sosyalist soldan Latin Amerika çalışmaları üzerinde uzmanlaşmış James Petras'ın "The Power of Israel in the United States," ve "Rulers and Ruled in the US Empire: Bankers, Zionists and Militants"⁴ izlemekteydi. Muhafız çevrelerden bir başka saygın entelektüel, Norman Finkelstein'in "Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering"⁵ ise amerikan sinema ve medyasında yahudi soykırımının sunuluş biçimini tartışmaya açıyor ve buradan hareketle Amerikan Yahudi Cemiyeti'ni kendi ve İsrail'in çıkarlarını sürdürebilmek adına bu acıları sömürmekle suçluyordu. Öyle ki, Irak savaşı sonrası, savaşın nedenleri ve Ortadoğunun geleceği konusunda öngörü sağlayabilecek açıklayıcı modellerin krizinde, merkezinde sadece İsrail ve Yahudi lobilerinin değil, onlarla işbirliği yaptıkları iddia edilen Amerikan yeni sağını oluşturan önde gelen liderlerin çoğunluğunun mensup olduğu, bir "Evanjelik Komplo" dahi tartışılmaktaydı.⁶

Hemen hepsi, merkez medya ve akademik çevrelerden isimlerin kalemlerinden ve kataloglarında saygın akademik çalışmalara yer veren yayınevlerinden çıkmış örnekleri çoğaltılabilecek bu çalışmalar, komplo kuramları ile meşru, ana akım, akademik çalışmalar arasındaki sınırları flulaştırmakta ve nelerin komplo kuramı, nelerin hakiki sosyal bilimsel çalışmalar olarak sınıflandırılabilceği konusundaki

³ John Mersheimer ve Stephen Walt, The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy, Farrar, 20007

⁴ James Petras, Clarity Press, 2006 ve 2007

⁵ Finkelstein, The Holocaust Industry: Reflections on the Exploitation of Jewish Suffering, Verso 2001

⁶ Stephen Spector, Evangelicals and Israel: The Story of American Christian Zionism, Oxford University Press, 2009

konvansiyonel yaklaşımları tartışmaya açmaktaydı. Kuşkusuz son yıllardaki bu artışın gerçekleşmesi, tek başına birçok komplo kuramına ilham vermiş "11 Eylül" saldırılarının ertesinde taraftarlarını arttıran Amerikan sağının militarist politikalarını açıklama ihtiyacını da barındırmaktaydı. Bununla birlikte saldırıların öncesi ve sonrasında da devamlılığının izleri sürülebilen bir komplo kültürünün varlığı tartışmaları, tek bir olaya dönük reaksiyonla açıklamanın yetersizliğini bize göstermekteydi.

Kabaca, 2000'li yıllarda Türkiye yazınında ve popüler kültüründen kimi örneklerin de bu bağlamda dikkat çekici olduklarını söylemek yanlış olmaz. Rıfat Bali, yine bu dönemde Türkiye'de ana akım medyalarda gittikçe daha fazla görünür olan, geleneksel entelektüelden bir dizi özelliği itibariyle ayrılarak daha çok komplo kuramcıları arasında sınıflandırılabilir bir yazar kategorisine "araştırmacı yazarlara" işaret ederken,⁷ bize bu yazarların sağdan olabildiği gibi artık belki daha çok soldan ve hatta ana akım medya organlarından ulaştıklarını⁸ söylemektedir. Bununla birlikte Bali'nin tespitlerinin dünyadaki benzer gelişmelerden farklı bir tablo çizmediğini hatırlatmamız gerekir. Nitekim, çalışmamızda da örneklerine değineceğimiz gibi bugün komplo yazını her zamankinden yaygın görünümünü, eskisinden farklı olarak marjinal kesimlere özgü değil, hem merkez medyalarda hem

⁷ Rıfat Bali, "Araştırmacı Yazar Kavramı Üzerine Çeşitlemeler", Virgül, Ekim 2006, Sayı:100, http://www.rifatbali.com/tr/genel_yazilar/makaleler/arastirmaci_yazar_kavrami_uzerine_cesitlemeler.html

⁸ Yalçın Küçük ve Soner Yalçın'ın son dönem hemen hemen tüm çalışmaları, çok satanlar listelerinde tepelerden girerken, Hakan Erdem'in "Unomastica Alla Turca" (Kanat y.y.,2004) romanı, komplo kuramlarına özgü kurgularla, akademik tarihçiliğin aykırı tezlerini bir alternatif tarih perspektifi içerisinde roman formunda bir araya getirmekte ve böylelikle son dönem yazınında öne çıkan tarihi komplo örneklerinin de yergisini yapmaktaydı. Yine bu bağlamda Reha Çamuroğlu'nun üçlemesi, "Son Yeniçeri", "Kalem Efendisi" ve "Bir Anlık Gecikme" (Everest Yayınları) yakın Türk siyasi tarihinin, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından Jöntürkler'e kadar olan bölümünü komplo kuramları ile Ortodoks tarih yorumları arasındaki farkları silikleştirmekte, yazar "Yeniçeriliğin Bektaşılığı ve Vaka-i Şerriye" kitabında bu görüşlerini akademik tarihçiliğin formları içerisinde tartışmaya açmaktadır.

de sol ve sağ kökenli entelektüel çalışmalarda izlerini görebilmememize borçludur.⁹

Çalışmamız; komplo kuramları üzerine mevcut sosyolojik literatürü incelemek, buradan hareketle özellikle son yıllardaki yaygınlığının sosyolojik imalarını inceleme perspektifiyle kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, Slavoj Žizek, Ulrich Beck, Anthony Giddens ve Timothy Melley gibi sosyologların bizim gibi anlamlı bulduğu ve güncel örnekler üzerinden açıkladıkları fenomenin üzerinde çalışmamızın son bölümünde ayrıntılı olarak durulmaktadır. Bununla birlikte çalışmanın ilerleyen aşamalarında, başta tez danışmanım Prof. Dr. Ali Akay ve tez izleme komitesindeki diğer hocalarım Yrd. Doç. Dr. Sibel Yardımcı ve Prof. Dr. Besim Dellaloğlu'nun yapıcı eleştirisi ve yönlendirmeleri ile, sadece yakın tarihli bir fenomenin sosyolojik analizi üzerinde durmaktansa, komplo ve komplo inanışlarının batı düşünce tarihi içerisindeki seyrine de çalışmamızı içerisinde ayrıntılı yer verme ihtiyacı ön plana çıkmıştır.

Bu perspektifle "komplo" kavramının ilkin batı düşünce tarihinde, geç ortaçağ döneminde tartışılmaya başlandığı koşullara ve bugünden bakarak ilk komplo kuram formları adını verebileceğimiz anlatılara odaklandığımda, kavramların gerek anlamsal, gerekse üretilip dolaşıma sokuldukları kültürel-siyasi bağamların farklılaşma koşullarında, komplo ve komplo kuramı anlayışlarının da farklı form ve türler içerisinde ifade edilmesi gerektiği sonucu kendisini dayatmıştır. Nitekim çalışmamın ana eksenini bizim üç form ve üç dönem içerisinde ana hat ve ideal tiplerini¹⁰ tespit ettiğim, süreklilikler kadar, kopuş ve dönüşümlere de işaret eden bu perspektife borçluyum. Beni bu doğrultuda yönlendiren hocalarımla başlarda kafamda mevcut bulunan sorunsalı geliştirmek suretiyle çalışmamın son haline

⁹ Peter Knight, Conspiracy Culture, sy:11

¹⁰ "İdeal" ya da "saf tip" kavramını, Max Weber'in kullandığı, soyutta oluşturulmuş hipotetik ve doğası itibarıyla doğa bilimlerinde farklı olarak sosyal bilimlere özgü, subjektif bir kategori anlamında kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Max Weber, Economy and Society

almasındaki katkılarına müteşekkirim.

Bariş Başaran

Florya / Mayıs 2012

ÖZET

Bu çalışma; komplo ve komplo kuramı fikirlerini, batı düşünce tarihi içerisinde ortaya çıkışları, geçirdiği dönüşümleri ve günümüzde aldığı çağdaş biçimleri incelemektedir. Çalışma, öncelikle yaklaşık iki bin yıllık tarihe sahip komplo kavramının ancak ortaçağın sonlarına doğru günümüzde sahip olduğu pejoratif anlamı edinişini, buna nazaran komplo kuramı tabirinin, diğerinden yaklaşık dokuz asır sonra, geçtiğimiz yüzyıl içerisinde ortaya çıkışını tespit eder. Çalışmada, kavramlar üzerine mevcut sosyal bilimler literatüründe yapılan tanım ve tartışmaların bir özeti verildiği gibi, kavramlar tarihsiz ve sabit kategoriler olarak ele alınmış ancak, batı düşünce tarihi içerisinde farklı dönem ve koşullarda anlam değişim ve çeşitlenmesi kazandıklarını vurguladığımız bu iki kavramın bu dönüşümleri, ortaya çıktıkları tarihlerdeki sosyolojik ve siyasal bağlamlar içerisinde tartışılmıştır. Bu şekilde komplo teriminin ilkin günümüzdeki anlamıyla Batı hukuk metinlerinde gözükmeye başladığı geç Ortaçağ, diğeri erken Modern ve Fransız Devrimi ve sonuncusu İkinci Dünya Savaşı sonrası Ulrich Beck ve Slavoj Žižek gibi düşünürlerin "risk toplumu" ya da "büyük ötekinin çözülüşü" kavramsallaştırmaları içerisinde tartıştıkları dönem koşulları içerisinde olmak üzere, üç farklı dönem içerisinde birbirleriyle alakalı ancak farklı üç komplo kuram form ve kavramsallaştırması ileri sürülür.

Çalışmamızın sonuç bölümünde, komplo kuramları üzerine güncel eleştirel, literatür, kendi yaklaşımımızdan farklarına dikkat çekilerek aktarılırken, Karl Popper'ın "cehaletin komplo kuramları" kavramsallaştırma ve eleştirisinin üzerinde durulmaktadır.

ANAHTAR KELİMELELER: Komplo, Komplo Kuramı, Ortaçağ, Zulmedici Toplum, Merkezileşme, Postmodernizm

SUMMARY

This work focuses on, ideas of conspiracy and conspiracy theory, via their rise in the history of Western thought, their transformations and their contemporary forms and appearances. Starting with the claim that the term "Conspiracy" though has its origin of pejorative meaning in the literature of late Medieval era has a history going back to two thousand years in Ancient thought, while the phrase "Conspiracy Theory" is a recent invention of the Twentieth Century. Providing the definitions and discussions about the terms in the social science literature up to the present, we approach them, not as ahistoric and static categories, but in line with the transformations and variations of meanings and with respect to the sociological and political context in which they are fabricated. In this way, we come up with three interrelated but different conceptions and forms of conspiracies of relevance to three different eras, starting with the late Medieval era in which the term first appears in European law texts, moving unto the early Modern and French Revolutionary period and finally reaching Post World War Two thought, in which philosophers Slavoj Zizek and Ulrich Beck designate as "risk society" or "demise of the big other".

We conclude our work, with a general review of the existing literature on conspiracy theories, via emphasizing our peculiar approach and with special reference to Karl Popper's conception and criticism of "conspiracy theories of ignorance".

KEYWORDS: Conspiracy, Conspiracy Theory, Middle Ages, Persecuting Society, Centralization, Postmodernism

ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ

Sayfa no:

Şekil 1: Komplo Kuram Öznelerinin Bir Sınıflandırılması..... 271

GİRİŞ:

Komplo ve Komplo Kuramı

Komplo kuramlarının yaygınlık ve tartışılabilirliğini sorunsallaştıran Peter Knight, tabirin ingilizcede belirişinin kökeninin izini 1909 yılına kadar sürer. 1960'lı yıllarla birlikte popüler kullanıma kavuşan kavramın, Oxford Sözlüğü'ne giriş tarihi ise 1997 yılıdır.¹ Kennedy suikasti üzerine yapılan komplo teorilerine olan itimadı ölçen bir araştırmaya göreyse, 1963 yılında resmi açıklamalara inançsızlık ve çeşitli komplo kuramlarına itimad yüzde 66 iken aynı araştırma 1990 yılında tekrarlandığında sonuç yüzde 90 olarak ölçülmüştür.² Bu alanda çalışan bir başka araştırmacı Alastair Spark'a göre; Kennedy suikastinden Yeni Dünya Düzeni üzerine aşırı sağ söylemlere ya da X-Files gibi televizyon dizilerinden İnternet üzerinden sürekli yayılan sayısız spekülasyon haberlere bütün bu gelişmeler bugün için tam anlamıyla bir söylem olarak komplo kuramının kamu alanında dolaşıma giren söylemlerin önemli bir parçası haline gelişine işaret etmektedir. Yazara göre, bu aynı zamanda hem günümüz toplumunu hem de topluma yön veren çağdaş kaygılarını anlamlandırabilmek için de önemli bir popüler kültür göstergesidir³

Spark'ın tespitlerine katılan Knight, 1950'li yıllarla birlikte, paranoya ve komplo temalarının Amerikan kültürel üretiminin görünür ve yaygın bir parçası haline geldiğini yazarken, Kennedy suikastinden Bill Clinton'a yönelik eşi Hillary Clinton tarafından medya önünde öne sürülen "sağcı komplo" ithamlarına, Thomas Pynchon'ın çok satan romanlarından popüler televizyon dizisi "X-Files"a kadar komplo söyleminin farklı tezahürlerine dikkatimizi çeker. Knight'a göre; "Kısaca söylendiğinde, bilinçli ve üzerinde düşünülmüş bir "komplo eğlence kültürü"

¹ Peter Knight, Conspiracy Culture, 14

² Patrick Leman, The Lure of the Conspiracy Theory, New Scientist, 20612

³ Alisdair Spark, Conjuring Order: The New World Order and Conspiracy Theories of Globalization, 51

günümüzde tamamıyla ana akım hale gelmiştir"⁴

Komplo kuramlarının daha ciddi ve eğlence kökenli çeşitlerinin birbirlerinden ayırt edilmelerinin zorlaştığı bu atmosferde, daha önceki dönemlerin siyasi şeytanlaştırmalarının aksine, komplo kuramlarının bugün daha yaygın ve ikna edici görünmelerinin sebeplerinden birisi de artık sadece siyasi aşırı uçlara özgü dogmatik karakterlerini yitirmiş olmalarıdır. Her ne kadar geleneksel sağ kanat şeytanlaştırma söylemleri halen daha etkinliğini sürdürüyor da olsa, geride bıraktığımız on yıllar, artık bilimsel ya da yönetsel olsun, olayların "resmi yorumları'na yönelik yarı ciddi yarı sinik bir popüler paranoyanın ortaya çıkışına sahne olmuştur. Amerikan mediasındaki tartışmalara odaklanan Peter Knight, bu ortamda, 1960'ların siyasi suikastleri, 70'lerde ortaya çıkmaya başlayan gizli servislerin faaliyetleri üzerine tartışmalar, Watergate krizi ve İran-Kontra ilişkisi gibi büyük skandallar, komplo kuramlarının, geleneksel sağ kanat "büyük hükümetin" amerikalıların yaşamlarına müdahalesine yönelik korkulardan, tipik olarak sol kökenli bir "görünmez hükümet"in faaliyetlerine yönelik kaygılarla iç içe geçmeye başlamıştır.⁵

Bu alanda ülkemizdeki literatürü inceleyen araştırmacılardan, Rıfat Bali de benzer bir dönüşümü Türkiye özelinde tespit eder. Olayların resmi izahatlarına şüphe ile yaklaşan ve "Siyasi, ideolojik veya stratejik nedenlerle hareket eden bazı gizli veya yarı gizli güç odakları, istihbarat servisleri veya süper güçlerin bu felâket veya kazalara sebep oldukları" izahını öne süren komplo kuramları, batıda aşırı sağ ve neo faşist çevrelerde son derece yaygındır." Bununla birlikte, Türkiye'de yakın geçmişe kadar bu tür yayınlara gösterilen ilgi Batı'yı andırır biçimde İslamcı ve Aşırı Milliyetçi çevrelerle sınırlı iken, Bali'ye göre; "Önce 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi, ardından 11 Eylül 2001 İkiz Kuleler saldırısı ve nihayet İkinci Irak Savaşı ile birlikte" "komplo teorileri"ne gösterilen rağbet aşırı sağ kesimle sınırlı kalmamış,

⁴ Peter Knight, Conspiracy Nation: The Politics of Paranoia in Postwar America, 6

⁵ Ag.k.,7

görsel ve yazılı medyanın desteğiyle çok geniş bir kesimde itibar görerek, "âdeta meşruiyet ve inandırıcılık kazanmıştır." 1999 ila 2003 yılları arasında bu alanda yapılan yayımların bir envanterini çıkaran Bali, 1999'da bu kapsamda bir, 2000 yılında 2, 2001 yılında ise yine sadece bir adet kitap yayımlanmışken, 2003 yılında on dört yeni kitabın okuyucuya sunulmuş olduğunu belirtir. Bali'ye göre, 2001 yılı sonrası bu çarpıcı artışın birincil nedeni 11 Eylül 2001 İkiz Kuleler saldırısıdır.⁶

Bu çalışma, birçok araştırmacının tespit ettiği gibi İkinci savaş sonrası ve özellikle de son 20 yıl içerisinde komplo kuramlarının hızla yayılma ve çeşitli kültürel mecralar aracılığıyla takipçilerini artışı tespitinin sosyolojik imalarının incelenmesi perspektifiyle kaleme alınmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, çalışmanın henüz başlarında iki eksen farklı tarih ve gelişimleri içerisinde araştırmamızda kendisini ortaya koymuştur. Her ne kadar birbirleriyle yakından alakalı ve ikincisinin fikirler tarihi alanına çıkışı, ilkinin zaman içerisinde edindiği yerleşik anlamından kaynaklanmış da olsa, "Komplo" terimi ve "Komplo Kuramı" deyişi iki farklı tarihe sahiptir.

İlkinin, Batı düşünce tarihi içerisinde kayda geçişi geç Roma dünyası içerisinde. Bununla birlikte, günümüz batı dillerindeki komplo sözcüğüne kaynaklık eden latince "Conspiratio" sözcüğü Roma dünyasında bugün barındırdığı olumsuz çağrışımlardan uzaktır. Sözcüğün kökü birlikte anlamı veren "con-" ön eki ile "nefes, ruh" anlamlarına sahip "spiratio" fiilinin birleşiminden gelir.⁷ Kanı ve duygularda; ahenk, anlaşma, ittifak; düz anlamıyla alındığında kısaca, "nefeslerin birleştirilmesi" anlamına gelir. Terim buradan itibaren zamanla üzerinde hemfikir olunan "ortak bir amaç için birlikte harekete geçme" ikinci anlamını edinir. Stoacı siyasi söz dağarcığının bir parçası olan sözcük, "Sivil Toplum" nosyonunu Roma düşünce

⁶ Rıfat Bali, Yeni bir yayın alanı: Komplo Teorileri, Yeni bir araştırmacı türü: Komplo Teorisyenleri, http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/yeni_bir_yayin_alani_komplo_teorileri.pdf

⁷ Eric Partridge, Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English, 214

geleneğine aktaran, Cicero'nun metinlerinde (m.ö I'nci yy) de bu anlamıyla yer almıştır. Cicero'da Sivil Toplum (societas civilis) bir "conspiratione hominum atque consensu" yani; faaliyetin amacı üzerine bir konsensus ile kurulabilir. ⁸

Ivan Illich, bir tür özgür sözleşme fikrinin kaynağı olarak "komplo" fikrinin soy kütüğünü incelediği çalışmasında terimin kullanımını milattan sonra üçüncü yüzyıl içerisinde, hristiyan ilahiyatında, kilise organizasyonunun, oluşum ve biçimlerini inceleyen "Ekleksiyoloji"⁹tartışmaları içerisinde tespit eder. ¹⁰

M.S 300 yılına doğru “barış” (pax) sözcüğü hristiyan litürjisinde anahtar bir sözcük haline gelmiştir. “Pax” eşökarist ayininin bir parçası olarak, osculum (öpücük) (-os ‘ağız’dan türer) ya da “conspiratio” (komplo), yani “nefeslerin birleşmesini” örtmece amaçlı bir kavram olarak öne çıkmaktadır. “Öpücük” ya da “komplo” bu haliyle eşökarist ayininde iki aşamadan biridir. İlkel hristiyan cemaatlerinde komplo; tapınma eylemi esnasında bir araya gelecek katılımcıların birbirleriyle nefes ya da ruhlarını paylaştıkları resmi bir litürjik jesttir ve ağızdan öpüşle gerçekleştirilir. Ancak “Öpücük” pratiğine zamanla karşı çıkılmaya başlanır. Afrikalı Kilise Babası Tertulyan bu rituelin aleyhinde yazmıştır. Üçüncü yüzyıl ve sonrasında “Osculum Pacis” (Barış Öpücüğü) ya da “Conspiratio” ritüeli kısaca, “Pax” (Barış) adını alır ve rituel kardeşlik atmosferinde tensel temas, el sıkışma, kucaklaşma biçimi altında sürdürülür.

Ms 4'ncü yüzyıla geldiğimizde, Kitab'ı Mukaddes'i Latince'ye aktaracak Aziz Jerome'un söz dağarcığında da "Conspiratio" terimi henüz günümüzdeki pejoratif anlamına sahip değildir. Günümüz dillerinde "komplo" sözcüğü ile karşılanan kavramlar, Latince çeviride (Vulgato) "karşılıklı ant içme, doğaüstü güçlere

⁸ John Courtney Murray, The Civilization of Pluralist Society, 37

⁹ Hristiyan kilisesin oluşumu, doğası ve işleviyle alakalı ilahiyat dalı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Encyclopedia of Christian Theology, Ed: Jan Yves Lacoste, 466, 469

¹⁰ Ivan Illich, The Cultivation of Conspiracy, 233-243

başvurma" ikili anlamını taşıyan "Conjuratio" ve "ihamet, tuzak" anlamlarını taşıyan "İnsidius" sözcükleriyle karşılanmıştır.¹¹

Takip eden uzun asırlar boyunca, yazılı kaynaklarda gözlemlenmeyen terim ancak Ms. 13-14'ncü yüzyıllar içerisinde önemli bir anlamsal değişim geçirmiş, terimin ilk anlamı neredeyse tamamen unutulurken günümüzde halen koruduğu, "kumpas, entrika; yasadışı ya da şeytani bir iş gerçekleştirmek için yapılan gizli plan" anlamlarını alır.¹²

"Komplo Kuramı" bileşik sözcüğünün ortaya çıkışı ise ilkinin anlam değişiminden yaklaşık dokuz asır sonra, yirminci yüzyıl başlarındadır. 1997 yılı baskısında terime ilk kez yer veren Oxford İngilizce Sözlüğü, terimin İngiliz dilindeki en eski kullanımı olarak, 1908 tarihli, "American Historical Review" dergisinde, bir tarih doktorasının temel hipotezini eleştiren bir makaleyi verir.¹³ Bununla birlikte Peter Knight, sözcüğün kullanımına, ilişkin Karl Popper'ın çalışmalarında¹⁴ yer verilmezden önce, akademik yazında rastlanılmadığını tespit eder.

Oldukça yakın tarihli bir icad olarak "Komplo Kuramı" tabirinin gündelik kullanımda tanınır bir tabir halini alışı ise ancak 1960'lı yıllardan sonra olacaktır. Knight, terimin bu geç icadını iki açıdan okur. "Bu, bir açıdan uzun zamandır bilinen istikrarlı ve sık rastlanılan bir fenomen için kısa bir ifade arayışlarının sonucu olabileceği gibi, buna yönelik bir etiket icadının gerçekte fenomenin de icadı anlamına geldiği söylenebilir. Nitekim yeni bir kavramsal kategori başka türlü

¹¹ Aziz Jerome'un çevirisi için bkz: www.latinvulgate.com Ayrıntılı döküm için bkz: EK 2

¹² <http://www.merriam-webster.com/thesaurus/conspiracy>

¹³ İlgili makale için bkz. "The Repeal of the Missouri Compromise: Its Origin and Authorship", The American Historical Review. v.14 1908/1909 836, <http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015060432682>

¹⁴ "Komplo kuramları" ilk baskısı 1945 tarihli "Open Society and Enemies" çalışmasının ikinci cildinde tartışılmaktadır. Popper aynı bölüme küçük ilavelerle, 1962 tarihli "Conjectures and Refutations, The Growth of Scientific Knowledge" kitabı içerisinde de yer verir.

birbirlerinden ayrıışık duran fikirlerin istikrarlı bir düşünce tarzı içerisinde birleştirilmesi anlamına gelir.¹⁵

Türk Dil Kurumu sözlüğünde Komplo teriminin karşılığı “Düzen”, Komplo Teorisi birleşik sözü ise “Bir kimse, kuruluş veya ülkeye karşı gizlice, zarar verici tuzak kurulduğu varsayımına dayanan düşüncelerin tümü” olarak tanımlanmıştır. İngilizce’de "Komplo" kavramın karşılığı , "Conspiracy", Oxford sözlüğüne göre, Latince Con (beraberinde, birlikte) Spirare (ruh, can vermek) terimlerinin birleşiminden gelir. Kavram, Latince "Conspirare" (anlaşmak) kavramından, eski fransızcaya "Conspiration" ardından anglo norman fransızcası ve orta ingilizceye "Conspiracie" sözcüğü olarak geçer. Sözlükte "komplo" teriminin tanımı, "Bir toplulukça yasadışı ya da zararlı bir iş gerçekleştirilmesinin gizli planı" şeklinde yer alır.¹⁶

Bir amaca varmak için birlikte çalışma eyleminin gizli ve kötücül (fesat) anlam olarak, olumsuz bir içerikle İngilizce yazılı kaynaklarda yerleşik hale geliş dilbilimcilerin "Orta İngilizce", tarihçilerin ise "Geç Ortaçağ" olarak sınıflandırdıkları 1100-1400 yılları arasına denk gelmektedir.¹⁷ Terimin bu anlamıyla ortaya çıkışı kendisini hukuk ve siyasi mücadeleler tarihi içerisinde gösterir. Geç Ortaçağın henüz nüve halinde yeni oluşmaya başlayan merkezi ulusal krallıklarının ve gittikçe merkezi bir karakter kazanmaya başlayan Geç Ortaçağ Katolik Kilisesi'nin, aynı yüzyıllar içerisinde ticaretin artışı ve kentleşme ile artık siyasi iktidar taleplerini de öne sürmeye başlayan kentsoylu kesimlerinin otomist hareketlerinin çatışma eksenini, aynı zamanda komplo teriminin de halen daha günümüzde kullanılan pejoratif anlamını ediniş ile örtüşür.

¹⁵ Peter Knight, Conspiracy Culture, 17

¹⁶ “Conspiracy” The Oxford Dictionary of English Etymology, 207,

¹⁷ Daniel Pipes, Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where it Comes From

Buradan itibaren "Komplo Kuramı" tabirinin kökeni, kavramı ilk kez eleştirel bir içerikle tartışan Karl Popper'ın tezlerinin incelenmesi ile sosyal bilimler literatüründe yapılan tanımların bir kavramsal çerçevesi çizilecektir.

1.1 Komplo Kuramları

Komplo terimin yaklaşık iki bin yıllık geçmişine nazaran, komplo kuramı deyişinin izini sürdüğümüzde 20'nci yüzyıl başına özgü bir fenomenle karşılaşırız. Komplo kuramını, en kısa tanımıyla, "Herhangi bir mevcut arzulanılmayan durumun gizli bir toplulukça icra edilmiş bir komplonun sonucu olduğu ithamı" olarak tanımlayan Peter Knight, bunun "gerçekte bu şeylerin her zaman göründükleri gibi olmadıkları ve onların az ya da çok sıradan bir biçimde rastlantı eseri ortaya çıkmış olmaktansa kötü niyetli birilerinin tasarımının bir neticesi olduklarını öne süren bir tarih yorumu" olduğunu belirtir.

Ancak burada hatırlanması gereken, "Komplo Kuramı" etiketinin hemen her zaman öne sürülen yorumun yanlışlığı iddiasındakilerce kullanılmış olmasıdır. Tabirin kökeni ve günümüzdeki kullanımı, bir tarihsel analiz biçiminin yansız bir tarifi değil yanıltıcı bir spekülasyon ve hatta akli problemlere işaret eden bir kafa karışıklığı suçlamasını ima etmektedir.¹⁸

Bu tür bir analitik değerlendirmenin kaynağı, kavramı düşünce dünyasında eleştirel bir hedef olarak alan ilk isim Avusturyalı filozof Karl Popper'dır. Popper, komplo kuramlarını "Toplumun Komplo Kuramları" başlığı altında tartışır. Ona göre kısaca bu, "Toplumda (ilke olarak insanların hoşlanmayacakları, savaş, işsizlik, sefalet ve kıtlık gibi olaylar da dahil olmak üzere) hemen her ne gerçekleşmekte ise, bunların

¹⁸ Peter Knight, Making Sense of Conspiracy Theories, 16

bazı güçlü birey ya da toplulukların doğrudan tasarımı sonucu olduğu görüşüdür."¹⁹

Popper'ın gözünde, "bir tür batıl itikadın ilkel bir biçimi" olan bu görüş çok yaygındır ve modern biçimi altında dini itikatların sekülerizasyonunun tipik bir sonucudur. Homeros Yunan Tanrıları'nın güçlerini öyle bir biçimde düşünmüştür ki, Truva meydanında gerçekleşen her şey aslında önceden Olympus dağında icra edilen çeşitli komploların birer yansımasıdır. Kısaca söylendiğinde, toplumun komplo kuramı da basitçe bu teizmin bir çeşidi, kapris ve iradeleri her şeyi yönetmeye kadir tanrılara dönük bir inançtır. Popper'a göre bu görüşün ortaya çıkışı, Tanrı'nın terk edilmesi ve "Onun yerini kim aldı? " sorusunun sorulmasından kaynaklanmaktadır.²⁰

Komploları Truva savaşının gidişatını etkileyen Homerosçu tanrılar inancı artık yoktur ancak artık Olympus dağındaki tanrıların yerini, Siyon Protokolleri'nin yahudi önderleri ya da tekelciler, kapitalist ya da emperyalistler almıştır.²¹ Başka deyişle, "Tanrı'nın boşalttığı konum, çeşitli güçlü kişi ve topluluklarca, dünya ekonomik krizi ve benzeri çekilen bütün acıların sorumlusu meşum baskı gruplarınca doldurulmuştur."²²

Popper'a göre, toplumun komplo kuramı son derece yaygın iken çok az hakikat taşımaktadır. Nitekim bunlar ancak, komplo kuramcılarının kendileri iktidara geldiklerinde gerçekten de gerçekleşmekte olan şeyleri ele alan bir kuram niteliği kazanabilirler. Siyon Protokolleri gibi bir mite inanmış olan Naziler'in iktidara geldiklerinde inandıkları komploju geçersiz kılabilmek için kendi karşı komplolarını uygulayışları buna en bilinen örnektir. Bununla birlikte, bu tür komplolar çok ender olarak niyet edildikleri şekilde sonuç verirler. Buradaki anahtar kelime

¹⁹ Karl Popper, Conjectures and Refutations, 341

²⁰ Karl Popper, The Conspiracy Theory of Society, 12

²¹ A.g.k., 342

²² A.g.k., 344

"niyetsellik"tir. Toplumsal yaşamın en çarpıcı özelliklerinden biri hiçbir şeyin tam olarak önceden niyet edildiği biçimde gerçekleşmemesidir.²³ Bütün toplumsal durumlarda bir şeyler yapan, arzulayan, belirli amaçları olan bireyler söz konusudur. Faaliyette bulunmak istedikleri biçimde hareket ettikleri ve gerçekleştirmek istedikleri amaçlarını gerçekleştirdiklerinde toplum bilimlerini alakadar eden bir sorun oluşmaz. Toplum bilimlerinin karakteristik sorunları ancak, niyet edilmemiş sonuçları ya da daha kesin olarak istenmeyen sonuçların neler olabileceği tespit edilmek istendiğinde ortaya çıkar. Doğrudan sonuçları öngörmek istediğimiz gibi bu arzulanılmayan dolaylı sonuçları da görmek isteriz. Popper'a göre, toplum bilimlerine birer hazır yapım komplo kuramı ile yaklaşan kişiler toplumda gerçekleşen hemen her şeyi bunu kimin istediği sorusunu sorarak açıklayabileceğimizi düşündükleri için toplum bilimlerin gerçekte amacının ne olduğunu anlama olanağını başından yitirirler. Çünkü toplum bilimlerinin gerçek görevi, bir savaş ya da ekonomik kriz gibi gerçekte kimsenin arzulamamış olduğu şeyleri açıklamaktır.²⁴

Peki, herhangi bir söylem ya da anlatı biçimi olarak komplo kuramlarının ayırt edici özellikleri nelerdir?

Lee Basham, Komplo kuramı için şu şekilde bir kısa tanım yapar; komplo kuramları, önemli olayların içinde yer alan ondan etkilenen ya da ona şahit olmuş kişilerin kasıtlı olarak yanıltılmaları ya da manipüle edilmeleri sonucunu verecek şekilde açıklanmasıdır. Bu yanıltma/ manipülasyon eylemleri birden çok işbirliği halindeki faillerin eylemlerini içerir.²⁵

Konu üzerine çalışan bir başka sosyal bilimci, Michael Barkun'a göreyse komplo kuramlarına yönelik inancın temelinde kötülüğe anlam vermek ve tarif etmek girişimi yatar. En geniş anlamıyla komplo kuramları; tarihi, devasa ve şeytani

²³ Karl Popper, The Conspiracy Theory of Society, 13

²⁴ A.g.m., 14

²⁵ Lee Basham, Living with the Conspiracy, Sy:63

güçlerce denetim altına alınmış görürler. Bu kötülüğün odağı, gerçek cemiyetin dışında her ne kadar çoğu zaman masum ve dürüst kisvesi altında gizlenmiş olsa da yabancı ya da barbar olarak tanımlanan bir “Öteki”nde yatar. Sonuç iyi ve kötü arasında keskin bir bölünmeyle belirlenen bir dünya görüşüdür. Bu anlamda komplo inancı, bireyler ya da topluluklardan meydana gelen bir örgütün gizlice kötü amaçlarını gerçekleştirmek için faaliyette bulunuyor olduğuna yönelik bir inançtır. Böyle bir tanım yazara göre, hem gizliliğin rolü hem de komplonun içerdiği faaliyetler itibariyle anlamlıdır. Bir komplocu dünya görüşü tesadüflerle değil, öncede tasarlanmış bir biçimde yönetilen bir dünya ima edecektir. Barkun’a göre “tasarıma” yönelik bu vurgu hemen hemen her komplo kuramında mevcut olan üç ilke de kendisini gösterir.

1) Hiçbir şey tesadüfen gerçekleşmez: Komplo içerisinden, kaza ve tesadüfün çıkarıldığı niyetsellik üzerine temellenmiş bir dünya ima eder. Gerçekleşen her olay öyle olması dilendiği için gerçekleşmiştir. En uç noktada karşımıza, “gerçek dünyadan çok daha tutarlı bir fantezi dünyası” çıkacaktır.

2) Hiçbir şey görüldüğü gibi değildir: Görünümler yanıltıcıdır çünkü komplocular kimliklerini ya da faaliyetlerini gizleyebilmek için kandırmak arzusundadırlar. Dolayısıyla masumiyet görüntüsü, bizlere, bir birey ya da topluluğun zararsız olduğu güvencesini kesinliklere veremez.

3) Her şey birbirleriyle ilintilidir: Komplocunun dünyasında kazaya yer olmadığı için örnek şablonların, her ne kadar çıplak bakışla fark edilemez olsalar da her yerde hazır ve nazır bulunabileceğine inanılır. Bu nedenle komplo kuramcısını, gizli bağlantıların bir haritasını çıkarmak amacıyla sürekli bir karşılıklı ilişki ve bağıntılar kurma işleminde bulunması gerekir.

Bu perspektifle bakıldığında, komplo kuramcısının yaklaşımının hem korkutucu ama

aynı zamanda her ne kadar paradoksal gözükse de aynı zamanda güven verici olduğu söylenebilir. Korkutucudur çünkü; kötülüğün gücünü, kimi durumlarda ışık ve karanlığın kozmik üstünlük mücadeleleri üzerine mitolojik öyküleri çağrıştırır ölçüde büyütür. Ancak, aynı zamanda keyfi olmaksızın anlamlı bir dünya vaat ederek kuramcı ve okurlarına bir güven duygusu sağlar. Sadece olayların tesadüflere bağlı olmayışları değil komplocunun kötülüğü net bir şekilde tespit ediyor oluşu da ona mücadele edeceği tanımlanabilir bir düşman sunar ve yaşama anlam ve amaç katar.²⁶

Komplo kuramlarını "Komplo İdeolojileri" başlığı altında ele alan, Armin Pfahl Traughberger de kuramların okurları ve üreticileri üzerindeki işlevleri açısından sınıflandırır. Bu işlevlerden ilki "kimlik işlevi"dir. Bir komplo tasavvuru kendisine inananlara bir kimlik kazandırmaktadır. Suçlanan komplocular, komplo kuramlarına inananların hayal dünyasında kötüyü temsil etmektedir. Böylelikle komplo kuramlarına inanan kişinin kendisini sadece politik bir tarafa değil aynı zamanda iyilerin dünyasına da ait hissetmesi mümkün olabilmektedir. Komplo kuramları ikinci olarak anlaşılması zor tarihi ve politik olayları basitleştirerek anlaşılır hale getirmektedir. Traughber bu durumu komplo kuramlarının "bilgilendirme işlevi" olarak adlandırır. Komplo kuramlarına inananlar, bir olayı kavramak için, ekonomik ve siyasi gelişmeleri yorumlamaktansa onu bir komplo ile ilintili olarak anlamlandırmayı tercih etmektedir.

Komplo kuramlarının diğer işlevleri ise, söz konusu anlatı ve rivayetlerin propagandasını yapanlar için önem taşır. Bunlardan ilki "yönlendirme işlevi"dir. Komplo ideolojisi geniş kitlelerin belli amaçlar etrafında toplanarak harekete geçirilmelerini kolaylıkla sağlayabilmektedir. Buna bağlı olarak yine aynı yöntemle çeşitli hataların meşrulaştırılması ya da üzerlerinin örtülmesini sağlamakta başvurulabilir. Traughberger, Yahudi soykırımının meşrulaştırılması ve kitlelerin Naziler etrafında toparlanabilmeleri için antisemitik komplo kuramlarına sıkça

²⁶ Michael Barkun, A Culture of Conspiracy, 4

başvurmalarını bunun klasik örneği olarak verir.²⁷

Komplo kuramlarını alışıldık düşünce biçimlerinden bir dizi özellikleri itibariyle ayrıldığını savunan Daniel Pipes ise bunları, kuramlara temel teşkil eden kanıtlara yaklaşımları ile temel varsayımları olarak iki ayrı başlık altında sınıflandırır.²⁸

Komplo kuramlarının bizlere sundukları deliller, çoğunlukla belirsiz, teyit edilmesi imkansız, birbirleriyle tutarsızlık arz eden kimi zaman ise Siyon Protokolleri örneğinde olduğu gibi açıkça sahtedir. Birçok komplo kuramında yazarlar konuyla doğrudan ilgisi olsun olmasın bizleri isim, tarih ve olaylarla ilgili çok sayıda enformasyona boğarken, komplo kuramlarında yazarın iddiasını çürüten veriler her zaman bir başka komplo ile izah edilir.²⁹

Pipes'a göre, komplo kuramlarına temel teşkil eden ortak varsayımların ilki ise iktidar anlayışıdır. Öncelikle komplo kuramları için, yaşamda nihai amaç her zaman iktidardır. Bunun dışında kalan her şey birer yanılsamadan ibaret görünür. Komplo kuramcılarının korkutucu dünya görüşüne göre, insanların iktidar arzusu diğer bütün amaçları geri plana itmektedir. Pipes buna bir örnek olarak, komplo kuramlarının klasik bir örneği olan Siyon Protokolleri'nde hayali bir Yahudi öndere atfen yazılan şu satırları verir: "Her insan iktidar hedefler. Güçleri yetse, herkes birer diktatör olurdu. Herkesin refahını, salt kendi refahını güvence altına alabilmek için feda etmeye razı olmayacak bir insana çok ender rastlanılır."³⁰

Komplo kuramcılarının bir başka özelliği, olayları açıklamak için her zaman "Bundan kim fayda gördü? " sorusunu ön plana almalarıdır. Fayda olayların gelişimi üzerinde denetim ima eder. Bir olaydan kim fayda gördüyse ona neden olan da odur.

²⁷ Armin Pfahl Traughberger'den aktaran Haluk Hepkon, Komplo Teorileri Tarihi, 24

²⁸ Daniel Pipes, Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From,

²⁹ A.g.k., 56-58,

³⁰ Aktaran, Daniel Pipes, A.g.k Sy:59

Eğer kimlerin kazançlı çıktığı tespit edilirse, olayların ardına gizlenmiş komplocu odak da deşifre edilmiş olur. Fransız Yahudileri'nin oy hakkına, Fransız Devrimi sonrası kavuştuklarını biliyorsak, devrimin arkasında Yahudilerden başka kim olabilir!

Bir diğer ortak varsayım da, tarihin her zaman komplolar aracılığıyla ilerlediğidir. Olay ister kurak geçen bir hasat mevsimi gibi yerel, isterse dünya savaşı gibi büyük bir fenomen olsun yanıt her zaman "gizli el"de yatar. Komplo kuramları içerisinde, sosyolojik gelişmeler, ideolojik gayeler gibi faktörler nedenler olarak değil, olsa olsa birer semptom olarak yer bulur. Geçmişin komplocu yorumları konvansiyonel akademik çalışmalarla çoğunlukla uzlaşmaz görünür. Bunlar değişimleri anlamak için birçok faktörü hesaba alırken, komplo kuramları her şeyi açıklamak için bütünlük bir kuram, bir "üst tekçi tasarım" bulmuştur. Paranoid tarzın ayırt edici özelliği, devasa bir komployu tarihsel olayların arkasında yatan biricik yürütücü güç olarak görmesidir. Komplo kuramcısı için tarih, bir komlodur. Böylesi bir tarih anlayışında tesadüfün yeri yoktur. Hiçbir şey kaza ya da hata ile açıklanamaz. Karl Popper'ın açıkladığı gibi, toplumda her ne gerçekleşiyse, "bazı güçlü birey ya da grupların doğrudan tasarımının bir sonucudur". Son olarak, komplo kuramcılarının dünya görüşünde bütün görünümeler aldatıcıdır. Gerçek yaşam burada adeta sahnelenen bir oyundur.³¹

1.2 Komplo Kuramı Türleri

Komplo kuramları; epistemolojik özellikleri, ima ettikleri dünya görüşü ve işlevleri gibi özellikleri üzerinden diğer düşünce biçimlerinden farklılaşırken, kapsamı ve konu edindikleri olay ve kurumlar üzerinden de kendi içlerinde sınıflandırılabilirler.

³¹ A.g.k., 59-62,

Her zaman görünümlerin altında yatan gizli mekanizma ve olayları açığa çıkarma kaygısındaki komplo kuramcıları için “Gizlilik” önemli bir nosyondur. Öyle ki “Komplo” ve “Giz” arasındaki ilişki tayin edicidir. Bununla birlikte komplo inançları birbirlerinden ayrıştırılabilecek iki farklı tür gizlilik biçimi ihtiva ederler. Bunlardan ilki topluluğun kendisine yönelik iken, ikincisi topluluğun faaliyetleri üzerinedir. Bir topluluk gizli ya da açık olabileceği gibi, faaliyetleri de açık ya da saklı olabilir.³²

İlk tür topluluklar, yani “Saklı faaliyet yürüten gizli topluluklar” tamamıyla komplo kuramlarına özgü bir unsurdur. Nitekim her ne kadar onları ifşa etme iddiasındaki kişiler bu toplulukların aydınlanmamış gözlemciler için tamamıyla görünmez olduklarını ileri sürüyor olsalar da böylesi toplulukların gizil olarak sınırsız bir güce sahip olduklarına inanılır. Bu türün en meşhur örneklerinden, anti semitik “Siyon Önderleri Protokolleri” sözde dünyayı yönetmek için çaba gösteren bir yahudi gizli cemiyetini ifşa ediyor olma iddiasındadır. 19'ncü yüzyılın sonlarına doğru Rus Çarı İkinci Nikola'nın gizli polisince hazırlandığı bilinen bu metin, ilkin 1905 yılında Rusya'da, ardından 1920 yılında İngiltere'de yayımlanmıştır. Daha ilk yıllardan sahteliği kanıtlanmış olmasına rağmen, yayını bugün dahi sürmektedir. Yine benzer bir direngen mitoloji, 1776 yılında kurulmuş, Fransız Devrimi ile takip eden birçok büyük siyasi olayda katkısı olduğu iddia edilen Almanya'nın Bavyera eyaletinden kaynaklanan sözde masonik bir örgüt, “Illuminati” üzerinedir. Ortaya atılmasını takip eden kısa süre içerisinde, şüpheli hükümetlerin soruşturmalarında hakkındaki söylentilerin hiçbir zaman kanıtlanamadığı cemiyet günümüzde halen sayısız komplo kuramı aracılığıyla yaşamını sürdürmektedir.

Komplo kuramlarının dışından kaynaklanan ikinci tip topluluklar, varlığını ya da üyelerinin kimliklerini kamudan gizlerken, faaliyetlerini açıkça yürüten topluluklardır. Bağışçılarının ve bağış alan kişilerin isimlerini saklı tutmayı tercih

³² Bknz. EK I

eden hayırsever toplulukları buna örnektir. Üçüncü tip bilinen topluluklar, gizli faaliyetler ile özdeşleştirmesi itibarıyla komplocu dünyaya içkindir. Birçok komplo kuramında sıkça gözlemlenen bir özellik, bilinen bir topluluk ya da kurumun faaliyetlerini son derece meşum yönlerinden dolayı kamudan saklama ihtiyacı içerisinde oluşudur. Burada ileri sürülen, söz konusu örgütün ilki, görece açık ve kabul edilebilir ikincisi ise, ilkinin onu gizlemek için kullanıldığı hakiki ve saklı işlevini barındıran iki farklı düzeyde var olduğudur. Bu şekilde geleneksel olarak komplo kuramlarına konu olmuş örgütler arasında, Mason Locaları, Trilateral Komisyon gibi uluslararası NGO'lar ve CIA gibi istihbarat örgütleri sayılabilir. Son olarak komplo kuramlarının konu edindiği kurumlar arasında, demokrasilerde sık rastlanılan siyasi partiler ve çıkar örgütleri gibi bilinen ve kimlik ve faaliyetleri haberlere konu olan kamuya açık cemiyetler vardır.³³

Michael Barkun, komplo kuramlarını kapsamaları üzerinden kendi içlerinde sınıflandırarak üç farklı komplo kuram türüne dikkatimizi çeker. Komplo kuramlarından kimileri tekil ve sınırlı olayları açıklamakla yetinirken, onlara inananların dünya görüşlerini oluşturacak ölçüde geniş kapsamlı gelişmeleri izah edecek ölçüde geniş bir kapsamda iddialar barındıran kuramlar da mevcuttur.

Bunların ilki “Olay Komplolar”dır. Sınırlı, münferit olay ya da bir dizi olaya yönelik olarak ortaya atılırlar. En sık rastlanılan bu türe yakın zamandan klasik bir örnek, Kennedy suikastı üzerine olan komplo literatürüdür. Bununla birlikte; uçak kazaları, siyah toplumu içerisinde AIDS'in yayılması ya da Amerika Birleşik Devletleri'nin İkinci Dünya Savaşına girişini kolaylaştıran Pearl Harbour baskını gibi konular bu kapsamda düşünülebilir. Bu türe son büyük örnek 11 Eylül İkiz Kuleler saldırısı sonrası ortaya atılan kuramlardır. Ülkemizden örneklerle düşündüğümüzde, tarihte Fatih Sultan Mehmet ve Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümlerinden, yakın tarihli siyasi suikast ve cinayetlerin ardındaki gerçekler üzerine yapılan sayısız tartışma ve

³³ Michael Barkun, A Culture of Conspiracy, 5

yayımlar aklımıza gelebilir. Bütün bu durumlarda işbaşındaki komplocu güçlerin sınırlı, iyi tanımlanmış bir hedef kapsamında enerjilerini yoğunlaştırmış oldukları iddia edilir.³⁴

Olaylardan kolaylıkla komplo kuramı üretilmesi iki nedenden ötürüdür. Bunlardan ilki, ani ve beklenilmedik felaketlerin belirsiz kanıtlar dizisi bırakmalarıdır. Tanıklar birbirleriyle çelişen ifadeler verirken, kayıtlar kısmi, tarifler farklı, yorumlara açık olabilir. Bir olay birçok tanığın gözleri önünde gerçekleştiğinde dahi, rivayetler bezginlik verici ölçüde tutarsızlıklarla dolu olabilir. Böyle durumlarda mutlak hakikatin elimizden kaçtığını düşünürsek komplocuların alternatif anlatılar inşa etmek için her zaman boşluklar bulabilecektir. Barkun, Olay Komploları'nın popülerliğinin bir diğer zorunlu nedeninin de önemli olayların her zaman önemli nedenlerden dolayı gerçekleştiği şeklinde iç ferahlatıcı bir anlam taşımaları olduğunu belirtir. Komplocular; bir felaketi, meşum bir kumpasa bağlayarak bize bunun sadece bir kaza sonucu olmadığını söylerler. Bununla birlikte, olay komplolar her zaman abartılmak eğilimindedir. Bunun nedeni, spekülasyon bilgilerin kaynağının genellikle trajediyi deneyimlemiş kuşak ile sınırlı olmasıdır. İzleyiciler yaşlanırken (Elektronik medya çağında her birimizin birer izleyici olduğumuzu hatırlamalıyız) bellek silikleşir, başka diğer olaylar dikkatimizi celp etmeye başlar ve önceleri kritik önemde gözüken şeyler zamanla değer kaybeder. Çoğu örneğinden daha uzun ömürlü olan Kennedy Suikastı komplo edebiyatında dahi bugün çok az yeni iddia ortaya atılabilmektedir.³⁵

Barkun'un "Sistemik Komplolar" adını verdiği ikinci türde ise komplonun bir ülke, bölge hatta bütün dünyanın denetimini ele geçirmek gibi geniş amaçları olduğuna inanılır. Her ne kadar amaçlar devasa boyutlarda da olsa, komplocu faaliyet genelde

³⁴ A.g.k., 6

³⁵ Michael Barkun, Conspiracy Theory,

basit bir yapıdadır. Tekil, şeytani bir organizasyon var olan kurumların içerisine sızıp onları yıkmak için bir plan yürütür. Bu “Yahudiler”, “Masonlar” ve “Katolik Kilisesi” gibi kurumların sözde faaliyetleri ile ilgili olanlarda olduğu gibi, “Komünizm” ya da “Uluslararası Sermaye” üzerine olan komplo kuramlarında da sıkça karşımıza çıkan ortak bir senaryodur.

Üçüncü bir tür olarak, ilk iki türden çeşitli komploların daha geniş bir "Üst Komplo" içerisinde birlikte işledikleri tasavvur edilen komplo kuramları düşünülebilir. Barkun bu türden komplo kuramlarına “Süper Komplolar” adını verir. Burada, komplocu hiyerarşinin zirvesinde daha küçük komplocu aktörleri yöneten uzak ama kadir-i mutlak bir şeytani güç mevcuttur. Bu şeytani gücü somutlaştıran üst komplocular ise her zaman varlıkları kesin olarak teyit edilemeyen, görünmez ve mutlak gizlilik içerisinde çalışan topluluklardır.³⁶

Neredeyse dünyadaki bütün kötülüğün kaynağını açıklama iddiasındaki bu tür komplolar, on yıllar hatta kimi örneklerde asırlarca kendilerine inançlı okurlar bulmuşlardır. Süper Komplolar, çoğu zaman küçümseme ile karşılanırken okurlarına şeytani kurnazlık ve dünya hakimiyetinden aşağısıyla yetinmeyen bir iktidar kumpasına dair kanıtlar öne sürerler.³⁷

Bu tür süper komplo kuramlarının en uzun süredir piyasada olanları, Almanca konuşulan Avrupa'da 1770'li yıllardan bu yana aktif olduğu savlanan sözde masonik "Illuminati" cemiyeti üzerine olanlardır. Gerçek Illuminati, monarşik mutlakiyetçiliğe muhalefet etmiş, aşağı yukarı on yıllık kısa bir ömür sürdükten sonra faaliyetlerinden şüphelenen hükümetlerce fesh edilip dağıtılmıştır Buna rağmen Fransız Devrimi ertesinde, devrimin düşmanları arasında ortaya çıkan yeni bir edebiyatta Illuminati'nin fesh edilmeyip sadece yeraltına çekildiği ve gizlice

³⁶ Michael Barkun, A Culture of Conspiracy, 6

³⁷ Michael Barkun, Conspiracy Theory,

çalışarak Fransız monarşisinin devrilmesini sağladığı iddia edilmiştir. Daha sonraki dönem komplocular, Fransız devrimi ertesinde gerçekleşen neredeyse her tür devrimde Illuminati'nin parmağını bulmuşlardır.³⁸

Illuminati merkezli kuramlar, sıkça bir başka kuram olan ilkin Rusya'da yaklaşık bir asır önce yayımlanmış "Siyon Önderlerinin Protokolleri"nde sunulan süper komplo kuramı ile bir arda görünürler. 1920'lerin başlarında, çarın gizli polisince hazırlanan sahte bir doküman olduğu kanıtlanmış olsa da Kuzey Amerika, Avrupa, ve Ortadoğu'da halen daha yeni baskıları yapılmakta, dünya çapında bir yahudi komplosunun delili olarak zikredilmektedir.³⁹

Bu tür fikirlerle ilgili kafa karıştırıcı paradoks, kolaylıkla kanıtlanabilir yanlışlarına rağmen okurlarıyla kurdukları sarsılmaz bağıdır. Michael Barkun, tayin edici kanıtların bu tür kuramları yerlerinden etmekte başarısız kalışlarını açıklamak için söylemlerin yapısına dikkatimizi çeker. Süper Komplolar üzerine olan kuramlar, içlerinde yanlışlanmalarına karşın savunmalar ihtiva eden kapalı sistemlerdir. Öylesine güçlü ve zeki entrika odaklarından bahsetmektedir ki, komplocular her seferinde mutlaka izlerini örtebilmektedirler. Şüphecilere verilen standart komplocu karşılık, komployu icra edenlerin bizzat fark edilmemek için sahte kanıtları yerleştirenlerin kendileri olduklarıdır. Komploya inanmışlar ise, burada bu hilelerin ardında yatanı görebilmiş az sayıdaki kişiler arasındadır.

Bir komplonun varlığını iddia etmenin neredeyse ona dair kanıt sunmakla bir ve aynı şey anlamına geldiği bu döngüsel mantık, bize bu tuhaf ideolojik yapıların neden çoğunlukla küçümsenir oldukları sorusunun da ipucunu verir. Alışıldık kanıt ölçütlerine bu kadar aykırılık taşıyorken başka türlü olmasını da düşünmek zordur. Birçokları için sanrısız görünürken her ne kadar farklı nedenlerle de olsa, akademik dünyada da ciddi ilgiye mazhar olamamışlardır. Bunun nedeni Barkın'a göre, Süper

³⁸ A.g.m.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Benjamin W. Segel, A LIE AND A LIBEL: The History of the Protocols of the Elders of Zion

Komploların geleneksel olarak marjinal topluluklardan, uç noktalardaki yayımlardan, saplantılı web sitelerinden yayılmasıdır. Yakın zamana kadar bu saygıdan yoksun kökenleri onları akademik araştırma için nahoş örnekler yapmıştır.

Bununla birlikte, yakın tarihimizden birçok örnekten de biliriz ki tuhaf, irrasyonel, ya da açıkça yanlış inançlar yine de davranışlarımıza yön verebilmektedir. Her ne kadar, çoğu komplocu devasa bir şeytani komplonun yürürlükte olduğu gerçeği karşısında eyleme geçmek için çok az şey yaparken kimileri bunu şiddet için bir gerekçe olarak görmektedir. Barkun bu anlamda, bu tür kuramları entelektüel saygınlıktan yoksunluklarını gerekçe göstererek görmezden gelinmesinin bu tür olayların daha kolay öngörülüp engellenebilmesini sağlayacak enformasyondan bizi mahrum bırakma riski taşıdığına işaret eder.⁴⁰

1.3 Merkezden Çevreye

Buradan itibaren, tarihsel bir kronoloji içerisinde ilerleyecek çalışmamızın bir sonraki bölümünde önce geç Latin dünyası içerisinde Hristiyan İlahiyatının kavramsal sözlüğünde ortaya çıkan "Conspiratio" nosyonun yeri tespit edilecek ardından, kavramın günümüze miras kalan pejoratif anlamını kazandığı tarihsel süreç içerisinde Geç Ortaçağ Avrupa'sının siyasi, teolojik ve düşünsel gelişimleri bağlamında tartışılacaktır. Bu anlam dönüşümü kavramın Avrupa hukuk metinlerinde tanımlanıp yasaklanmasıyla son halini alır.

Modern devletin kurumsallaşmaya başladığı İngiltere ve Fransa'da merkezi ulusal krallıkların kurulma aşamasında oldukları geç ortaçağ düşüncesinde "barış" ve "antlaşma" nosyonları önem kazanmış görünmektedir. (Ilich, 2002, Boureau, 2006) Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, büyücüler, yahudiler ve dini hoşnutsuzlara

⁴⁰ Michael Barkun, Conspiracy Theory

(sapkınlar) yönelik zulüm politikalarının ve gizli cemiyet söylencelerinin gelişiminin tarihsel bir kronolojisi derlenecektir. Birbirinden farklı toplumsal grupları imleyen bu kategoriler geç ortaçağ dünyasında karşımıza "Hristiyan alemine karşı komplo"nun ortak failleri olarak çıkacaktır. (Pipes, 1997, Moore, 2007) Gizli cemiyetlere yönelik komplo ithamlarının ilki Tapınak Şövalyeleri'nin bastırılmasında ortaya çıkar. 13'ncü yüzyıldan itibaren, antikeden farklı bir biçimde "Büyücülük" fenomeni de dini sapkınlık kategorisine sokularak, yahudi ve diğer dini sapkınlarla birlikte "hristiyan alemine karşı komplolar"ın ortak failleri arasında gösterilmeye başlanır. Bununla birlikte, ister Tapınakçılar gibi tarikatlar, ister büyücü ve cadılar, isterse dini sapkınlar ya da yahudiler söz konusu olsun, döneme özgü bir icad, "Şeytanla Antlaşma" düşüncesi bütün bu farklı toplumsal gruplara yönelik komplo şüphelerinde gözlemlenen ortak fikirdir.

Çalışmamızın üç ve dördüncü bölümlerinde ayrıntılı incelediğimiz bu dönem içerisinde komplo şüphe ve kaygıları merkezileştirici güçlerden çevresel güçlere, büyük topluluktan "küçüğe", merkezileşme eğilimi gösteren Devlet ve Kilise'den topluma yönelik gözükmektedir. Komplo kuramlarının üreticileri ise, geç ortaçağ kilisesinde ve rüşeym halindeki ulusal monarşilerde feodal sınıflardan devşirilen görevlilerin yerlerini almaya başlayan yeni bir zümre; memurlar sınıfıdır. Kilise'de ruhban sınıfı, devlette "saray memurları'nın oluşturduğu bu sınıf, zulümler aracılığıyla kendi konumlarını sağlamlaştırarak potansiyel rakiplerini tasfiye ederken, efendileri Kraliyet ve Papalığın iktidarını genişleterek kendi çıkarlarını sürdürme ikili amacına hizmet etmektedir. Bu şekilde düşünüldüğünde, Avrupa tarihinde azınlıklara sistematik zulmedilişin kökenleri genel olarak nüfusun düzenlenmemiş tutkuları ya da önyargılarında değil, bu insan topluluğunun çıkar ve kaygılarında yatar. 12 ve 13'ncü yüzyıllar içerisinde, "hristiyan alemine" yönelik tehlikeleri tespit edip ilan edenler, kurbanlara yönelik cezaları salık verip uygulayanlar bu yeni bürokratik sınıfın mensuplarıdır. (Moore, 2006, 2007)

Çalışmamızın beş ve altıncı bölümleri erken modern dönem Avrupa'da komplo kavramının anlamsal evrenini resmetmeyi amaçlamaktadır. Erken modern Avrupa siyaseti çalışmamızda yer verdiğimiz birçok tarihçi ve düşünürün kavramsallaştırmasıyla "Saray Merkezli"dir ve bu dönemin komplo nosyonu soy kütüğü açısından ayırt edici özelliği daha önceki dönemin yazınında yukarıdan aşağı, merkezileştirici güçlerden çevresel güçlere yönelik korku ve kaygılarda ifadesini bulan komplo nosyonunun artık sadece bu dikey ekseninde değil, aynı zamanda "Saray merkezli" siyaset içerisinde aktif çeşitli topluluk ve hiziplerin karşılıklı mücadeleleri içerisinde de kayda geçirilmiş olmasıdır. Çalışmamızda tespitlerine yer vermediğimiz birçok tarihçi bize bu doğrultuda veriler sunmaktadır.⁴¹

Bu dönem için bir diğer yenilik de tarihçilerin Fransız devrimi sürecinin tetikleyicisi ve en önemli dinamiği olarak tespit ettikleri "büyük korku"⁴² süreci içerisinde bizlere bir "ideal tip" sunan, ancak İngiltere örneğinde son iki yüzyıl içerisinde örnek vermeye başlamış "aşağıdan yukarı" toplumdan erken modern Avrupa siyasetinin icra edildiği merkeze "saraya" yönelik komplo ithamlarıdır. Halk sınıflarından saraya ve aristokrasiye yönelik "kıtlık komplosu" şüpheleri devrime kadar ve devrim içerisinde inandırıcılığını sürdürmüştür. Yoksullar, fiyatları yükseltecek kıtlığın yaratılmasıyla devasa karlar elde etmek için tahıl pazarının kapitalist istifçiler tarafından manipüle edildiğine kani olurken (Van horn Melton, 2001, Campbell 2007) Fransız devrimi, kırsal alanda kitleleri devrimcilerin arkasında egemen sınıflara karşı yönlendiren "büyük "korku" ya da "aristokratik komplo" resmetmeyi amaçladığımız yeni komplo düzenlemesinin ideal örneklerinden ilkinin sunmaktadır.

⁴¹ Erken modern hizip siyaseti içerisindeki komplo ithamları için bkz. Barry Coward- Julian Swann, *Conspiracies and Conspiracy Theory in Early Modern Europe* ve Peter Campbell, *Conspiracy in the French Revolution*

⁴²

Çalışmamızın 7 ve son bölümünde, kabaca 20'nci yüzyıl düşünsel tarihinde komplo kuramları tartışılır. Bunun birinci nedeni, "komplo" nosyonundan günümüzde kullanıldığı anlamı edinmesinden neredeyse dokuz asır sonra, ilk defa "Komplo Kuramı" tabirinin fikirler tarihi alanına girmiş olmasıdır. Günümüzdeki "komplo kuramı" deyişinin hem akademik dünyada hem de gündelik yaşamda edindiği, yazar ve takipçileri üzerine patolojik okumalara kapı açan, "sahte bilim" ve "hurafe" çağrışımlı pejoratif anlamın kaynağı da esasen bu dönemdir.

Çalışmamız buradan itibaren ilk örneklerini ikinci dünya savaşı sonrası sanat ve kültürel üretiminde gördüğümüz yeni bir "komplo" kavramsallaştırması ile bunun ifadesini bulduğu yeni bir "komplo kuram" türü üzerine odaklanacaktır.

Komplo kuramlarının günümüzdeki yaygınlığı tespitlerini paylaşan düşünürlerden Slovaj Zizek'in bize kuramsal bir modelini sunduğu, kuramların Amerikan kültürel üretiminde başat hale gelmiş olan yeni ve özgül formlarının kapsamlı bir envanterini ise Amerikalı sosyolog Timothy Melley'in çalışmasında tespit ettiğimiz bu yeni "komplo kuram türü, yakın geçmişin komplo kuramları için bir üçüncü kopuş anlamına gelmektedir. (Slavoj Zizek, 2000)

Denebilir ki, komplolar kuramları "iktidar" yahut "iktidarlara" özgüdür. Burada komploların tespit edilip deşifre edildiği, faillerinin soruşturmaya tabi tutulduğu uzam ilkin yeni oluşmaya başlayan merkezileştirici güçlerden çevreye yönelik olurken modern dönemle birlikte, bu dikey eksen karşılıklı bir biçim almaya başlar. Artık komplo söylenti ve şüpheleri geç ortaçağda ilk kayda geçirildiği gibi sadece çevredeki güçlere yönelik yani merkezin topluma yönelik olarak iktidarı değil, aynı zamanda aşağıdan yukarı çevrenin yani toplumun erken modern siyasetin icra edildiği merkeze yani "saraya" dönük yıkıcı kuşkularını da ifade etmeye başlar.

Bu döneme özgü bir ikinci yenilik, bu dikey eksenin yatay bir başka eksenle

kesişmeye başlamasıdır. Saray siyaseti içerisinde merkezde yer kapma savaşı içerisindeki patronaj grupları arasındaki mücadele dönemin komplo yazının en sık rastlanılan teması olacaktır. Bu komplo faaliyetlerinin gerçek ya da komploculuk ithamlarının kurgusal "özneleri" komplocular ile peşlerinde faaliyetlerini deşifre etme çabasındaki komplo kuramcılar arasındaki mücadele, çağdaşlarının verdikleri isimle "hiziplerin" ve "hizip siyasetinin" dönemidir.

Günümüzde ortaya çıkan yeni tip komplo anlatılarında ise, komplocu iktidar odağı ile komploya maruz kalanlar arasındaki mesafe yitirilmiş, komplocu ve komploları etkisiz kılma çabasındaki güçler arasındaki mücadelenin alanı bizzat bireyin öznelliği haline gelmiştir. Dolayısıyla böyle bir mesafe varsayarak karşılıklı bir mücadele içerisinde yatay ve dikey iki farklı ekseninde karşıt pozisyonlarda konumlandığımız failler bu yeni komplo anlatısı içerisinde iç içe geçerler.

İkinci dünya savaşı sonrası amerikan popüler kültüründe, öncelikle sinema ve edebiyattan birçok ana akım örnekte gözlemlenen; düşünce denetimi, suikastler gerçekleştirmek için endoktrine edilmiş bilinçsiz failler, takip, gözetleme ve şirket-devlet komploları üzerine yakın tarihlerde ortaya çıkmış yeğin kaygılara dikkatimiz çeken Timothy Melley, bütün bu gelişmelerin içerisinde Amerikan toplumunda boy vermeye başlamış insani özerklik ve bireysellik üzerine düşünümde yaygın bir krize işaret ettiğini ileri sürer. Melley'in *faillik paniği* adını verdiği bu yeni fenomen "bireyin güçlü dışsal güçlerce şekillendirilebileceği ya da denetlendiği korkusu"nu açıklamaktadır. Bu anlamda savaş sonrası düşüncedeki etkisi azalmış öznellik ve özerklik anlayışı ile popüler kültürde gözlemlenen eylemlerimizin başka birisi tarafından da denetlendiği ya da benliklerimizin güçlü dışsal faillerce "inşa edildiği" kaygıları birbirlerini tamamlar görünmektedir.

Bu noktada Melley "Komplo" kavramı ile tasvir edilen fenomenlerde ikinci dünya savaşı sonrası yazında ortaya çıkmaya başlayan alışıldık biçimlerden farklı yeni bir anlama daha dikkatimizi çeker. Bugün için komplo terimi küçük, spesifik tarihsel olayları adlandırmanın ötesinde daha çok geniş toplumsal denetim ve siyaset sistemlerini tasvir etmek için de kullanılır olmuştur. Öyle ki Melley'e göre, bugün artık "Komplo" terimi çok ender küçük gizli bir kumpası ifade eder. Daha ziyade çoğunlukla terim, büyük bir "Organizasyon", "Teknoloji" ya da "Sistem"in, geleneksel komplonun anti tezi olacak ölçüde yaygınlaşmış güçlü ve belirsiz bir varlığının işlerine atıf yapar. Başka deyişle komplo, artık geniş bir toplumsal denetim düzenini ifade eder hala gelmiştir. (Melley, 2000)

Burada söz konusu olan artık dikey ve yatay eksenler içerisinde kavramsallaştırılamayacak yeni bir plan söz konusudur. Çalışmanın son bölümünde, modern iktidar paradigması içerisinde tartışılan diyagramda iktidar ve karşı iktidar arasındaki her tür çatışma kolektif ya da bireysel benliğin yeniden inşası ile ayrılmaz halde bulunur.

2. Komplo Aracılığıyla Barış

"Meczip her zaman sabit fikirli olandır ve sanki önüne çıkan her şey deliliğini teyit etmektedir. Onu sağduyunun sınırlarını zorlayışı, ilham nöbetleri ya da eninde sonunda konuyu Tapınakçılara bağlıyor oluşundan tanıyabilirsiniz. Konuyu Tapınakçılara bağlamayan meczuplar da mevcuttur. Ama böyleleri en sinsileridir. Başlarda normal görünürler, sonra birden..."⁴³

Ortaçağ hukuk tarihçileri genel olarak iki tip "barış" (pax)⁴⁴ üzerine bir ayrım yaparlar. Bu iki biçimden ilki "Pax Ordinata" adıyla anılan "Emredilmiş Barış", yukarıdan düzenlenmiş iken; "Pax Iurata" ya da "Yeminli Barış" konsensus, birleşim ya da "yemin" üzerine temellenmiştir. Böylelikle, ortaçağ boyunca barış üzerinde düşünülürken her iki etken de göz önüne alınmak zorundadır. Monarşik hükümlerle anlaşılan barış ve de barışı korumanın bunda çıkarı olan tarafları ilgilendiren "bileşimler" yoluyla ulaşılması gereken bir hedef olarak anlaşılan barış.

45

Pax Ordinata, aşkın bir yönetici, hükümler ya da şehir senyörü tarafından tebalarına tedarik edilen barış olması itibarıyla "hükümler kaynaklıdır". Ortaçağ ulusal ve bölgesel barışlarının çoğu ve farkı tür insan topluluklarının (Kadınlar, yahudiler ya da tüccarlar gibi) hukuki durumlarını yerleştiren barışlar bu türden verilmiş barışlar olarak görülebilir. Buna karşın Pax Iurata, birleşenler arasında karşılıklı bir anlaşmaya dayalıdır. Örneğin eşit katılımcılar arasındaki özel barışlar ve özerk bir şehrin ya da şehir birliklerinin sahip oldukları türden barışlar bu kapsamdadır.

⁴³ Umberto Eco, Foucault Sarkacı, Çev.: Şadan Karadeniz, Can Yayınları, 1992

⁴⁴ Latince barış (pax) sözcüğü, "belirlemek, birleşim" anlamlarına gelen, "pak" fiilinden türeyen "pactus"(antlaşma, sözleşme) fiiliyle aynı kökten gelmektedir. Bu şekilde, latince "ittifak" ya da "dostluk antlaşması" anlamlarını da ihtiva etmektedir. Bknz. The Idea of Peace in Antiquity, Gerardo Zampaglione, 12

⁴⁵ Otto Gerhard Oexle, Peace through Conspiracy, 285

Böylelikle, "Pax Iurata"nın en önemli özelliklerinden biri birleşenlerin karşılıklı yardımlaşma sözüdür.⁴⁶

Otto Gerhard Oexle, bu ikili duruma rağmen uzun yıllar boyunca hukuk tarihçilerinin dayandıkları geleneksel anlayışın büyük ölçüde "emredilmiş barış" üzerine yöneldiğini bunun arkasında yatan tarihsel yorum ekolünün ise ailesel, hanedanlığa ait klan barışını monarşi ya da "siyasi yönetimin artan yoğunlaşması ile barışı korumayı kendisine birincil siyasi gaye alan" devlet tarafından aşılması gereken bir aşama olarak gördüğünü belirtir.⁴⁷ Bu süreç tarihsel olarak zorunlu bir süreçtir çünkü "ailesel", "hanedana ait" ya da "klan barışı" her zaman için kısmi ve özel bir doğaya sahip olarak, "kan davası" ile eşanlamlıdır. Bu cemaat toplumundan devlet toplumuna geçişin ilk aşamalarında devletin kendisine barışın korunması hedefini alması ile barış hukuki olmaktan daha çok toplumsal ve siyasi olan tesadüfi niteliğinden sıyrılarak özelden kamusal alana yükseltilir. Monarşi aracılığıyla özelden kamusala geçen barış böylelikle aynı zamanda tesadüfi olandan zorunlu olana geçiştir.

Yukarıdan dayatılmış devletsel barışa odaklanan tarihçileri destekleyecek ortaçağ yazınından birçok örnek aktarılabilir. Klasik biçimini Augustine'de bulan siyasi yönetim aracılığıyla yaratılan barış fikri geç ortaçağ hukukçularınca birçok kez tekrarlanmıştır. Bununla birlikte ortaçağ çalışmaları alanında ikincil olan barış fikrine öncelik tanımaya ancak yakın tarihlerde başlanmıştır. Hukuk tarihçisi Hans Jurgen Becker bu değişimi, "Önceki görüşlerden ayrılarak barış yapılması konusunda, anlaşma ve bileşim unsurlarına belirleyici rol vermeliyiz" diyerek ifade etmektedir.

Dikkatimizi ortaçağ yazınında daha ender rastlanılan örnek metinlerdeki "yeminli barış" üzerindeki fikir ve nosyonlarından daha çok, bir anlamıyla "gerçek ve

⁴⁶ Ossi Kokkonen, Understanding Peace in 13th Century German Culture, 4/2004 içinde, <http://www.ennenjanyt.net/4-04/referee/kokkonen.pdf>

⁴⁷ Otto Gerhard Oexle, Peace through Conspiracy, 285

yaşanmış" bireylerin toplumsal faaliyetlerinden kaynaklanan barış uygulamalarına çevirdiğimizde birbirinden farklı birçok çeşit grup oluşum biçimi arasında çeşitli "Kardeşlik Cemiyetleri" yani 8'nci ve 10'ncu yüzyıllar arasında ortaçağda sayısız yerde ve biçimde kendisini gösteren konsensus ve antlaşmaya (pact) dayalı topluluklar karşımıza çıkar.

Bunlar arasında en çok rastlanılan tip, dönemin yazınında da etkileri gözlemlenen, yeminli birliktelikler olan "Conjuratio"lardır. Erken ve geç ortaçağlarda "conjuratio" kendisini iki temel biçimde gösterir. "Lonca" ve "Komün". Bazı tarihçiler, özellikle Fransa ve İtalya için 11'nci yüzyıl komünal hareketleri bağlamında barışın korunması konusunda "conjuratio"ların büyük önemine dikkat çekmişlerdir. Örneğin, 1966 tarihli bir monografında Albert Veermesch "Barış" (Pax) ve "Antlaşma-İttifak" (Pactum) nosyonları arasındaki ilişkiyi ortaya koymuş ve komünleri birincil özellikleri itibarıyla bir barış kurumu olarak nitelendirmiştir.⁴⁸

Bununla birlikte, "conjuratio"lar için eşanlamlı olarak kullanılan bir başka terim ise genellikle bu birlikteliklerin dışarısında kalan ve onda kendileri için tehlikeli bir siyasi sonuç görenlerin zikrettikleri Komplo (Conspiratio) terimidir. Gerek mesleki loncalar gerekse şehir komünleri şeklinde ortaya çıkan eşitler arası sözleşmeye dayalı, hiyerarşik olmayan bu birliktelikler her zaman için bir "komplo" aşamasından geçmek durumundadır. Oexle'ye göre, tam da oksidental tarihe özgü bir fenomen olarak bu tipte bir eşitlikçi siyasi ve sosyal kültür komploları meydana getiren karşılıklı yeminin bu hukuki biçimidir.

Böylelikle ritüel dostluk, komplo ve loncalar gibi toplumsal organizasyonların etkili mevcudiyetlerini göz önüne alarak bakıldığında "hiyerarşik" feodal bir ortaçağ imgesi yıkılmaya başlar. Bu toplumsal formlar hiyerarşik olmadıkları gibi, üyeleri onların "içine doğmazlar" tersine "özgür sözleşme" ve en azından biçimsel olarak

⁴⁸ Ag.m., 287, 288

eşitlikçi çizgiler içerisinde yapılanmışlardır.⁴⁹

Ivan Illich, bu tür bir özgür sözleşme fikrinin kaynağı olarak "Komplo" fikrinin soy kütüğünü incelediği çalışmasında terimin milattan sonra bir ve üçüncü yüzyıllar arası ilkel Hristiyan cemaatleri içerisinde oynadığı role dikkatimizi çeker. Komplo terimine Hristiyan ilahiyat tartışmaları içerisinde ilk, kilise organizasyonunun, oluşum ve biçimlerini inceleyen "eklektisyoloji"⁵⁰ tartışmaları içerisinde değinilir.⁵¹

“Komplo” (conspiratio) kavramı Latin dünyasında primitif Hristiyan kilise ritüellerinde önemli bir kavram olarak karşımıza çıkar. M.S 300 yılına doğru “barış” (pax) sözcüğü Hristiyan litürjisinde anahtar bir sözcük haline gelmiştir. “Pax” eşökarist ayininin bir parçası olara, osculum (öpücük) (-os ‘ağız’dan türer) ya da “conspiratio” (komplo) yani “nefeslerin birleşmesini” örtmece amaçlı bir kavram olarak öne çıkmaktadır. “Öpücük” ya da “komplo” bu haliyle eşökarist ayinindeki iki aşamadan biridir. "Ağızdan öpüş" olarak tatbik edilmeye başlanılan "komplo" tapınma eylemi esnasında bir araya gelecek katılımcıların birbirleriyle nefes ya da ruhlarını paylaştıkları resmi bir litürjik jesttir. Onların tek Kutsal Ruh'ta birlikteliklerini ve Tanrı'nın nefesinde biçim bulan cemaati anlamlandırır. Illich'e göre, "Kilise (ecclesia) kamusal bir rituel eylemle" oluşurken, litürji ve onun ruhuysa komplodur. Açık bir biçimde ve bedensel olarak temel Hristiyan ayini bir nefeslerin birleştirilmesi, bir komplo (con-spiracy), ortak bir atmosfer, kutsal bir alan meydana getirmek olarak anlaşılmaktadır.⁵²

Ayinin ikinci önemli anıysa, bedende birliktelik (komünyon), inanlının Beden Almış Söz'e dahil olduğu “comestio”dur. Ancak bu birliktelik de yine, teolojik olarak kendisini önceleyen komploya bağlıdır. Rahibin duasıyla başlayan ayin komplo

⁴⁹ A.g.m., 6

⁵⁰ Encyclopedia of Christian Theology, Ed: Jan Yves Lacoste, 466, 469.

⁵¹ Hoinacki ve Mitcham, The Challenges of Ivan Illich,

⁵² A.g.k., 239

eylemiyle kutsal ruhun alınması ve nihayet rahibin komünyon ekmeğini vermesiyle sonlanır. Ilich, böylelikle komplo kavramının ayin yemeğine hazırlık olarak tamamıyla hiyerarşik olmayan bir kardeşlik ruhunun en güçlü, açık ve şüpheye yer bırakmaz ölçüde bedensel ifadesi haline geldiğini söyler. Yeme eylemiyle komplo ortakları Yunancada kilise (eklesia) anlamına gelecek bir “biz”e dönüşmektedirler.

İlkel Hristiyan cemaatleri içerisinde “Öpücük” pratiğine karşı çıkılmadığı söylenemez. Afrikalı Kilise Babası Tertulyan bu rituelin aleyhinde yazmıştır. Pratik, bir süre sonra başka bir isim altında devam etmeye başlar. Üçüncü yüzyıl ve sonrasında “Osculum Pacis” (Barış Öpücüğü) ya da “Conspiratio” ritüeli kısaca, “Pax” (Barış) adını alır ve rituel, kardeşlik atmosferinde tensel temas, el sıkışma, kucaklaşma gibi jestlerle sürdürülür. Bugün de komünyon öncesi “Barış” adı altında Roman, Sloven, Yunan ve Süryani Katolik ayinlerinde bu haliyle uygulanmaya devam etmektedir.

Ilich, buradan itibaren hiyerarşik, monarşik "emredilmiş barış" uygulamasına nazaran karşılıklı anlaşmaya dayalı "yeminli barış" düşüncesinin köklerini Hristiyanlığın ilk yüzyılı içerisindeki bu ritüelde tespit eder. Eşitlerin bir cemaat içerisinde somatik olarak içerilmesiyle eşanlamlı olarak Avrupalı "barış" fikrinin biricik örneğinin bu Hristiyan litürjisinden kaynaklandığını belirtir:

"Avrupa geleneğinde cemaat ne otoriter bir kaynaktan ileri gelen eylemin sonucu ne doğa ya da tanrılarından bir armağan ne de yönetim, planlama ve tasarımın ürünüdür ama bir komplonun kasıtlı, somatik, karşılıklı bir armağanı sonucudur. Bu komplonun ilk prototipi, kökenleri ne olursa olsun, kadın ya da erkek, yunan ya da yahudi, köle ya da yurttaşların kendilerini aşan bir fiziksel gerçeklik ürettikleri erken hristiyan litürjisinin icrasında yatar. Paylaşılan nefes, "con-spiratio" olarak komplo, kendisinden kaynaklanan cemaat olarak anlaşılan "barış"tır." ⁵³

14'ncü yüzyıldan itibaren Avrupa siyasi düşüncesine egemen olan toplumsal

⁵³ Ivan Illich, *Cultivation of Conspiracy*, 240-241

sözleşme fikrinin somut kökenlerinin ortaçağ şehirlerinin kurucularının "urbane civilities" düşüncelerinde olduğu konusunda tarihçiler arasında genel bir uzlaşa gözlemlenir. Ilich'e göre, bununla birlikte bu birleşimin sözleşmesel yönüne odaklanmak bu sözleşmelerin korumakla vazifeli oldukları faydaları gözden kaçırmamıza yol açar. Bu bir komployla gerçekleştirilen barıştır.

Bir hükümrânın kalesinde kamp kuran ortaçağ tüccar ve zanaatkarı kendilerini güvenli ve kalıcı bir birleşimde bir araya getirecek komployu gerçekleştirmek ihtiyacı duyarlar. Emin olmak için Tanrı'yı şahit kılan karşılıklı bir söze, "conjuratio"ya başvururlar. Çoğu toplum yemini bilir ancak onu daimi kılmak için Tanrı'nın adının kullanılması bir hukuki aygıt olarak Teodisyus zamanında Roma yasasına dahil olmuştur. Toplumsal bağ için Tanrı'yı tutkal olarak kullanan "conjuratio", yurttaşların komplolarının ürettiği atmosfere istikrar ve devamlılık temin etmeyi amaçlar. "Komplo" ve "conjuratio" kavramları arasındaki bu bağlantıyla Hristiyan tarihinin ilk bin yılından miras alınan eşit oranda özgün iki kavram iç içe geçer ancak sonraki sözleşmesel biçim kısa süre sonra ruhani tözü gölgede bırakır. Barbara Duden, Ilich'te hukuk içerisinde formalize edilip kodlanan "conjuratio"ya nazaran "dostların özgür conspiratio"sunun öne alındığına işaret eder.⁵⁴ Orta Avrupa ortaçağ şehri böylelikle tamamıyla yeni bir tarihsel geştalt Ilich'in tabiriyle, onu başka yerdeki şehir modellerinden farklı kılan bir "conjuratio conspirativa"dır. Buradan itibaren komplo atmosferiyle onun hukuki, sözleşmesel oluşumu arasında özel bir dinamik gerilim ortaya çıkar.

2.1 Komplo Suçunun İcadı

Komplo kavramının pejoratif anlamının yerleşiminin izi geç ortaçağ siyasi ikliminde bir yandan yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan merkezi ulusal krallıkların diğer yandan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile merkezkaç feodal güçlerin karşılıklı

⁵⁴ Barbara Duden, Ivan Illich Beyond Medical Nemesis", http://www.pudel.uni-bremen.de/pdf/lv_tra_b.pdf sy:18

mücadelelerinde yeniden karşımıza çıkar. Gerginlik bu kez kilise, yerel senyörel iktidar odakları ve İmparatorlukla yeni yeni güçlenmeye başlayan kent burjuvası arasındadır. Milattan sonra 11'nci yüzyıl sonları ve 12'nci yüzyıl başları Ilich'in "Conjuratio Conspirativa" adını vereceği yeni özerk şehir devletlerin kuruluş ve yaygınlaşma süreçlerine denk düşmektedir. Ortaçağ tarihçilerinin "komünal hareketler" adını vereceği bu süreç içerisinde komplo kavramı birkez daha bu kez doğrudan siyasi bir içerikle kentlerin özerkleşme süreçleri ile yerleşik iktidar odaklarının mücadelelerine dair kullanılmaya başlar.

Bununla birlikte, komplonun ortaçağ kanunnamelerinde bir suç olarak tanımlanarak soruşturulmaya başlanmasının miladı 1278 yılıdır. İngiliz tarihçi Alan Harding, modern devletin oluşumunun geç ortaçağ hukukundaki öncüllerini araştırdığı çalışmasında bu tarihi aynı zamanda ortaçağ kanunnamelerinde kişisel kabahatlerin, toplumsal zarar ve kamusal sorumluluk nosyonları ile iç içe geçişinin ilk örneği olarak not eder⁵⁵ İngiltere'de suçun ilk örnekleri, rüşvet ya da çıkar sağlamak için yerel yöneticilerin kraliyet yasalarının ve hukukunun işleyişini engellemeye yönelik eşgüdümlü müdahalelerinin engellenmesi arzusundan kaynaklanmıştır.

Komplo suçunun diğer suçlardan önemli bir farkı da kraliyet parlamentosunca tanımlanan ilk suç oluşudur. Bunun nedeni yasa yapıcı tarafından suçun halk ile kralları arasındaki iletişimi ve buna bağlı bütün bir adalet sisteminin saptırıyor olarak görünüyor oluşudur. Alan Harding buradan hareketle, "Komplo Suçu"nun icat edilmesinin tarihinin "İngiltere'nin batı ve doğusunda, kendilerine bağlı hukukçuları ile güç ve patronaj ilişkileri içerisinde hüküm süren yerel şeflerin dünyasının yerlerini kraliyete sorumlu ve yetkilendirilmiş bir kamusal otorite uygulayan yargıçlara bırakmalarının tarihi" ile örtüştüğünü tespit eder. Geç ortaçağ İngiltere'sinde yerel itilaflarda toprak sahiplerinin yasama komisyonlarını bir silah olarak istismar etmeleri tarihçilerce dönemin İngiltere'sinde "hükümet yokluğu"

⁵⁵ Alan Harding, *Medieval Law and the Foundations of the State*, 247

üzerine yapılan birçok yorumunun da önde gelen kanıtı olarak görülmüştür.⁵⁶

Hemen takip eden yüzyıl içerisinde kraliyet hukukçularınca "konfederasyon" nosyonu ile birlikte ele alınmaya başlanan "komplo suçu"nın kapsamı yerel şehir oligarşilerinin bütün tertipleri ile tüccar ve lonca üyelerinin ticari düzenbazlıkların kapsayacak şekilde geliştirilir. Bu yüzyıl içerisinde artık şehir ahalisinin bütün ticari birliktelikleri bu suç kapsamında soruşturulabilirken topraktaki kullanım koşullarına muhalefet eden serfler ile iş kanunlarına direnen işçilerin de kurdukları ittifak ve cemiyetler, bu amaçla "birbirleri arasında ettikleri bütün yeminler ile gelecekte edilecek yeminler" artık birer "komplo" suçudur. Bu tarihlerden yaklaşık beş yüzyıl sonra, 1824 yılında işçi birliklerinin birer "komplo" olarak hukuki soruşturmalardan muaf tutulması söz konusu olduğunda İngiliz, İrlanda ve İskoç yasalarından ilki 1303 yılında çıkarılmış bu doğrultuda otuz üç yasanın iptal edilmesi gerekmiştir.⁵⁷

2.2 Komünal Hareketler

David Nicholas, ortaçağ kentleri üzerine çalışmasında komünal hareketlere ayırdığı bölümde, "commune", nosyonu, "conjuratio" ve "komplo" nosyonları arasındaki ayrımın çoğu kez terminolojik bir ayrım olduğunu, bu üç terimin farklı coğrafya ve dillerde benzer fenomenleri gruplandırmakta kullanıldıklarının altını çizer⁵⁸

Komün İngilizce kökenlidir ve genel olarak gizil bir biçimde kasaba senyöründen bağımsız toplulukları kastetmekte kullanılır. Latince kökenli "conjuratio" çoğunlukla İngilizceye "commune" (komün) şeklinde tercüme edilmiş ve "yeminli birlik" ya da "komplo" (conspiratio) şeklinde anlaşılabilmektedir. Bu şekilde konulduğunda mevcut iktidar odaklarıyla çatışma ilişkileri içerisinde özellikle şiddet ve isyan

⁵⁶ Ag.k.249,

⁵⁷ A.g.k. 250

⁵⁸ David Nicholas, The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Fourteenth Century, 148/49

barındıran özerklik hareketleri “komplo” olarak kodlanırken, “conjuratio” yerel iktidar odaklarınca tanınmış özerklik hareketlerine verilen ad haline gelir.

Nitekim dönem üzerine çalışan tarihçiler, doğrudan senyörel ve kilise iktidarıyla karşı karşıya gelmeyen kimi “barışçıl” hareketleri de kasaba senyörüne karşı devrimci “komplolar” olarak sınıflandırmışlardır. Bu toplulukların her durumda geçerli genel bir niteliği olarak “yerleşimcilerin yeminli birlikleri” oldukları söylenebilir. Komünal yemin öteki ortaklık yeminlerini dışlar, birçok birlik komün üyelerinin şehir dışında birbirlerini dava etmelerini yasaklar ve bu topluluklar kendilerine “barış birlikleri” ya da “dostluklar” adını verirler.⁵⁹

Komünlerin doğasını anlamak için daha sonraki çağların hukuki tanımlarının bir yana bırakılması gerektiğine işaret eden ve öncelikle sözcüğün çağdaşları için ifade ettiği anlama odaklanan Carl Stephenson da, “komün” ve “komplo” kavramları arasındaki geçişliliğe dikkat çeker.⁶⁰

Bu konuda günümüze kalan yazın yeterli ve şüphe götürmezdir. İngilizce “commune”ün Latincedeki karşılığı diğer meşhur terim “universitas” gibi biri genel diğeri özgün iki dizi yoruma kaynaklık etmiştir. Bir yanda “communa”, “communia” ve “communio” çoğunlukla “communitas” ile birbirleri yerine kullanılabilir. Diğer yandan 11’nci yüzyılı takiben aynı sözcükler gittikçe artan oranda özgül bir anlam “yeminli birlikteliğin” az ya da çok “fesat” içeren anlamını kazanırlar. İlk olarak Tanrı Barışı’na uygulandığında bu kullanım muhakkak ki kötülük ima etmez.⁶¹ Ancak ruhban analistlerce otoriteye karşı birliklere uygulandığında “communa” ve değişkenleri “conjuratio” ve “conspiratio” kavramıyla eşanlamlı hale gelmiştir.⁶²

⁵⁹ A.g.k, 150

⁶⁰ Carl Stephenson, Borough and Town, A Study of Urban Origins in England

⁶¹ Kilisenin kan davası güden şövalyeler arasında düzen sağlamak amacıyla vaaz ettiği “Tanrı Barışı”, “Pax dei” 10’ncü yüzyıl sonlarından itibaren karşılıklı yeminlerle öze savaş ve “feud”lara son vererek kilise ve imparatorluk tarafından avrupa sivil toplumunun şiddet içermeyen yöntemlerle denetim altına alınmaya çalışılmasının ilk örneğidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dictionary of Medieval Knighthood and Chivalry, Sy. 366, 367, Greenwood Press, 1986

⁶² Carl Stephenson, Borough and Town, A Study of Urban Origins in England, 27

2.3 Ortaçağ Kenti

Ulus devletler çağından itibaren modern Avrupa'da kentler devletin bir idari mıntıkası haline gelecek ve standart bir biçimde örgütlenecektir. Ortaçağ Avrupa'sında ise durum tamamen farklıdır. Kent beratları sıkça bir küçük senyörün kapris ve çıkarları ile uzlaşmadır ve krallar dahi miri arazileri üzerinde bulunan kentleri saklamaya lüzum görmedikleri bir fırsatçılıkla ele almak eğilimindedirler. Dahası bütün hükümlerinin eğilimi bütün hizmet ve vergi yükümlülüklerinin tam olarak ve kesintisiz sağlanmasını güvenceye alacak şekilde kent yönetimine dahil olmaktır. Ancak bunlar güvence altına alındıktan sonra kentin iç işleri ahali tarafından kendilerine uygun biçimde çözümlenmeye bırakılabilir.

Bununla birlikte akdin temel koşulları konusunda sözleşmenin her iki tarafı da kesin ve sarsılmaz görüşlere sahiptir. Hükümler ticaret ve toprak mülkiyeti imtiyazlarının güvenli bir şekilde verilmesini, önde gelen yöneticilerin kendileri tarafından atanması ve kendilerine hesap verir olmalarına bağlarlar. Diğer yandan kent ahali özerklik, özgür toprak mülkiyeti ve ticaretin bütün yönetici ve konseylerin kendileri tarafında seçilme izniyle birlikte elde edilmedikçe hiçbir değeri olmayacağını düşünürler. Kimi zaman zafer hükümlerinin kimi zamansa şehirlilerin olur. ⁶³

Bu şekilde iki tip tür sözleşmeli şehir ortaya çıkar. En sık rastlanılan senyörel yöneticilerin yönetiminde belirli imtiyazlara sahip topluluklardır. Daha az rastlanılansa sadece imtiyaz sahibi değil ama "özgür", yani kendi kendini idare eden tüzel kuruluşlardır. H.C. Davies, iki sınıf arasındaki ayrımın modern hukuk açısından yetersiz olacağını belirtir. Çoğu zaman bir "özgür" şehir yöneticilerin atanmasında hükümlerine de söz hakkı vermek yükümlülüğündeyken en alçakgönüllü tüccarlar birliği dahi pekala yerel memurun bir müdahalesi olmaksızın bir pazar-mahkemede

⁶³ H.C Davis, Medieval Europe, 217-218

kendi hukukunu uygulama hakkını kazanmış olabilir.

"Özgürlüğün" hali hazırda imtiyaz kazanmış olan kentlerce pazarlık ya da kazanılan imtiyazların gasplar yoluyla genişletilmesi süreciyle kazanılıyor olmasından ötürü iki tür iç içe geçmiştir. Yüksek tür, basitçe şehir gelişiminde daha geç bir aşamadır.

Bu tür şehirlere verilen imtiyazlardan hem zamanlama hem de önem olarak ilki, sadece kral ya da onun vekilinin bağışlayabileceği "şehir barışıdır". Bu barış ile kent özel ihtimam ve cezalar aracılığıyla bir kraliyet sarayı ya da aziz türbesi benzeri korunan kutsal bir yer haline gelir. Kent ahalisi kral karşısında dul ve yetimler gibidir. Onun hakkına tecavüz etmek kraliyet ailesine karşı isyandır.

Ardından ticaret hakkı gelir. Şehirliler tarımdan daha kazançlı işler sürdürebilme özgürlükleri için kölece borç ve yükümlülüklerini sabit bir kira karşılığı takas ederler. Yine haftalık bir pazar kurma ve çoğu kez yıllık fuar açma ehliyeti kazanırlar. Fuar ya da pazarda ortaya çıkabilecek tüccarlar arasındaki bütün anlaşmazlıkların ticari dünyada genel kullanıma uygun olarak tüccarların kendi iç hukuklarına göre çözüme bağlanacağı üzerinde uzlaşılr ve bu mübadele sürecine meşru amaçlarla katılacak bütün yabancıların adil muamele görecekları güvencesi verilir. Başlarda, fuar ve pazarın işgalıyeleri hükümrancı toplanır ve tüccar yerel yöneticinin sarayından yönetilir. Ancak süreç çoğu kez işgalıye ve ticari hukukun şehir ahalisine devredilmesiyle sonuçlanır. Kurulmalarına izin verildiğinde bu pazarlıkları yürütmek tüccar loncalarının işidir ve lonca hükümrancı şehirde ve çevresindeki başlıca endüstriler üzerinde tekel kurmak, ithal edilen emtiaların ön alım hakkı, ücret, fiyat ve çalışma saatlerini düzenlemek için yasa yapmak gibi diğer başka imtiyazlar da satın alır.

Bu tür şehre verilecek örnekler çoğaltılabilir; bir tanesi Aziz Riquer, geçmiş karolenj hanedanı zamanına kadar giden ve bir büyük dindar hanedanlıkça desteklenen Ponthieu'daki endüstriyel bir cemiyetin önde gelen örneğidir. 11'nci

yüzyılın ikinci yarısı öngörü sahibi, seküler ve kilise dışı hükümlerinin yeni ticari merkezleri teşvik edilişleri üzerine birçok örnek sunar. Fatih William'ın bir hizmetlisi tarafından 1060'da kurulan, Norman kasabası, Breteuil; İngiltere, Galler ve İrlanda boyunca taklit edilecek bir modeldir. Birkaç yıl sonra, Suabia bölgesindeki Reichenau manastırından kiralanan Auensbach ve Radolfszell şehirleri Alman senyörel girişimciliğine anıtsal örnekler teşkil ederler. Fransız monarşisinin nüfuz alanında Altıncı Louis tarafından bir dizi imtiyaz verilen, Lorris en Gatinais şehri, ileride kapet hanedanlığı egemenliğinde kurulacak sayısız "villes de bourgeoisie" için bir ölçü olmuştur.

Bununla birlikte yeni koloniler ya da embriyon aşamasındaki pazar merkezlerince şükranla kabul edilen "charters" daha eski ve büyük şehirlerin özlemlerini gidermekte yetersiz kalır. Uzak görüşlü senyörlerin ticari imtiyazları yaygınlaştırdığı bir dönemde Kuzey Fransa, Flandre ve bazı İtalyan eyaletlerinin şehirli sınıflarında daha geniş haklar, ikinci türde bir "özgür" şehir meşruiyetçiliği için kaynaşmalar başlar. Bu bölgelerde halkın talebi "komün"dür, ruhbanın diliyle "novum ac pessimum nomen" yani "yeni ve fena bir ad".

Bu çoğu zaman genelde şehir senyörleri birer piskopos ya da başrahip olmasından ötürü kiliseye karşıt hal almış durumda ve feodal tiranlık üzerine şikayetlerle bir arada ortaya çıkar. Komün, Tanrı Barışı hareketi esnasında oluşturulan kardeşlik cemiyetlerine ve ticari loncalarla benzerlik gösteren bir yeminli konfederasyon, "conjuratio"dur. Ancak yeni ve çarpıcı özellikleri vardır.

Komün, otoriteye karşı yasal olarak senyör ya da kraliyete ait hakları ele geçirmek amacıyla kurulmuştur. Toplumun egemen sınıflarına hasımdırlar ve üyelerinin amacı kentlerinde cumhuriyetçi bir formda hükümet kurmaktır. Çoğunlukla tüccar ya da zanaatkarlardan oluşur ancak ticari çıkarlarla sınırlı olmayan meşguliyetleri vardır ve çoğunlukla hangi uğraşla meşgul olursa olsunlar komüne dahil olmayan kimsenin

kentte ikamet etmesini istemezler.

Komüncüler birçok kez farklı güç odakları arasındaki çatışmalarda taraf olarak güçlerini arttırmışlardır. Devlete karşı kilise, baronluğa karşı devlet, ya da iki rakip hükümlan söz konusu olduğunda güçlüye karşı zayıfı destekleyerek maddi ve ayrılıkçı siyasalarını gerçekleştirirler. Bununla birlikte toplumun yapısında bütünlüklü bir reformasyon üretecek adalet ve yurttaşlık ideallerini cisimleştirirler. Komünal program bir günde gerçekleştirilmediği gibi, 11'nci yüzyılda başlayan özgür yönetim mücadelesi 13'ncü ve 14'ncü yüzyıllara kadar sürmüş ve hareketin gücü Kuzey Fransa ve İtalya'da tükenmişken Güney Fransa ya da Almanya'da zirvesine ulaşmıştır. Birkaç yüzyıla ve bu denli geniş bir alana yayılmış bir mücadele olmasından ötürü doğal olarak şiarlar çoğu zaman değişmiş ve birçok farklı şehir idari biçimleri düşünülmüştür.

Geç aşamalarında hareket daha barışçıl biçimler almış ve cüzdan kılıcın yerini almaya başlamıştır. Yine komünal hizipler cumhuriyetçi olmaya devam etseler de demokratik olmaktan çıkmışlar ve iktidar formel olmasa da pratikte şehir ahalisinden bir "patriciate"⁶⁴ tarafından tekelleştirilmiştir. Komünün örgütlü bir ayaklanma olduğu günlerden kalan şehirlilerin kitlesel toplantıları eski komünlerle aşama aşama önemsiz hale gelirken, geç kurulanlarda hemen hiç tanınmamış ve sahip oldukları güçler kendi ayrı meclislerinde toplanan meslek loncaları arasında pay edilmiştir. Sıradan şehirlinin önemindeki bu azalmayla eş zamanlı olarak adaylardan gittikçe artan oranda vasıflar aranmasıyla seçme ve seçilme hakkının da kısıtlanması gelir.

Hakikatte komün, neredeyse bir sendika ya da yardım cemiyeti halini alır ve üyelik öncelikle ayrıcalıklı ticari ve yoksul yardımı hakları için değer görür. Devletin gücünün toplumun merkezkaç kuvvetleri üzerinde hakimiyet kurduğu ülkelerde kurumun siyasi yönü neredeyse unutulurken devlete özgü saygınlığı korumayı

⁶⁴ Soyluluk ya da aristokrasi

başarmış komünlerde zengin ve fakir, yöneten ve yönetilen arasındaki ölümcül çekişme iç politikanın ana özelliği halini alır.⁶⁵

Stephen Epstein, geç ortaçağ Avrupa'sında komünal hareketler ve şehir devletlerinin ortaya çıkışlarında iki ana etken tespit eder; 9'ncü yüzyılın sonlarında başlayan bölgesel yönetimlerin daha küçük ölçekli senyörel ve şehir hükümetleri doğrultusunda parçalanması ve 11'nci yüzyıl sonlarından itibaren gözlemlenen ticaret hızının artışı.

Bu faktörlere ilave olarak, ortaçağın ilk şehir devletlerinin ortaya çıktığı İtalya düşünüldüğünde geç antikadan piskoposlar aracılığıyla tercüme edilen roma belediye yönetim geleneği bununla bağlantılı olarak Roma sonrası elitleri kaçınılmaz olarak şehre yönlendiren şehrin kır üzerinden kültürel ve siyasi hegemonyası ve ülkenin Bizans ve Lombard (sonrasında Frenk) olmak üzere erken dönemden itibaren iki farklı kültürel ve siyasi etki alanına bölünmüş olması gibi bir dizi ilave faktörden daha bahsedilebilir.⁶⁶

İtalya'da ilk komünler kuzey-merkez İtalya'da 11'nci yüzyılın sonlarında görünmeye başlar. Birçok tarihçi bu gelişmeyi, merkezi otoritenin çöküşü sonucu ortaya çıkan boşluğa ya da 1076 yılı sonrası Alman İmparator ile Papalık arasında ortaya çıkan "tayin mücadelesi" olarak bilinen piskoposluk atamaları üzerine mücadelenin sağladığı siyasi özerklik fırsatlarına bir karşılık olarak görürler. Bununla birlikte, merkezi otoritenin bölgede komünler ortaya çıkmadan yüzyıldan fazla bir zaman önce ortadan kalkmış olması, boşluğun piskoposlar tarafından etkili bir şekilde doldurulması ve Tayin Mücadelesi'nin Avrupa'nın farklı bölgelerinde komünal hareketler için farklı sonuçlar doğurduğu göz önüne alındığında siyasi kargaşa ve papalık faktörünün İtalyan komünlerinin yaygınlaşması için zorunlu fakat yeterli bir

⁶⁵ A.g.k., Sy: 219-224

⁶⁶ Epstein, Stephen, The Rise and Fall of Italian City States, London: LSE research Online eprints.lse.ac.uk/663/1/EPSTEIN_final.pdf

faktör olmadığı görülür. İtalya'da komünal hareketin kökenleri ve bunların bazılarının zaman içerisinde şehir devletlerine dönüşümlerinin daha ikna edici bir açıklaması ilave bir faktör olarak bölgede ticaretin artan hacim ve çeşitliliğini göz önüne almayı gerektirir.

İtalyan komünleri ilk aşamada yeni bir tür kurumsal iktidar oluşturma gayesi gütmemişlerdir. Şehir ahalisinin azatlı statüsünü korudukları ve böylelikle yönetici piskoposlara eşit kardeşler gözüyle bakabildikleri çoğu komün, piskoposluk sarayının gölgesi altında gelişmiş, piskoposların yönetici ve askeri hizmetlilerinin otorite ve uzmanlıklarına yaslanmışlardır. Uzunca bir süre azatlıların yeminli komünal birliktelikleri belirlenmiş, bir zamandan sonra dağılmıştır. Erken komünün içsel dayanıksızlığı, kurumsallaşmış otorite figürlerinin bir süre sonra önemli bir eşgüdüm rolü üstlenerek örgütsel zorlukları aşma işlevini üzerlerine almalarıdır. Bu sıkça yerel piskoposa düşer ancak kimi zaman enformel bir askeri aristokrasi de aynı işlevi görebilir.

Kentin ileri gelenlerinin kurdukları ilk birliktelikler bu nedenle çok ender Alplerin kuzeyindeki şehirlerde piskoposluk ve senyörel otoritelere meydan okuyan, gelişmiş birer özel "conjuraciones" olarak ortaya çıkmıştır. Yine de, İtalyan komünleri ilk başta piskoposun iktidarını yerinden etmeyi amaçlamış olmasalar da, kısa süre sonra yarı kamusal işlevleri üzerlerine almışlardır. Bunu, müesses nizamı yıkmaktan çok, geliştirmek için yaptıkları söylenebilir. Taşrada geniş ve merkezi güce sahip elitlerinin yokluğunda reformun kolay seçenek olduğu düşünülür. Gerçek ve imgesel geçmişle siyasal ve kültürel devamlılık kamu otoritesinin odak noktası olarak piskoposun önemini ve antikiteden miras alınan kamu forumu gibi kurumların korunmasıyla sağlanır. Komünlerin aristokratik önderleri şehirlerin roman mirasıyla bilinçli bir devamlılığı vurgulayarak kendilerine "konsüller" adını verirler.

Kendi koydukları kurallara riayet etmek ve herhangi bir ihlal durumunda

yaptırımlarını önceden kabul etmeyi taahhüt eden hemfikir insanların yeminli birliktelikleri olarak komünler, aynı yıllarda kurulan meslek ve ticaret loncalarıyla benzerlik gösterir. Her iki tür "üniversitas"ın da amacı karşılıklı yükümlülükleri saptamak, desteklemek, tüccarları kısas ve mallarının müsaderesine karşı korumaktır. Aralarındaki ana fark, komünlere üye olmayanların da komünün tarafsız adalet uygulama sözünden faydalanabilmeleridir.⁶⁷

2.4 Eşitler arası sözleşme

Marc Bloch, geç ortaçağ feodal toplumunda komünler biçimiyle bu yeni kentsel birlikteliğin ortaya çıkışını dönemin en önemli gelişmesi olarak görür.⁶⁸ Komünleri kuran kolektif antla birlikte o vakte kadar izole bireyle şehir ahalisi artık kolektif bir varlığa sahip olacaktır. Bloch' a göre, "Komün" sözcüğüne kadar ortaçağdan o güne dek hiçbir sözcük bu denli tutkulu bir coşku yaratmamıştır. İsyan anında şehirlilerin şiarı, tehlike anında yardım çağrıları olarak komün o güne kadar tek başına yönetmiş olan sınıflarda bitimsiz bir nefret doğurur. Bloch, kilise tarihçisi ve teolog Guibert de Nogert'in tabiriyle, "bu yeni ve tiksinti verici ad"a karşı neden bu denli düşmanlık güdüldüğü sorusunu sorar. Ona göre birçok duygu buna katkıda bulunmuştur.

Otoritesi, gelirleri ve prestjleri üzerinden kendilerine doğrudan muhalefet edilmekte olan iktidar sahiplerinin algıları, önlerine çıkan Kilise "hürriyetlerine" saygısız toplulukların ihtirasları karşısında kafalarında tamamen temelsiz olmayan korkular oluşmaya başlayan kilise yöneticileri, şövalyenin tüccara karşı garaz ya da husumeti, tefecilerin gelirlerinin lekeli kaynaklardan geldiği düşünülen istifçilerin cüretkarlığına karşı ruhbanda uyanan faziletli infial, bu örneklerden hemen akla gelecek birkaçıdır.

Ancak Bloch daha derinde başka bir neden tespit eder; Feodal toplumda yardım ve

⁶⁷ A.g.m

⁶⁸ Marc Bloch, Feudal Society, Volume II, Social Classes and Political Organization, 354

"dostluk" andı ilk başlardan itibaren sistemin asli unsurlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu birini diğerini tebaası yapan ast ve üst arasında bir sözleşmedir. Diğer yandan, komünal andın ayırt edici özelliği, "eşitleri" birleştirmesidir. Bu tip sözleşmelerin hiç bilinmediği söylenemez. Yine benzer doğadan, daha önce Şarlamen tarafından yasaklanan, halk sınıflarından "lonca" üyelerinin "karşılıklı" antları ve kent komünlerinin mirasçıları oldukları barış toplulukları vardır.

Bunlar kentlerin özerklik elde etme girişimlerinden önce, tüccarları küçük cemaatlerden toplayan ve zaman zaman "loncalar" adı verilen antlaşmalardır. Bunlar her ne kadar basitçe ticari girişimin çıkarlarına hizmet etmek için kurulmuş olsalar da kent dayanışmasının en erken tecellilerini oluştururlar. Ancak komünal hareketten önce hiçbir zaman bu karşılıklı yeminler bu denli yaygın ve güçlü olmamıştır. Bir vaizin ifadesiyle bu yeminli birliktelikler, "her yerde ortaya çıkan komplolar" olarak "çok sayıda iç içe geçmiş dikenli çalılar" gibidirler.

Gerçek devrimci birleşim, katmanlaşmış topluma karşı şiddetli düşmanlığıyla ilkin kendisini komünde gösterecektir. Gerçekte bu ilkel kentli topluluklar hiçbir anlamda demokratik değildir. Gerçek kurucuları olan ve daha küçük burjuvaların her zaman takip etmekte istekli olmadıkları "büyük burjuvazi", fakirlere karşı tavrında sert efendiler ve acımasız kredi verenlerdir. Ancak korunma karşılığı verilen sadakat sözünün yerine karşılıklı yardımlaşmayı yerleştirerek Avrupa'nın toplumsal yaşamına ve feodal ruha yabancı bir yeni unsur katmışlardır.⁶⁹

Marc Bloch'un tespit ettiği bu "yabancı yeni unsur" yani, "eşitler arasında sözleşme ve dayanışma fikri" Fransız tarihçi Jacques Le Goff için de, feodal dünyayı sarsacak devrimci ilkedir. Sözcüğün ve tekabül ettiği gerçekliğin her tarafa yayılan "hermandades"ler ile İspanya'da ve yeminli kardeşliğin "schwurbruderschaft"ın kendisine eski germanik kardeşliğe özgü bütün manevi gücü topladığı Almanya'da

⁶⁹ A.g.k Sy: 355

kayda değer başarısı olmuştur. Nihayet kardeşlik kendisini bir ant üzerine temellenen bir cemiyete, "conjuratio" ya da "communia"ya çevirmiştir. Bu Almanca "Eidgenossenschaft" ve Fransızca ve İtalyanca "commune" kavramının karşılığıdır. Eşitler ekonomik eşitsizliği ortadan kaldıramıyor olsa da, yurttaşlar arasında kuramsal bir eşitliği güvence altına alan formül ve pratiklerle birlikte varılmak zorundadır.⁷⁰

Le Goff, burada devrimci bir yenilik olarak ilkin ortaçağ dünyasınca o güne değin bilinen dikey hiyerarşik birleştirici andın karşısına ilk defa yatay bir organizasyon planı yerleştirilmiş olmasına işaret eder. Şehirleşme hareketinin ve onun kırsal muadili kırsal komünlerin kuruluşunda devrimci olan şeyin, ilkel şehir toplumu üyelerini birbirine bağlayan andın, astı üstüne bağlayan vasallık sözleşmesine karşıt olarak eşitlikçi olması sonucu komün dikey feodal hiyerarşinin yerine yatay çizgilerde örgütlenmiş bir topluluğu yerleşir. Daha önce basitçe evleri yan yana olduğu için birlikte duran, "vicinia" yani komşular, artık kendilerini bir kardeşlik cemiyeti (fraternitas) haline getirmişlerdir.⁷¹

Eric Alliez de, ortaçağ kilisesinin komünal ve onun önceleyen Tanrı Barışı hareketine karşı gösterdiği korku ve direnişleri, bu hareketlerin geç ortaçağda egemen dikey hiyerarşik iktidar diyagramına karşıt olarak hali hazırda devam etmekte olan özerkleşme süreçlerine katkılarının göz önüne alınarak anlaşılabileceğini savunur: "Bu yeni yatay grup dayanışmalarının, kiliseyi "auctoritas"ından mahrum etme sonucu verebilecek genel arındırma özlemlerine ilave olarak, toplumsal faillerin süre gelen özerkleşme hareketlerine katkıda bulunmaya elverişli kolektif bedenlerin dini ve ruhani temelde oluşturulmaları ölümcül tehlikesi eklenir" Bu, "Tanrı Barışı'ndan kısa süre sonra ondan ilham alacak komünal kurum", "bir inorganik beden, yabancı beden, düzenlenmiş toplum için bir skandal, feodal ekonomi için bir anomali, kutsal

⁷⁰ Le Goff, Jacques, Medieval Civilization, 293

⁷¹ A.g.k., 292

"opus'ta bir tedirginlik yatağı"dır ve "toprağa bağlı (terrestrial) özerkliğe ekonomik bir biçim verecek "bireyleri" vitrine çıkaracaktır.

Alliez'e göre, bu birey artık "homo economicus" olarak ortaçağ şehir sisteminin bir icadıdır, şeytan ve para tarafından sinsice takip edilen üyeleri ise ortaçağ iktidar diyagramı içerisinde birer "malformasyon"dur.⁷²

14'ncü yüzyıl, Avrupa'da komünal hareketlerin yavaş yavaş düşüşe geçmeye başlayacağı döneme tekabül edecektir. Merkezi krallıkların güçlenmesi birçok komünün prenslikler içerisinde bastırılmasıyla el ele gider. 1356 tarihli Roma Germen İmparatoru Charles IV' ün, İmparator seçimine ilk kez hukuki bir biçim altında istikrar kazandıran "Altın Ferman" adı verilen fermanıyla bütün benzer oluşumlar "conjuraciones", "conspirationes" ve bunların birleşiminden oluşacak "confederationes" adı altında sınıflandırılarak yasaklanır. Bu imparatorluk yasalarınca komün ve komploların ilk kez tespit edilip yasaklanmasıdır.

Bununla birlikte ferman, şehir ahalsinin yatay çizgilerde örgütlenmiş komünal "yeminli barış" uygulamalarıyla, "hükümrân kaynaklı" barış uygulamalarını net bir şekilde birbirlerinden ayırır. Alan Harding, "Altın Ferman"ın batı hukuk tarihi için en çarpıcı özelliğinin bu ilk sınıf organizasyonların adları her ne şekilde konulmuş olursa olsun birer "komplo" olarak yasaklanışları olduğunu belirtir. İmparator Charles ve oğlu Wenceslas hükümrânlıkları altında kraliyet otoritesi ile desteklenmiş yerel barış cemiyetlerinin tasfiyesi gözlemlenirken, imparatorluğun bu politikası şehir birliklerine karşı soylu ve şövalyelerin kurduğu birliklerin desteklenmesi ve bunlara berat vermiş olan kralların bir seçim yapmaya zorlanmaları biçimini alır.⁷³

⁷² Eric Alliez, *Capital Times: Tales from the conquest of time*, 142-143

⁷³ Alan Harding, *Medieval Law and the Foundations of the State*, 106-107

3. Geç Ortaçağ'dan Erken Modern İlk Komplo Kuramları

3.1 Kronoloji ve Tarihsel Bağlam

Daniel Pipes, batı düşüncesinde komplocu yollarla iktidar arayışında olan küçük bir topluluğa dönük korkulara en erken örnek olarak haçlıları tespit eder.⁷⁴ 1306 yılında Fransa Kralı Dördüncü Phillip, ülkesindeki Yahudileri "Hristiyan gelenek ve ahlakına sayısız şekillerde saygısızlık ettikleri" gerekçesiyle sınırdaşı eder. Hemen ertesi yıl, haçlı şövalye tarikatlarının en büyüğü, Tapınak Şövalyeleri, başta küfür ve eşcinsellik olmak üzere, Şeytan'la işbirliği içinde olduklarına yönelik bir dizi ithamla suçlanarak lağvedilirler. Böylelikle Philip'in, Yahudilerle, bir gizli cemiyetin mensuplarına karşı paralel ve neredeyse eş zamanlı saldırısı ilkin ortaçağ Avrupa'sında ortaya çıkacak ve bugüne kadar hala etkisini sürdürecektir iki boyutlu bir komplocu geleneğin erken bir ifadesini açık bir şekilde sembolize eder.⁷⁵ Bu gelenek Pipes'a göre, Yahudi ve gizli cemiyetlerle ilgili korkularda ifadesini bulmaktadır.

Dördüncü Philip tarafından eş zamanlı olarak zulme uğratılan bu iki gruba ilaveten yine aynı yüzyıl içerisinde gerçekleşen bir başka komplo iddiasının hedefleri de, dini sapkınlar (heretics) ve cüzzamlılardır. İngiliz Tarihçi R.I Moore, bu topluluklara yönelik zulüm siyasetinin doğuşunu bir asır önceki siyasi ve teolojik gelişmeler bağlamında tartışırken, her üç gruba yönelik zulüm siyasetinin birbirlerinden ayrı ele alınmasının çok zor olan ortak gelişimlerine dikkatimizi çeker.

Moore, öncelikle sapkın, Yahudi ve cüzzamlılara yönelik zulmün gelişimindeki paralelliğin dikkat çekici olduğunu tespit eder. Bunlar arasında farklar vardır ancak her seferinde her ne kadar kuramsal olarak birbirlerinden ayrı olsalar da 11'nci yüzyılın başlarına gelinmeden pratik olarak uygulanmaya başlanmamış, her birinde

⁷⁴ Daniel Pipes, Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From, 71

⁷⁵ A.g.k., 70

yükselen hoşnutsuzluk 12'nci yüzyılın ortalarında aşık hale gelmiş ve yine her biri 12'nci yüzyılın sonlarına doğru 1215 tarihli 4'ncü Lateran Konisiliyle hükme bağlanmış, 13'ncü yüzyılın ortasında mükemmelleştirilmiş kapsamlı bir zulüm aygıtı oluşturulmuştur.

Zulüm biçimlerine bakıldığında da paralellikler göze çarpar; Yahudilere yönelik, sapkınlar ve cüzamlılar da olduğu gibi onları belirleyip yakalayabilmek için çeşitli yollar icat etmek gerekmemiş olsa da yine onlar da sapkınların hapsi ve cüzamlıların lazar evleri ve köylere kapatılışıyla kurumsal biçimini alan toplumdan yalıtılmışlık durumu kıyafetleri ile dışa vurularak ve şehirlerde zamanla sınırları sıkı bir biçimde belirlenen mahallelere kapanmak zorunda kalarak uygulamışlardır. Son olarak, maruz kaldıkları muamelelerdeki bu paralellik onlarla ilgili kullanılan dil ve ifade edilen korkularda da yansımaları bulur ve onları bütün temel unsurlar itibariyle diğer topluluklarla özdeş ve birbirlerinin yerini alabilir kılar.⁷⁶

Dini kanı, fiziksel durum, ırk ve kültür gibi farklı belirleyenlerce tanımlanan tamamıyla ayrı üç insan topluluğunun eş zamanlı ve benzer yöntemlerle hedef alınmasının, kurbanların kendilerinden yola çıkılarak açıklanamayacağını belirten Moore, alternatif yaklaşımın kurbanlarda değil, zulüm edenlerde aranması gerektiğini belirtir; öyle ki, "Dini sapkın, cüzamlı ve Yahudilerin ortak noktaları bu dönemde Avrupa toplumunu saran bir zulüm şevkinin ortak kurbanları olmalarıdır."

Sapkınlığın gerçekten varolması durumunda 11'nci yüzyıla gelinmezden önce zulme uğratılacağı önermesi Moore'a göre anlamsızdır. Öncelikle bir "sapkın" kilise yasasına göre tanım olarak, görüşlerini " kutsal yazılara aykırı olarak "insani algıyla seçen"⁷⁷ ve kamusal olarak kabul ederek, inatla savunan" kişidir. Bunun pratikteki

⁷⁶ R.I. Moore, *The Formation of a Persecuting Society, Authority and Deviance in Western Europe (950-1250)*, 62

⁷⁷ "Dini sapkın", "heresy" kavramı, kadim Yunancadan "tercih, seçim" anlamlarına gelen "haeresis" kavramından türer. Bknz. *The Concise Dictionary of English Etymology*, Walter W. Skeat, 1992

anlamı, bir kişinin ancak bir piskoposun ifade ettiği görüşlerinin sapkın olduğu beyanı ve piskoposun izni olmaksızın vaaz etmeyi reddetmesiyle sapkın halini aldığıdır. Bundan dolayı, inananların bakış açısıyla sapkın kendi kendisini tanımlar ve hatta ilan eder çünkü kendi bilinçli seçimiyle kilisenin otoritesini reddetmektedir. Ancak, bunun tersten okunuşu ise bize sapkının ancak otoritenin varlığını ilan etmesiyle var olabildiğini gösterir. "Sapkınlar, kilisenin zorunlu kıldığı doktrinlere inanmayı ve öğretileri olumlamayı kabul etmeyen kişilerdir. Zorunluluk yoksa sapkınlık da yoktur" ⁷⁸

Yahudilik ve cüzamdan farklı olarak, sapkınlık ancak, sapkının direndiği bir otorite iddiası bağlamında ortaya çıkabilir ve bundan dolayı siyasi bir meseledir. Buna karşın heterodoks inanç böyle değildir. Çeşitli dini kanılar birçok zaman ve yerde bir arada var olurlar ancak otorite onları tahammül edilemez ilan ettiğinde sapkınlık halini alırlar. Erken ortaçağda bu çok ender gerçekleşmiş, bir kez Ariusçuluk gözden kaybolduktan sonra kilisenin yasaklamak zorunda hissettiği doktrinlerin laiklere vaaz edildiğine dair geriye kalmış çok az kanıt vardır. Artık hiç kimse bazı 12'nci yüzyıl yazarlarının inandıkları gibi, Mani ve Arius gibi kadim sapkınların öğretilerinin köylüler arasında haçlı seferleri esnasında yenilenmiş bir kuvvetle tekrar yüzeye çıkmak üzere uykuda olduğunu düşünmemektedir.

Moore'a göre, asıl fark kilise yapısından kaynaklanmaktadır. "Batı kilisesinin erken ortaçağdaki yapısı, sonraları Katolik birliğini sağlamak için zorunlu olduğu düşünülene göre çok daha fazla çeşitliliğe izin vermektedir. Daha henüz batı hristiyan alemleri boyunca ibadet ve pratik tekbiçimliliği talep etme araçlarını ya da eğilimini henüz geliştirmiş değildir."⁷⁹ Her bir piskoposun diyakozluk bölgesini, genel olarak kurucusu olduğuna inanılan patron azizinin mirasçısı ya da halefi olarak yönettiği bu dünyada Roma kilisesi genel ve ancak karşı konulmaz olmayan bir

⁷⁸ R.I. Moore, *The Formation of a Persecuting Society, Authority and Deviance in Western Europe (950-1250)*, 64

⁷⁹ A.g.k., 65

üstünlüğe sahiptir. Lakin diyakozluk ya da eyalet düzeyinde evrensel olarak tanınmış bir müdahale otoritesine sahip değildir. Talimatları hiçbir şekilde gelenekçe tanınır olmasından öte bir konum ya da otoriteye sahip değildir.

11'nci yüzyılın gregoryen reformları tam da bu dönüm noktasında anlam kazanır. Moore, reformların temel özelliklerinden biri olarak Roma otoritesinin yerel geleneklere dayatma mücadelesi olarak anlaşılabileceğini vurgular. En çok bilinen ama atipik olmayan örnek, Milan katedrali üzerine yaşanan tartışmalardır. Milanlı ruhbanlar; kendi tımarları için ödeme yapmak, evlenmek, kendilerine özgü bir litürjiyi korumak gibi, ateşli reformcuların "sapkınlıkların en alçakçası" olmakla itham ettikleri "gelenekleri" için Aziz Ambrose'nin geleneksel otoritesine sığınmışlardır.

Bununla birlikte, bu koşulların "sapkınlığın" tespit edilip izinin sürülmesi için olmazsa olmaz koşullar olmadığı doğrudur. Nitekim, bu süreç papalık reformundan önce başlamıştır. Bununla birlikte, geç ortaçağda sapkınlığın yaygınlığı ile bir önceki dönemdeki yokluğu üzerine yapılacak bütün karşılaştırmalar da hoşnutsuzluğun kendisini göstermesinde artık daha merkezi bir hal almış olan kilise yapısına dikkat edilmelidir. Yukarıdaki tartışma ışığında, kilisenin dönemin dini hoşnutsuzluklarının "sapkınlığa" çevrilmesindeki katkısı üzerinde ayrıntılı durmak örneklerin çokluğundan dolayı gereksiz görünse de Moore'a göre, özellikle hareketlerin üç özelliği kilise idaresinin sapkınlığı büyük bir sorun olarak sunuşunu çürütür. İlkin, kiliseyi eleştirenlere yahut geleceğin reformcularına gösterilen hoşgörü koşullar ve otorite sahiplerine göre ciddi oranda değişiklikler göstermektedir.

İkincisi, her ne kadar sapkın her zaman "bidat" ile suçlanmaktaysa da bu dönemdeki dini yeniliğin en büyük kaynağı kilisenin kendisi ya da daha kesin bir ifadeyle "reformist kilisedir". Bebek vaftizinin, evliliğin kutsallaştırılmasının, araftaki ruhlar için aracılığın, ayinlere düzenli katılım ya da rahiplere itirafın zorunluluğunu kabul

etmeyenler, atalarından devrildikleri bir inanç ve pratik biçimine isyan ediyor değillerdir. Meselenin ilahiyat boyutu her ne olursa olsun, bunlar bu dönemde yaşamış inananların gündelik yaşamları için birer yeniliktir, 11'nci yüzyıl devrimi içerisinde reform tarafına tutarlılık ve böylelikle gerçekte sahip olduğundan daha tehdit edici bir yön bahşetmiştir. Kiliseye karşı çıkanlar; köken, amaç ve kanıları itibariyle fazlasıyla çeşitlidir. Eğer öğretileri birbirlerine benzemekteyse, bunun sebebi aynı şeylere, önceleri ruhban sınıfının yolsuzluklarına, seküler iktidarla iç içe geçmiş olmalarına ve sonraları kilisenin yaşamları ve cüzdanları üzerinde artan iddialarına isyan ediyor oluşlarındandır.

Balkanlardaki Bogomil kilisesinden misyonerlerin Rhineland'da görülmelerinin tarihi 1140'tır ve Katarlar ancak otuz yıl kadar sonra kendi ruhban ve kilise örgütleriyle bir kilise oluşturmaya başlamışlardır. Ancak, bu topluluklar henüz kendilerini göstermeden çok önceleri daha 1025 yılında, Arras'ta uygulanan soruşturmada olduğu gibi en baştan itibaren sapkınlıkla suçlananlar kendilerinden daha büyük bir düşmanın elçileri ya da Arius ya da Mani gibi kadim sapkınların öğrencileri olarak görülmüşlerdir. Soruşturmalar boyunca maruz kaldıkları sorular hep bu beklentinin onaylanması amaçlıdır. Buna hizmet etmeyen cevaplar çoğunlukla kilise babalarının daha güvenilir ve otorite sahibi iddiaları hilafına görmezden gelinir. Moore böylelikle, "11 ve 12'nci yüzyılların ayrışık, parçalara ayrılmış, birbirleriyle herhangi bir ilişkisi bulunmayan sapkınlıklarının; düzensiz ve genelde önemsiz kendiliklerinden daha büyük bir resmin düşmanlarının, kendilerini tehdidi altında hissettikleri büyük canavarın resminin fragmanlarına dönüştürüldüklerini" belirtir. Genel yasama ve engisizyon aygıtının geliştirilmesinin altında yatan ana neden de "genel olarak, canavarın bu çok başlılığı, eğer bir diyakozda kafalarından birisi koparılırsa diğerlerinde yeni başların ortaya çıkacağı beklentisidir". Moore'a göre, bundan dolayı sapkınlara zulüm edilmesinin, basitçe, sapkınların ortaya çıkış ya da çoğalmalarına kilisenin bir tepkisi olarak izah edilmesi imkansızdır. "Tersine her ne kadar sapkınlar yeterince gerçek ve 12'nci yüzyıl boyunca sayıları artıyor durumda

dahi olsa, kilise yaşam ve ilgisinde edindikleri önem, büyük ölçüde kilisenin kendi gelişiminin bir sonucudur." ⁸⁰

3.2 Yahudiler

İsa'nın ölümünden sonraki ilk bin yıl içerisinde, Yahudilere yönelik Hristiyan yaklaşımı büyük ölçüde İsa'nın öldürülmesinden kaynaklanan öfke ile tanımlanır. Komplo kilise babalarının düşüncesine dahil olduğu ölçüde bu, İsa'ya karşı fesatla ilgilidir ama Yahudilerin iktidarı ele geçirmeleri üzerine geleceğe dönük korkular barındırmaz. Örneğin, etkili Helenistik yazar Origen, Yahudileri "insan ırkının kurtarıcısına karşı bu komployu kurarak, suçların en iğrencini" işlemekle itham eder. Kendilerini Yahudilikle rekabet halinde gören başka erken hristiyan yazarlar da Yahudileri, katiller ve Şeytanın temsilcileri olarak resmederler. Bununla birlikte, ilerleyen zaman içinde kilise kendine güven kazandıkça Yahudilere olan hücumlar da kaybolur. Yahudiler takip eden yüzyıllar içerisinde birçok mahrumiyetlerle karşılaşsalar da yok edilme girişimlerine maruz kalmamışlardır. Bu dönemde dar anlamıyla bir "tolerasyon siyaseti" hakimdir.

Jacques Le Goff, ortaçağ Yahudiliğinin koşullarındaki en önemli dönüşümün birinci haçlı seferiyle başladığını teyit eder.⁸¹ Geç ortaçağda Yahudiler, sapkınlardan sonra kilise ve hristiyan prensliklerin zulmettikleri toplulukların en büyüğüdür. Bununla birlikte 10'ncü yüzyıla kadar batıda Yahudi cemaatlerinin sayısı çok fazla değildir ve çoğunlukla Lübnan ve Süryaniler gibi diğer doğu halklarıyla birlikte Hristiyan alemiyle doğu arasındaki küçük miktardaki ticareti gerçekleştiren tüccarlardan ibarettir. Kilise buna rağmen, Hristiyan ve Yahudiler arası ilişkilere dair hem kuramsal hem de pratik bir kod yaratmıştır. Her ne kadar vizigotik İspanya

⁸⁰ A.g.k., 68

⁸¹ Jacques Le Goff, The Birth of Europe, 87

krallarının piskoposla işbirliği halinde şiddetli Yahudi karşıtı yasalar hayata geçiriyor olmalarından dolayı bir istisna oluştursa da, Iber yarımadasının büyük bölümünün Müslümanlarca fethedilmesiyle, Yahudi ve Hristiyanların genel olarak tolere edildiği yeni bir durum yerleşmiştir.

Şarlaman ve halefleri de dönemleri boyunca Yahudilere zulmetmemişlerdir. Aziz Augustine'i takiben Hristiyanlar Yahudilere muamelelerinde Tevrat'ın 59'ncu mezmurundaki, "Onları öldürme ki halkım unutmasın, gücünle dağıt ve alçalt onları" emrine riayet etmişlerdir.

Hristiyan aleminde feodalizmin yerleşikleşmesiyle Yahudilerin statüsü de serflerinkine dahil edilmiştir. Bu esaret durumu onları, hükümlerinin ve özel olarak Hristiyan prenslerin tahakkümü altına sokarken aynı zamanda onların korumasına sokmuştur. Papalar, imparatorlar, krallar bir ucu tolerans ve koruma, diğer ucu zulüm olacak şekilde Yahudilerden tiksindirirken, aynı zamanda kendilerini onların "dışarıdan piskoposu" olarak görerek muamele etmişlerdir.

1000 yılı civarına gelindiğinde Germanik ülkelerde muhtemelen dörtbin civarında Yahudi yaşamaktadır. Yüzyılın sonuna doğru, birinci haçlı seferinin arifesindeyse bu rakam yirmibine yaklaşmıştır. Yahudiler, kimi zaman Hristiyan hükümdarların saraylarına davet edilir, Hristiyanların rekabet edemediği özel ekonomik beceri ve hizmetleri sebebiyle imtiyazlar edinirler. Hristiyan aleminin, 1000 yılından sonra gittikçe artan oranda canlı ekonomik durumu, Hristiyan aleminde yaşayan Yahudilerin sayısının artışıdaki nedenlerden biridir ancak hemen aynı dönem kısa süre sonra Yahudi zulümlerinin de başlangıcına tekabül eder.⁸²

⁸² A.g.k. 86

3.3 Haçlı Seferleri

Kudüs ve Kutsal Toprakları Müslümanlardan almak amacıyla düzenlenen Haçlı Seferleri 1291 yılına kadar, Yahudilerin en yakında ve Müslümanlardan daha kötü imansızlar olarak kutsal savaşın ilk hedefi olması gerektiği şeklinde yeni ve onaylanmamış bir öğretiye ilham vermiştir. "Yahudiler hakkında miras alınmış geleneğin" bu "radikal yeniden yorumlanması"⁸³ Hristiyanları "bir ulus olarak onları temizlemeye" ve "bir tek parça ya da kalıntının kurtulmasına izin vermemeye" çağırmaktadır. Bu çağrılarla her zaman fiziki imha kastedilmesi değil, Hristiyanlığa girilmesi tercih ediliyor olsa da bunlar artık eski Yahudi toleransının sonu, Yahudilerin Hristiyan alemi içerisindeki konumlarının kökünden dönüşümüne işaret etmektedir. Kilise önderliği, Yahudilere yönelik düşmanlığı Müslümanlara çevirmeye çalışır ancak seferi, kolaylıkla denetimden çıkabilen öfkeler doğurur. 1096 yılından itibaren, yağmacı Hristiyan toplulukları özellikle Rhineland bölgesinde Yahudilere karşı emsali görülmemiş şiddet eylemlerine girişirler. İlk defa, "yeni ve ürkütücü bir biçimde Yahudiler bizzat varlıkları sorgulanan bir düşman halk olarak görülmeye başlanırlar."⁸⁴

Hem Yahudiler hem de Hristiyanlar için bu tutumun köklü sonuçları olacaktır. Robert Chazan, 1096 yılının sınırlı ancak şiddetli zulümler esnasındaki Yahudi davranışını, Hristiyan aleminin taarruzuna militan bir karşılık, bir "karşı haçlı seferi" olarak adlandırır⁸⁵. Tıpkı Hristiyan komşuları gibi Yahudiler de kendilerini bir kozmik paylaşım mücadelesine tutulmuş halde duyumsarlar, komşuları gibi davalarına en yüksek sadakati göstermek sorumluluğu hisseder ve tıpkı komşuları gibi, kimi zaman geçmişin öncellerini aşarak ve Yahudi yasasının emirlerini genişleterek, mümkün en yüksek fedakarlıkları gerçekleştirmeye heveslidirler. Başka deyişle Chazan, 11'nci yüzyıl sonu Avrupa'sını kasıp kavurduğunu tespit ettiği

⁸³ Aktaran, Daniel Pipes, Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From,

⁸⁴ A.g.k., 72

⁸⁵ Robert Chazan, European Jewry and the First Crusade, University of California Press, 133

bir "din cinneti" durumunu Yahudilerin de paylaştıklarını belirtir. Bazı sınırlı bölgelerde bu genel çılgınlık Yahudi karşıtı şiddet şeklinde yozlaşırken, saldırı altındaki Yahudiler de haçlı hareketinin içerisinde çıkan aynı militan ve kendini feda anlayışıyla karşılık verirler.

Birinci Haçlı Seferinden kaynaklanan Yahudilere yönelik saldırılar genelde Hristiyanlık, özelde haçlılara karşı şiddetli bir Yahudi antipatisi doğurmuştur. Bu Yahudiler açısından Yahudi ve Hristiyan esenliklerini iki ayrı kutup kadar birbirlerinden uzaklaştırır. Bununla birlikte Chazan, dönemin Yahudilerinin kendilerini hem Hristiyanları hem de Yahudileri benzer şekilde etkileyen genel bir dini dalgadan esinlenmiş olarak görmüyor olduklarını belirtir. Bundan dolayı, dönemin kaynaklarında bu tip etkiler hakkında bilinçli bir tespit yoktur. Bununla birlikte modern tarihçiliğin her iki kamp için de köklü etkileri olacak genel bir "Zeitgeist"in varlığını varsayılabilceği açıktır ⁸⁶

Daniel Pipes, Yahudiler hakkında oluşmaya başlayan ilk komplo teorileriyle bu karşılıklı "dini cinnet" atmosferinin eşzamanlılığından hareketle, Hristiyan aleminde Yahudi intikamına dönük korkuların bu kuramların üretilişindeki rolüne dikkat çeker. "Yahudiler ya kendi başlarına dünya hakimiyeti peşindedirler ya da bunu Müslümanlarla işbirliği halinde gerçekleştireceklerdir". ⁸⁷

Birinci durum düşünüldüğünde mevcut iktidarları alaşağı edecek bir Mesih'e inanç şeklinde zuhur eden Yahudi Mesihçiliğinin, Birinci Haçlı Seferini takiben tekrar canlandığı gözlemlenir. Katolik kilisesi ilk başlarda bunu Yahudi mağruriyetinden kaynaklanan bir sanrı olarak görse de, zamanla bu inanç operasyonel bir program olarak görülmeye başlanacaktır. Yahudiler artık "Şeytanın, Hristiyan alemini yok etme komplosunu üstlenen yardımcılarıdır". Bu tarihsel bağlam içerisinde, 1096 yılında Almanya'nın Worms şehrinde, Yahudilerin içme suyu kaynaklarını

⁸⁶ A.g.k.,134

⁸⁷ Daniel Pipes, Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From, 72

zehirleyerek Hristiyanları öldürme komplosu kurdukları söylentisi ileride sık karşılaşılabilecek suçlamaların ilki olacaktır.⁸⁸

Böylelikle bu dönemde iki mit icat edilmiştir. İlki, gerçek olduğu düşünülen bir söylenti biçimindedir ve buna göre, Yahudiler, Hristiyan erkek çocuklarını kanlarını ritüellerinde kullanmak amacıyla öldürmektedirler. Bu söylenti hemen her zaman pogromlara yol açmıştır. Bu tip ilk suçlama 1144 yılında Norwich'te yapılmış görünmektedir. 12'nci yüzyılın ikinci yarısı ve 13'ncü yüzyılın ilk yarısı boyunca İngiltere'de daha birçok benzer suçlama ve katliamlar gerçekleşecektir. 1255 yılında Lincoln'da yine, bir çocuğun öldürülmesi ve Yahudiler tarafından işkence edilerek öldürüldüğü söylentisi üzerine, on dokuz Yahudi Londra'ya getirilir ve asılır. Ancak, kralın kardeşi Cornwall'lı Richard'ın müdahalesiyle diğer doksan tutuklu aynı kaderi paylaşmaktan kurtarılırlar. Benzer suçlama, idam ve katliamlar (her ne kadar Fransa kralı Saint Louis'in hükümdarlığı döneminde (1126-1270) gerçekleştiğini bilebildiğimiz başka bir pogrom olmasa da), kıta boyunca yayılacaktır.

Yahudilerin, bir saflık arzusuyla motive olmuş Hristiyanların elinde zulme uğramaya başladıkları bu dönemde yayılmaya başlayan bir başka söylenti de öşakarist ekmeğinin Yahudilerce kirletildiğidir. Le Goff'a göre, "bu suçlama kesin biçimde öşakarist sakramentine yönelik olarak ve nihai olarak 1264 yılında "Corpus Christi" festivalinin yerleşmesiyle zirvesini bulan bir adanmışlıkla harekete geçirilmiştir"⁸⁹ Bu tespit, İngiliz tarihçi Gary Waite tarafından da paylaşılır. Waite, suçlamaların Katolik Kilisesi'nin ayinlerde kullanılan öşakarist ekmeğinin mesihin bedeni halini almasını açıklayan "transubstantiation"⁹⁰ doktrinin kilise dogması haline getirildiği 1215 tarihli 4'ncü Lateran Konsili'ni takiben ortaya çıkışındaki tarihsel çakışmaya işaret ederek dönemin Hristiyan ilahiyatındaki tartışmalarla ilintisini kurar. Hristiyan

⁸⁸ A.g.k., 73

⁸⁹ Jacques Le Goff, The Birth of Europe, 88

⁹⁰ Öşakarist ayini esnasında, ayinde kullanılan ekmeğin ve şarabın, rahibin kutsamasıyla bir töz dönüşümü geçirerek, İsa'nın eti ve kanı halini aldığı savlayan kuram.

dünyasında bir süredir Mesih'in öşakarist ekmek ve şarabındaki gerçek, fiziksel mevcudiyeti sorgulanmaktadır. "Corpus Christi" festivalinin tören, drama ve bunlara eşlik eden " mucizeleri" bu şüpheleri giderme amaçlıdır. Bu dönemde yayılan, ayin ekmeğinin mucizevi özellikleri üzerine hikayelerle birlikte düşünüldüğünde, "şer amaçlarla kutsanmış ekmeğe zarar vermek ya da ondan faydalanmak isteyen kötüler de "gerçek mevcudiyet doktrinine" inançlarını ortaya koyarak dogmanın hakikatine kanıt oluştururlar."⁹¹

Bu dönem aynı zamanda, Yahudilerin kitlesel sürgünlerinin de yaşandığı dönemdir. 1290 yılında birçok Yahudi İngiltere'den, 1063 yılındaysa Fransa'dan sürülürler. 1213 yılında Yahudiler, cüzamlılarla birlikte içme suyunu zehirlemekle suçlanırlar, bunu yeni pogromlar takip eder. ⁹² 1290 İngiltere ve 1063 Fransa sürgünlerinin, İngiliz ve Fransız saraylarının mali krizleriyle alakası belirgindir. Fransa kralı 4'ncü Philip'in (Yakışıklı Phillip), Papa 8'nci Boniface'e karşı dini sapkınlık suçlamalarının Fransız kilisesinin denetimi ve vergilendirilmesi mücadelesinden kaynaklandığını belirten Waite, 1063 tarihli sürgünün Yahudilerin servetlerinin kraliyet tarafından müsadere edilmesi sonucunu verdiğini belirtir. Fransa'da, İngiltere örneğinden farklı olarak Yahudilerden, tekrar Fransa'ya dönebilmeleri için ücret alınmıştır.

Bu görüşü, Moore da paylaşmaktadır. Philip Augustus'un tahta geçmesinin hemen ertesinde Fransız Yahudilerinin durumlarının dramatik kötüleşmesi, kralın şahsında kişisel antipatiyle alakalı olduğu ölçüde kraliyetin tamahkarlığına da işaret eder. Kralın taç giyme törenini takiben üç hafta içinde sinagoglarda ibadet eden Yahudiler tutuklanmış, evleri aranmış ve mallarına fidye olarak el konulmuştur. İki yıl içerisinde kraliyet topraklarından çıkarılmaları emredilir. Her ne kadar taşınabilir mallarını satma izni verilse de, gayrimenkulleri, yani kralın vakanüvisti Rigort'un sözcükleriyle, "ev, tarla, bağ, ambar ve ahırları ve şarap cenderelerini; kral kendisi ve

⁹¹ Gary K. Waite, Heresy, Magic and Witchcraft in Early Modern Europe, 21

⁹² Jacques Le Goff, The Birth of Europe, 88

varisleri Fransız krallarına ayırmıştır."⁹³ Sinagoglar ise, kiliseye dönüştürülmek üzere piskoposlara devredilir. Rigort bu kararın meşruiyeti için, Yahudilerin tefecilik yapmalarını ve onlara yönelik birkaç yıl önceki kraliyet soruşturmasında aklandıkları Hristiyan öldürme ve kutsal nesnelere saygısızlık ithamlarını öne sürer.

Kralın Yahudilerin bizzat kendisine ait olmalarından dolayı mallarına el koyabilme hakkı, Guillarme le Breton'un kroniğine bakıldığında ancak Philip Augustus'un saltanatının (1180-1223) sonlarında ortaya atılmıştır. Buradan hareketle Moore, Yahudilerin "kraliyet serfleri" oldukları doktrininin ancak zulmün bir "post factum" rasyonalizasyonu olarak ortaya atıldığını, genelde düşünüldüğü üzere asıl kökeni olmadığına dikkat çeker. 1182'de kraliyet topraklarından sürülen Yahudilerin büyük çoğunluğu ise Champagne kontunun topraklarına sığınmışlardır. Philip'in, Kont'la yaptığı antlaşmada, Yahudilerin köle statüleri ilk kez bir ön varsayım olarak kabul edilir.

Bu anlaşma, Yahudilerin, Fransız kralları ve onların baronları için yeni ve çok daha sistematik ekonomik sömürsünün başlangıcıdır. 13'ncü yüzyıl boyunca artan bir yırtıcılıkla sürdürülen bu sömürü sürecinde, Yahudiler; krallarının, zamanın gereksinimleri için finansal aktivitelerinin doğrudan karları yeterli olmadığı zamanlarda korunma için vergilendirilebilir ya da el konulan malları belirli bir ücret karşılığı onlara geri satılır ya da krallıktan sürülüp tekrar dönebilmek için eskisinden daha ağır şartlar altında yüksek ücretler ödemek zorunda bırakılırlar.

Aynı politikanın, dönemin İngiliz krallarınca da uygulandığını belirten Moore, adada sürecin daha kısa aralıklarla ve daha ılımlı yürütülmesinin nedeninin İngiliz Kraliyetinin, 2'nci Henry ve 1'nci Richard dönemlerinde finansal olarak daha sofistike bir idareye sahip olunmasını olarak gösterir. ⁹⁴

⁹³ R.I. Moore, *The Formation of a Persecuting Society, Authority and Deviance in Western Europe (950-1250)*, 39

⁹⁴ Ag.k., 40-41

Yahudi ve cüzamlıların "ortak komplolarının" ortaya çıkarılışı ise Yakışıklı Philip'in oğlu 5'nci Philip dönemine (1316-1322) denk gelir. Yıkıcı bir kıtlık, salgın hastalıklar ve gittikçe artan oranda bir toplumsal huzursuzluk döneminde ortaya atılan iddialar, özellikle kraliyet görevlilerince yayılmış ve halk arasında yaygınlık kazanmıştır. 1321'de meşhur engizatör Bernard Gui "beden ve ruhta hastalıklı" cüzamlıların hastalıklarını sağlıklılara da bulaştırarak Fransa'yı ele geçirme amacıyla zehirli tozları kuyulara attıkları ithamını yapar. İlk tutuklamalar ve işkence altında alınan itirafların gelmesiyle pogrom faaliyetleri başlar ve bazı yerlerde cüzamlıların kaldıkları evler yakılır. 1321 yılında yayımlanan fermanla cüzamlıların suçları bir "lése crime", yani kralın şahsına karşı işlenmiş suç kategorisine sokulur ve kısa süre içerisinde işkence altındaki cüzamlılardan, Şeytan ve Grenada'nın Müslüman sultanıyla işbirliği halinde ki Yahudilerin; insan kanı, idrar, çeşitli bitkiler ve kutsanmış vaftiz ekmeğinden oluşan zehiri, su kuyularına atmaları için para aldıkları itirafları alınmaya başlanır. Aquitaine bölgesi boyunca Yahudiler öldürülür ve Pogromlar Paris'e ulaştığında Kral, Paris Yahudilerinden korunma karşılığı yüz elli bin Livre para alır. Bununla birlikte, 1322 yılında, bu kez kral 5'nci Philip'i zehirleme komplosu ortaya atıldığında Yahudiler, takip eden yıl Fransa'dan sürülecek ve bütün malları ve cüzamlı evlerinin gelirleri saray tarafından müsadere edilecektir.

95

Hristiyan çocukların ritüel katli, Hristiyan tapınma nesnelerinin kirletilmeleri, kutsanmış ekmeğe işkence edilmesi, Talmud'da Hristiyan inancına küfür ve ekonomik sömürü gibi yüzyıllarca sürececek bir dizi iftira ilkin bu dönemde halk arasında yayılmaya başlanır. "Kudüs'ün yeniden fethi rüyası kaybolurken, ritüel cinayet ya da ekmeğin kirletilmesi gibi suçlamalar kitle kıyımlarının bahanesi olarak haçlı seferlerinin yerini almaya başlar."⁹⁶ Norman Cohn'a göre, "Yahudi dünya

⁹⁵ Gary K. Waite, *Heresy, Magic and Witchcraft in Early Modern Europe*, 28,29

⁹⁶ Daniel Pipes, *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*, 73

komposu doğrudan bu asırlık batıl inançlardan doğmuştur" ⁹⁷

Haçlı seferlerinin tetiklediği Yahudilerle ilgili ikinci komplo teorisi, onların Müslümanlarla işbirliği yaptıkları şeklindeki görüştür. Haçlı seferleri, Hristiyanların, Müslüman ve Yahudileri eşgüdüm içerisinde "dış ve iç kafırlar" görmelerine neden olmuştur.⁹⁸ Yahudi ve Müslümanlar arasındaki dini, dilsel ve kültürel benzerliklerin de bu görüşte etkili olduğunu belirten Pipes, buna bir başka neden olarak, Yahudilerin, İslam'ın ortaya çıkışından itibaren daha az zulüm görmelerinden ötürü Müslüman idaresi altında yaşamayı tercih ediyor oluşlarını da zikreder. "İslam'ın Yahudileri, özellikle de kuruluş ve klasik dönem yüzyılları boyunca (13'ncü yüzyıla kadar) Hristiyan aleminde olduğundan daha az zulüm görmüşlerdir. Sünni Müslümanların arasında yaşam; daha istikrarlı bir hukuki konum, ana akım kültürel yaşama daha fazla katılım, daha fazla toplumsal etkileşim sağlamıştır. Hristiyanların yabancı ile evlenme korkusuna karşılık Müslümanlar belirli koşullar altında buna izin verirler. Genele bakıldığında, Müslümanlar arasında yaşayan Yahudiler daha az dışlanmış ve dolayısıyla saldırıya karşı daha korunaklıdırlar"⁹⁹

Bu farklar, kimi zaman Yahudilerin Müslüman zaferlerini kutlama eğilimine girmelerine hatta bazı durumlarda, Müslüman ordularına yardım sağlamalarına yol açmıştır. Bunlardan en meşhuru, Fas ve İspanya Yahudileri'nin 710 yılındaki İspanya'nın Araplarca fethinde işbirliği yapmalarıdır. 1099'da Kudüs'ün Haçlılarca ele geçirilmesinden, Müslüman ve Yahudilerin katlinden sonra Yahudiler daha fazla kayıp yaşanmaması için Müslümanlarla gönüllü bir işbirliğine girmiş olmalarının da ötesinde, Hayfa şehrinde olduğu gibi bazı durumlarda şehirlerin biricik savunma gücü olmuşlardır. Yahudiler sıklıkla Hristiyanlarla savaş halindeki Müslüman hükümetlerde önde gelen konumlar edinmişlerdir. Bu faktörler, ortaçağ Hristiyanlarının, Yahudi ve Müslümanlar arasında derin bağlantılar görmelerine ve

⁹⁷ Aktaran, A.g.k., 73

⁹⁸ A.g.k.74

⁹⁹ A.g.k.74

iki halkın birbirleriyle yakından ilintilendirilmesine neden olmuştur. Nitekim Pipes' e göre son tahlilde, "eğer Haçlı seferleri esnasında, Müslümanlara yönelik Hristiyan nefret patlaması gerçekleşmiş olmasaydı, geç ortaçağ boyunca Batı Avrupa'da bir büyük anti semitizm patlamasının da gerçekleşmeyebileceği" söylenebilir.¹⁰⁰

3.4 Entegrasyondan Gettoya

Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile tarihlenen ve tarihsel dönemselleştirme içinde geleneksel olarak 11'nci yüzyıla sınırlandırılan "Erken Ortaçağ" döneminde Yahudi ve Hristiyanların ilişkilerine odaklanan İngiliz tarihçi Moore, bu dönem Yahudiler için kaynakların sonraki dönemlere göre daha az olmasına rağmen, genel olarak çoğunluk Hristiyan toplumuyla entegre bir biçimde yaşıyor oldukları tespiti yapar.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün Yahudilerin konumlarında bir kötüleşmeye yol açtığı konusunda hiçbir emare bulunmadığı gibi, Ostrogot, Vizigot ve Merovinyan krallıkları boyunca her ne kadar zaman zaman halk tarafından Yahudilere yönelik düşmanlıklar ortaya çıkmış olsa da krallar yeterince güçlendiklerinde onlardan haraç almış ya da Yahudi cemaatlerine yönelik yaygın ve istikrarlı hoşnutsuzluklar baş gösterdiğinde dahi Yahudiler bir yağmaya karşı oldukça güvenli durumdadırlar. Bu dönemde devlet görevine getirilme ya da silah taşıma gibi konularda sonraki dönemlerde ortaya çıkacak yasakların da izine rastlanmaz. 9 ve 10'ncü yüzyıllara gelindiğinde, Yahudileri topluma tamamıyla entegre olmuş halde buluruz. Öyle ki, Frenk Gaul'ünde bu dönemde yaşayan Yahudilerin büyük çoğunluğu diaspora kökenli olmaktan çok mürtettirler. Bunun Batı Avrupa geneli içinde geçerli olarak düşünülebileceğini belirten Moore, 1000 yılına gelindiğinde Yahudi toprak sahipleri ve tarım işçilerine sıkça rastlandığını kaydeder. Şehirlerde ise, Yahudi zanaatkarlara bütün mesleklerde rastlanabilir. Özellikle uluslararası ticarete dönük, boya ve dokumacılık gibi mesleklerde ağırlıkları vardır. Yahudi doktorlara büyük talep

¹⁰⁰ A.g.k.,75

gözlemlenirken, Yahudiler, Hristiyan İspanya ve Languedoc saraylarının önde gelen isimleri arasındadır.¹⁰¹

12'nci yüzyıla gelindiğinde, anti semitik duyarlılık ve davranışların artışı ve kanonik yasaların yeniden dayatılması toplumsal entegrasyonu sarsmak ve Yahudileri bunun getireceği kırılğanlıkla marjinal bir konuma indirgemek sonucunu vermiştir. Örneğin, ilkin 1096 yılında 4'ncü Henry ile Yahudilerin silah taşımalarının yasaklanması onları, dönemin özgürlük anlayışının tanımlayıcı niteliklerinden birinden mahrum etmiş ve onları toplumsal izolasyona iterek, fiziksel saldırganlığa karşı daha da korunmasız kılmıştır. Bununla birlikte iki ana unsurun incelenmesi, zulmün sonraları "Yahudiliğe özgürlük" adı verilecek şeyden kaynaklanmadığını, tersine bizzat onun tarafından yaratıldığını göstermek için yeterli olacaktır.

3.5 Tefecilik

Karolanj dönemi ve hemen sonrasına bakıldığında Yahudilerin özellikle "tefecilik" ile iştigal ettiklerine dair hiçbir bulguya rastlanılmadığını belirten Moore, tersine birçok kez Maconnais Yahudilerinin kendilerinin ticari faaliyetleri için tefecilere başvurdukları ve topraklarını ipotek ettirmek zorunda kaldıklarını belirtir. Ancak Birinci Haçlı Seferi'nin ertesinde (1099 sonrası) Yahudilerin tefecilik işiyle özdeşleştirilmelerine rastlanılmaya başlanır. 1139 tarihli İkinci Lateran Konsili'nin kararlarından birisinin, tefecilerin Hristiyan mezarlıklarına gömülmesini yasaklamasıyla tefecilik ilk kez "Hristiyanlık dışı" ilan edilmiş ve böylelikle o tarihte bu işle iştigal eden birçok Hristiyan olduğu dolaylı olarak kabul edilmiştir. Değişimin gerçekleşmesi zaman almıştır. Öyle ki en azından 1164 yılına gelinceye kadar İngiltere'deki en büyük, ulusal ve uluslararası düzeyde, en geniş kapsamlı faaliyet yürüten tefecilerin Hristiyan oldukları 2'nci Henry dönemindeki

¹⁰¹ R.I. Moore, The Formation of a Persecuting Society, Authority and Deviance in Western Europe (950-1250), 75,78

tartışmalarda gözlemlenebilir. Çağdaşı Papa 2'nci Alexander da yine, İngiliz ve Flaman Hıristiyan tefecilerin önemli müşterilerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

Bu dönüşümün gerçekleşmesinin izleri, Abelard'ın "Dialogue" eserinde, (1126) bir Yahudiyle gerçekleştirilen kurgusal diyalogdan rahatlıkla anlaşılabilir: "Sanki dünya sadece bize karşı bir komplo içindeymişçesine, bu şekilde kapatılmış ve sınırlandırılmış durumdayız. Yaşamamıza izin verilmesi mucizedir. Ne tarlalar ne bağlar ne de herhangi bir gayrimenkul varlık sahibi olabiliriz çünkü bizi açık ya da gizli saldırılardan koruyabilecek kimse yoktur. Sonuç olarak, bize bırakılan tek gelir, sefil yaşamlarımızı yabancılara faizle para vererek sürdürebilmemizdir. Ama bu da bizi, yine bundan baskı gördüklerini düşünenlerin gözünde daha da nefret edilir kılar.

102

Erken 11'nci yüzyılın Yahudi toprak sahipleri ve yetiştiricilerinin akibeti yazılmamış olsa da tartışılmaz durumdadır. 11'nci yüzyıl ortalarından itibaren özellikle Kuzey Batı Avrupa'da, bağımsız mülk sahiplerinin salt güç uygulanarak serfliğe mahkum edilışlerinin tarihi bilinmektedir. Toprağı işlemelerinin biçimsel yasadışılığı ve sarayın temsilcileri olarak kontlara olan bağımlılıkları Yahudileri kraliyete karşı özellikle korunmasız kılmıştır. Varisi olduğunu iddia ettiği bir Yahudi'nin ölümü sonrası yerel toprak ağaları, ölen kişinin toprağını basitçe aileden geriye kalanlara devretmektense üzerlerine alabilmektedirler. Bu uygulama, kraliyet düzeyinde ilkin Fransa Kralı Philip Augustus tarafından 1182 yılında akıl edilecek, Yahudilerin toprak ve sermayelerine el koyup, onları krallığından sürerek bir daha ancak tefecilikle iştilal edebilecekleri koşullarda geriye alacaktır. Yine bu koşullar, yüzyılın sonuna gelindiğinde, hükümdarların hizmetinde, memur ve finansal temsilciler olarak istihdam edilen birçok Yahudi'ye rastlanılmasını açıklamaktadır.

Yahudilerin zanaat ve ticaret loncalarından çıkarılmaları 12'nci yüzyıl sonuna

¹⁰² Aktaran A.g.k., 80

gelindiğinde tamamlanmıştır ancak durum yüzyıl başında farklıdır. 1'nci Henry'nin hükümdarlığı zamanında Londra'da faaliyet gösteren Yahudi kuyumcu ve şarap tüccarlarına halen daha rastlanabiliyor oluşu loncalarda Hristiyan tekelinin yokluğuna değil, köken ve ismen Hristiyan dini birliklerden türeyen loncaların henüz daha ticaretler üzerinde tekel kurmamış olduklarına dalalettir. Ancak her halukarda, gelişimin doğrultusu, Yahudileri her türden müreffeh ve saygın geçinme biçimlerinden dışlamak şeklindedir

Buradan itibaren zanaatlara getirilen kısıtlamayla yaşam alanlarında da (habitasyon) bir yoğunlaşma ortaya çıkar. Yahudilerin uykuadaki Hristiyanların arasında dolaşmamaları için geceleri kapıları kilitlenen, tam anlamıyla "getto" ortaçağın sonlarına kadar ortaya çıkmamıştır ancak Yahudilerin, bir meslek ya da aile üyesi olarak değil, "Yahudiler" olarak ikamet bölgelerinin ayrılması 12 ve 13'üncü yüzyıllar içerisinde yerleşikleşmiştir. Burada da ölüm, yaşamı taklid etmiş; bundan kısa bir süre önce Macon ve Tours'da, 12'nci yüzyıl ortalarında ise Worms'ta ilk ayrı Yahudi mezarlıkları oluşturulmaya başlanmıştır.¹⁰³

3.6 Gizli Cemiyetler

Haçlı seferleri, aynı zamanda komploculuğun bir başka ezeli hedefinin; "gizli cemiyetlerin" doğuşunun tarihsel bağlamını oluşturur. 1119 yılı başlarında, Hugues de Payns adında bir Fransız soylu, dokuz yoldaşıyla birlikte kendilerini Kudüs yolundaki Hristiyan hacılarını korumaya adanlar ve bu yeminlerini yoksulluk, iffet, itaat üzerine manastır düsturlarını benimseyerek resmileştirirler. Topluluğun bağlı bulunduğu ilke diğer manastır tarikatlarından, savaşabilmelerine izin veren ayrıcalıklar hariç tutulursa farklı değildir. Bununla birlikte, onların mensup oldukları örgütlenme, "tamamıyla ayrı iki farklı mesleği; ruhbanlık ve askerliği birleştiriyor

¹⁰³ Ag.k., 82

olması itibariyle yeni, dikkate değer ve kafa karıştırıcı bir gelişimdir. Yağma ve kadın düşkünlüğüyle adları çıkmış bir grup asker artık "Mesih'in Askerleri" haline gelmişlerdir. Bu bileşimi gerçekleştirirken bütünüyle yeni bir figürü; keşiş askeri icat etmişlerdir. Bu radikal nosyon güçlü ve tehdit edici olacaktır."¹⁰⁴

Kudüs Kralı Payns, yoldaşlarınca önerilen yardımı kabul eder ve bu yeni tarikatın saygınlığının bir sembolü olarak Kudüs'teki en kutsal bölgeye, Tapınak Dağı'ndaki El Aksa Camisi'ne yerleşmelerine izin verir. Topluluk, "Süleyman Tapınağı'nın yoksul şövalyeleri" ya da kısaca "Tapınakçılar" olarak adlandırılmaya başlanır. Tapınakçılar, aynı zamanda oldukça etkili bir din adamı olan Clairvaux'lu Bernard'ın da ateşli desteğini de alarak onun aracılığıyla kısa zamanda Papa ve soyluların sponsorluğu altına girerler. Modelleri, "Aziz Yuhanna Şövalyeleri" ve "Töton Şövalyeleri" gibi başka diğer askeri tarikatlara da örnek teşkil etmiştir. Tarikat çok geçmeden devasa miktarda nakit hesaba sahip olur ve Fransız kraliyet ailesinin birçok üyesinin bankerleri haline gelirler. Soyluların patronajıyla giriştikleri bu uğraşlar Tapınakçılar'ı çok zengin hale getirir.

Bununla birlikte bankacılık pratikleri onları aynı zamanda ahlaken şüpheli kılar. Çünkü bu tür finansal faaliyetler, derinden duyumsanan feodal normlara aykırıdır ve onların iddia ettikleri dindarlıklarıyla da çelişkili görülür. Bir diğer sorun ise son Haçlı mevzii; Acre 1291 yılında düştüğünde yaşanır. Tapınakçılar, Haçlı Seferlerinde o denli etkin ve önde gelen bir rol oynamışlardır ki diğer bütün tarikatlardan fazla olarak prestijleri Doğu'daki duruma bağlıdır ve Acre'nin düşüşü itibarlarına zarar verir. Bu savaşçı keşişlerin kutsal toprakları Müslümanlardan korumakta başarısız olmaları, gizlilik, büyük zenginlik ve kibirleriyle birleştğinde güçlerine dönük bir hınç ve gizli amaçları olduğuna dair söylentiler ateşlenmiştir.

1307 yılında, Tapınakçıların Filistin'e dönüş için yeni bir Haçlı Seferi planladıkları

¹⁰⁴ A.g.k.,75

esnada ise bu hınç taşar. Fransa kralı 4'ncü Philip, tarikati hedef alır; üyelerini yakalatır ve varlıklarına el koyar. Soruşturmacıların ağır işkence, aşağılama ve benzeri psikolojik baskılara başvurdıkları yedi yıllık bir hukuki süreç sonunda Tapınakçılar dinden çıkmakla suçlu bulunurlar. Kral Phillip, bir büyük iktidar gösterisiyle büyük üstadları Jacques de Molay'ı yaktırır. Iber yarımadası dışındaki hemen her yerde hükümler aynı örneği takip ederek tarikatı tamamiyle bastırmayı başarırlar.

Tapınak Şövalyelerinin kimi yönleri onlara uzun asırlar boyu sürececek bir gizem katmıştır. Danil Pipes, tarikatın inisiyasyon seromonilerinde adaylara, "tarikatımızda sadece dışarıda olanı, yüzeyini görmektesiniz" ifadesinin kullanılmasından hareketle, "kapalı kapılar ardında çok gizli bir şeylerin gerçekleştiğinin ima edildiğini" belirterek, topluluğun "komplocu bir havaya sahip olduğunu" belirtir. İnisiyasyon töreni sonunda her bir Şövalye birbirlerini ağızlarından öperken, "bu eylem de, eşcinsel imalar içermektedir"¹⁰⁵ Kral Phillip'in, tarikatı vahşice bastırması da bir başka gizem katmanı oluşturmaktadır. Bununla birlikte modern tarihçiliğin yaklaşımına göre, "sapkınlık suçlamaları mesnetsizdir ve içeriden çürüme kanıtlarının ise teyit edilmesi olanaksızdır"¹⁰⁶

Spektaküler yükselişleri, büyük güçleri, dehşet verici sonları hepsi birlikte Tapınakçıları, Avrupa kökenli komplo kuramlarının daimi bir unsuru haline getirmiştir. "Tapınak Şövalyeleri, gizli cemiyetlerin en orijinali ve her yerde var olanı olarak öne çıkar." Komplo kuramcıları için, "geriye bakıldığında antikitenin sisleri arasında kalmış komplocu topluluklar dahi ancak Tapınak Şövalyeleri ile nihai biçimlerini alırlar. İleriye bakıldığında ise son yüzyıllarda var olmuş neredeyse bütün gizli cemiyetlerin onlardan türedikleri düşünülmüştür." Umberto Eco'nun da işaret ettiği gibi; "Komplocuların imgeleminde Tapınakçıların hemen her şeyle bir

¹⁰⁵ Ag.k., 77

¹⁰⁶ Malcolm Barber, "The Trial of the Templars", 246'dan aktaran, A.g.k 77

alakaları vardır."¹⁰⁷

3.7 Büyücü ve Sapkın

Şeytani cadılık ve büyücülük fenomeni birçok farklı kaynaktan yüzyıllar içerisinde gelişmiştir. Jeffrey Burton Russell'a göre¹⁰⁸, Erken Ortaçağ'da; cinsel arzu yaratmak, intikam ya da zenginlik elde etmek amacıyla sayısız büyü ve tılsımlara başvurulmuştur ancak bunların iblislerle alakalı olduğu düşünülmez, daha ziyade bu faaliyetler gizli doğal güçlerin manüpülasyonu olarak anlaşırlardı. Yeni nosyonun kökenlerini birkaç ana başlık altında tartışan Russel, böylelikle birinci sıraya Geç Ortaçağ felsefesindeki dönüşümü koyar.

Geç Ortaçağ ile birlikte Aristocu Skolastisizmin etkisiyle doğal büyü'nün mümkün olmadığına, büyü'nün sadece "Lusifer" ve "iblisleri" aracılığıyla gerçekleştirilebileceğine inanılmıştır. Cadılığın ikinci bileşeni; uyuyan erkekleri baştan çıkarmak ve bebekleri öldürmek ikili işlevine sahip olan, kan emici dişi iblisler örneğinde olduğu gibi paganizm ve folklör kaynaklı unsurlardır.

Üçüncü öge Ortaçağ sapkınlığıdır. Bu dönemde "sapkınlar", yani kabul edilmiş Hristiyan öğretisini ısrarla inkar edenler, şeytanın hizmetkarları olarak addedilmiş ve orji, çocuk katilliği, Tanrı ve kiliseye karşı bir dizi başka müstehcen hakaret suçlamalarıyla karşı karşıya bırakılmışlardır. Bunlara ilave olarak, 1140'lı yıllardan itibaren şeytanın devasa güçleri üzerine tezleriyle Kathar düalizmi de, şeytanın her yerde yaygın varlığı inancının yarattığı teröre hizmet etmiştir.

Skolastik ilahiyat, dördüncü unsur olarak ayrı bir başlık altında düşünülebilir. Russel, cadılığın bir halk hareketi olmaktan çok, entelektüel elit tarafından fikirlerin

¹⁰⁷ A.g.k.,77

¹⁰⁸ Jeffrey Burton Russel, The Prince of Darkness: Radical Evil and the Power of Good in History

eğitimsiz kitlelere dayatılışı olarak okunması gerektiğini vurgular. Mesihin dünyadaki kurtarıcı misyonuna karşı çıkan herkes; paganlar, günahkarlar, Yahudiler, sapkınlar ya da büyücüler olsun, ayırım olmaksızın "şeytanın uzuvları"dır. Hristiyanlar için eğer mümkünse onları reforme etmek, eğer olanak kalmadıysa imha etmek bir yükümlülüktür. "Cadı inanışları mabedinin temel taşı ise geçmişi Teofilus hikayesine kadar götürülebilecek antlaşma (pact) fikridir."¹⁰⁹ Bu vakadaki antlaşma, aşağı yukarı eşit oldukları varsayılan iki hemfikir taraf arasındaki basit bir sözleşmedir ve açıktır: Teofilus, Şeytan'la yazılı bir sözleşmeye imza atmıştır.

Skolastik antlaşma kuramına gelindiğinde ise bu iki unsur değişmiştir..Artık sözleşmeyi gerçekleştiren kişinin yaltaklanan bir köle olarak mesihi inkar edip şeytana sadakatini diz çökmüş bir biçimde ifade ettiği hatta kendisini ona cinsel ilişki için sunduğu varsayılır. Skolastikler, antlaşmanın açık bir biçimde yapılmadığı durumlarda da imaeen varolduğunu kabul ederler. Çünkü sapkınlar ve diğer şer işleyenler, bilinçli ve tafsilatlı bir ricatta bulunmamış olsalar dahi kendilerini şeytanın komutası altına sokmuş haldedirler.

Russel'a göre, en az ilahiyat kadar belirleyici olan beşinci unsur; ifadesini bilhassa engizisyon kurumunda bulan, hem seküler hem de kilise mahkemelerince uygulanan hukuki baskıdır. "Cadılık, antlaşma; antlaşma ise sapkınlıkların en ciddisini yani Şeytanın tapınmaya değer olduğu inancını ima eder. Sapkınlık olarak cadılık tarifi, onu engizisyonun yetki alanına getirmiştir"¹¹⁰ Her ne kadar engizisyon hiçbir zaman Roma tarafından idare edilen, katı bir organize bürokrasi olmamış olsa da farklı bölgelerdeki engizatörler arasında bilgi alışverişi her zaman vardır. Bir süre sonra, suçlananlara öncelikli olarak sorulması gereken soruları içeren listeler halinde, cadılar hakkında bir dizi varsayım engizatörlerin el kitaplarında bir araya getirilmeye başlanmıştır.

¹⁰⁹ Ag.k., 164

¹¹⁰ A.g.k.,165

Şeytani cadılığa olan inancın kökenleri Ortaçağ'dır. Bununla birlikte fenomen ancak 16 ve 17'nci yüzyıl boyunca yaygın bir çılgınlık halini almıştır. Bu yüzyılların yazar, yargıç ve ilahiyatçıları cadıların bütün Avrupa boyunca, her bir mahallede mevcut olduğuna ve bunların Şeytan'ın idaresi altında tek bir büyük "Komplo"nun parçası olduğuna inanmışlardır. Russel, her ne kadar böyle bir komplo mevcut olmasa da dönemin, papalık fermanlarında, Katolik konseylerinde, Protestan snodlarında, seküler mahkemelerinde, engizisyon soruşturmalarında ve bütün önde gelen alimlerin yazılarında tekrar tekrar bu komplonun gerçekliğinin işlendiğini belirtir.

Çılgınlığın başlangıcı Russel'e göre, iki engizitör rahibin 1486 tarihli "Cadıların Çekici" (Malleus Maleficarum) kitabının yayınlanmasıdır. Kitap kısa süre içerisinde bütün Avrupa çapında yeni edisyonlar altında defalarca basılmış, Kitab-ı Mukaddes'ten sonra en çok basılan kitap halini almıştır. Russel'e göre, cadılık fenomeni ilkin bir elit tasavvurdur: "Cadılık büyük ölçüde; kademeli olarak vaiz, kürsü ve sınıflarından onu kendi kişisel sorunları için bir açıklama olarak hınçla kabul eden halka doğru yayılan bir elit icadıdır"¹¹¹

Erken modern dönem İskandinav toplumları üzerine çalışmasında; Şeytan'ın dünyadaki olaylara müdahale gücünün eğitimli sınıfların zihnini meşgul ediyor olduğu gibi, okuma yazma bilen ya da bilmeyen, daha geniş bir nüfusun da zihinlerinde yer ettiğini belirten Soili Maria Oilli, bununla birlikte toplumdaki farklı toplulukların şeytan ve şeytanla ilişkinin doğası ve sonuçları konusunda farklı görüşlere sahip olduklarını vurgular.¹¹² Hem Lutheran Kilise, hem de seküler otoriteler, şeytanı bütün kötülüğün kaynağı olarak görür ve şeytan figürü ve korkusunu nüfusu disipline etmek ve denetlemek için kullanırlar. Onunla herhangi

¹¹¹ A.g.k.,166

¹¹² Soili Maria Oilli, "The Devils Pact: A Male Strategy", 100

bir şekilde ilişki kurmak, sadece kişisel günahların en büyüğünü işlemek değil aynı zamanda onun Hristiyan toplumunu temellerinden yıkmak doğrultusundaki büyük planına iştirak etmek anlamına gelmektedir.

Şeytanla antlaşma, erken modern Avrupa ilahiyatının önde gelen temalarından biri, tartışmanın temelinde; cadı ve her türden büyü işiyle uğraşanların güçlerini şeytana satarak elde ettikleri fikri vardır. Eğitimlilerin inançlarına göre, hiç bir insan doğa üstü güç ya da ökült bilgilere hakim olamaz. Sadece Tanrı mucizeler gerçekleştirebilir ancak şeytanın dünya ve doğanın saklı özellikleri hakkındaki geniş bilgisi onun mucizevi görünen alışılmadık şeyler yapabilmesine olanak sağlar. Cadı ve büyücüler ancak onunla bir anlaşma yaparak onun sahip olduğu doğaüstü güçlerden faydalanabilir ve böylelikle arzuladıkları zararları ya da iyi niyetli büyülerini icra edebilirler.

3.8 Antlaşma Analogileri Ve Demonoloji

Olli, arketipsel bir şeytani anlaşmanın özelliklerinin kökenlerinin birkaç farklı noktadan kaynaklandığına dikkatimizi çeker.

İlkin, Kitab-ı Mukaddes'te gözlemlediğimiz; Tanrı'nın, Nuh, İbrahim ve Davud peygamber gibi Eski Ahit figürleriyle yaptığı ittifaklarla olan paralellikler belirgindir. Ortaçağ toplumundan şeytani antlaşmaya bir diğer analogi ise hükümler ve vassalları arasındaki feodal anlaşmalar sistemi ve sık rastlanılan, çocukları Tanrı ya da Azizlere adama pratiğidir. Bununla birlikte tam anlamıyla bir şeytanla antlaşma hikayesi 6'ncı yüzyıldan olan Adana'lı Teofilos'un hikayesidir. Kilise hizmetindeki görevinden kovulan Rahip Teofilos'un, şeytanla; Mesih ve Bakire Meryem'e olan bağlılığını terk ettiği bir anlaşma yaptığı söylenir. Efsanenin, reformasyon öncesi Kuzey Avrupa'da, özellikle mucize oyunları ile geniş bir kitleye ulaştığı bilinir. 14 ve 15'nci yüzyıllara gelindiğinde ise bu iki yüzyıl boyunca şeytani büyü üzerine artan

kaygılar gözlemlenir. Kimi zaman yüce, kimi zamansa süfli amaçlarla; melekler, ruhlar ve iblislerle ilişki kurmaya çalışan bir "ruhbani yeraltı"nın mevcudiyeti tartışılır. Bu tip, öte dünyaya münacaatlarda kullanılmak üzere hazırlanmış izahatlara, bir dizi, gizlice elden ele dolaştırılan parşömen ve kara büyü kitaplarında rastlanılır.

Her ne kadar günümüzde bu ortaçağ büyücülerinin, Şeytan'la gerçektende formel antlaşmalar yaptıklarını gösteren bir delil bulunmasa da iblislerle iletişim kurma ve onlardan faydalanma arzuları ve yazılı metinleri dayanak yapmaları, kuşkusuz bazı çevrelerde gerçek antlaşmaların hazırlanmakta olduğu doğrultusunda şüphelerin doğmasına neden olmuştur.¹¹³

16 ve takip eden yüzyıllarda en bilinen ve etkili şeytanla antlaşma örneği; Doktor Faust efsanesidir. Georg Faust, 1520 ve 1530'lu yıllar boyunca Almanya'da çeşitli eğitim kurumlarında klasikler üzerine seminerler veren bir astrolog, simyacı ve büyücüdür. Kendi zamanında dikkate değer bir şöhret edinmiş olan Faust, görünüşte bir Fransisken keşişine, Şeytanla kendi kanyla bir antlaşma imzalamış olduğunu itiraf eder. Faust'un 1540'lı yılların başlarında ölmüş olduğu varsayılır. Ancak yeni gelişen matbaa sayesinde takip eden iki yüzyıl boyunca Faust efsanesi Avrupa boyunca yayılır. Hikaye ilkin 1587 yılında, Frankfurtta bir ucuz popüler hikayeler kitapçığında (volksbuch) basılır ve kısa süre içerisinde flemenk ve ingilizce edisyonları bu baskıyı takip eder. Christoper Marlowe'un, 1593 tarihli meşhur "Doktor Faust" piyesine kaynaklık eden de bu popüler kitapçıklardır. Kitapçıkta, Faust'un Şeytan'ın peyklerinden biri olan Mephistopheles'le temas kurarak, Şeytan'la, Faust'un bütün arzularının yirmi dört yıl boyunca gerçekleştirilmesi koşuluyla, kanla imzalanan bir sözleşme kaleme aldığı anlatılır. Şeytan sözüne sadıktır ve

¹¹³ A.g.m., 101

antlaşmanın süresi dolduğunda dünyaya inerek Faust'u parçalara ayırır.¹¹⁴

Tarihsel olarak başa dönersek; "Şeytanla Antlaşma" fikrinin Geç Ortaçağ'da'ki doğum anı Fransız tarihçi Alain Boureau'nun çalışmalarında tartışılır. Boureau'nun ortaçağ ilahiyat ve felsefe dünyasındaki iblisler üzerine tartışmaları ele aldığı çalışması "Demonoloji'nin Doğuşu"nda, ortaçağ dünyasındaki iblisler üzerinde düşünce açısından bu dönüm noktasını 13'ncü yüzyıl olarak tespit eder. Bu yüzyıldan itibaren yeni bir demonoloji ve Hristiyan alemini yıkmak üzere "sapkınlarla" ittifak halinde bir "şeytan" figürü Avrupalı egemenlerin zihinlerini meşgul etmeye başlamıştır.

1320 yılında, Papa 22'nci John'un çağrısıyla on ilahiyatçı ve kilise hukukçusundan oluşan bir kurul toplanır ve kilise tarihinde ilk kez iblislerle münacat ve büyü bir "dini sapkınlık" olarak yasaklanır. Hristiyanlığın onüç yüzyılı boyunca, sapkınlık düşünce ve ifadeyle sınırlı olduğu, eylemleri kapsamıyor olageldiği için bu büyük bir değişikliktir. Bu tarif, takip eden yüzyıllar boyunca özel olarak sapkınlığın peşine düşülecek soruşturma ve engizisyon mahkemeleri yoluyla bastırma dönemine de kapı açmaktadır.¹¹⁵

Buna göre Boureau, daha önce inanılanın aksine Şeytan üzerine bir saplantının ortaçağ Hristiyanlığın temel özelliklerinden birini yansıtmadığını daha ziyade 1280 ile 1330 yılları arası bir dönemde ortaya çıktığını tespit eder. Bundan dolayıdır ki "Şabat Ayini"¹¹⁶ üzerine olan tematik ve mitolojik içerik, arizi ve ikincildir. Belirleyici bir dönüm noktası olan bu tarihlerden itibaren üç yüz yıllık bir şeytan saplantısı Avrupa'nın gelişimi üzerine ağırlığını koyar. Bu gelişim, 15'nci yüzyılın sonundan 17'nci yüzyılın ortalarına kadar şeytani büyülenme ve birlikteliklere ikna

¹¹⁴ A.g.m. 102

¹¹⁵ Alain Boureau, Satan the Heretic, The Birth of Demonology in the Medieval West, 4

¹¹⁶ Büyücü ve iblislerin belirli gecelerde gizlice gerçekleştirdiklerine inanılan ökölt toplantılar. Ayrıntılı bilgi için. Carlo Ginzburg, Ecstasies. Deciphering the Witches Sabbath

olmuş yargıç ve engizatörleri, şeytani büyülerin ve Şabat ayinlerinin varlığına inanıyor oldukları aşikar olan kitlelerle karşı karşıya getirecek manik büyücü avına yol açmıştır. Doktrin yenidir: Ortaçağ kilisesi, yasama ve pastöral faaliyetleri içerisinde kesintisiz olarak büyü ile uğraşılmasını lanetlemiş ve yasaklamıştır ancak konu bu tarihe kadar küçümsemeyle, bir boş batıl inanç olarak ele alınmıştır. Şeytan ancak yarattığı illüzyonlar yoluyla zayıf kişiler üzerinde güçlü olduğu sanrısını yaratabilmektedir. Skolastik anlamıyla, doğanın Tanrı tarafından yaratılan bütün "etkileri" kapsadığı düşüncesiyle onun gücünün gerçekliği sınırlı ve "doğaldır".

Boureaux'a, cadı avlarının nedenleri üzerine yapılan daha önceki çalışmaları dört açımlayıcı tez içerisinde özetler. İlk teze göre, büyücülük inançları, atalar kültü ile alakalı tapınma ve ritüel biçimlerinden türemektedir. İkinci teze göre, Cadıların şabat ayini tamamiyle rahiplerin bir yaratımıdır ve şiddet yoluyla kurbanlar üzerine uygulanmıştır (terör ve işkence). Üçüncü görüşte, şabat; rahiplerin, belirli anlamı ve kısmi biçimler altında süregelen geniş bir temsiliyetler şebekesine ait öte alemle iletişim biçimlerini Hristiyan terimlerine aktardıkları bir ara formdur. Son olarak, iblislerin varlığının, Rönesans Avrupa'sının entelektüel ve gündelik modasını genel olarak yansıttığı cadı avının ise bu kültürün sadece bir yönü olduğu düşünülür.

Bu açıdan bakıldığında nedenler üzerine olan daha önceki çalışmalarda iblislere yönelik saplantının "doğuş"unun hesaba katılmadığını belirten Baureau, 1280 ile 1330 yılları arasına tekabül eden bu tarihin, ruhani ve seküler iktidarlar olarak papalık ve monarşiler arasındaki tansiyonun yüksek bir noktasiyla çakışıyor oluşuna işaret eder: "İblislere tapanların kamusal takibinde söz konusu olan şey, 8'nci Papa Boniface'ın, Kral Güzel Philip'e bağlı birliklerce 1303 yılında Anagni'de hapsedilmesiyle zirvesine ulaşan bu kurumsal ve ideolojik şiddet bağlamında kolaylıkla anlaşılabilir. Şeytanın taraflardan birinin yanında varlığı, özel adli prosedürlere yol açmıştır." ¹¹⁷ İlkın, bu tarihsel bağlam içerisinde iblisler üzerine yeni

¹¹⁷ Ag.k 5

bir kaygı, iki kadim temanın; şeytanla yapılan anlaşma ve cinlenmenin kesişim, güncelleşmesi ve karşılıklı etkileşimleriyle doğmuş ve 13'ncü yüzyılda şeytani antlaşma teması ürkütücü bir güncellik kazanmıştır. Boureau, bunu biri siyasi, diğeryse teolojik iki nedene bağlar.

3.9 Kollektif Eylem Biçimi olarak Antlaşma

İlk milenyumu niteleyen devasa demografik genişleme hareketi ve yaşam alanının konsantrasyonundan beri, kollektif yaşamın örgütlenme biçimleri birbirleri üzerine yerleşmiş biçimde çoğalmışlardır. (kırsal ve kent kontlukları, kilise mintikaları (parişler), senyörlükler, prenslikler, krallıklar) Mülkiyetin feodal organizasyonu içerisindeki kompleks ve çok katmanlı statüsü, çoklu birleşimler için fırsatları arttırmaktadır. 13'üncü yüzyılda, ekilmemiş toprakların ve genişleme olanaklarının aşamalı olarak tüketildiği bir rekabet döneminin ardından farklı örgütlenme biçimleri arasında bir çatışma ve gerilim dönemi ortaya çıkmıştır. Hükümlerlikler, gerekli kurumsal ve ideolojik araçlarına sahip olmaksızın hak iddiasına girişmekteyken, aynı zamanda yüzyılın sonunda hem pratik dünyada, hem de özellikle Aristo'nun "Politika"sının sunumuyla skolastik bilgide yeğin bir siyasi düşünüm gelişmeye başlamıştır. 14'ncü yüzyıl başındaki Tapınakçılar olayı gibi, meşhur komplo tartışmalarında kendisini gösteren fesat ve komplo korkuları, hem dini hem de laik alanlarda hüküm sürenleri yiyip bitirmektedir.¹¹⁸

Bourea'ya göre, her ne kadar feodal toplumların yapılarının tahakküm ilişkilerini tekil ve karşılıklı anlaşmalara tercüme ederek kurulu bir antlaşma fikrini yaygınlaşmasını sağladıkları söyleniyor olsa gelse de, feodal antlaşma ortaçağın sözleşmesel boyutunun temel bir kısmını oluşturmaz. İkinci bin yılın başlarındaki tarımsal devrim, karşılıklı mücadele içerisinde ya da birbirlerine karşıt olan, farklı birleşim biçimlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Daha önceki global kurumlardan

¹¹⁸ A.g.k., 6

farklı olarak bu toplumsal örgütlenme biçimlerinden bir kısmı, karşılıklı anlaşmaya dayanırlar. Daha biçimsel bir anlamda, 12'nci yüzyılın başlarından itibaren gittikçe artan sayıda hukuken oluşturulmuş topluluklar, her tür korporasyonlar, karşılıklı sözleşmesel yükümlülükler kaidesi üzerine kurulmuşlardır. 13'ncü yüzyıldan başlayarak kardeşlik cemiyetleri kurulur ve kayda değer gelişme gösterirler. Bu tür yeni toplumsal örgütlenmeler için her seferinde "bir yeminli bir birliktelik ve bir karşılıklı yardımlaşma ilkesi sabittir" ¹¹⁹ Bu cemaatlerin gizil güçleriye onları sürekli denetimleri altına almaya çalışan ruhani ve laik otoritelerce çoğu kez bir tehdit olarak algılanmıştır.

13'ncü yüzyılın ortalarından itibaren, kısmen feodal ilişkilerin Romacı bir yorumundan kaynaklanan sözleşme nosyonu çok daha genel olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bundan dolayı Papa 4'ncü Innocent'in "Decretals" tefsirinde, haklı savaş ve bunun lord ve vassal ilişkileri üzerine etkisi üzerinde dururken bulduğu çözüm, lordu, bir eylemin "mandatörü"; vassalı ise, "manda"sı olarak ele almaktır. Roma hukukunda "manda" özgür ve saygın bir sözleşmedir. Bir manda'nın haksız muamele gördüğü koşullarda, "actio mandati contraria" adı verilen bir prosedür aracılığıyla yasal tazminatlar talep edebilir. Sözleşme böylelikle genel olarak insanlar arasındaki ilişkilerin en sağlam temeli şeklinde düşünülür.

Bundan dolayı 14'üncü yüzyıl başlarında, etkili eylemi sözleşmesel birleşimler içerisinde düşünmek doğrultusunda bir eğilim gözlemlenir. 1333 Eylül'ünde Papa 22'nci John Langres, Constance ve Strausbourg piskoposlarına "bir birlik ve konfederasyon şeklinde bir araya gelmeleri" çağrısında bulunur. Nitekim artık, "ister Papa'nın hükümranlılığının başlarında sürekli itham ettiği Flaman şehir ittifakları gibi siyasi, isterse şeytani olsun, bir şer ittifakının potansiyel zararına karşılık gelen tam da iyi bir ittifakın etkinliğidir" ¹²⁰

¹¹⁹ A.g.k., 77

¹²⁰ A.g.k.,78

Toplumun bu sözleşmesel kavramsallaştırması, kanonik yasadan alınan ve 1250'de Papa 4'ncü Innocent tarafından geliştirilen bir başka ortaçağ icadı olan "ahlaki insan" ya da "kurgusal insan" ile desteklenir. Petrus ya da Pavlus gibi ampirik bireylerden radikal olarak ayrılan bu kategori, hukuki varlığın soyut birliğini oluşturur. Artık bir kilise bir kişiyi oluşturabilirken kişi, toplumsal alakası dolayısıyla katılımsal nitelikleriyle tanımlanmaktadır. Bir kişi, birkaç ampirik bireyden teşekkül edebilir ya da tersine bir birey, birkaç kişi ihtiva edebilir. "Böylelikle artık antlaşma, temel bir toplumsal kurum olarak büyük otorite ve geleneklerden (imparatorluk ve papalık) ayrı olarak yerel düzeyde iktidarın meşru temelinin bir imgesine tekabül etmektedir."¹²¹

3.10 Komplo fikri ve Antlaşma

14'ncü yüzyılın başlarında hukuki ve siyasi anlamını bulacak olan "antlaşma" nosyonu aynı zamanda ters imgesi olarak "komplo"yu da gündeme getirir. "Bir Şer antlaşması olarak komplo" anlayışı ya da sözleşmesel örgütlenme biçimleri ile yıkıcı faaliyetler arasındaki ilişkiler, Papa 22'nci John döneminde kurulan birçok hukuki komisyon özellikle de dini sapkınlık üzerine olanlarca varsayılmaktadır. "Sapkınlık bir konsensüs yaratmak zorundadır ve saklı kurumlar ya da karşılıklı dayanışmaya dayalı toplulukların kuruluşunu içerebilir". Küçük ritüel topluluklarının, "yeni sinagog" ya da "karşı kiliseler" gibi temaların dini sapkınlık arayışlarının tarihi kadar kadim olduğu doğrudur fakat bu ancak 14'ncü yüzyılın başlarında gözle görünür bir yeğlilik kazanmıştır. Böylelikle artık, dini sapkınlığın bir belirtisi de onun "birleşimler ve antlaşmalar" (foedera ve pactus) üretebilme gücü olacaktır. 22'nci John döneminde gerçekleşen büyük yargılamaların bu perspektifle incelemesi belirgin bir komplo meşguliyetine işaret eder.

¹²¹ A.g.k.,79

Daha ilk yargılamada Cahors psikoposu Hugues Géreaud hakkında papanın ilk tedbiri, psikoposun tebalarını onunla olan bütün sözleşmesel yükümlülüklerinden azad etmek olmuştur. Boureau'ya göre, söz konusu olan komplo saplantılarının ilahiyata özgü bir mantığın ötesinde bir çok siyasi yansımalarının da söz konusu olduğu kesindir. "22'nci John'un döneminde büyük davaların peşi sıra gelişlerinde" söz konusu olan "muhtemelen biri teolojik, diğeryse siyasi iki mantığın çakışmasıdır" ¹²²

Bu noktada; geç ortaçağ, erken modern dönem komplo kuramları ve bunların taşıyıcıları olarak görülen cüzamlılar ve Yahudilerin günah keçileri olarak seçilmiş olmaları ile ilgili tartışmalar akla gelebilir.

Carlo Ginzburg, Batılılıların büyücülük kurgusunu ilkin 1321 yılında zaman zaman ilintilendirilen cüzamlıların, Hristiyanlığı yok etmek için içme suyu kuyularını zehirlenmekle suçlanmalarıyla başlayan bir dizi hayali komplolar üzerinden okur. 1348 yılında, büyük salgınla birlikte Yahudiler de aynı suçlamayla karşılaşılır. Son olarak 1375 yılında ve genel olarak 15'nci yüzyıl başlarında büyücüler, cüzamlı ve Yahudilerin; birincisinin kayboluşu, diğlerinin ise sınırdışına sürülmeleriyle onların boşalan yerlerini almaya başlamışlardır. Ginzburg böylelikle, büyücülerin daha önceleri hedef alınan toplulukların ortadan kaldırılmalarıyla boşalan "günah keçisi" işlevini edindiklerini ileri sürer. ¹²³

Bourea'ya göre, bu şema tarihsel kesinliğine rağmen yer yer kafa karıştırıcıdır. Öncelikle, tarihsiz bir günah keçisi mantığına dayanır. Bu, 1348 yılı düşünüldüğünde asırlardır bilinmeyen bir salgın hastalığın kafa karıştırıcı sökün edişi dolayısıyla anlaşılabilir ancak süre giden ekonomik kriz dönemi olduğunu bildiğimiz ama

¹²² A.g.k., 82

¹²³ Ginzburg'un tezlerinin özeti için, A.g.k., 82

ciddi bir tehdit oluşturmayan 1321 yılı için daha az açıklayıcıdır. Diğer yandan, Boureau'ya göre, bu şema yüzyıllarca tehlikeli ya da şüphe çekici görülen belirli toplulukları tanımlanması güç her yerde ve hiçbir yerde mevcut bir çeşit "nebula" ile ilintilendirmektedir.

Bütün Ortaçağ topluluklarında; cüzamlı ve Yahudiler, kurumlara kapalı ya da çok sınırlı yerlerde ikamet ettikleri ve radikal olarak farklı yaşam sürdükleri için kolayca tespit edilebilir durumdadırlar. Bununla birlikte, herhangi biri önceden bir uyarı ya da belirli bir sebep gösterilmeksizin büyücü olarak nitelendirilebilir. İlaveten, günah keçisi mantığı daimi bir öteki temsiliyeti varsayarken, gerçekte bu dışlama statüsü önceleri sabit değildir. Bu, özellikle cüzamlılar düşünüldüğünde açıktır, 14'ncü yüzyılın başları hastalığın Hristiyan sorgulanışının vahşi bir sonuna denk gelir. Döngüsel olarak pogromlara uğrayan Yahudiler için durum biraz daha farklıdır. Ancak Midi'de Yahudiler'den otomatik olarak şüphelenilmemiştir. Yine başka bir örnek olarak Boureau; Aix Baş Psikoposu, Astrolog Tret'li Moses'in hizmetlerinden faydalanmakla suçlanan Mauvoisin'li Robert'in yargılanışı esnasında hiçbir tanıklıkta en ufak bir anti semitizm izini rastlanılmıyor oluşuna da dikkat çeker.

Buradan hareketle Boureau, Ginzburg'un şemasının tersine çevrilmesi gerektiğini savunur. Ona göre, komploları doğuran nedensellik ilişkileri günah keçileri arayışından kaynaklanmaz, tersine "komplo saplantılarını doğuran günah keçileri tasarlama gereksinimi değildir. Daha ziyade, etkili komploların varlığına dönük saplantı bunlara uygun hedef arayışlarını tetiklemiştir"¹²⁴

Bu siyasi ve sosyolojik gelişime eşlik eden teolojik gelişme ise, 1230'lu yıllarda ortaya çıkan ve Tanrı ve yarattıkları arasında bir "antlaşma" fikrini savunan, "sakramental nedensellik" kuramıdır. Bu kuram, tabi olarak, sakerdotal aracılığı önemsizleştirdiği için sonunda kilisenin koruyucu gücünü zayıflatmakta ve

¹²⁴ A.g.k 82, 83

böylelikle bireyi, doğaüstü karşısında savunmasız bırakmaktadır.¹²⁵

3.11 Antlaşma Teolojisi

Bu antlaşma fikri, 1240'lı yıllardan itibaren Hristiyan sakramentlerini anlamlandırmada yeniden, bu kez "tanrı ile antlaşma" olarak ortaya çıkar. "Şeytanla Antlaşma" fikriyle aynı yüzyılda formüle edilen bu görüş, Paris psikoposu (1228-1249) ve ilahiyatçı Auvergene'li William'ın düşüncesinden alınmış ve dönemin büyük ilahiyat ustalarınca (Richard Fischare, Robert Kilwardbly, Aziz Bonaventure ve Tarentaise'li Peter bu isimlerin önde gelenleridir) "Tanrı ve imanlılar arasında bir antlaşma üzerinde temellenen bir sacramental ilişki fikri" inşa edilmiştir.¹²⁶

Dominik üstadı Fischare, vaftiz sakramenti üzerine yazarken bu ilişkiyi şu şekilde tarif eder: "Eğer vaftiz suyunda onda daha önce bulunmayan ya da başka suda bulunmayan fazladan birşeyler varsa ya da "onda fazladan ne olduğu" sorulursa, yanıt "fazladan olanın" doğası üzerine değil ama "hangi durumda fazladan bir şeyler olduğu" üzerine olmalıdır. Gerçekten su daha önce onda ya da herhangi bir başka suda mevcut olmayan bir ilişki ve varlık tarzı içerisindedir ve bu ilişkinin ilkesi doğada değil, istençte yatar. Çünkü bu ilişki herhangi bir doğadan kaynaklanmaz ama bir istençten tam da ilişki dışında herhangi bir değişiklik ya da ilave durumu oluşmazken, inkarın önemli olduğu bir istençten kaynaklanır. Bundan dolayı sacramentlerde, Tanrı ile İnsan arasında bir antlaşmaya tekabül eden bir antlaşma vardır. Bu işaretler de bir kutsallık mevcut olması ve Tanrı'ya ait olan şeylerin onlara

¹²⁵ "Antlaşma ilahiyatına göre; Tanrı'nın Lütüf belirli bir sacramental ritin icrası ile verilir ancak bu sacramental işlemde bir şekilde içerilen bir güç aracılığıyla gerçekleşmez. Tanrı'nın Lütüf armağanı daha ziyade bir kralın egemenliği altındaki topraklarda bir tür madeni paranın yüz marka eşit olduğu güvencesini vererek bir barış tesis etmesine benzer. Kral böyle yapmakla, talep olduğunda bu oranda ödeme yapacağını taahhüt eder. Böylelikle sacramentler, içsel bir nedenselliğe sahip olmaksızın, antlaşma ya da sözleşmenin dışsal nedenselliği aracılığıyla geçerli işaret statüsü edinirler." Ayrıntılı bilgi için bkz: "The Place of Romans in Aquinas's doctrine of sacramental casuality Bernhard Blenkenhorn", 136-150, Ressourcement Thomisim, CUA, 2010 içinde.

¹²⁶ Alain Boureau, Satan the Heretic, The Birth of Demonology in the Medieval West, 63

atfedilmesi böyle bir ilişkiden kaynaklanır"¹²⁷

Bourau, Thomas Aquinas'ın sakramentlerin "sözleşmesel kavramsallaştırılmalarına" şiddetli itirazı ve kendi "minesteryal" sakramental nedensellik kuramını (Tanrı gücünü kilisesine ve litürjik kuruma delege eder) ileri sürmüş olmasına rağmen bu görüşün marjinal bir konum olmadığına altını çizer. Sözleşmesel doktrin, Ortaçağın sonlarına kadar dikkate değer bir yaygınlık kazanmıştır. 14'ncü yüzyılın başlarında Carmelit John Bacanthrope, bunun dönemin ilahiyatçılarının çoğunluğunun desteğini kazandığını kaydeder. 15'nci yüzyıl sonuna gelindiğinde cadı avları alanında bir milad sayılacak, "Malleus Malifacurum"un yazarları diğer konularda genelde katı bir Tomist olmalarına rağmen sakramentler söz konusu olduğunda sözleşmesel kuramı savunacaklardır.¹²⁸

Böylelikle artık antlaşma ilahiyatı satanik ritüellerde de karşılığını bulacaktır. Aristo'nun natüralist metinlerinin Avrupa'ya ulaşmasıyla esinlenen bilimsel dönüşümlerden büyük ölçüde etkilenen "yeni sorunsalların büyük mucidi", William Boureau'ya göre sakramentlerin sözleşmesel kuramının bir eskizini ilk çizen düşünür olduğu gibi bunu litürjik formüllerle büyüler arasındaki ilişki sorunu içerisinde tartışan düşünürlerin de başında gelir. Yine aynı şekilde Şeytan'la yapılacak antlaşmanın kurucu gücü, onun De Legibus risalesinde tartışılmaktadır.¹²⁹

Papa 22'nci Paul'un 1320 yılında topladığı komisyon iblislere münacaatı ve büyücülüğü dini sapkınlık olarak tanır ve büyücülerini "sapkınlar" olarak engizisyonun yetki alanına sokar. Komisyonun, ortaçağ ilahiyatına katkılarında biri de artık Hristiyan dininin merkezi kurumu "kutsal sakrament" ile analog ve onun aynadaki ters imgesi olarak görülecek şeytani ritüele yeni ve daha güçlü bir anlam veriyor oluşudur. 12'nci yüzyıl ilahiyatı yedi sakramenti biçimselleştirmiştir ancak iki temel

¹²⁷ Richard Fiscare'den aktaran Alain Boureau, Sy 64

¹²⁸ A.g.k., Sy:64

¹²⁹ A.g.k., Sy:65

sakrament, öşekarist ve vaftiz; Tanrı'nın kilise tarafından kurumsallaştırılmış ritüelleri aracılığıyla imanlılara etkin lütfunu sunduğu sakramentler, artık tam da Şeytan'a tapanlarca istismar edilip kirletilecek sakramentlerdir.

Boureau'ya göre, komisyonun amacı hiç de kolay değildir. Eğer Papa'nın arzuları ve bastırma pratiği büyücü ve ibislere münacaat edenlerin dini sapkın sayılmalarını gerektiriyorsa, doktriner ve hukuki gerekçeler eksiktir. Bu tarihe kadar kilise dini sapkının tarifi konusunda katı bir geleneğe sahiptir. Engizisyon prosedürü soruşturmanın gelişimini sağlamış ve dini hoşnutsuzluğun yaygınlığı konusunda yeni bilgiler sağlamıştır ancak Papa'ya has kılınan ve ilahiyatçılarca açılan bir alanda yani sapkının tanımı konusunda çok az yenilik getirmiştir. Ayrıca dönemin üniversite tenkitlerinde gözlemlendiği gibi, iman üzerine direngen bir hata gibi dar bir biçimde tanımlanmış bir sapkınlık çerçevesi içinde kalınsa bile ilahiyatçılar sıkça aşırı ya da özensiz ithamlara karşı kuvvetli bir direniş göstermektedirler. Bu bağlam içerisinde düşünüldüğünde Boureau'ya göre, Papa'nın, ibislere münacaat edenlerle diğer büyücülere sapkın muamelesinde bulunabilmek için doktriner temeller bulmak amacıyla bir uzmanlar komisyonu toplaması cesur bir adımdır.¹³⁰

Papa, çoğunluğu dini tarikatlere mensup ilahiyatçılardan oluşan on kişilik uzmanlar komisyonun raporlarından, istediği kararı alacak argümanları elde etmiştir. Bununla birlikte uzmanlar, ibislere başvurulması konusuna özel bir önem vermemişler ve onlara göre vaftizin tekrarlanması ve öşakarist ekmeğinin kirletilmesi konuları ibislere yönelik kurban ve büyülerden daha önemlidir. Papa'lık fermanına damgasına vuracak asıl doktriner dönüşüm, Enrico del Carretto adlı fransisken ilahiyatçının tezleri olacaktır.

Carretto ile birlikte artık, "Şeytan bugüne kadar düşmüş bir melek olarak bağlı bulunduğu doğal düzeni terk etmektedir." Diğer dokuz uzman, şeytanın doğal

¹³⁰ A.g.k., 43, 44

dünyanın bir yaratığı olarak salt bir yardımcı rolü oynadığı bir dizi büyü pratiğini incelemişlerdir. Dolayısıyla burada söz konusu olan şey, sadece bu pratiklerin daha yakından incelenmesi ve daha ağır cezalar bulunmasıdır. Buradaki zorluk kilisenin hali hazırda elinin altında bunlarla mücadele etmek için çok güçlü baskı araçlarına sahipken büyüyü, dini sapkınlığın içine yerleştirmenin çözdüklerinden daha fazla sorun yaratabilecek oluşudur. Bütün sapkın hareketler, kilisenin öğretilerinden birine aykırı olmalarından dolayı dini sapkınlık olarak görülebilirler. Enrico ise tersine, kendine özgü bir işlemsel güç ile bir "şeytani ritüel" in özel gücünü ortaya çıkarır: Şeytan'ın gücü, insanların gerçekleşmesini temin ettikleri ve ondan çıkar sağladıkları bir "eylem" içerisinde yoğunlaşmıştır. Şeytani ritüelle, kutsal sakrament arasındaki paralellik açıktır; her iki vakada da ilahiyatçı, insanın destek verdiği bir doğaüstü dönüşüm eylemi arkasındaki nedenselliği ele almak zorundadır.¹³¹

Bununla birlikte; bu yeni ilahiyatta biri ilahi, diğeri şeytani iki sakrament arasında kurulan mutlak paralellik Şeytan'a fazlasıyla "kutsal" bir statü kazandıracaktır. Ortaçağ Hristiyanlığı'nın, manici düalizm tarafından daimi olarak etki altında bulunduğu doğrudur. Enrico, demonik faaliyeti doğal dünyanın üzerine yerleştirme eğilimindedir ama yine de bazı sınırlara riayet etmek zorunluluğu anlaşılır. Bundan dolayı Fransisken ilahiyatçının metinlerinde; şeytanla geleneksel basit bir "anlaşma" fikriyle, yaratıcı ile "antlaşma" (pact) fikri arasında kararsızlık göze çarpar. Bundan dolayı iman (fides) kavramında iki anlamı ayırır. İkinci ve daha klasik kullanımında, vahyedilmiş hakikatlere rasyonel bağlılık söz konusudur. Birinci anlam ise, bir vaade güven; hem kadim Hristiyanlık geleneğinden, hem de bunun feodal sadakat ve tahaahhüt terimlerine tercümesinden kaynaklanan anlamıyla tanımlanır.

Şeytan'ın dahil olduğu her taahhüt; ona bir doğruluk attettiği, onda bir doğruluk varsaydığı için sapkındır. Dini sapkınlık, ritüel biçimlerinden bağımsız olarak bizzat bir sözleşme ve antlaşma talep edilmesi eylemiyle gerçekleşir. "Eylemin doğası

¹³¹ A.g.k., 54, 55

aracılığıyla Şeytan'dan bir antlaşma talep etmek, Şeytan'ın antlaşmanın erdemiyle bir şeyler yapabileceğine inanmaktır". Carretto böylelikle, Şeytani sakramenti daha genel olarak Tanrı ve insan arasındaki doğruluk ihtiva eden ilişkiden ayırır, çünkü şeytan bir antlaşmaya riayet etme kapasitesine sahip değildir. Bununla birlikte, tıpkı kötü niyetin eylemin doğasını değiştirmemesi ya da boşa giden bir sadakanın yine de hayırlı bir faaliyet olması gerçeğinin değişmeyecek olması gibi, iyi niyetle bir sözleşme içine giremeyecek birisiyle yapılan antlaşmada kötü ve sapkın bir faaliyettir: "Birisiyle antlaşmaya giren herkes, bizzat o antlaşma ile imanını sergiler"¹³²

Doğaüstü "cinlenme" ise, yine on üçüncü yüzyıl içerisinde süreklilik kazanmaya başlar; hem içsel insanın Sisteryen tasvirleri, hem de Aristocu bilimden kaynaklanan bir antropoloji sakrament doktrini için temel haline gelen, insanın kişisel birliğinin güç ve zayıflıkları çevresinde gelişir. Meczup ya da esinlenmiş insanlar, deliler, uykuda yürüyenler, ya da esrikler insani durumun birçok iç ya da dış bükey aynaları olarak yardıma çağrılırlar. On üçüncü yüzyılın bitişine işaret eden kadın vizyoner ve esinlenmiş mistikler ise artık, "cinlenme"nin sınırlı uzamı içerisinde yurtlandırılmıştır. Bireylerin beden ve ruhları, doğaüstünün etkisine çok daha açık birer zarf halini alırken, insanın bireysel gücü, kırılabilirliğinden bir dayanıklılık yaratmakta ve insani özerklik, varlığı şeytani tabiyete tabi kılmaktadır.¹³³

¹³² A.g.k., 66,67

¹³³ A.g.k., 7

4. MERKEZİLEŞME VE ZULMEDİCİ TOPLUMUN OLUŞUMU

4.1 Ulusal Monarşiler ve Bürokrasi

12 ve 13 'üncü yüzyıllar, Batı Avrupa'nın siyasi kurumlarında büyük gelişimlerin gerçekleştiği dönemdir. Birçok yerde, milyonlarca tebaası üzerinde belirli bir ölçüde otorite sahibi olan, görece büyük ölçekli krallıklar ve prenslikler oluşmaya başlamıştır. Avrupa toplumlarının yöneticileri, kendilerini, gittikçe artan oranda profesyonelleşmiş ekipleri ve bürokratikleşmiş işlemleriyle önceki dönemlerden ayırt edilen yönetim kurumlarıyla donatmışlardır. Artık hemen her yerde hukukçu ve yazarlar, hukuk sistemlerinin rasyonelleştirilmesi ve mevcut servet ve otorite ilişkilerinin ideolojik meşrulukları için çaba gösterirler. ¹³⁴

Başka deyişle söylendiğinde, geç ortaçağ ya da erken modern dönem olarak sınıflandırılan bu dönemde siyasi olarak en önemli gelişme, merkezileşme eğilimidir. Gerçekte, feodal siyasi yapıların çözülme süreci olarak feodal kriz, yeni bir bürokratik formasyon anlayışına kapı açmıştır. Bununla birlikte merkezileşme süreçlerinin bu dönem içerisinde bütünüyle tamamlanabildiğini söylemek için çok erkendir. Fransız devrimi ve Napolyon döneminin idari reformları, yine aynı şekilde Almanya ve İtalya'nın 19'ncü yüzyıla sarkan nihai birleşimleri bu açık uçlu süreci yansıtır. Diğer yandan, merkezileşme süreçlerinin erken modern dönemden önce, ortaçağ hükümlerlerinin toprakları üzerinde, minimum düzen ve geniş çapta saygı duyulan bir otorite inşa etme girişimlerine kadar götürülebileceği söylenebilir. ¹³⁵

Jacques Le Goff, siyasi alanda 11 ve 12'nci yüzyıl Hristiyan aleminin çelişkili bir manzara sunduğunu belirtirken, benzer süreçlere dikkatimizi çeker. Bir yandan,

¹³⁴ James Given, The Inquisitors of Languedoc and Medieval Technology of Power, The American Historical review, Vol. 94, Nr:2, April 1989

¹³⁵ Mustafa Sedar Palabıyık, "Bureaucracy", Contributions of Ottoman Empire to the Construction of Modern Europe", 9

kısmen merkezi iktidarın zayıflamasıyla nitelenen feodal bir toplum yerleşmektedir. Merkezi iktidar, Karolanj döneminde güçlü görünür ama senyörel hükümlanların hukuki hakları gaspıyla, otorite icrası parçalı durumdadır. Hem "para basma hakkı", hem de daha büyük önem arz eden, "adalet icrası" ve "vergi çıkarma yetkisi" yerel hükümlanların eline geçmiştir. Diğer yanda, kısa ömürlü karolenj dönemini takiben Hristiyan aleminin, halkı feodal parçalanma sürecinde ellerinde kalan iktidarı meşrulaştırma çabasındaki merkezi önderler çevresinde yeniden toplanmaya çalışmaktadırlar. Le goff'a göre, tarihçiler geleneksel olarak merkezi bir devletle feodal düzen arasındaki görünüşteki uyumsuzlukları vurguluyor olsalar da daha zor algılanan gerçeklik,"feodal monarşiler" adı verilen "uzlaşım sal siyasi sistemlerin" devreye girmeleridir.

Feodal dönem Avrupasında, kralların üzerinde iki iktidar odağının üstünlüğü tanınmıştır. Bunlardan biri Papa, diğ eriyse İmparatordur.¹³⁶ İkincisi düşünüldüğünde, bu dönem İmparatorluğun gittikçe güç yitirdiği bir dönem olarak dikkat çeker. Feodal monarşilerin gelişimi önünde seküler bir figür olarak Cermen Kutsal Roma İmparatorluğu artık bu genç ve talepkar monarşiler üzerinde tahakküm kurabilmekten acizdir. Yeni krallar bir dizi kuramsal yolla ona sadakatlerini bildirirler ancak bu dönemin "önde gelen siyasi gelişmesi, imparatorluk ve imparatorlardan bağımsızlaşma eğilimidir" 13'ncü yüzyılda, Kral Philip Augustus'un beyanı bu anlamda bir yenilik olacaktır: "Fransız kralı, krallığında hiç bir üst tanımaz". Bir yüzyıl sonra, Kapet hanedanlığından torunu, Yakışıklı Philip, bunu tasdik ederken yeni düzenlemenin öncelikle hangi kurumun hilafına olduğuna işaret edecektir: "Bir kral kendi krallığında İmparatordur".

Le Goff, bu eğilimin bir Fransız istisnası olmadığını vurgular:"Fransa kralları, monarşilerinin imparatorluk karşısındaki bağımsızlıklarını en keskin biçimlerde ifade edenlerdir ancak 12'nci yüzyıldan itibaren aynı durum genel olarak bütün Hristiyan

¹³⁶ Jacques Le Goff, The Birth of Europe, 67, 68

aleminde geçerli hale gelmeye başlamıştır" ¹³⁷

Papalık iktidarı düşünüldüyse yine tarihçileri meşgul edecek bir başka görünüşte çelişki ortaya çıkmaktadır. İlkın, bu dönem, papalık iktidarının artışına tekabül eder. Öyle ki, Papa İkinci Innocent (1198-1216) döneminde papalığın bütün Hristiyan monarşilerinin en güçlüsü haline geldiği söylebilir. Emrindeki devasa iktidar şebekesiyle, bütün Hristiyan aleml boyunca papalığa itaat eden merkezi kurumları gittikçe güçlenmektedir ve en önemlisi Papalık, kendisine diğer bütün monarşilerden daha büyük finansal araçlar sağlayan vergiler salabilmektedir. Bununla birlikte Gregoryen reformun sonucu olarak, artık ruhani ve dünyevi iktidar arasındaki ayrım sabitleşmektedir. Kilise, hızlı bir biçimde bu yeni monarşilerle bir işbirliği siyasası geliştirip rejimlerine imparatorluğa karşı hatırı sayılır destek sağlamaktadır. ¹³⁸

Bu süreç, Fransa'da Geç Kapet Hanedanlığı döneminde, 11 ve 12'nci yüzyıllarda, Kral İkinci Philip döneminde yeni iktidar düzenlemelerinin oluşumuyla zirve noktasına ulaşır. Malcolm Barber, İkinci Philip döneminde kraliyet memurlarının sayısının hızla yükselişinin doğurduğu dönüşüme dikkat çeker: "İkinci Philip tam olarak bürokratik olduğu söylenebilecek bir hükümete başkanlık edecek kralların ilkidir" ¹³⁹

Devletin merkezi makamlarını çoğunlukla boş bırakan Philip, yönetim için, 1190 yılı başlarından itibaren hükümlanlığı boyunca ona sadakitle hizmet edecek, görece belirsiz kökenlerden gelen küçük bir "familiares" topluluğuna dayanmıştır. Alt memurlar da benzer biçimde mütevazı kökenlerden gelmektedirler ancak yine de, sadece kraliyet yönetimi ile alakalı işlerde değil, aynı zamanda diğer vasallar ve kilise mülklerinde de fırsat çıktığında müdahil olmakta başarılı ve böylelikle kralın etki alanını, 1123 itibarıyla, meşru olarak henüz kraliyet mülkiyeti olarak kabul edilmeyen yerlere kadar yaymakta başarılıdırlar.

¹³⁷ A.g.k., 69

¹³⁸ A.g.k., 68

¹³⁹ Malcom Barber, The Two Cities, Medieval Europe, 1050-1320, 270

Bununla birlikte, İkinci Philip döneminin en çarpıcı değişimleri, hükümlanlığı altındaki toprakları idaresinde gözlemlenebilir. 1180 ve 1190'lı yıllardan itibaren, hükümetin kapsama alanı genişledikçe; katiplik, adalet ve maliye alanlarında geniş ayrımlar doğuran, uzmanlaşmış daireler tanımlamak daha da zorunlu hale gelmiştir. Örneğin bilinen ilk Kapet bütçesinin hazırlandığı 1202-1204 döneminde, kraliyet memurları, Paris'te hesapların denetlenip değerlendirildiği Tapınakçıların merkezinde yılda üç kez buluşmaktadırlar. O dönem için bu hesapların en önemlileri, bizzat kralın atadığı "bailli" (valiler) tarafından gönderilenlerdir. 1184 yılında hemen her işte ehil bölgesel memurlar olarak göreve başlayan bu kurum mensupları, büyük ölçüde Norman kurumlarını model almışlardır. Her ne kadar kral, makamlarını işletme yetkisi olan önceki "prévoté"leri ilga etmemiş olsa da, vali kullanımı, aşamalı olarak Kuzey Fransa'da kraliyet topraklarının idaresinde zamanla vazgeçilmez hale gelecek bir maaşlı ve çalışmaları denetlenen memurlar yapısını yerleştirmiştir.¹⁴⁰

İkinci Philip döneminde başlayan, devletin belli başlı makamlarının merkezileştirilme ve uzmanlaştırılmaları süreci Dokuzuncu Lois (1126-1270) döneminde devam eder. Örneğin, "parlements"lerin düzenli toplantılarında artık davacılar da dinlenmektedir. Yüzyılın ortasına gelindiğine, yaklaşık otuz kişilik bir memur kadrosu, hukuki kayıt ve kraliyet fermanlarıyla sürekli olarak istihdam edilmekte ve böylelikle yavaş yavaş bir yasama organı oluşmaktadır. Bununla birlikte, kralın idarenin niteliğini geliştirme çabalarının en çok yerel düzeyde nüfus üzerinde etkilerinin hissedilebileceği söylenebilir. Bu tarihe kadar kraliyet toprakları bir dizi ayrı idari bölge içerisinde örgütlenmişlerdir. Birçok yerel topluluk için, bu idari sistematizasyon daha fazla baskı anlamına gelmektedir. Bu yaklaşımları karşılamak için, "enquêteur"lar adı verilen ve çoğunlukla Fransisken ve Sistyren tarikat mensuplarından oluşan bir gezgin komiserler dairesi kurulur. İlkın 1247 yılında ortaya çıkan bu topluluğun soruşturmaları sonucu, 1254 yılında kraliyet

¹⁴⁰ A.g.k., 270

memurlarının, halka olan muameleleri üzerine bir ferman yayımlanır. Buna göre artık valilerin görev yaptıkları bölgede ailevi bağları bulunmayacak ve belirli dönemler içerisinde görev yerleri değiştirilecektir. Ayrıca görev yerleri değiştirildikten sonra haklarında yapılan şikayetlerden de sorumlu tutulmaktadırlar.

¹⁴¹

Robert Fawtier, 12 ve 13'ncü yüzyıl Kapet Fransasında gerçekleşen ve ileriki yüzyıllarda etkisi devam eden idari reformları üç ana başlık altında özetler. Bunlardan İlk büyük dönüşüm; kral tarafından atanan, ücretleri ödenen ve tamamıyla onun keyfine bağlı olarak görevde kalan memurlar sınıfının ortaya çıkışı, bir diğeryse; idari teşkilatlarda uzmanlaşma ve işbölümüdür. Zamanla, Paris'in başkent ve kralın daimi ikmametgah ve hükümet merkezi haline gelişi ise bu gelişmelere eşlik edecektir. ¹⁴²

4.1.1 Uzmanlaşma

Fawtier'e göre, 1180 yılında, Philip Augustus'un tahta çıkışına kadar, Kaper Hanedanlığı eldeki belgelerden çıkarılabildiği kadarıyla iki tip memura görev vermektedir. Birinci kategori, merkezi hükümetin görevlileri, yüksek devlet görevlileridir. Bunlar kral tarafından atanırlar. Bununla birlikte, her ne kadar açığa alınabilseler de, yaşam boyu görevde kalmakta ve bir biçimde makamlarının elde ettiği kardan pay almaktadırlar. İkinci kategori ise, kralın en yüksek fiyat ödeyene müzayedeye satıyor oluşundan dolayı, atamalarının kralın denetiminde olmadığı, "prévotos"lardan oluşur. Özellikle, yüksek derece memurların oluşturduğu bu kategoride, nakit parayla elde edilen makam sahipleri neredeyse tamamıyla kraliyetin gözetim ve denetiminin dışındadırlar. Makamının istismarında kişisel bir çıkar söz

¹⁴¹ Ag.k., 276

¹⁴² Kapet Fransa'sının idari dönüşümü için, bkınız. Robert Fawtier, The Capetian Kings of France, (987-1328), Monarchy and Nation, 169-199,

konusu olduğu için, kolaylıkla güçlerini arttırma yoluna gidebilmekte, miraçılarının makamını devralabilmeleri için düzenlemeler yapmakta ve genelde makamlarına özel mülkiyet olarak muamele etmektedirler. Philip Augustus döneminde oluşturulan yeni bir görevli sınıfı, "bailli" kategorisi ise bunlardan tamamıyla farklı düzenlenecektir. ¹⁴³

Uzmanlaşma yönündeki değişimi iki yönden ele alan Fawtier, bir yandan yüksek derece memurlara diğer yandan kraliyet idaresinde yeni ortaya çıkan orta dereceleri memurlara dikkat çeker. Belirli alanlarda uzmanlaşan "bailli"lerin yanı sıra, bunların çeşitli sorumluluk alanlarında onlara yardımcı olmakla görevli, tahsildarlar, yerel yargıçlar, orman memurları, tedarikçi ve reisler gibi yeni bir memur sınıfı oluşmaktadır. İster merkezi hükümette isterse yerel idarede görev alsınlar, bu memurların tamamı makamlarını kraliyetin keyfiyetine bağlı olarak edinebilmektedirler. Adli görevliler bir yana bırakıldığında, atamalarında herhangi bir tür profesyonel güvence yoktur. Görev alışları ve süreleri, krala geçmiş hizmetleri ya da onunla yapılan herhangi bir yazılı olmayan sözleşme benzeri herhangi bir "hak temelli" koşuldan kaynaklanmaz. ¹⁴⁴

4.1.2 "Kraliyet Kültü"nün Doğuşu

13 'ncü yüzyıl idari tarihinde bir başka yenilik ise, kraliyet görevlileri arasında oluşmaya başlayan yeni bir bakış açısidir. Daha önceki yüzyıllarda, kraliyet görevi basitçe bir kar kaynağı olarak görülür ve çoğu kraliyet görevlisi, kralın hizmetine kişisel kazanç için girmektedir. Bir "prévot"un bir kez makamının karşılığını ödedikten sonra, ana gayesi, giderlerini tazmin etmek ve elde ettiği kraliyet makamı üzerinde, isterse ona zarar verecek olsun, alabileceği en yüksek karı elde edebilmektir. Yüksek dereceli devlet görevlileri de benzeri bir biçimde, makamlarını

¹⁴³ A.g.k. Sy:176

¹⁴⁴ A.g.k., 181

karlı ve miras yoluyla geçebilir hale getirmek ve kendilerine ihale edilen kraliyet otoritesini daimi olarak ele geçirme çabasıdadırlar. Fawtier, bu tür bir "gözüdoymazlığın", tam olarak kaybolmasa da daha ender rastlanır hale geldiğini ve 13 ve 14'ncü yüzyıllara gelindiğinde çoğunluğun görevlerine bir başka ruhla yaklaştıklarını, görünüşte hiçbir çıkarları olmayan kraliyet çıkar ve hakları için çarpıcı bir şevk sergilediklerine işaret eder. "Artık sadece kralın hakkı olanı değil, onda hakkı bariz olmasa da ona fayda sağlayacağını düşündükleri hemen herşeyi talep ederler". Öyle ki, kraliyet topraklarının belirli bir süre sonra gerçekleşmesi ön görülen devredilmesi gibi konularda olduğu gibi, eğer bunun kraliyetin gerçek çıkarlarına aykırı olduğuna ikna olurlarsa, kralın kendi talimatlarını aşarak, kimi zaman kişisel isteklerinin gerçekleştirilmesine dahi ayak direrler. Artık "kraliyet hizmetkarlarının, kraldan daha kralcı oldukları" bu yeni tavra birçok tarihçi tarafından işaret edilmiştir. Ancak Fawtier'e göre, tarihçilerce henüz "buna neyin neden olduğu ya da neden insanların krala bu denli adanmış bir hizmete hevesli ve bunu gerçekleştirmekten şeref duyar hale geldikleri" sorusu ciddi bir biçimde sorulmamıştır. Kapetler, memurlarına bol miktarda maaş veriyor değillerdir. Modern standartlarla karşılaştırıldığında yevmiyeleri mütavazidir.¹⁴⁵

Fawtier, sorunun cevabını memurların ağırlıklı biçimde devşirildikleri toplumsal muhitte aranması gerektiğini savunur. Bugün, her ne kadar, sadece önde gelenlerinin yaşam öyküsü tarihçilerce bilinebilse de ilke olarak devşirmeler, aşağı soyluluktan; şövalye, burjuva ya da düşük rütbeli katiplerden kaynaklanırlar. Meteliksiz servet avcıları değil, belirli ölçüde toplumsal itibar sahibi bu kişiler, kraliyetin hizmetine sadece para kazanma fırsatları için yönelmezler. Bununla birlikte, bu kişiler, kraliyet nişanını edinmeden önce hiçbir zaman iktidarın zevklerini tatmış değillerdir. Bunların "kaynaklandıkları toplumsal gruplar, komuta fikrine, ancak daha yüksek bir otoritenin asları olarak aşınadırlar ve kendi hallerinde bırakıldıklarında bu durumu değiştirme gücünden yoksundurlar". Bir şövalyenin bir büyük senyör olabilme şansı

¹⁴⁵ A.g.k., 181-182

çok düşüktür ve kraliyetin himmeti olmaksızın bir bujuvanın şövalye olması imkansız olup, bir katibinse, bir psikoposa mitre ya da kardinalin yardımcısı olabilmek bir yana, daha yukarı kilise makamlarına yükselmesi dahi daha zordur. Ancak bir kral, birisini mevcut konumundan yükselterek, ona bir maaş ya da tımar bahşedebilir.

"Kısacası, kraliyet idaresi, orta sınıf fransızlara servet, konum ve rütbe sunduğu, kendilerine hükümlan iktidarının vekaletinin verildiği ve talihsizliklere karşı neredeyse bütüncül bir koruma sağladığı için cezbeden bir görevdir." Fawtier'e göre, "böyle düşünüldüğünde" bu zümrenin "kendilerini böylesi imtiyazlı bir konuma yerleştiren hanedanlığa ateşli bir biçimde adanmışlıkları şaşırtıcı değildir ve bunlar devletin gelecekteki biçimlenişinde hayati bir rol oynayacak bu yeni monarşi kültürünün en bağınaz savunucularıdır." ¹⁴⁶

13'ncü yüzyılın çeyreğine gelindiğinde, kraliyet otoritesinin temeli, Roma hukuku kaynaklı "egemenlik" nosyonunun devreye sokulmasıyla radikal bir dönüşüm içerisine girdiğini belirten Friedrich Heer ise, devletin o döneme kadar kralın özel mülkiyeti olarak görüldüğünü, bundan sonra ise artık kraliyet otoritesinin "soyut" ve "kişisel olmayan" biçimde algılanmaya başlandığını tespit eder: "Artık modern devletin vakti gelmiştir" Montpellier'de eğitim gören kraliyet hukukçuları, diğer hukuk eğitimi almış memurların eşliğinde, hükümet sorumluluğunu aşama aşama devralan bir yönetim sınıfını oluşturmaktadırlar. Zamanla burjuva çevrelerden; Paris'in varlıklı, hesaplı, eğitilmiş Paris burjuvazisinden, ruhban karşıtı ve katı biçimde kraliyetçi daha çok memur tedarik edilirken, birey olarak kral geri plana çekilmektedir. ¹⁴⁷

Heer'e göre, Kapet hanedanlığının sonuna gelindiğinde, Yakışıklı Philip'in ülkenin

¹⁴⁶ A.g.k., 183

¹⁴⁷ Friedrich Heer, The New State and The New Church, 283

gündelik yönetiminden kendisini çeken ilk Fransız monarkı olduğu söylenebilir. "En cüretkat girişimleri (Papa 7'nci Boniface'e saldırısı, Tapınak Şövalyelerinin tasfiyesi, Papalığın Avignon'a sürülmesi) ancak arkasına ulus ve devleti alabilme becerisi sayesinde gerçekleştirilebilmiştir. Ancak denklem, öncelikle bu yeni memur sınıfıyla güç kazanır. "Yekpare bir biçimde örgütlenmiş hukukçu, memur ve psikoposlar ve arkalarında ulus." Ruhban, soyluluk ve burjuvaziyi temsil edecek bir meclis olarak "Etats généraux"u toplayan ilk kral olan 4'cü Philip, bu meclisten ilkin, Papa ve Tapınakçılarla olan mücadelesinde, sonralarıysa Flaman savaşları sırasındaki mali ihtiyaçları için kraliyetin bir organı olarak faydalanacaktır. ¹⁴⁸

4.1.3 Tapınakçılar Komplosu

Malcolm Barber'a göreyse, 2'nci Philip (Augustus)'tan yaklaşık bir asır sonra, 1268 yılında tahta çıkan 4'ncü Philip (Yakışıklı Philip) artık tamamiyle farklı bir krallığa hükümdarlık yapmaktadır. Kraliyet topraklarına, büyük ilaveler yapılmıştır. Özellikle 13'ncü yüzyılın sonlarına gelindiğinde tek başlarına kraliyet vergi gelirlerinin yarısını oluşturacak, Normandiya ve Toulouse artık Fransız kralının idaresi altındadır. Merkezi hükümet, görev tanım ve alanları net bir biçimde belirlenmiş devlet departmanları çevresinde kristalize olmaktadır ve yerel yönetimlerin belli başlıları; "bailli" ve alt kademe memur sınıfını oluşturan "senechaux"lar artık tamamiyle kraliyete doğrudan hesap veren maaşlı görevlilerden oluşmaktadır.

Papalık, Fransız monarkına, sıkıntılı dönemlerinde başyardımcısı gözüyle bakmaya devam ederken, Fransız kilisesi, en azından kuzeyde, saraya sıkıca bağlanmıştır. Fransız kralının bir yeni "seçilmiş halk" üzerinde hüküm süren "en Hristiyan kral" olduğu anlayışı sıkıca yerleşikleşerek Philip'in büyük babasının şahsında cisimleşmektedir. Bütün bu nedenlerden ötürü, 4'ncü Philip dönemi, Fransız tarihi için çoğunlukla kritik bir aşama olarak görülmüştür.

Özellikle, Thierry ve Michelet gibi 19'ncü yüzyıl Fransız tarihçileri, 4'ncü Philip'i,

¹⁴⁸ A.g.m., 284

baş danışmanları hukukçulardan güç alarak, sonunda nihai olarak geleneksel ortaçağ güçlerini yıkıp, Fransız ulusal devletinin gelişimi için yolu açan kral olarak resmetmişlerdir. Her ne kadar bu, günümüz için çok şematik bir açıklama olarak görülse de, bugün de hala, dönem, tarihçilerce, son 2 yüzyıllık Kapet gelişimine uygun bir sonuç olarak, "embriyon aşamasındaki ulusal monarşinin, evrenselci güçler karşısında zaferinin sahnesidir"¹⁴⁹

Flaman savaşlarıyla, Gasocny ve Flanders'i topraklarına katma mücadelesi, Philip dönemini finansal ihtiyaçların ağırlığı itibariyle de diğer krallardan ayırır. 4'ncü Philip'in bu iki tımarı krallığına katma girişimleri, hükümeti hem kilise hem de baronlar sınıfıyla çatışmak pahasına, çılgınca bir para arayışına yöneltir. İkinci Philip'ten farklı olarak, Gascony ya da Flanders'in fethinden sonra, kayıplarını karşılama ya da hazinesini yeniden oluşturmakta başarısız olmuş, böylelikle mali krizler tekrarlanmaya devam etmiştir. Joseph Strayer, bize, bu dönemde belirli ölçüde başarıyla denenen çeşitli vergilendirme biçimlerini listeler; feodal yardımlar, kraliyetin savunması için nisbi devlet subvansiyonları, ruhbana yönelik ondalık vergileri, zorunlu borçlandırma, (o kadar sık alınan hibelerdir ki artık bir vergi kalemi olmuştur) ticari işlemler üzerine ek vergiler" ve çeşitli mesleki vergiler.

Özellikle Papa 7'nci Boniface'ın teslim olmasını takiben, ruhban sınıf, diğer grupların hepsinin üzerinde sömürülmüştür. Öyle ki, 1303 ve 1304 yıllarında baştan aşağı yeni bir refom süreci başlatabilecek bir ruhban muhalefeti su yüzüne çıkmıştır. 1290 yılı başlarında, İkinci Philip'den bu yana, Kapet topraklarının mali durumunun sorumluluğunu üstlenen Tapınakçıların bütün bu sorumluluktan azledilmeleri ve yerlerini kraliyet memurlarının almaları, yeni bir finansal yönetim reformu girişimine işaret eder. Bununla birlikte, hükümet bu politikayı sürdürmekte isteksiz görünür ve Tapınakçılar 1302 yılında tekrar kısmi olarak kraliyet maliyesinin denetimine katılmaya başlarlar.

¹⁴⁹ Malcolm Barber, Two Cities, Medieval Europe 1050-1320, 279-280

Vergilendirmeye ilave olarak başka ilave tedbirlere de bu dönemde başvurulmuştur. 1290 ve 1300'lerin başlarında paranın değerinin düşürülmesi bunlardan biridir. Bu derhal fiyatlarda enflasyon ve derin toplumsal hoşnutsuzluk sonucu vermiştir. Öyle ki Paris'te çıkan ayaklanma sonucu kral, ayaklanma bitene kadar şehrin kuzeyindeki Tapınakçıların kalesine sığınmak durumunda kalmıştır. Sonrasında, 1306 reformu da bir dizi paranın değerinin düşürülmesi müdahaleleriyle geçersiz hale gelmiştir. Barber böylelikle Yahudi ve Tapınakçılara yönelik bir dizi zulmü bu finansal kriz ortamı içerisinde ele alır. 1291 ve 1311 yıllarında, İtalyan tüccar ve bankerlerinin (lombardlar) para ve mallarına el konur. Benzer koşullar altında İkinci Philip döneminde de finansal gereksinimlerin kurbanı olan Yahudiler, zirvesini 1306 sürgününde bulan bir dizi yağma girişimine maruz kalırlar. "Son olarak, en cüretkar hamle gelir ve hükümet Tapınak Şövalyeleri tarikatına yönelir. 1307 Ekim'de, bütün Fransa boyunca, üyeleri tutuklanır ve bir dizi sapkınlık ithamıyla suçlanırlar". Barber'e göre, "Philip'in, iddia olunan fesatlara kendisine ikna etmiş olup olmamasından bağımsız olarak toprak ve banka hesaplarını ele geçirme arzusunun, tutuklamaların temel nedeni olduğundan şüphe edilemez"¹⁵⁰

4.2 KİLİSE VE RUHBAN SINIFI

14'ncü yüzyılın ilk yıllarında, Yakışıklı Philip'in propagandacılarından Pierre Dubois, Fransız krallığı için şöyle yazar: "Bütün dünyanın Fransa'ya tabi olması onlar için faydalı olurdu. Çünkü Fransızlar rasyonel yargı gücünü bütün diğer halklardan daha iyi kullanırlar." Dubois, Fransa'nın hegemonyası altında bir Avrupa Federasyonu yanlısıydı. Ona göre, Fransa'nın üstünlüğü, siyasi aklın üstünlüğü demekti ve Fransa'ya Kutsal Roma İmparatorluğu ve Papacılaştırmış kilisenin hak iddialarını

¹⁵⁰ Age. Sy:282

geçersizleştirme görevi düşmekteydi.¹⁵¹

Dubois'in sözcüklerinde, İmparatorluğun "Romalı" değil, "Alman", kilisenin ise "secta catholicorum", yani "katolik sekti" olarak betimlenmiş olduğuna işaret eden, Belçikalı tarihçi Friedrich Heer, böylelikle bu metinde; iki büyük gücün; İmparatorluk ve Kilise'nin, "eski ve kutlu ünvanlarının ellerinden alınmış" durumda olduğuna dikkatimizi çeker. "Secta catholicorum" düşüncesi, uzun zamandır Fransa ve İngiltere devletine hizmet eden siyasetçi ve memurlarca bir aksiom olarak saklanan bir fikrin basitçe kelimelere dökülmesidir. Kilise bir anlamıyla özellikle mali talepleri itibariyle sürekli olarak pazarlık edilmesi gereken "curia"dır. Ama kilise aynı zamanda, bir ülkede yavaşça ama istikrarlı bir biçimde ulusal monarkların siyasi otoritesine tabi olmaya başlayan, o ülkedeki kilise ve onun ruhbanlarıdır.

Bu dönemin "curia"sını; merkezileştirilmiş, bürokratik, otokratik vasfının, kraliyet bürokratlarının "medeni hukuku incilleri kıldıkları" Fransa'da da tekrarlandığını belirten Heer, Fransa ve İngiltere'de gerçekleşen gelişmelerin ışığında, açık agresif Papalık siyaseti ve buna eşlik eden ideolojik propagandanın bir "savunma refleksi" olarak görülebileceğini savunur. Önce Roma, sonrasında Avignon, "saldırının status quo'yu koruyabilmek için en iyi savunma olduğu düsturunu edinmişlerdir"¹⁵²

13 ve 14'ncü yüzyıllar boyunca, kilisenin artan bir hızla merkezileşme eğilimi gösterdiği tespitine katılan Gordon Leff, bu sürecin nihai aşamasına Innocent III devrinde (1198-1216) ulaştığını, ve Roma'daki "curia" altında, idari, siyasi ve mali birliğin nihai olarak tamamlandığını tespit eder. 11'nci yüzyılda Gregoryen reformcular tarafından başlatılan siyasanın bir sonucu olarak ortaya çıkan "merkezileşme" ve "bürokratikleşme" eğilimleri artık; psikoposluk seçimleri, elçilerin atanması, başvuruların yanıtlanması gibi hemen bütün anlaşmazlıkların

¹⁵¹ Friedrich Heer, The Medieval World, Europe 1100-1350, 280

¹⁵² A.g.k., 281

kilise yasası altında güvenceye alınması sonucunu vermiştir. İlkın, Papa Innocent 1199 ve 1215 yıllarında planladığı Haçlı Seferi için ruhban sınıfına yönelik genel bir vergi salar. Leff'e göre, Innocent III'ün Papalığının, tartışmasız olarak ortaçağ papalığının zirvesini oluşturduğu söylenebilir. Papalık idaresini yeni bir zemine çekmeye çalışan Innocent, ardından kendisini takip edecek bir "hukukçu devlet adamı" tipinin de önünü açmıştır. Takip eden iki asır boyunca, 12'nci Benedict istisnası sayılmazsa, artık ilahiyatçı papalar devri sona ermiştir. 13 ve 14'ncü yüzyıl Papalarının çoğunluğu, örgütçü ve idarecilerdir. Düşünür ya da idealistlerden ziyade, eylem insanlarıdır. Asrın sonunda, fiili durum Roma'da ikamet eden Papaların, "her ne kadar nihai "raison d etre"si itibariyle, seküler krallıklardan farklılmış olsalar da, boyut ve kurumsal olarak onlardan çok daha büyük bir imparatorluğu yönetir duruma gelmiş olmasıdır. Papalık, biricik ulus ötesi (supra nasyonal) otorite olarak, bunun gereğini yerine getirebilmek amacıyla bir uluslararası (enternasyonal) hükümete evrilmiştir." ¹⁵³

Leff'e göre, Papalığın bu siyasi yönelimin en önemli dinamiği Papalık ve Kutsal Roma İmparatorluğu arasında Sicilya'nın hakimiyeti üzerine olan çatışmadır. 13'ncü yüzyıl papalarının, iki asra uzanan, İmparator Frederic II ve varislerinin, bu krallık ve genel olarak İtalya'dan çıkartma mücadelesi papalığı bir dizi savaşa müdahil etmiştir. Innocent IV'ün Papalığı'ndan (1243-54) itibaren Sicilya Papalığın siyasalarını belirlemiş ve kaçınılmaz olarak ruhani niteliklerinin hilafına, siyasi niteliklerini geliştirmiştir. Papalığın içkin bir sorunu olan; laik bir yardımcıya bağımlılık, imparatorla mücadele içine girildiğinde onu önce İngiliz kralı Edmund'la, bu politikanın başarısızlığından sonraysa, Fransa kralı Aziz Lois'in kardeşi Anjou'lu Caharles'la ittifaka sürüklemiştir. Innocent IV'le başlayan ve Alexander IV ve Clement IV döneminde devam eden politikanın amacı Sicilya'yı Frederic II'nin varislerinden geri almak, ödülü ise bu krallığın fatihlerine teslim edilmesidir. Operasyonun bedeline ilave olarak, Sicilya'nın bir daha hiçbir zaman Alman

¹⁵³ Gordon Leff, Heresy in the Later Middle Ages, The Relation of Heterodoxy to Dissent, 22-23

imparatorluğuna bağlanmaması ve nihai feodal suzeran olarak Papalığa vergi verilmesidir. Charles'ın 1266 yılında Sicilya krallığını ele geçirmesiyle nihayet elde edilen bu zaferin maliyeti sadece maddi terimlerle hesap edilemez. Bu mücadelenin başarılabilmesi için Papalar, mali, siyasi ve kilise ile ilgili olsun, olanaklı tüm kaynaklara başvurmaya zorlanmıştır. Haçlı seferlerinin yanısıra artık savaş ilanı anlamına gelen dinden çıkarmalar sadece ruhani değil, fiziksel zorun da kullanılması sonucunu vermiştir.

1303 yılında, 7'nci Boniface'ın, Yakışıklı Philip'in karşısındaki mutlak yenilgisi, kilisenin bütünü için değil ama siyasi bir güç olarak Papalık için, bu sürecin sonu olacaktır. Bu olay, 13'ncü yüzyıl Papalarının birçoğunun siyasalarını belirleyen, siyasi hak taleplerinin de sonuna işaret eder. Bundan böyle Avignon'da, halen uluslararası otoritelerini icra edebildikleri alana, kilise idaresine yoğunlaşırlar. Bu anlamda 8'nci Boniface'ın aşağılanması bir katharsis işlevi görmüş, onu daha büyük seküler yönlerinden temizlemiş ve daha az büyük ANCAK daha hakiki bir kilise idareciliğine yönlendirmiştir.¹⁵⁴

4.2.1Gregoryen Reformlar

Friedrich Heer'in, ortaçağ kilisesinin ilkin yeni yeni oluşmaya başlayan Fransız ve İngiliz ulusal krallıklarından örnek aldığını savunduğu, "merkezileşmiş ve bürokratik-otokratik" kilise idaresinin oluşumun tarihi, 11'nci yüzyıl ortalarına kadar getirilebilir.

Ruhban ve laikler arasındaki sınırların silik, kilise psikoposlarının yerel otoritelere tabi olduğu, ve Roma şehrinin öneminin "bir yönetim merkezi olmasından değil, Aziz Pederin ikametgahı olmuş olmasından ileri geldiği"¹⁵⁵ erken ortaçağ

¹⁵⁴ A.g.k., 24-25

¹⁵⁵ Caroline Walker Bynum, Jesus as Mother, Studies in the Spirituality of the High Middle Ages, 9

kilisesinden, geç ortaçağa geçişi yol açan bu dönüşüm, kısaca "gregoryen reformlar" olarak adlandırılır¹⁵⁶. 1046 yılını takiben bir dizi konsil ve papalık fermanıyla simgelenen reform sürecinin, 1055 yılında IX Leo'nun papalığıyla başladığı ve zirvesini 1070 yılında VII Gregory ile bulduğu düşünülür.

Colin Morris¹⁵⁷ bu sürecin doğumunda, 11'nci yüzyıl ortalarında birden fazla reform dalgasının birarada mevcudiyetini vurgular. Her ne kadar, ilk aşamada bu dağıntık girişimleri birleştirecek hakiki bir uluslararası program ortaya konulmamış olsa da, aralarında gerçek bir tutarlılık mevcuttur. Simoni (dini makamların satılması) pratiğine saldırı ve daha az belirgin olarak ruhbanların evlenmesi ve kilise haklarının laiklerce gasp edilmesi konuları, ruhban sınıfını, İncil'in "Havarilerin İşleri" kitabında ve kilise hukuğunda tasfir edilen havarisel yaşama geri döndürmek azmine yaslanır. İlk başlarda, bir program olmaktan uzak olsa da kısa zamanda keskinleşecek, monastisizmin yaygınlaşması ve ona eşlik edecek kutsallık, yoksulluk üzerine ısrarla Avrupa boyunca yaygınlaşacaktır. 1046 kuşağı sonrası gözlemlenen hızlı ileri atılım, bir dizi coşkulu reformcunun Roma'da göreve gelişleriyle mümkün olmuştur. Aynı şekilde önemli bir gelişme ise, kırsal alanda daha yüksek verimlilik ve refah gözlemlenirken, şehirlerin büyümesi gibi ekonomik gelişimler ve eğitimin yaygınlaşması olarak görülebilir.¹⁵⁸ Öyle ki, eğitimin yaygınlaşması, bir yüzyıl önce tasavvur edilemeyecek bir fikirler takası ve programlar formülasyonunu olanaklı kılmış ve Roma'nın çöküşünden bu yana gerçekleşen ilk el ilanları savaşına, Papalık reformu neden olmuştur.

Alexander Murray, Gregoryen Reformlarının dinamikleri incelendiğinde belirleyici tek bir dinamikten bahsedilebilirse bunun diğer hepsinden önce, kilise hukuku üzerindeki temelleri olacağını ileri sürerken, reformcuların eğitim ve skolastisizm

¹⁵⁶ "Gregoryen Reform" tabiri üzerine tartışmaların ayrıntılı bir özeti için bkz: I.S.Robinson, "Reform and the Church 1073- 1122", The New Cambridge Medieval History, 2008, içinde, 302-304

¹⁵⁷ Colin Morris, The Papal Monarchy, The Western Church from 1050 to 1250

¹⁵⁸ Etken toplumsal dönüşümün ayrıntılı bir incelemesi için Bknz. Ag.k., 34-57

konusunda üstlendikleri öncü role dikkat çeker. Papalar, sefirler ve konseyler çağlarının kötülüklerinin kaynağı olarak, "kilise hukuğuna hürmetsizliği" görmüşler ve kilisenin kadim yasal çerçevesini el altından, birkaç küçük ilave ile yeniden canlandırma amacı gütmüşlerdir. Bu yeniden canlandırma girişiminin karşılığını eğitim alanında bulan üç önemli itkisi olmuştur.

Birincisi, reformcuların kilise görevlerine atamalarda kilise hukukunun uygulanması noktasındaki ısrarıdır. Kilise, özellikle şehirlerde büyük bir mülk sahibi olarak, kendisinin 11'nci yüzyıl ekonomik canlanışının göbeğinde bulmuştur ve onun dahilinin sonuçlarından biriyse, yüksek ya da aşağı kilise görevlerinin maceraperestler arasında yoğun mücadeleye sahne olmasıdır. Reformcuların Simoniye saldırısı bu tehlikeye bir tepkidir.¹⁵⁹ Nihayet, 1100'lü yıllara gelindiğinde, Simoninin altın çağı artık sona ermiştir. Böylelikle kilise, Simoniyi sınırlandırarak kilise atamalarının nasıl "yapılmayacağına" dair bir yolu belirlemiştir. "Nasıl yapılması gerektiği" sorusu ise, "alıcıların" dışlanmasıyla daha da acil bir soru olarak ortada durmaktadır. Reformcuların buna ilk yanıtı, 11'nci yüzyılın ikinci yarısında kilisenin yüksek mevkilerini dolduracak olan keşişlerdir. Ancak tefekkür sahiplerine, seküler kilise işlerinde görev vermekle ilgili iki farklı görüş mevcuttur. 1100 yılında, merkezileşmiş kilise tam da kendisini hissettirmeye başladığı sıralarda, kuralları, geçmiş deneyimlerin tecrübesiyle, üyelerini dış dünyaya karşı daha yakından denetim altına alacak yeni tarikatlar ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı tayinleri gerçekleştirecek kişiler, geniş ve kuramsal olarak farksız bir seküler ruhban sahasına dönmek zorunda kalırlar.

Bu da, bizi, kilise yasasıyla ilgili ikinci özelliğe yöneltir. Bölgelerdeki yasalar, sadece tayinlerin mekanizmasını değil ama aynı zamanda adayların seçimlerinde uygulanacak kriterleri de içerirler. Adayların, "müsait" olmaları demek çeşitli erdemleri itibariyle diğerlerinden ayırtedilebilir olmaları anlamına gelir. Pratikte, kilise payelerinin

¹⁵⁹ Alexander Murray, *Reason and Society in the Middle Ages*, 214

sadece üst sınıftan doğmuş olanlara ayrılması doğrultusunda yazılı olmayan bir kural mevcuttur. Gregoryenler, bu kurala, tersine olumlu başka etkenlerin yokluğunda, genellikle riayet etmişlerdir. Bununla birlikte, kilise hizmetine "uygunluğun" anlamı konusundaki az sayıdaki yasal unsurdan biri de, o dönemde Latince okuyup yazabilmek anlamında minimum anlamıyla okuryazar olmaktır. Nitekim önceki, Roma senatöryel sisteminde, soyluluk ve okuryazarlık arasında bir çakışma mevcuttur. Ancak kademeli olarak bu aristokrasinin yerini alacak dönemin erken cermanik krallıklarında okuryazarlık saygın bir gelenek olmadığı gibi, genellikle bir tahkir unsurudur.¹⁶⁰

Erken Karolanj döneminde, kilise tayinlerindeki kozmopolit unsurlar, yerlilere nazaran bir toplumsal kategori verilemeyen yabancılar sayesinde bu zorluğun gizlenmesine yardımcı olmuştur. Bununla birlikte, iki kreter arasındaki gerilimin işaretleri geç karolanj döneminden itibaren görülmeye başlanır ve 11'nci yüzyılda kiliseye Büyük Gregor tarafından edineceği nitelik verilmeye çalışıldığında, soyluluğun yetersizlikleri bir sorun haline gelir. Sorun soyluluğun diğer sınıflara nazaran "daha az" okuryazar olması değildir. Tersine, geneline bakıldığında, daha iyi durumda oldukları söylenebilir. Asıl sorun, "yeterince" okuryazar olmamaları olarak görünür. Kilisenin talep ettiği kreterleri karşılamakta yetersiz kalırlar. Bu yetersizlik, soyluların yüksek kilise mevkilerindeki tekellerinin önceleri sarsacak ve nihayet 13'ncü yüzyıla gelindiğinde tamamiyle ortadan kalkmasına yol açacaktır. Kilise yasaları, kilise görevlerini paranın saldırısından korumayı başarmış ama nihayet artık "eğitim"in saldırısına karşı savunmasız bırakılmış olacaklardır.

Böylelikle, 11'nci yüzyılın kendine özgü koşulları içerisinde, Gregoryen reformcuların, Simoniği sınırlandırmaları ve kilise mensuplarının okuryazarlıkları üzerine ısrarları, eğitim üzerine daha önceki dönemde mevcut olmayan bir öncelik verilmesini sağlamıştır. Ekonomik değişim, dikey toplumsal hareketliliğe yol

¹⁶⁰ A.g.k., 215

açarken, Kilise, makamların satın alınmasıyla bir çeşit merdiven olarak kullanılır hale gelir. Reformcular bu süreçte devreye girerek bunun önüne geçerler. Ancak böyle yapmakla kilise hiyerarşisinin toplumsal katılığı telafi edilmemiştir. Kilise yasası eşitlikçi olması itibarıyla bunu yasaklamaktadır. Makamlar herkese açıktır ve bundan dolayı kilise yöneticiliği halen daha bir toplumsak merdiven olarak kullanılabilir. Ancak, buna yeni bir doğrultu verilmiş, okur azarlık üzerine ısrar toplumsal yükselme azmine yönelik yeni bir kanal vazifesi görmüştür.

4.2.2 Ruhban

Eğitimin yeniden canlanmasında kilise yasasının bir de doğrudan etkisi olmuştur. Kilise fermanları, rahiplerin "okuryazar" olmalarını şart koşar. Ancak bu asgari bir koşuldur. Okuryazarlık "öğrenimin kaynağıdır" ancak artık iyi bir rahip için yeterli değildir ve tafsillatlı eğitim kurumlarına gereksinim duyulmaz. Rahip bir amaç için okuma yazma bilmelidir çünkü Gregory VII'nin tabiriyle "okuryazar olmayan birisi ne başkalarını eğitebilir ne de kendisini savunabilir". Öğretilenler ve savunulanlar, okuryazarlığının gerekçesine işaret eder.¹⁶¹ Başlarda bu ruhban (klerik) için bir süre sonra ilahiyat olarak sistematize edilecek kutsal yazılardır. Bununla birlikte, kilise babalarının yazmış oldukları gibi; Tanrı üzerine uygun bir çalışma, insan ve onun dünyası üzerine bir aşinalık gerektirmektedir. Bu bağlamın üzerine, Hildebrand Kilisesi'nin, siyasi boyutu da, seküler bilgiyi pratik bir gereklilik kılmaktadır. Mektup yazımı için dilbilgisi, polemikler için retorik, münazaralar için diyalektik gerekir. Son olarak, bu üç sanat; kutsal yazılar ve din, kamu ve özel bir yana, aile, ticaret ve mülkiyet gibi alanlarda da neredeyse sonsuz kollara ayrılmakta olan kilise yasalarının hizmetine koşulmuşlardır.

Murray'a göre, skolastik canlanmaya olanak sağlayan şeyi devletlerde değil,

¹⁶¹ A.g.k., 216

kilisedeki değişimler sağlamıştır. Bunun bir nedeni, okuma yazma eğitiminden kaynaklanmasıdır ve 7'nci Gregory'den bir asır sonra dahi eğitim görmüş "klerji" halen daha kilise yasasına tabi, ayrışık bir örgütlenmedir. Terim henüz daha, kısaca, "eğitlimlileri" imleyen amorf tanımını edinmemiştir. Bu ilk olgu, sonuçları daha önemli olacak bir ikincisini yansıtır. Kilise hukukçularınca kiliseye kazandırılan türden bir "hukuki bilinç", geç 12'nci yüzyılda Roma Hukuku çalışmalarının gelişimine kadar, laik devletten esirgenmiş bir lütuftur. Dolayısıyla bu halleriyle, devletlerin skolastisizmin başlangıcında doğrudan hiçbir dahili yoktur. Ancak dolaysız etkileri daha da büyüktür. Kanonik canlanma ve onu takip eden eğitim talebinin paradoksak bir sonucu da kralların artık eğitimli memurlara ulaşabilmeleridir.

Alman kral Henry IV ile İngiliz Henry II arasındaki geçen yüzyılda, krallar kiliseye bu memurların eğitimi üzerinde tekel olanağı sağlamanın zararlarıyla karşılaşır ve bunu kösteklemeye çabalarlar. Monark her zaman alimler için zengin ve potansiyel bir işverenidir. Ortaçağ eğitim kurumlarını yaratan mekanizmalar kilise hukukundan kaynaklanmış ancak mekanizmayı çalıştıran güçlere, kısa süre içerisinde, devletin servet ve gücü de eklenmiştir.¹⁶²

Dönemin bir başka önemli gelişmesi de, kalabalıkların kamusal olaylarla sahneye çıkmasıdır. Roma kilisesi ile şehirlerdeki radikal gruplar, özellikle de Milan'dakiler arasındaki bağlantılar hayati önemdedir ve yeni Papalığın silahlarından biri de sıradan laikler için ayinlerine katılmayı reddederek, yozlaşmış rahipleri protesto etme çağrısıdır.¹⁶³

Hristiyanlığın ilk beş asrı, otoritesi görevinden ileri gelen bir erkek ruhban sınıfının, laiklere, yani ruhban sınıfından olmayan erkeklere ve bütün kadınlara, Tanrı'nın

¹⁶² A.g.k., 218

¹⁶³ Colin Morris, The Papal Monarchy, The Western Church from 1050 to 1250, 81

mesajı ve lütfunu aktarmakta temel bir kanal vazifesi göreceğini yerleştirmiştir. Ancak, kilise görevinin daimi önemine rağmen, Erken Ortaçağ, hem keşişlerin bütün toplumun yerine vekaleten ibadet ediyor oluşlarından, hem de manastır vazifesinin bütün toplumca Hristiyan ideali olarak görülüyor olmasından dolayı "manastır ruhaniyeti" dönemi olarak görülmüştür.

9 ve 10'ncu yüzyıllarda yaşamış sıradan insanlar için, ruhban sınıfıyla temas, çoğunlukla vaftiz, cenaze ve ondalık ödenmesiyle sınırlıdır. Psikoposlar, pastoral ihtimamdan çok, geniş feodal mülkiyetlerinin denetimleriyle ilgilidirler ve kurtuluş; hem kendi ve hem de akrabalar için, Tanrı ile doğru bir ilişkiyi sağlayan dualar eden, keşiş ve rahibelere armağanlar vermekle gerçekleşmektedir. Birisinin tarlasının ya da ineğinin verimi gibi daha dolaysız gereksinimler söz konusu olduğundaysa, "bilge erkek ya da kadınlara" ya rahiplerin kutsayışları ya da kutsal su ile gerçekleştirildiği gibi "beyaz büyü"ye müracaat edilir.¹⁶⁴ Bu dünya için, önde gelen kutsallık ve doğaüstü mekanları, azizlerin kalıntılarıdır.

Böyle düşünüldüğünde, Georges Duby'e göre, feodal dönemin başlarında, "halkın" yani inananlar cemaatinin, şerden kurtuluşlarını, yetkilendirilmiş temsilcilere emanet ettiği söylenebilir. Bu ilkin, en yüksek mahremiyet içerisinde dünyadan ellerini eteklerini çekmiş vaziyette yaşıyor olmalarından dolayı, diğer herkesten daha "mükemmel" olan erkekler cemaatinin; manastırın işlevi olacaktır. Keşişlerin görevi, kendi saflaştıran kefaretlерinin kazançlarını, insanlığın ortak hesabına aktararak, hem yaşayanlar hem de ölüler için kamusal olarak dua etmektir. "Başka deyişle söylendiğinde, manastır; içerisinde bütün insanlığın ilahi ve dualarının südur ettiği, halkın ağızıdır"¹⁶⁵

Erken ortaçağda, laik otorite için de durum farklı değildir. O da benzer bir aracılık

¹⁶⁴ Caroline Walker Bynum, *Jesus as Mother, Studies in the Sprituality of the High Middle Ages*, 9

¹⁶⁵ Georges Duby, *Solitude, Eleventh to Thirteenth Century*, 528

işlevi gerçekleştirir. Kamusal bir insan olarak, sürekli olarak tanrıya dua etmek onun da yükümlülükleri arasındadır. Prensın takvası, tebalarının kurtuluşunu temin eder ve eğer bir günah işlemiş bulunursa, akabinde, Tanrı'nın gazabı doğrudan tebalarının üzerine düşecektir. 12'ncü yüzyılın üçüncü onyıllı içerisinde Bruges'lu Galbert, bize, Flanders kontu "Hayırlı Charles"ın, her sabah yatağından kalkar kalkmaz, Aziz Donatian kilisesine, vekilleri papazların yanına, onlarla ilahiler söylemek için gittiğini kaydeder. Bu esnada kiliseye kayıt altına alınmış fakirler, kiliseye giren kontun sağ eliyle vereceği sadakayı almak için merdivenlerde sıraya dizilirler. Çoğunluğu, bu tür gösterileri belirli bir mesafeden, vekillerinin, kolektif kurtuluş ritüellerini gerçekleştirmelerini izler ve onların görevlerini doğru icra ettiklerine güvenir.¹⁶⁶

4.2.3 Kilisenin Ruhbanileştirilmesi

Ruhban sınıfı tarafından yönetilen bir kilise yaratan ve doğaüstü gücü, kesin bir biçimde rahibin denetimi altındaki öşakarist ayinine yerleştirme sürecini başlatan, 11'nci yüzyıl ortalarının Gregoryen Reform hareketi olacaktır. Aynı dönemin, genel olarak "viva apostolica arayışı" olarak bilinen büyük dini uyanışı, o kadar çok yeni monastik olmayan, ya da arı monastik özel dini yaşam modelleri yaratmıştır ki takip eden yıllar içerisinde erkek manastırcılığı bu meydan okumadan sonra hiçbir zaman eski gücüne dönememiştir.

Dini ünvan ve görevlerin satın alınmalarını adlandıran, "Simoni" ve ruhban evliliğine saldırıyla işe başlayan reformcular, 11'nci yüzyıl ortalarında, ruhban sınıfına "havarisel ya da ortak yaşam"(yani özel mülkiyetin terki) adı verilen modeli dayatmak ve feodal ilişkilerden sarfınaz edilerek, kiliseyi, feodal yöneticilerin denetiminden çıkarma amacını gütmüşlerdir. Kilise mülkiyeti ve personelini, seküler yöneticilerin denetiminden çıkarmayı, kilisenin önderlik rolünün icrası için

¹⁶⁶ A.g.m., 528

bir ön koşul olarak gören reformcularun mücadelesi, Gregoryen reform sürecini, "Kilisenin Ruhbanileştirilmesi" başlığı altında tartışan Caroline Walker Bynum'un tespitiyle, "kiliseyi Avrupadaki en ileri bürokrasi haline getirecek birbuçuk asırlık gelişmeyi başlatmıştır."¹⁶⁷

Gregorianizm sonrası kilise, Bynum'a göre birkaç anlamda erken ortaçağdan bir kopuştur. Reformcuların, ruhbani bekarlık doğrultusundaki başarılı kampanyaları ve psikopos seçimlerinin yerel hükümlerlenden hürriyeti (kısa süre içerisinde papalık ataması halini almıştır) konusundaki vurguları, sıradan Hristiyanlardan çok daha radikal bir biçimde ayrılmış ve bir hiyerarşik düzen içerisine sokulmuş bir ruhbani sınıfı yaratmıştır. 12'nci yüzyılın gelişimi içerisinde, kilise yasaları geliştirilmiş, sakramentler tanımlanmış, penitentiye sistemi ve geç ortaçağda kullanılacak kuram yerleştirilmiş ve ileri ilahiyat eğitiminin tanım olarak ruhbani sınıfının ayrıcalığı olarak kadın ve diğer erkeklere kapalı olduğu yüksek eğitim, sıkı bir biçimde kilisenin denetimi altına alınmıştır.

Gregoryen reformcuları, böylelikle, ruhbani sınıfının laikler üzerindeki hizmet ve denetimlerini keskin bir biçimde genişletecek bir süreç başlatmışlardır. 12'nci yüzyılın başlarında, amorf bir kavram olan, "ruhbani" (clericus) basitçe "görevlendirilmiş" ya da "okuryazar" anlamlarına gelir. Artık, ruhbani statü, gittikçe vaaz etme ve "cura animarum" faaliyetinde bulunma hakkı olarak tanımlanmaya başlanır ve öşakaristin takdis edilişindeki rahibin rolü ululanır. 12'nci yüzyılda sıkça aktarılan bir metinde, "Ahh, o rahiplerin ellerinde, Tanrı'nın oğlunun, bakirenin rahminde olduğu gibi beden aldığı kutsal yüceliği..." şeklinde yazılır. Ve şu dizelerse, bir ruhbani tarikatı kurmuş olan, seyyah vaiz Xanten'li Norgent'e atfedilir: "Rahip, sen sen değilsin.. Çünkü sen Tanrısın..Sen kendinin değilsin çünkü Mesihin hizmetkârı ve vekilisin. Sen kendinden değilsin çünkü sen hiçbirşeysin. Öyleyse, sen nesin, ahh

¹⁶⁷ Caroline Walker Bynum, "Jesus as Mother, Studies in the Spirituality of the High Middle Ages", 10

rahip? Hiçbirşey ve herşey." ¹⁶⁸

Laiklerin, ruhbanî yönetilmesi arttıkça, ruhban sınıfı, laiklerin yaşam tarzından ve kadın ve aileyle belirli türden temaslardan gittikçe uzaklaşırlar. Her ne kadar, 12'nci yüzyıl ilahiyatçıları evliliğin bir sakrament olduğunu ileri sürmüş olsalar da aynı ilahiyatçılar, ruhbanın, onu reddettiği müddetçe "daha saf" olacağını ileri sürmüşlerdir. Üstelik, reformcular, psikoposun sakramental otoritesi ve yönetimin ekonomik temeli olan mülkiyet arasında yaptıkları ayırım ve sakerdotal krallığa saldırılarıyla, modern batılı Hristiyanlığın çarpıcı özelliklerinden; kutsal ve seküler, ruhani ve maddi olan arasında keskin bir çizgi üzerindeki farkındalığı tetiklemişlerdir. Doğaüstünün, gündelik yaşama herhangi bir anda dahil olabildiği ve hemen herşeyin kutsalın bir "işareti" ya da sakramenti olabildiği erken ortaçağ dünyasından; 12'nci yüzyılda, bugün maddi ya da seküler adını verdiğimiz şeylerin, ruhsal olandan farklı hatta onu yozlaştırabilen, kendi yasa ve işlemlerine sahip görüldüğü bir dünyaya gireriz. Örneğin 9'ncü yüzyıl ilahiyatçıları düşünüldüğünde, onların öşakaristi ele alma biçimleri, gerçekte herhangi bir nesne ya da olay, herhangi bir anda Tanrı'yı açımlayabilirken, onun nasıl özel bir önem taşıdığı sorusu üzerinedir. 13'ncü yüzyıla gelindiğindeyse, problem artık, şarap ve ekmeğin, hali hazırda şarap ve ekmek olarak görünmeyi sürdürüyor olmalarına karşın, nasıl aynı zamanda bir başka şey olabildikleridir. ¹⁶⁹

4.2.4 Sapkınlık

Kilise, 11'nci yüzyılla birlikte, ruhani yaşam üzerine; ruhban sınıfı ve kilisenin, seküler dünyadan ayrı ve onu tahakküm altına alacağı yeni gregoryen dinselilik anlayışıyla yeniden örgütlenirken, 11'nci yüzyıl bu kez kilise dışından kaynaklanan yeni dinselilik arayışlarının da başlangıcı olacaktır.

¹⁶⁸ A.g.k.,11

¹⁶⁹ A.g.k., 12

1050 ve 1216 yılları arasında; hemen hepsi, aile, evlilik ve özel mülkiyetin inkarıyla dünyadan el etek çekmeyi, bunun karşılığında Tanrı'ya tafsilatlı ve görkemli dua ayinleri düzenlemeyi öneren eski tip "keşiş" modelinden ayrılan, yeni tip dini çağrılarının yaygınlaşmasına sahne olur. Bu yeni topluluklardan bazıları, feodal bağlardan, özgür işlenmemiş arazilere çorak ve tehlikeli yaban alanlarına çekilerek ağır bedensel iş, açlık sınırında ve büyük kişisel yalıtılmışlık anlamına gelecek bir "yoksulluğu" tercih ederler. Başka topluluklarsa (ki bu zamanla artacaktır) "havarisel yaşamı" sadece kilisel yoksulluk ve zorlu yaşam olarak değil, ama aynı zamanda Mesih'in havarilerini taklid ederek İncil'i vaaz etmek olarak yorumlarlar. Seyyah topluluklar halinde, kasaba kasaba dolaşarak dini coşkunlukları kırbaçlayan bu topluluklar sıkça yerel dini otoritelerin hatırı sayılır hoşnutsuzluklarını üzerlerine çekebilmektedirler.

Geleneksel çalışmalarda, düalist katarlara dahil olanlar da olmak üzere bütün bu toplulukların, doktriner sapkınlıktan çok reform taleplerini temsil ettiklerine dair genel bir kanı olduğunu belirten Bynum, bu bireylerin hepsinin, reform destekçileri yani, "gittikçe büyüyen şehirli nüfusa yönelen ruhbanlar ya da daha saf bir ruhban sınıfı talebinde yahut basitçe Mesih'i birebir taklit etmeyi ve böylelikle böyle yaparak elde ettikleri neşeyi yayma amacı taşıyan kişiler" olmadıklarına dikkat çeker. "Bazılarıysa doğrudan Gregoryen reformuyla çok büyük ölçüde genişletilmiş durumdaki ruhban sınıfının otoritesine saldırmaktadırlar" ¹⁷⁰

Herhalukarda, 12'nci yüzyılda yaratılan dini yaşantı biçimleri boyunca, bir yandan dünyadan geri çekilmek, diğer yandan dünyanın hizmetine girmek şeklinde özetlenebilecek, Gregoryan ideolojide de mevcut bir gerilimin varolduğu söylenebilir. Bununla birlikte, 13'ncü yüzyıl başlarında yeni tarikatlerin kurulmasıyla, temelinde evanjelik vaaz ve maddi desteğin radikal bir inkarını barındıran yeni bir

¹⁷⁰ A.g.k., 13

dini rol yaratılmıştır. Dünyadan el etek çekmekle gerçekleştirilen eski manastıra ait kişisel kurtuluş ve dua aracılığıyla toplumun kurutuluşu amaçları gözden düşmeye başlamışken, yeni Avrupalı erkek dindarlar yeni tarikatlarda toplanmaktadırlar.

Manastırlar, muhakkak ki hala, Avrupanın dini olduğu kadar, entellektüel ve ekonomik yaşamında da önemli bir rol oynamayı sürdürmektedirler. Ancak, 13'cü yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın belli başlı felsefi, ilahiyat ve ruhani liderleri artık Fransiskanlar ve Dominkenlerdir. Böylelikle, 13'ncü yüzyıl ortasına gelindiğinde, sadece ruhbani hiyerarşi dünya üzerindeki sorumluluk ve otoritesini genişletmekle kalmamış, aynı zamanda, dünyadan feragat eden, en görünür ve rağbet gören, "Mesih'in yoksulları" da kendilerini, pastoral vazife ve vaaza adanmışlardır.¹⁷¹

Georges Duby, yukarıda genel hatlarıyla özetlenen yeni iktidar düzenlemesinin, dönemin aşağıdan yukarı sirayet eden ruhani taleplerle örtüşmesine dikkat çekerken, bu dönüşümün, dönemin "sapkınlık" problemiyle alakasını kurar.

Erken 11'nci yüzyılın başlarına kadar geri götürülebilecek bir zaman dilimi içerisinde, bazı erkek ve kadınlar; keşiş ve prensler gibi bu "dua uzmanlarını", aracıları olarak kabul etmeyi reddederek, "Kutsal Ruhla" kişisel olarak iletişime geçmek ve kurtuluşlarını iyi işlerle güvenceye almak istedikleri için, sapkınlık olarak zulme uğratılmışlardır. Bunlar kamusal düzene bir tehdit olarak görülmüşler, soruşturulmuşlar ve halen daha küçük bir azınlık olmalarından ötürü kısa sürede haklarından gelinmiştir.

Takip eden yüzyılın başlarında, diğerleri de aynı talepleri ileri sürmüşler ancak bu sefer daha güçlü çıkan bu sese karşılık meydan okumayı hisseden kilise, yapısını sıkılaştırarak yanıt vermiştir. Kilise, idari iktidarın parçalanmasından kaynaklanan küçük prensliklere dayanmayı sürdürür. Her bir prensin, hane halkının her bir

¹⁷¹ A.g.k., 14

üyesinin dini faaliyetlerini gözetlemesi sorumlulukları arasındadır. Ancak, kilise artık, bundan böyle görevleri keşişler gibi dünyadan tecrit edilmiş bir biçimde ilahiler okumak değil, sakramentleri ve Tanrı'nın sözünü insanlar arasında yaymak olacak olan ruhban sınıfına, çok daha büyük bir rol vermektedir. Bu yeni ruhban düzenlemede halk ise, düzenli küçük sürüler, "parişler" altında toplanmış ve dikkatle izlenmektedir. Bölümlere ayrılmakta, gözetlenerek denetlenmekte ve Robert Fossier'in gözlemlediği gibi "enkapsüle" edilmektedir.

4.2.5 Tanrı'nın İmgesinde İnsan

Bununla birlikte, kurumsallaşmış kilisenin, daha kişisel dini deneyim biçimleri önererek insanların beklentilerine cevap veremediği müddetçe, hiçbir zaman "sapkınlığın" hakkından tam olarak gelemeyeceği söylenebilir. Bu yeni dönemde, kilise, sıradan laikleri, kutsala yönelik, daha önce münhasıran ruhban sınıfına ayrılmış olanlardan farklı olmayan bir yaklaşıma celbetmiş ve bireyleri, mükemmelik doğrultusundaki kişisel ilerlemeleri için tam sorumluluk almaya çağırmıştır.¹⁷²

Hristiyan pratiklerinin içselleştirilmesi çok yavaş gerçekleşmiştir. İlk "iktidar sahipleri"yle, resmi görevleri bir örnek oluşturmak olan kişiler ile başlar ve buradan toplumun üst katmanlarından, aşağıya doğru yayılır. Zenginler, tıpkı keşişler gibi, kitaplardan dualar okumaya ilk davet edilenlerdir. 12'nci yüzyıl boyunca kutsal metinlerinin okunmasına olan rağbet, zamanla, görevlilerle dini ayinlerde sesli bir biçimde okumaktan, sessiz bir biçimde daha özel okumalara doğru istikrarlı bir biçimde artar. Büyük aristokratik hanelerde artık, evin efendisi, özel eşyaları arasında mutlaka bir mezmurlar kitabına da yer vermektedir. Erkek ve kadınlar bunları tek başlarına kullanabilmeyi öğrenmişlerdir. Bu dönem okullarında, entellektüel şevkin zirvesinde ustalar, içgözlem tekniklerini yeniden keşfetmektedirler.¹⁷³

¹⁷² Georges Duby, "Solitude, Eleventh to Thirteenth Century", 528,529

¹⁷³ A.g.m., 530

Jacques Le Goff, içgözlemin gelişiminin, 12'nci yüzyıl humanizminin temellerinden biri olduğunu belirtir. "Hristiyan, kendini tanı..." teması üzerine çalışmalar kimi zaman Hristiyan Sokratizmi olarak adlandırılmıştır. Tarihçiler, bu sokratizmin, yeni günah kavramı ve "niyet ahlakında" temellendiğini ve bunun 1215'de 4'ncü Lateran Konsili'nce kurumsallaştırılan türden bir içgözleme yol açtığını kaydetmişlerdir.¹⁷⁴ Le Goff, erken ortaçağ ilahiyatında, insanın, Tanrı karşısında yokedilmiş hissettiğini işaret eder. İnsan'a en uygun sembol, 6 ve 7'nci yüzyıllarda Büyük Gregory'nin metinlerinde resmedildiği gibi, aşağılanmış ve secde ettirilmiş vaziyetteki Eyüp Peygamberdir. Artık Canterbury'li Anselm'in büyük bir ilahiyat çalışmasında sorduğu soru bir dönüm noktası olacaktır: "Cur deus homo?", "Tanrı insanı neden yarattı?". Yeni Kutsal Kitap tefsirleri, Yaratılış bölümlerine odaklanırken; ilahiyatçı, kilise hukukçusu ve vaizler, Yaratılış kitabında; Tanrı'nın insanı kendi imgesinde, ona benzemesi için yarattığının ilan edildiği metinle, büyülenmişlerdir. Tanrı'nın bu insani imgesi, asli günahça kirletilmekten kurtulmuştur. Dolayısıyla artık, kurtuluş amacı, insanların, hali hazırda bu dünyada Tanrı'ya olan bu benzerliklerini somutlaştırma çabalarıyla öncelenir. Bu benzerlik düşüncesi, Hristiyan hümanizminin temeli olacaktır.¹⁷⁵

Bireysel dini adanmışlığın yaygınlaşmasıyla at başı giden bu sürecin 14'ncü yüzyıla gelindiğinde toplumun en alta katmanlarına kadar sirayet ettiği gözlemlenebilir. Montaillou gibi yalıtılmış bir köyde dahi artık sadece "sapkınlık" şüphesi taşıyan marjinal bireyler için değil, herkes için kişisel dua artık yerleşmiş bir alışkanlıktır. Dindarlığın içselleştirilmesi, öncelikle ruhban sınıfı, 13'ncü yüzyıldan itibaren de kimi yerlerde muazzam kalabalıklara vaaz ederek, onlara yardımcı olacak dilenci tarikatları tarafından gerçekleştirilen bir eğitim sürecinin sonucudur. Artık, herkes, ruhlarının mahremiyetinde Mesih ve Azizleri örnek alarak, salt dışsal dini pratiklerin

¹⁷⁴ Jacques Le Goff, *The Birth of Europe*, 81

¹⁷⁵ A.g.k., 79-80

ötesine geçerek, istenç ve kalplerini içeriden dönüştürmeye teşvik edilmektedir. 1200'lü yılları takip eden on yıllar içerisinde yeni bir gelişme, kişiyi, yüceltmektedir. Artık inançlılar yaşam ekmeğini tüketmeye, Mesihin bedenini, daha yakın bir ilişki için kendi bedenlerine katmaya çağılmaktadır. Bu pratik, artık ev hayatının hafif meşreplikleri içerisinde bir "kutsal mabed" halini alacak olan insanı yücelten imgelere yol açmıştır.

Bununla birlikte Duby için asıl belirleyici olan, erken ortaçağda ender ve kamusal olarak icra edilen "kefare" eyleminin dönüşümüdür. Karolenj dönemlerine kadar uzanan uzun bir evrim sürecinin sonunda, 1215 yılında toplanan 4'ncü Lateran Konsili günahın "mahrem" nedenlerine işaret eden alimlerin çalışmalarına yaslanarak, itiraf kefaretinin mahrem, düzenli ve zorunlu kılınmasına karar vermiştir. Bütün Hristiyanların yılda en az birkez itirafta bulunması bir açıdan baskıcı, engizisyonel bir uygulamadır. Duby'e göre amaç, bireysel vicdanlarda gizlenen itaatsizlik ve sapkınlığı ortaya çıkarmaktır. Bununla birlikte kefare gibi kamusal bir seromoniden; günahkar ve rahip, ruh ve Tanrı arasında örneklendiği gibi basit bir mahrem diyaloga dönüşümden daha radikal ya da bireylerin tavırlarına olan etkisi itibarıyla köklü ve uzun süreli olan başka hiçbir devrim yoktur.¹⁷⁶

Bu dönüşümü "ruhani yaşamın öznelleştirilmesi" başlığı altında özetleyen Le Goff, 12'nci yüzyılın en önemli dönüşümüyle birlikte artık "modern psikolojinin alanının", "vicdan-bilincin" açıldığını kaydeder.

4.2.6 Ruhani Yaşamın Öznelleştirilmesi

Erken modern kilisenin parçası olduğu "barbar" dünya, Le Goff'a göre, fetih, yiyecek, iktidar ve öte dünyada kurtuluş gibi dışsal görevler ve maddi amaç ve ödüllere yönelik dışa dönük bir dünyanın parçası tavır, davranış ve jestlerle

¹⁷⁶ Georges Duby, Solitude, Eleventh to Thirteenth Century, 531-533

tanımlanan ilkel diyebileceğimiz bir dünyadır. İnsanlar duygularına göre değil sadece eylemlerine göre yargılanabilirler. Bu, barbar yasasında olduğu gibi erken ortaçağın diğer bütün kodlarında görülebilir. Örneğin 9'ncü yüzyıla kadar uygulanan Cermenik "*Wergeld*" tazminat yasası; insanları ve eylemlerini çok basit bir sınıflandırma kullanarak niyetlerine göre değil, nesnel durumlarına göre ele alır.

Bu, aynı zamanda, ruha olan tek erişimi bedensel jestlerden ibaret olan kilisenin de pratiğidir. Kodları nedamet listelerine yer veren kefaret kitapları "günahkarla" değil "günahla" iştigal eden ruhani ceza listeleridir. En fazla, iki sınıf günahkar ayırma tabi tutulmuştur; ruhbanlar ve laikler. Ruhbanlara yönelik yaptırımlar laiklere dönük olandan daha ağırdır. Günahlar ise günahkar yüzünden değil, ondan bağımsız varolan ve ona yabancı bir güç olarak giren "zaaflar", başka deyişle, şeytanın maddileşmesi sebebiyle var olurlar. Erken ortaçağ boyunca ruhani yaşam Romalı hukukçu Prudentius'un "*Psychomachi*" kitabından model alınmış, bir "muharebe" biçiminde düşünülür. En yaygın versiyonuna göre, söz konusu olan "zaaflar" ölümcül günahlardır. Eğer birisi, düşmanları olan; kibir, oburluk, aç gözlülük, şehvet, tembellik, cimrilik, ve kıskançlığa yenik düşerse bunun bedelini ödemek zorundadır. İyi ve kötünün dışsal güçlerince yönetilen bir dünyada kararın "takdir-i ilahi" olarak nitelenen şansa bırakılması gerekliliği şaşırtıcı değildir. Nitekim "Sınav" Tanrı'nın yargısıdır.

Azizler ya da kahramanlar gibi, ilki "oratores" (dua edenler), ikincisi "bellatores" (savaşanlar) sınıfından gelen olağanüstü varlıklar olmadıkları müddetçe bu dünyada bireylere yer yoktur. Gerçekten de, erken ortaçağ batısında sadece iki edebi tür vardır, cenk hikayeleri ve menkıbeler. Diğer varlıklar ancak, kahraman ya da azizin varlığına dahil oldukları müddetçe varolurlar: "Övgüsünü yazan biyograf, kılıcını yapan demirci, servet ve iktidarının dışsal işaretlerini üreten sarraf". Bu dönemde, aile adları varolmadıkları gibi anonim kitleler cılız bireyselliklerini patron azizlerinin ilk isminden alırlar.

12'nci yüzyıla gelindiğinde kayda değer değişimler gerçekleşir; Aziz Anselm ve Abelard gibi büyük zekaların itiraf ve kefarete uygulamalarındaki gelişimdeki rolleri bilinmektedir. Ancak onlar sadece genel bir trendin ifadesini vermişlerdir. Roma yasası özellikle de kilise yasası üzerindeki etkisiyle yöntem ve formüller için bir kaynak vazifesi görmüştür.¹⁷⁷ Sonuç olarak, günah, günahkardan daha küçük; kabahat, niyetten daha önemsiz düşünölmeye başlanmış ve kefarete yerine artık "nedamet-tövbe" aranmaya başlanmıştır.

Bu, kendisinden içgözlemin ve böylelikle bütün bir batılı psikolojinin kaynaklandığı ruhani yaşamın öznelleştirilmesi ve içselleştirilmesidir. Bu açıdan bakıldığında 12'nci yüzyılın bütün önemli ruhani doktrinlerinin, Hristiyan sokratizmleri olarak tanımlanabilmesi tesadüf değildir. O vakte kadar Batı kendi içerisinde kapalı, hatta daha gelişmiş olan Bizans ve İslam medeniyetlerince kolonize edilmiş durumdadır. Ama tıpkı, İskandinavya'dan, Kutsal Topraklar'ın fethine seferler düzenlendiği gibi Batılı insanın içinde olduğu yeni bir cephe, "vicdan" cephesi açılmaktadır. Bu yüzyılın eşğinde kendimizi vicdanın içsel dünyasının eşğinde buluruz. 1000 yılı civarında başlayan ve 12'nci yüzyıl boyunca hem niceliksel hem niteliksel olarak sağlam bir biçimde yerleşikleşmiş olan teknik ve ekonomik evrimin bu süreçte temel bir rol oynadığını düşünür. Tarımsal ve demografik ilerlemelerle olanaklı hale gelen, ticaretin yeniden canlanması ve şehirlerin büyümesi ve bunun sonucu olan "emeğin "meslekler" ile uzmanlaşması zihinsel ve ruhani dönüşöme yol açan yeni bir toplumsal hareketlilik getirmiştir. Böylelikle "İnsan" içerisinde gömölü olduğu müphem kütleden ortaya çıkmaktadır.

Bununla birlikte Le Goff'a göre, "birey"den bahsetmek için henüz erkendir. Birey modern dünyanın, Rönesans'ın bir yaratımıdır. 12'nci yüzyıl Rönesansı adı verilen şey önemli olsa da sadece bir ara aşamadır. Her bir insanın yeni bilinçliliği ona ancak

¹⁷⁷ Jacques Le Goff, Time Work and Culture in the Middle Ages, 113

ait olduğu tabaka parçası olduğu mesleki topluluk ya da iştiğal ettiğı ticaret aracılığıyla gelir. Kişileşme süreci, daha geniş bir toplumsallaşma süreci içerisinde gerçekleşmiştir. Bu bilinçlilik dönem içerisinde sadece dini olabileceğinden ötürü ilkin kendisini bir "çağrı" biçimi altında önermiştir.¹⁷⁸

Kilise, 4'ncü Lateran Konsiliyle mahrem itirafı zorunlu kılıp geliştirmekle "vicdan-bilincin" birleştirilmesinin yolunu açmış ve aynı zamanda bir kilise yasası ve teolojik-ahlaki bir faizcilik kuramı geliştirerek davranış tutarlılığına katkıda bulunmuştur.¹⁷⁹

Le Goff'a göre, Batılı insanın zihinsel yapılarındaki belirleyici dönüşüm bu gelişmelerle birlikte 12'nci yüzyılda başlamıştır. En gelişkin haliyle kefaretin odak noktasını dışsal müeyyideden içsel nedamete çeviren ilahiyatçı ve filozof Abelard'dır. Onun eserleriyle niyetlerin tahlili üzerinden modern psikolojinin alanının açılışı yapılmıştır. Ancak bu hareket asıl takip eden 13'ncü yüzyıl içerisinde geri döndürülemez bir güç kazanmış, aynı zaman diliminde dilenci tarikatlar daha önce tüccarların faaliyetlerinin kapsama alanı olarak belirledikleri Afrika ve Asya'da bir misyoner faaliyet tiyatrosu keşfederek insan bilinçliliğinde yeni bir sınırın öncülüğünü yapmaktadırlar. Bunlar erken ortaçağın müeyyideler takvimine bağlı, dışa dönük pastoral faaliyetlere rehberlik eden "kefaret listelerinin" yerine, somut toplumsal ve mesleki durumlarda yer etmiş içsel günah ve kefaret mizaçlarına dönük içe dönük havarisel aygıtlar olarak itiraf klavuzlarını yerleştirecek olanlardır.¹⁸⁰

Sonuç olarak, geç ortaçağın sonundan erken modern dönemin şafağına gelindiğinde kilise ve ruhaniyet üzerine genel manzaraya ilk bakışta çelişkili gibi görünen bir manzara arz etmektedir. Bynum'a göre de, 12 ve 13'ncü yüzyıl dinselliğindeki birçok dönüşümün ardında bir paradoks yatmaktadır: "Dönem, aynı anda ruhban

¹⁷⁸ A.g.k., 114

¹⁷⁹ A.g.k., 38

¹⁸⁰ A.g.k., 39

sınıfının artan iktidarına ayrıca dalga dalga gelişen "antisakerdotal" sapkınlık ve laik dindarlığına şahit olmuştur. Tanrı'nın lütfu gittikçe daha fazla rahibin denetimi altındaki belirli anlarla sınırlandırılırken sıradan rol ve faaliyetlere (evlilik, dilencilik, dokumacılık gibi) dini anlamlar atfedilir. Rahip gittikçe daha uzak hale gelirken, Tanrı daha kolay ulaşılabilir olur. İnsan "kutsallaştırılırken", Tanrı "İnsan" halini almaktadır"¹⁸¹

4.3 ZULMEDİCİ TOPLUMUN DOĞUŞU

R.I Moore, "Zulmedici Toplumun Oluşumu" kitabının temel argümanının "12 ve 13'ncü yüzyıl Avrupasında Heretikler, Yahudiler, Cüzzamlılar, Sodomitler ve diğerlerine uygulanan zulmün daha önceki çalışmalarda olduğu gibi bir diğerinden bağımsız olarak açıklanamayacağı"¹⁸² tezi olarak özetler. Rastlantılar tesadüf olarak görülmek için çok fazladır. İster zulümlerin kronolojisi, ister coğrafyası, isterse prosedürleri düşünölsün, isterse zulm edenlerin söz dağarcıkları ve zihniyetlerine bakılsın benzer motifler her vakada tekrarlanır. Bunu takiben tekil zulümler, gerçek ya da hayal edilmiş tehlikelere karşı bağımsız bir tepkiler dizisi olarak anlaşılamaz. Aynı şekilde kurbanların karakter, inanç ya da davranışlarına da bağlanamazlar. Tersine; karakter, inanç ve davranışlar zulüm uygulanması için yaratılabilir, hatta gerekli olduğu durumlarda bilinçli ya da bilinçsiz olarak icad edilirler. Moore'a göre, bireysel zulümler daha geniş bir gelişimin kısmi görünömleri olarak görölmeli ve bunların bir açıklaması kurbanlardan farklı olarak hemen hemen her vakada aynı olan zulm edenlere ve toplumun kendisine referansla oluşturulmalıdır.

Moore, bu genel gelişimi, geç ortaçağ kilisesinde ve yeni yeni ulusal monarşilerde oluşmaya başlayan "bir yeni memurlar sınıfının zulmün hem kendi konumlarını

¹⁸¹ Caroline Walker Bynum, *Jesus as Mother, Studies in the Spirituality of the High Middle Ages*, 19,

¹⁸² R.I. Moore, *The Formation of a Persecuting Society, Authority and Deviance in Western Europe, 950-1250*, 144

konsolidate edip ayrıca potansiyel rakipleri tasfiye ederkeni efendilerinin iktidarlarını genişletme ve çıkarlarını sürdürme ikili amacına hizmet eden "rahip" ve "saray memurlarının" ortaya çıkışında" tespit eder. Bu şekilde düşünüldüğünde, Avrupa tarihinde azınlıklara sistematik zulüm edilişin kökenleri genel olarak nüfusun düzenlenmemiş tutkuları ya da önyargılarında değil, bu insan topluluğunun çıkar ve kaygılarında yatar. Çeşitli kurban topluluklarının 12 ve 13'ncü yüzyılda Hristiyan toplumunu maruz bıraktıkları tehlikeleri tespit edip, ilan edenler ve cezaları salık verenler bunlardır.¹⁸³

Engizisyon metinlerinin, sorgulanan ve sorgulayanlar olarak farklı kişiliklerine odaklandığında "zulm edenlerin" neyin geleneksel, neyin dini yenilik ("bidat") olduğu konusunda diğerlerinden oldukça farklı mefhumlara sahip oldukları dikkat çekicidir. Eğer otoritelerin şüphelerini çeken inanç ve pratiklerin daha önceki yazının ön kabulünden farklı olarak yabancı bir sapkınlığın elçilerince ithal edilmediklerini kabul edersek, bunların kaynağını nerede aramak gerekir? Eğer, taraftarlarının inandıkları gibi bunlar geleneksel ise, söz konusu edilen geleneğin doğası nedir?

Edward Peters, bize, Moore'un kavramsallaştırmasıyla, bir "zulm edici toplumun" kurulumuyla yeni ve kozmopolit bir ruhban elitinin ortaya çıkışı arasındaki bağlantılara işaret eder. "Uzun 12'nci yüzyıl" boyunca Avrupa toplumunun dönüşümü onun sözcükleriyle "gittikçe daha küçük coğrafi alanların kendilerine ait artan oranda elit katmanları sağlayabilmekteki maddi becerileriyle " temellenmiştir.¹⁸⁴

11 ve 12'nci yüzyıllarda Avrupa toplumlarının geçirdiği dönüşüm çok büyük boyutludur. Kırdan, manyorel ya da Kıta Avrupası için daha sık kullanıldığı gibi senyorel ekonominin ideal biçimini alması toprakta çalışanları tek biçimli bir şekilde

¹⁸³ Ag.k., 145

¹⁸⁴ A.g.k.,146

efendilerine tabi olan tekil, homojen bir köle sınıfı halinde biraraya getirmiştir, Efendilerse, üyelerinin muazzam talif farklarına rağmen şövalyelik ünvan, değer ve kodlarına evrensel bir sadakatle özsel tutarlılıklarını iddia edecek tekil, kalıtsal ve yasal olarak ayrıcalıklı bir soyluluk içerisinde konsolide etmiştir. Bu dönem şehirleriyse hızla büyürken kırım ürünlerini uzun mesafeli ticaret ve kent manifaktürüne yönelik olarak takas eden ve böylelikle Avrupayı değer ve toplumsal gelenekleri için köklü sonuçları olacak bir biçimde bir "armağan takası" toplumundan "para ekonomisine" dönüştürmektedir. Hem şehir hem de kır üzerinde kral, papa ve soylular daha önce bir bölgeden diğerine hareket halinde iş görmüş olan bir monark ya da psikoposun yerini almak üzere adalet uygulayacak, vergilerini toplatacak ve iradelerini dayatacak daimi memurlar yerleştirerek; yeni güç, istikrar ve kişiselik içeren hükümet kurumlarını genişletmektedirler.

Moore'a göre, hemen bütün tarihçilerin üzerinde uzlaştıkları bu dönüşüm tarımın icadından, endüstriyel devrim arası süreçte Avrupayı etkilemiş en derin ve en uzun süre etkisi sürececek değişimdir. Bu dönüşüm esnasındaysa dönemin yazınında bir kavram gittikçe daha fazla görünür olur: "pauperes christi", "mesihin yoksulları". Hemen her yerde temsilcileri ortaya çıkan bu ünvan; ister gezgin vaizler, dilenci tarikatlar ve onların takipçileri için, isterse cüzamlılar için kullanılıyor olsun, Moore'a göre, "bizzat tasvirin kendisi uğursuz bir ihtimali, onların başka birisinin yoksulları olabileceğini akla getirir" ¹⁸⁵ Bu doğrudan 11'nci yüzyılın toplumsal devrimini oluşturan bütün yeniden sınıflandırmaların en temel ve geniş kapsamlı olanına işaret edecektir: "Eğer katolik ve manihe, cüzamlı ve temiz ve hatta Hristiyan ve Yahudi arasındaki keskin ve net ayrım büyük ölçüde "gözlemcilerinin akıllarında oluşmuş da olsa, "pauperes" ve "potentes" (ya da milites) arasındaki büyük ayrım dışsal gerçeklikte sıkıca temellenmiştir" ¹⁸⁶

¹⁸⁵ R.I. Moore, The Formation of a Persecuting Society, Authority and Deviance in Western Europe (950-1250), 96

¹⁸⁶ A.g.k., 97

1030'lu yıllarda Kuzey Fransa'da kamu otoritesinin ani çöküşü özgürlük ve tabiyet, soyluluk ve imtiyazın farklı radikal bir biçimde basite indirgemıştır. Bu dönemde soylular hızlı bir biçimde topraklarının bütünlüğünü korumak için aile yapılarını yeniden örgütlemekte, kır üzerinde fiziksel denetimlerini dayatmakta ve kraliyet iktidarının kayyumları iddiasıyla bütün hür kişileri vergilendirmek ve idare etmek girişiminde bulunmaktadır. Bu "yasaklamanın" gücüdür. Bu dönemde bir köprünün kullanılması ya da hayvanların otlatılması gibi akla getirilebilecek her tür durumda para ve hak iddiaları "köle" ve "hür" arasındaki kadim ayrımları ortadan kaldırmış ve buna direnme gücünden mahrum herkesi ayrımsız bir tabiyet ve haraç rejimine tabi kılmıştır. Böylelikle 1100 yılına gelindiğinde, toplumsal uçurumun en geniş, derin ve aşılabilir olanı "yasağa" sahip olanlarla ona tabi olanlar arasındadır. Moore'a göre, bu şekilde okunduğunda "mesihin yoksulları" tabirinde kullanılan 11'nci yüzyılın büyük reformlarına ilham kaynağı olacak ruhani ideal olan "paupertas"ı "yoksul" olarak değil ikinci sözlük anlamı olan "mülksüz" sözcüğü ile karşılamak daha doğru olacaktır. Kesin olarak kastedilen "mülkiyetten" (possession) kaçınmaktır ancak 12'nci yüzyıl için "mülkiyet" gittikçe daha fazla "para" ve onunla alınabilecek şeyleri kapsamaktadır. Ancak 11'nci yüzyıla dönüldüğünde "mülk" topraktır ve onu işleyenler üzerinde, hızla artan bir vahşet ve etkinlikle icra edilen iktidar anlamına gelir

Moore, böylelikle hükümet güçlerinin genişlemesini zulümün büyümesiyle paralel görür. Erken modern Avrupa'da olduğu gibi "parçalı" toplumlarda yasal kodların sadece belirli insanlara karşı belirli suçlarla, tespit edilebilir bireylerle alakalı olması ve anlaşmazlıkların söz konusu taraflar arasında yüz yüze bir müzakere süreciyle çözümlenmesi bilinen bir yönüdür. Bu durumda yukarıdan taraflardan birini haklı ya da haksız ilan edecek bir karar dayatılmaz ama çoğunlukla birleşit uzlaşma biçimini alan üzerinde anlaşılmış bir uzlaşmaya ulaşılır. Düzen bir yönetici ve onun temsilcileri tarafından değil, topluluk aracılığıyla genel olarak aile ya klan tarafından korunur. Eğer bir yöneticinin rolü varsa bu genel olarak semboliktir ve çok az

gündelik otorite uygular. Bununla birlikte, yöneticiler kendilerini dayatmaya ve farkedilir bir devlet aygıtı yaratmaya başladıklarında ilk gelişim her zaman düzenin sağlanması için uzmanlaşmış bir temsilciler hiyerarşisinin ortaya çıkmasıdır. Böylelikle yasanın kendisi zorlayıcı olacak ve anlaşma ya da uzlaşma arayışında olduğu gibi aracılık vasfını yitirerek yukarıdan merkezi otorite tarafından ilan edilen bir suç ya da masumiyet modeli dayatır.¹⁸⁷ Devletin ortaya çıkmaya başladığı koşullarda, yöneticiler, parçalı toplumlardan farklı olarak; "kurbansız suçlar", "yönetici", "devlet", "toplum" ve "ahlak" gibi soyutlamalara karşı cürümler ileri sürer ve otoritelerini geliştirirler. Böyle bir durumda herhangi bir belirli birey ihtilaf öne sürmemiş olsa dahi yönetici ve gelişmekte olan düzen sağlayıcı kurumları bu yeni cürümleri araştırıp cezalandıracaklardır. Moore'a göre, 12'nci yüzyılın başında gerçekleşen tam olarak budur.

4.3.1 Çile ile İmtihan

Nitekim geç ortaçağın sonlarına değin başvurulmuş "çile ile imtihan" yönteminin bu dönem içerisinde terk edilmeye başlanması da yukarıda özetlenen dönüşümün bir sonucudur. Bir suçun kanıtlanması için suçlanan kişinin su ya da ateş ile sınanması; kişinin boğulmaması ya da ciddi yanıkların oluşmamasının ise kişinin suç ya da suçsuzluğunun Tanrı tarafından tasdiki olarak yorumlandığı bu yargı şeklinde nihai yorumu veren karar verici merci ne bir psikopos ne de herhangi bir yargıç ya da memurdur. Sonucu, biraraya gelen insanlar, genel olarak söz konusu cemaat yorumları ve hükümde bulunur.¹⁸⁸ Sınanmanın sonucunun cemaatin yorumuyla belirlenecek olması cemaat içerisindeki konumuna güvenenler ya da en azından "yasa" karşısındaki konumlarına göre daha güvenli bulanlar için sapkınlıkla suçlandıkları durumlarda dahi bunu hiyerarşik üstlerinin adaletine tercih edilir kılar.

¹⁸⁷ A.g.k., 101

¹⁸⁸ A.g.k., 119

Süreç hakkındaki tartışmaları Nogert'li Guilbert'in metninden aktaran Moore, bize Guilbert'in bu yargının sonuçlarını olumladığı durumlarda dahi prosedürü desteklemiyor oluşuna dikkat çeker. Aynı metinde daha önce bir başka "çile ile imtihan" türü olan "dövüş ile imtihan"la sonuçlanan bir başka davayı tartışan yazar, "hiçbir kilise yasası bu dövüş yasasını onaylamaz" diyerek sınanmayı kategorik olarak reddedecektir. Böylelikle, Guilbert, bize dönemin kilise mensupları tarafından bu yargı biçimine gittikçe yüksek sesle yapılmaya başlanan eleştirilerin bir örneğini vermektedir. İlk bakışta yapılan itiraz bunun irrasyonel olduğu şeklinde sunulmaktadır. Bununla birlikte bu yöntemin belirleyici özelliği yargının topluluktan kaynaklanması ve her zaman hükümlerinin onayladığı sonuçlar vermeyen bir otoritenin ifadesini yansıtmasıdır. Max Gluckman, Afrikadaki kabileler üzerine çalışmasında, bize kolonyal rejimlerin ilk işlerinden birinin cadılık ve büyücülük suçlamaları ve kanıtlanamayan suç isnadlarında imtihan ve kehanetsel teknikleri hemen hemen tamamiyle devreden çıkarmak olduğunu yazmıştır. Dönemin memur sınıfı da aynı şekilde ve tamamiyle aynı nedenlerle bu yönde hareket edecektir. Çünkü herşeyden önce "sınanma, nezaket anlayışlarına aykırı olduğu kadar olayları denetleyebilme güçlerinin de de altını oymaktadır" ¹⁸⁹

Nihayet ruhban sınıfının başını çektiği eleştiriler "çile ile sınanma" yöntemiyle yargı uygulamasını 1215 tarihli Lateran Konsili'nin de gündemine taşır. Yılda en az birkez "özel itiraf"ı zorunlu kılan ve Yahudileri Hristiyanlardan farklı kıyafet giymeleri ve resmi görev almalarını yasaklayan konsilin kararlarından biri de "çile ile sınanma" uygulamasının terkedilmesidir. Bu tarihten itibaren en son uygulama 1219'da İngiltere'de olmak üzere Avrupa boyunca sınanma yöntemlerinin yasaklandığı gözlemlenir. Sınanmanın, kimi tarihçilerin iddia ettikleri gibi, işlevselliğine olan güvenin zamanla azalmasıyla "kaybolmaya başlaması"ndan çok ruhban sınıfının muhalefeti sonucu konsey kararıyla yasaklanması çarpıcı bir dönüşümdür.

¹⁸⁹ A.g.k., 121

Bununla birlikte Robert Barlett'in metinlerinde tarihçesini gördüğümüz gibi, "çile ile sınanma" yöntemi karolanj döneminin bir ürünü olarak kökenlerinde kraliyet kaynaklı ve merkezileştiricidir.¹⁹⁰ Ancak Kralların şahısları ve onlardan yetki alan memurlarca katı bir biçimde bir kraliyet hakkı olarak uygulanan bu yönteme genelde suça dair kanıt ve şahit yokluğunda suçlananlar topluluk içerisinde bir konum ya da destek sahibi olmayan yabancılar olduklarında ve suçun doğası suçlamaları temellendirmekte zorluk oluşturduğunda başvurulur. Bundan dolayı her ne kadar sınanma merkezi otoriteyi güçlendirmek için devreye sokulan halk değil, kraliyet kaynaklı bir kurum olsa da başarılı olabilmesi için yaslandığı, iktidarın kollektif hissiyattır. Bu, psikoposun perspektifinden ona hüküm verme gücü verirken cezayı belirlemekten aciz bırakabildiği için her zaman için güvenilir bir silah olacaktır. Sınanmanın komünal prosedürlerinin dayandığı konsensüs otoritelerin amaçlarıyla çakıştığı durumlarda sınanma güçlü bir silah halini alır. Zorluk, topluluğun görüşlerinin hükümlerinin duymak istemediği türden olduğu durumlarda ortaya çıkar. Bundan dolayı Moore, "çile ile sınanma"nın kaldırılması da tıpkı Max Weber'in oluşmakta olan bürokratik rejimlerin karakteristiği olarak gördüğü, "adalet ve düzenin kaynağı olarak" cemaate saldırının bir başka örneği olarak görür.¹⁹¹

Çile ile imtihanın yerini iki yeni aygıt alacaktır: Soruşturma ve Yasal İtibarsızlık. Kişileri, bir görevli tarafından komşuları hakkında sorulacak sorulara yemin altında cevap vermekle yükümlü kılan soruşturma ilk biçimiyle karolanj döneminde ortaya çıkar. Daha başından, yasal konum olarak "itibar" nosyonu ile alakalıdır. Daha az bilinen ama en az diğeri kadar önemli bir diğeri unsur ise çoğu parçalı toplumda olduğu gibi Cermen topluluklarda da iyi itibar sahibi olmaya verilen genel önem ile, 12'nci yüzyılın kilise ve sivil hukukçuları tarafından oluşturulan Roma kökenli "yasal itibarsızlık" fikrinin çakışmasıdır. Roma yasasına Justinyen döneminde giren

¹⁹⁰ Ayrıntılı bir tartışma için bkz: Robert Barlett, Trial by fire and water: the medieval judicial ordeal

¹⁹¹ A.g.k. 123, 124, Max Weber için bkz. Economy and Society

düşüncenin özünde, belirli tip davranış ve yaşam tarzlarının kişinin yasal statüsünün tehlikeye atacak ölçüde "alçakça" olabilmesi yatar. Kötü itibar, bireyin tanıklık ve güvenilirliğini yok ederek onu mahkemelerin koruması altından çıkarır ve hür kişilerin saygınlığıyla bağdaşmayan işkenceye maruz bırakılabilmesine kapı açar. "Episkopal Engizisyon" olarak da bilinen, ilk ortaçağ engizisyonu, 1184 yılında Papalık fermarıyla kuruluşu ve "yasal itibarsızlık" ilke, cezalarının ilk kez sapkınlıkla suçlananlara uygulanması olacaktır. Onları tespit etmenin yöntemi henüz gelişiminin ilk basamaklarında olan "inquisitio" engizisyonudur ve işkencenin soruşturmalarda uygulanabilmesi de itibarsızlık yasasının yeniden devreye sokulmasıyla mümkün olmuştur.¹⁹²

Hukuki açıdan, "çile ile imtihan"ın yeni bürokratik iktidar hilafına cemaat otoritesinin bir ifadesi oluşu gibi popüler sapkınlık da diğer başka hertür tekil güçten fazla olarak kollektif değerlerin ve dinin önceleri senyörel sonraları bürokratik iktidara tabi kılınmasına karşı komünal bağımsızlığın ileri sürülmesidir. Her durumda gerek sapkınlar gerekse onları soruşturanlar, iktidarın seküler ya da kilise kisvesi altında ister bir baronca isterse gregoryen reformları sonrası bir psikopos, kraliyet memuru ya da papalık temsilcisiince uygulanıyor olmasının bir fark yaratmadığı konusunda hemfikirdir.

Bu perspektiften bakıldığında, Moore'a göre, sapkın önderlerin ana dini mesajı gündelik yaşam ve ibadet biçimlerinde yapılan bidatların inkarı, siyasi mesajları ise çok daha yıkıcı olarak kurulu iktidarın yapılarından bağımsızlıklarıdır. Otorite için kendilerine kulak kabartanlara dönerler. Bundan dolayı halk sınıfları açısından önderliklerinin tanınması ya da desteklenmesi en iyi koşullarda komünal özerklik, en kötü şartlarda ise isyan sonucu verecektir.

Psikopos Hilderbet, Roma'dan dönüp de kenti Lozan'lı Henry'nin idaresi altına

¹⁹² A.g.k. 125

geçmiş halde bulduğunda, Le Mans halkı ona, "Bizim bir babamız var!" diye seslenir. "Bir psikopos ve senden otorite, şöhret ve bilgi olarak daha büyük bir savunucumuz var!" "Bundan dolayıdır ki, itaat sapkının imtihanıdır ve daha yüksek iktidarlar adına iktidar uygulayanlar artık kalpteki itaatsizliği tespit edip yok edebilmek için acele ederler. "¹⁹³

Sapkınlığa karşı saldırı, dini işlevlerin gittikçe profesyonelleşen bir ruhban sınıfı elinde biriktirilmesi sürecinin bir yönüdür. Diğer yönüye, 12'nci yüzyıl içerisinde önceleri popüler kaynaklı azizlerin kanonizasyonu sürecinin aşamalı olarak yerel halk sınıflarından önce ruhban sınıfına ve nihayet tamamıyla Papanın denetimi altına sokulması olacaktır.

Moore'a göre, "bu ahlaki şevk ile ulus devletler çağının şafağında, yeni doğmakta olan Papalık monarşisinde, belediyelerde hatta laik ve ruhban soyluların hanelerinde dahi açığa vuran yeni düzen, tek bir rejimin farklı tezahürleridir." Kökenleri bu yüzyıllarda Batı Avrupa'da, tür ve "hizmetle ödemenin" yerini "nakit ödemenin", sözlü işlemlerinin yerini yazılı araçlara bıraktığı toplumsal ve ekonomik örgütlenmelerdeki köklü dönüşümlerde yatar. Tam olarak kurumsallaşabilmesi için ise en az onun kadar köklü başka bir dönüşüm; hükümet görevlileri ve prenslerin yardımcıları olarak eğitilmiş memurların, savaşçıların yerini almaları gerekecektir.. Moore'a göre, bu memurlara baktığımızda, hükümetin uzmanlaşmış profesyonelleşmesi ölçüsünde zulmün köken ve varlık sebeplerini görürüz. Zulmün fail ve kuramcıları ise bu memurlar sınıfı arasından çıkar. ¹⁹⁴

¹⁹³ A.g.k. 126

¹⁹⁴ A.g.k.,128

4.3.2 Literati ve Ruhban

11 ve 12'nci yüzyıl sarayların da "literati"lerin ortaya çıkışı dönemin tartışmalarında çoğunlukla olumsuz tepkiler almıştır. Laik ve kilise yönetim kademelerinde görünmeye başlayan bu yeni eğitilmiş memurlar, doğal haklarının gasp edildiğini düşünen soylularca, aşırı heveskar mizaçlarıyla türedi muamelesi görmüşlerdir. Nitekim bu yorum çoğunlukla mesnetsiz görülmez. İkinci Henry'nin sarayında görev almış satirist Walter Map (1180-90), vezir Ranulf Glanvill'e bazı kraliyet yargıçlarının diğerlerinden daha katı olduklarını bunun nedeninin serflerin çocukları olarak yeni konumlarının onlara verdiği baronlara karşı saldırgan tavır takınabilme olanağından keyif alıyor oluşları olduğunu yazar. Mücadele manastır içerisinde de en az sarayda olduğu kadar çetin geçmektedir. Manastır kökenli, 12'nci yüzyıl vakanüvisti Orderic Vitalis'in metinlerde gözlemlenen, "sokaktan gelen" bu yeni adamlara karşı sergilenen alaycılık monastik yazarların birçoğu tarafından paylaşılır. Klerik, monastik vakanüvistlerin haset dolu sayfalarından efendisinin hizmetinde haris ve ilkesiz, onun haklarını genişletmek ve gelirlerini arttırabilmek için hukukun bütün açık kapılarını zorlayan darkafalı bir türedi olarak resmedilmektedir. Hükümdarların sarayları aracılığıyla servet ve iktidar edinenlerin herbirinin "sokaktan gelmekte" oldukları söylenemez. " Her ne kadar uzmanlığın yıkıcı gücünden yararlanan herkes tek bir sınıftan kaynaklanıyor olmasa da bu konum onlara kendilerine ait sadakat, değer ve mizaçlarını ve en önemlisi adına hüküm sürdüklerini iddia ettikleri kendi bayraklarını "aklını" vermiş ve böylelikle zamanla onları tek bir sınıf altında toplamıştır" ¹⁹⁵

Bu yeni eğitilmiş sınıf için imtihanın yerini soruşturmanın alması, azizlerin kananonizasyon işlemlerinin merkezileştirip sistemleştirilmesi, mucize ve bunları icra edebilme gücünün onaylama yetkisi ile beraberinde kilise reformu, hem kilise hem de medeni kanunun kuram ve pratikte gelişimi ve yaşadıkları çağ ve kültürün

¹⁹⁵ A.g.k., 130

daha birçok başarısı aklın, hurafe; hakikatin ise gelenek üzerine zaferini temsil etmektedir. Tarihçilerin altını çizdikleri bu dönüşümlere ayrıca merkezileşmenin yerelliğe karşı zaferini de eklemek gerekir. Bununla birlikte bunlar aynı zamanda "uzmanın", "Klerkin", okur yazar olmayan, eğitimsiz sınıf ve zümreler üzerine olan zaferleridir.

Alexander Murray, entelektüellerin köylülere yaklaşımına örnekler verdiği çalışmasında; ortak çıkar, değer ve aidiyetler becerilerine sahip olmayanlara karşı bitimsiz bir hakir görüşte ifadesini bulan bir topluluk olarak "literati"nin ortaya çıkışını incelerken dönemin yazınından bir metindeki şu pasajı bu yeni sınıfın halk sınıflarına olan tutumuna örnek gösterir. "Katip ve köylü arasındaki ihtilaf tohumlarını eken Tanrım, lütfunla bize izin ver, onların emeğiyle geçinelim, eşleriyle keyif sürelim, kızlarıyla zina edelim ve ölümleriyle neşelenelim"¹⁹⁶

Bu "Clericus"un, "Illiteratus"a, sapkınlıkla suçlananlara karşı sıkça kullanılan kelimelerle "idiota rusticus", "budala köylülere" yönelik düşmanlıktır. Bulaşıcılık dilinde ifade edilen genelde yoksullara ve özelde zulm retoriği içerisinde sapkın, cüzamlı, Yahudi, fahişe ve yersizyurtsuzların içine dahil edildikleri topluluğa yönelik korku "literati"nin "rustici"ye beslediği korkudur. Moore'a göre bu korku, kesin olarak söz konusu topluluğun becerileri sayesinde edindikleri ayrıcalıklara buna sahip olmayanları kuşatıp dışlanmalarını meşrulaştırarak daha güvenli bir biçimde özdeşleşmelerine yardımcı olduğu gibi, zulüm bu kişiler için gerçek önem ve potansiyelleri konum ve statülerinde karşılığını bulmayan halkın diğer kesimlerince, temsil edilen aktüel ya da hayali tehditleri uzaklaştırma hizmeti de görmüştür. Böylelikle zulüm siyaseti kilise ve devlette geç ortaçağda gördüğümüz yönetim tekniklerinin gelişimi için bir teşvik işlevi görmüş ve bu gelişimi hayata geçirenlere dayanışma ve itimat sağlamıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁶Alexander Murray, "Reason and Society"den aktaran Moore A.g.k, 131

¹⁹⁷A.g.k., 132

Bürokratik rejimin ortaya çıkışı ya da iktidarın icrasının profesyonelleşmesi süreçleri iktidarın kimler üzerine uygulanacağı sorununun yanı sıra kimin tarafından uygulanacağı sorununu da güncelleştirmiştir. Moore burada, ikinci sorunun gerek mantıksal gerekse kronolojik olarak birinci sorunu öncelediğini belirtir.

Büyüsel güçlere ve onlardan faydalanabilineceğine dair inanç, erken modern Avrupa'da olduğu gibi diğer birçok köylü toplumunda da yaygındır. Bununla birlikte büyücülük inançları her zaman toplumların üst katmanlarınca desteklenmemiştir. Bu tür inançlar, ilkin 990 yılında Anse Konsili'nde birkaç yıl sonraysa Worms'da "batıl itikad" olarak kınanmıştır. Bu tarihten sonra da Salisbury'li John'un, "hakiki bir Tanrı inancına sahip olmayan az sayıda fakir kadın ve cahil erkeğin hayalleri" olarak inkarı örneğindeki gibi çokça şüpheyile karşılanmıştır. İmtiyazlı kesimlerce büyüsel güçlere inancın kabul edilmeye başlanmasıyla artık "popüler" batıl itikadlara işaret etmek için değil keyfi hükümlerinin tahtlarının çevresinde cereyan eden iktidar mücadeleleri esnasında tarafların birbirlerini büyücülük ithamlarıyla yıpratmalarına yardımcı retorik bir araç olarak kendisini gösterir.

Bu, genellikle geleneksel danışmanlar ile iktidar üzerinde söz sahibi olabilmeye aday yeni topluluklar ortaya çıktığında gözlemlenir. İngiliz tarihçi Peter Brown, 14'ncü yüzyıl Emperyal Sarayı üzerine yazarken "büyücülük inançları, bir x-rey cihazındaki radyo aktif izler gibi kullanılabilir; biraraya geldiklerinde ise kilise ve devlette yeni edinilmiş bir hiyerarşiye gittikçe daha fazla bağlanan bir toplumda belirsizlik ve mücadele alanlarının ipuçlarını ediniriz" şeklinde yazmaktadır.

1022 yılında, Orléans'taki sapkınlık yargılamalarında zirvesini bulan ayak oyunları ve ithamlarda bu büyücülük suçlamaları siyasi gerilimin göstergeleri olarak okunabilir. Orléans'taki büyücülük ithamları Orléans psikoposluğunun denetimi için dindar Robert ve koruyucusu Kraliçe Constance ile Blois Kont'u arasındaki uzun

zamandır süre gelen mücadelenin bir zirvesini temsil eder.

Böylelikle "1012-1015 yılları arasında Fransanın çeşitli bölgelerinde Yahudilere yönelik saldırılar, 1028 yılında Milan başpsikoposunun otoritesi altına alma niyetinde olduğu bir bölgede 1028 yılında Sapkınların tutuklanıp yakılması ya da 1014 yılında Psikopos Gerard tarafından henüz taşındığı Arras'da bir kutsal emanetin bir cüzzamlıyı iyileştirmesi ya da Dindar Robert'in cüzzamlılar arasında yaşaması gibi olaylar kaybolmakta olan Karolenj dünyasındaki gerilim ve yerinden edilmeleri Brown'a göre, "kilise ve devlette yeni edinilmiş bir hiyerarşiye gittikçe daha fazla bağlanan bir toplumda belirsizlik ve mücadele alanlarının ipuçlarını verecek radyo aktif izlerini, kendi tarzlarında yansıtmaktadır." Takip eden iki yüzyıl boyunca zulüm mentalite ve mekanizmalarının büyümesini tam olarak, böyle bir hiyerarşiye gittikçe artan oradan bağlılığın sonuçlarıyla ilintilendiririz"¹⁹⁸ Bir başka İngiliz tarihçi Edward Peters de, 13 ve 14'ncü yüzyıl arasında Papalık, Fransız ve İngiliz sarayları arasındaki karşılıklı tuhaf suçlamaların ortaya çıkışının ardında tam olarak aynı güçleri tespit etmiştir. ¹⁹⁹

Aynı şekilde bu olay ve izahları dikkatimizi sadece iktidar iddiasında bulunanlara, kral ve psikoposlara değil daha fazla onların adına bu iddiaları gerçekleştirenlere, onların saraylar ve davalarında iktidar ve servet mücadelesi yapanlara ve zulüm işlemlerini icad ederek işletenlere çeker. Moore'a göre, bütün hadiselerde iki nokta adeta vurgulanmasına gerek duyulmayacak ölçüde ortak olarak görünür; İlkin, bu işlemlerin birincil mekanı sokak yani popüler meclisler değil, saraydır. İkincisi, olayların anlatısı bizlere hem içerik hem de biçimi, parçası oldukları siyasi çelişkilere borçlu olan kaynaklardan ulaşır.

11'nci yüzyıl batısında sapkınlık suçlamaları siyasi rekabet bağlamında ortaya çıkmış

¹⁹⁸ Brown, "Sorcery, Demons and the Rise of Christianity" den aktaran Moore, A.g.k., 135

¹⁹⁹ Edward Peters, "The Magician, the Witch and the Law," University of Pennsylvania Press, 1982

ve çeşitli bağlam ve toplumsal düzeylerde benzer amaçlara hizmet etmeye devam etmişlerdir. Bununla birlikte, 12'nci yüzyılın başlarından itibaren nüfusunun geneli üzerine sapkınlık şüphe ve ithamları bu nüfus üzerinde iktidar uygulanmasına karşı direnişleri bastırmak ve kilise ve devlette oluşmakta olan yeni rejime meşruiyet sağlamak amacıyla kullanılır. Ahlaki ve fiziksel sağlık üzerine artan ihtiyat da bu bağlam içerisinde aynı amaçlara hizmet etmektedir. Bu yüzyılın sonuna gelindiğindeyse artık yeni rejim işbaşına geçmiştir. Robert Fossier, bize 1180 yılından itibaren yeni monarşilerin ortaya çıktığını tespit eder. Yine 1180'den sonra şehir özgürlükleri kısıtlanmış, köylülük sıkı bir senyorel denetim altına alınabilmiş ve yine 1180 yılını takiben Yahudilerin segregasyonu kurumsallaştırılmıştır. Ayrıca 1180 tarihinden sonra, gerçek toplumsal çelişkilerden kaynaklanan sapkınlık suçlamalarının iktidarın konsolidasyonu için arazi bir yöntemden iktidarın inşa edilip, korunduğu temellerden biri olarak tespit edilmesi ve takip edilebilmeleri için düzenli bir mekanizmanın kurumsallaştırılmasıyla dönüşüm tamamlanmıştır.²⁰⁰

Bu, aynı zamanda ekonomistlerin “yeğîn büyüme” adını verdikleri şeydir. Bir ekonomi ve desteklediği toplumsal yapıları sürekli daha geniş alanlarda yeniden üreten uzamsal büyümeden farklı olarak yeğînliğine büyüme, nüfusun boyutlarına oranla harcanabilir refahın artı değerini yükselttiği için toplumsal ilişkileri değiştirir. Bu Avrupa için bir seferde gerçekleşen bir dönüşüm değil ama süre giden diyalektik bir süreçtir. Böylelikle, bu noktada mimari bir örneğe başvurursak daha kompleks bir teknoloji, daha düzenli bir estetik, 12'nci yüzyıl gotik tarzına kendisinden önce gelen Romaneske nazaran çarpıcı ölçüde daha büyük bir eşbiçimlilik ve buna tekabül eden bir metropoliten bir karakter vermiştir.

Bununla birlikte, yeğînleşme süreçleri sadece toplumsal değil ama aynı zamanda siyasi ve kültürel değişime yol açar ve doğaları gereği istikrarsızlaştırıcıdır. Hem üretkenliğin artışı hem de sonucunda elde edilen artı değerlerin toplanması yetiştiriciler

²⁰⁰ R.I Moore, "The Formation of A Persecuting Society," 136

üzerinde dikkate değer bir zorlama ve düzenleyici güç böylelikle yeni bir kurumlar dizisi, yeni bir sınıf küçük memurlar ve orta düzey yöneticiler gerektirir. Yeni refahın üretilmesi yerel iktidarı güçlendirirken aynı zamanda metropolitan otoriteyi hem cezbeder hem de yeni bir tehdit halini alır. Bu her ikisi de ruhban eliti tarafından sağlanması gereken bir müdahale gerekçesi ve araçları zorunluluğunu doğurur. Doğal olarak yerel iktidarlar direnir ve konumlarını koruyabilmek için daha ileri yeğinleşmeye dönük meşruiyet ve kapasite arayışına girerler. Başka medeniyetlerde merkezi iktidarın yerel düzeyde, dönemsel olarak düzenli ve etkili olarak müdahale etme doğrultusundaki girişimleri genelde kısa ömürlü olmuş, yerel dayanışma ve hegemonyanın sıkı dokusuna nüfuz etmekte başarısızlığa uğramıştır. Ancak 11'nci yüzyıldan sonra Latin Avrupa'da her ne kadar uzun süreler boyunca birçok bölgede avantaj dengesi soylulardan yana olsa da krallar ve memurları hiçbir zaman mücadeleyi tamamiyle bırakmamışlardır.²⁰¹

4.3.3 Merkeze Karşı Yerel

Moore, böyle düşünüldüğünde, 19'ncü yüzyılda modern toplumsal ve ekonomik yapılar ayrıca modern devletin ortaya çıkışının geç ortaçağda ortaya çıkan merkezileştirici ve bürokratik iktidar süreçlerinin nihai zaferleri olarak görmenin her ne kadar bir basitleştirme olsa da tahrif olmayacağını belirtir. Yerel temelli iktidarlara merkezileştirici "İktidar" arasındaki süre giden gerilimin gidişatını imleyen sismik çatışmaları; "Investiture" çekişmesi ve kilise, devlet, feodal monarşi çatışmaları, şehirlerin ortaya çıkışı gibi Avrupa tarihinin büyük anlatısının hemen hemen bütün bilindik temalarında kayıt altına alınmıştır. Bütün bunlar, bir şekilde yeğinliğine büyüme nedeniyle büyük topluluk içerisinde yaratılan rekabetler sonucu ortaya çıkmış ve yine onu yansıtmışlardır. Özetlersek, Moore'a göre, "Reform" arayışının ruhani ve seküler sayısız kisve altında ortaya çıktığı 12'nci yüzyılda ortak

²⁰¹ R.I. Moore, Afterthoughts on the Origin of European Dissent, 317

olan unsur daha geniş topluluğun daha kısıtlı olana kendi değerlerini ve denetimini dayatma arzusudur. 1050 yılında Milan'da olduğu gibi, bir katedral kilisesinin reformu üzerine sayısız tartışmalardan herhangi biri hakkında yeterli bilgiye sahip olduğumuz her seferinde söz konusu olan, diyakozluğun kaynaklarının yerel soyluların inhisari denetimi altında olması ya da daha geniş bir dış gücün (büyük topluluk) temsilcisinin tasarrufuna verilip verilmeyeceği tartışılmasıdır. İkinci taraf, Milan'da reform edilmemiş bir psikoposun muhalifleri, Bourdeaux'da 1140 ya da Lyon'da 1170 yılında olduğu gibi reform edici bir psikoposun müttefikleri biçiminde ortaya çıkacaktır."²⁰²

İkinci Henry'nin (1133-1189) ateşli ve kuvvetli bir hayal gücüyle İngiliz sancaklarına "engizisyon" uygulayışı da yine aynı fenomenin seküler bağlamdaki en bilindik ama diğer birçoklarının görünümünden sadece biridir. Paris düzeyinde, çatışma daha da evrensel ve asaldır çünkü burası imtiyazlılar ile üreticiler ve büyük, küçük cemaatler arasındaki sınırı teşkil eder. Ekonomik büyüme ve ondan kaynaklanan hemen herşey üretken nüfusun tabiyeti ya da en azından daha etkili sömürüsüne bağlı olduğu için, artan üretimden kaynaklanan iktidarı kimin denetleyeceği nihai olarak küçük topluluklarda düzenin sağlanmasına bağlıdır. Burada, dini önderlik kaçınılmaz bir rol oynar ve bunun cemaatin bir temsilcisi tarafından mı yoksa dışsal bir iktidar tarafından mı icra edileceği büyük önem taşır. Bundan dolayı, psikoposlar ve onların sapkınlıkla suçladıkları arasındaki çatışmalar birçok vakada küçük topluluğun büyüğe tabi kılınması taleplerine karşılık gelmektedir. Sapkınlığın kendisi ise küçük topluluğun önderlerinin tespit edilip, eğer gerekli görülürse topluluktan yalıtılarak disipline edilmeleri için gerekli mekanizmalardan biri (bir yığının ötekilerle birlikte) haline gelmiştir.²⁰³

²⁰² A.g.m., 319

²⁰³ A.g.m., 320

4.3.4 Merkezileşme, Direniş ve İsyan

Kuşkusuz merkezileşmekte olan iktidar odaklarının yeni devlet görevlileri aracılığıyla yürüttükleri ve modern ulus devletlerin örgütlenme sürecinin ilk aşamalarını oluşturacak "merkezi ulusal monarşilerin" ortaya çıkışı, aşağıdan yukarı geleneksel toplumsal güçlerden yeni iktidar diyagramına yönelik direnişlerle karşılaşmadan gerçekleşemez. Merkezileşme eğilimindeki iktidar, dinsel alanda ortodoksiyi inşası sürecinde, heterodoksiden dinsel sapkınlık ve büyücülüğü, çevrenin geleneksel kurumları ve yerel iktidar odakları olarak tarikat, komün ve loncalardan "komplocu" gizli cemiyet mitolojilerini üretir ve bizlere Avrupa tarihinin ilk komplo kuramlarını miras bırakırken çevreden çeşitli ayaklanma ve isyanlarla yeni düzene direnmektedir.

16 ve 17'nci yüzyıllara geldiğimizde merkezileşmiş devletlerin artık yerleşik karakter kazandıklarını tespit eden Fransız tarihçi Yves Marie Bercé,²⁰⁴ bu tarihlerden itibaren hükümetlerin daha önceden görülmemiş ölçülerde mücadelelerle karşı karşıya kaldıklarını belirtir. Kıtasal ölçülerde ilk karşı karşıya geliş, dönemin bütün güçlerinin dahil oldukları Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) olacaktır. Bu dönem savaşlar, merkezi krallıkların gittikçe artan oranlarda mali kaynakları tüketmelerine yol açarken daha kompleks baskıcı ve mali ve idari kaynakların devreye sokulmalarını zorunluluk haline getirmiştir. Kuşkusuz erken modern devletin bu genişlemesi önceki yerel iktidar odaklarının hilafına olmaktadır. Modern devlet genişledikçe hükümler kurumlar yer, mevki ve ailesel kökenli imtiyazları ortaçağda gelenekselleşmiş çeşitli tikellik ve hürriyetlerle birlikte yerlerinden etmektedir. Bu bağlamda kadim otoriteler kısmen de olsa, artık sadece, kendilerine ulaşılmasının güçlüğü ve ya da sınır konumlarının yarattığı siyasi tehlikelerden ötürü merkezden uzak vilayetlerden merkezileştirme girişimlerine karşı yerlerini koruyabilmektedirler. Bu dönem vergiler artık belirli gereksinimlere yönelik istisnai katkılar olmaktan

²⁰⁴ Yves Marie Bercé, *Revolt and Revolution in Early Modern Europe*,

çıkarak her yıl tekrarlanan sabit talep, daimi ve evrensel yükümlülükler halini alırken “türde ödeme” formundaki daha arkaik subvansiyonlarda onlarla yarış halinde sürekli artar. En acil ve sık rastlanılan biçimi askere alma, hasada el koyma ve köprü inşası gibi kamusal işler için angaryalarda gözlemlenebilen bu durum aynı zamanda halk sınıfları nezdinden en büyük tepkinin kayda geçtiği konulardır. Böylelikle askere alma ve askerlerin gereksinimleri üzerinden merkezi iktidarın talepleri 17'nci yüzyılın en sık rastlanılan halk ayaklanmalarının kökeninde yatmaktadır.²⁰⁵

Ayaklanmaların merkezi tıpkı dini sapkınlıkta olduğu gibi vergi toplamamanın ve yerel dayanışmanın temel birimi olan yerel kilise mıntıkları, parişlerdir. Vergi komiseri ya da bir mahkemeye bağlı kavas ya da savcı olarak vergi toplamakla görevli memurlar yerel cemaatin dışarısından gönderilen yabancılar olarak kolaylıkla tespit edilebilirken nefret objesi olmak için kolay hedeftirler. İstenmeyen, tecavüzkar bir yabancı beden ve bir bidat kaynağı olarak beraberlerinde halk tarafından anonim ve spontan bir direniş görürler. Ayaklanmaların isyan halini alış her seferinde benzer bir yol izler: "Birkez biraraya gelen köylüler, ilk iş olarak kendilerine en yakın kasabaya ve düşmanlarının sığınağı, ticaret ve kamusal yaşamın merkezi hem imrenilen hem de tiksinti duyulan şehre yönelirler."²⁰⁶ Böylelikle, komünal ayaklanmanın geleneksel nedeni dışarısının temsilcisi olan yabancı (outsider) ister yüksek ekmek fiyatlarından kazanç sağlayan birisi, başıbozuk eşkiya, ya da iktidarlarını istismar ettikleri düşünülen devlet görevlileri olsun her seferinde cemaatin bütününe yönelik dışarıdan kaynaklandığı düşünülen saldırıdır.

17'nci yüzyıl başlarına kadar halen daha, hatırı sayılır ölçülerde komünal özerklik ve dayanışmanın mevcudiyetine dair çeşitli kanıtlar sunulabilir. Yerel elitler yerel ilişkilerde yetkili konumlarını yer yer sürdürebilmektedirler. Kasaba ve köy halkı yerel sembollere yönelik muazzam hassasiyet göstermektedirler: konsüler

²⁰⁵ A.g.k., 163-164

²⁰⁶ A.g.k.; 165

üniformalar, kasaba çanları, komünal örfi hukuk, festival ve siyasi seremoniler bunlardan başlıcalarıdır. Bunlar ve diğerleriyle birlikte halk kendisini bölünmez bir birlik olarak sunmaktadır. Cemaat böylelikle hem bir kurumsal entite hem de ortak his ve bilincin ürünüdür. Cemaat içerisinde gerçekleşen, sorun ve çatışmalar (sarhoşluk, ekmek çalan kadınlar ya da festivallerde kontrolden çıkan halk gibi) her seferinde yine cemaat içerisinde çözümlenirken dışarıdan bir müdahale durumuna karşı cemaatin bütün üyeleri birlik sergilemektedir.

17'nci yüzyıl bu noktada bir dönüm noktası olacaktır. Komünal kurum ve dayanışma enstürümanları merkezileştiren bir monarşinin saldırısı altında savaş, dinin rasyonelleştirilmesi, hatta yeni şehir plancılığı gibi gelişmeler aracılığıyla müdahalelerle büyük ölçüde tasfiye edilirler. Tahtın memurları aracılığıyla yerel parişler düzeyine başlıca örnekleri; yazılı hukuk (Fransa örneğinde) bir egemenlik dili olarak Fransızca, belediye kurumlarında yerel otoritelerin denetimlerinin ellerinden alınması, daha düzenli bir polis ve vergi sistemi olacak sancılı bir kültürler çatışması girmiştir. 17'nci yüzyıl boyunca neredeyse kesintisiz süregiden savaşlar, askerlerin yağmaları, merkezi otoritenin askere alma ve el koyma uygulamalarını yaygınlaştırır. Trent Konsil'i ile yeni filizlenen Protestanlık cereyanlarına karşı doktriner katılık doğrultusunda ilerleyişi sürdüren kilise, popüler yerel kültürleri coşkunluğundan ve doktriner olarak şüpheli pratik ve kutlamalardan arındırmaya çalışırken şehir plancılığı eski toplumsal düzenin ölümü anlamına gelecek katı bir toplumsal tecrit (segregasyon) getirmekte, bu yeni düzenleme içerisinde "polis" ise yoksulları uzaklaştırmak ve toplumsal yaşamı düzenlemek için ilk anlamlı girişimlerin öznesi olmaktadır.

1590 ile 1715 tarihleri arasında bu dönüşüme eşlik eden sadece güney batı Fransa'daki dört yüz ellinin üzerindeki ayaklanma genel olarak komünal dayanışma ve özerkleşmeye yönelik bu saldırının ürünüdür. Bercé, herbiri kendine özgü gelişim,

katılımcılar, hedef ve amaçlara, davranış ve sonuçlara sahip dört ayrışık ayaklanma tipi belirler ve bunları; ekmeğin fiyatı üzerine, askerlere karşı, vergi memurları ve iltizam usulünü hedef alanlar olmak üzere sınıflandırır. Ancak bu her dört tip de, "öznenin yerelliğine, topluluk ve cemaat bağları ile bağlandığı bir toplumsal düzene özgü" ayaklanmalardır. Her ne kadar zamanla birliklerin hareketleri üzerinde daha merkezi bir denetim ve vergi ödemelerinin gittikçe daha çok zor yoluyla elde edilmesi gibi gelişmeler bu ayaklanmaların kimi biçimlerinin imkansızlaştırılmalarını sağlamış olsa da, bu tür ayaklanmaların sönmesine yol açan nihayet, "eski toplumsal düzenin" ölmesidir. Askerlerin talanlarına karşı ve vergi karşıtı ayaklanmalar, 18'nci yüzyılın askere alınma karşıtı ayaklanmaları gibi, farklı türde protesto biçimlerine doğru evrilme ya da kısa sürede ortadan kalkma seçeneği ile karşı karşıya kalırken yiyecek kaynaklı ayaklanmalar 19'ncü yüzyıla kadar devam etmiştir.

Bu ayaklanmaların önemli bir özelliği de kollektif eylemi destekleyip meşrulaştırmak için bir dizi popüler anlatıya rastlanılmasıdır. İyi niyetli kralın bakanlarınca kandırıldığı ya da kralın aslında tebalarına vergi marufiyeti sağlamış olduğuna yönelik söylentiler, halkı eyleme geçmeleri doğrultusunda kışkırtma işlevi görmüştür. Bununla birlikte, bu ayaklanmalarının hiçbirinin bir tür devrimi hedeflememiş olması gözden kaçırılmamalıdır: Köylüler ne otorite fikrine ne de toplumsal hiyerarşiye saldırmışlar ayaklanmalarını tetikleyen olay ve isyancı kitlelerin hedefleri somut taleplerle sınırlı kalmıştır. ²⁰⁷

Fransız tarihçi Yves Marie Bercé, "iyi bilindiği gibi, Fransız Devrimi Temmuz 1789 tarihli Büyük Korku ile başlamıştır." diye yazar. Bu tarihte Fransız taşrasından halkın belirsiz bir eşkiya saldırısı tehlikesine karşı silaha sarılmaları, "Estates General" tarafından vaadedilen büyük değişimlere yönelik kaygı ve sabırsızlıklarına tekabül etmektedir.²⁰⁸ Büyük Korku ya da diğer deyişle "Aristokratik Komplo" Fransız

²⁰⁷ Bu dönem ayaklanmaların kıta boyunca ayrıntılı bir analizi için bkz. Yves Marie Bercé, *Revolt and Revolution in Early Modern Europe*, 163 -183

²⁰⁸ A.g.k., 110

Devrimi sürecinde taşranın merkeze, dördüncü tabakanın birinci tabakaya karşı komplo şüphe ve korkularının ilk ifadesi olacaktır.

4.3.5 Aristokratik Komplo

1789 yılının 24 Temmuz’unda, Fransa’nın güney Champagne bölgesi boyunca bir panik dalgası yayılmaya başlar. Kimi köylülerin yaydıkları söylentilere göre, yakınlardaki ormanlık bölgede yağma amacıyla biraraya gelmiş bir eşkiya topluluğu kamp yapmaktadır. Maizieres la Grande Paroisse ve Origny kasabalarının kilise çanları olağanüstü bir durumun belirtisi olarak kesintisiz çalmaktadır. Yazılı bir tanıklığa göre, kasaba ahalisinden üç bin kişi yağmacıları yakalayıp etkisiz hale getirebilmek için harekete geçer. Ancak ormanlık bölgeye ulaştıklarında bahsi geçen "eşkiyaların" bir inek sürüsünden ibaret olduğunu görürler. Her ne kadar paniğin mesnetsiz olduğu ortaya çıkmış olsa da söylentiler elli kilometre uzaklıktaki kasabalara kadar ulaşmış, takip eden hafta boyunca bütün bir bölge boyunca korku devam etmiştir.

Bu ilk olaya, tarihçilerce, "Aristokratik Komplo", ya da "Büyük Korku" adı verilecek ve Fransız Devrimi esnasında 20 Temmuz ile 6 Ağustos tarihleri arasında Fransız kırsalında bir korku dalgası yaratan dört olaydan ilkidir. Çoğu yukarıda tasvir edilen şekilde gerçekleşmiştir: Küçük bir olay, söylenti ve abartı yoluyla kısa sürede yağma amacıyla biraraya gelmiş eşkiyaların kasabaya gelmekte oldukları kanısı ile ahalinin silahlanmasına yol açmıştır. Her seferinde kasabalıları paniğe sevkeden acil tehlike; kasabaya saldıracak eşkiyalar, hırsızlar ya da askerler gerçekte varolmamışlardır.²⁰⁹

209 Samuel F. Scott , Barry Rothaus, Historical Dictionary of the French Revolution 1789-1799. Volume: 1. Sy: 441, Greenwood Press, 1985.

Fransız devrimi başından itibaren aktörleri kimi zaman aristokratlar, kimi zamansa din adamları, tüccarlar, generaller, eşkiyalar hatta kraliçenin olduğu sayısız komplo söylentileri ile kaynaşmaktadır. Bunların çoğunluysa, Fransız toplumunun çoğunluğunun ana besin maddesi olan tahıl arzı ile ilgilidir. Tarihçiler bunlardan genel olarak "kıtlık komploları" başlığı altında bahsederler. Her ne kadar kıtlık komploları en çarpıcı ifadesini devrim içerisinde edinmiş ve ilk bakışta devrimciler bu söylentilerin üreticileri olarak görünmüş olsalar da aslında tıpkı devrimle ilintilendirilen başka birçok şey gibi kıtlık komploları da kökenleri eski rejimin maddi, ahlaki ve siyasi çevresinden kaynaklanan bir fenomendir. 18'nci yüzyılın hemen bütün geçim krizleri içerisinde hatırı sayılır oranda Fransız, korkunç bir komponun kurbanı olduklarına inanmıştır. Her bir dönem aktörleri, ifade biçimleri ve içerikleri bir diğeriyle çarpıcı bir benzerlik içerisinde. ²¹⁰

Her seferinde kıtlık komplosu iddiaları, normal tahıl ve ekmek arzının uzun süreye yayılan bir biçimde kesintiye uğraması ve tüketicilerin kıtlığın sahiliğini sorgulamak için nedenler bulmaları ile başlar. Halk, hasatın ilan edildiği kadar kötü olmadığı ya da tahıl ticaretinde alışılmadık ve yasadışı şeylerin döndüğü, hükümetin sorumluluklarını yerine getirmediği gibi konularda işaretlerle karşılaşırken geçim kaygısının büyümesiyle krizin suni olarak yaratıldığı ve halka karşı kriminal bir komponun tezgahlanmakta olduğu doğrultusunda kanılar artar.

Komploların aktörleri kötü adamlar ise krizden krize birbirlerinin yerlerini alabilecek ortak niteliklere sahiptir. Hemen herbiri iktidar ve güç sahipleri; bakanlar, saray memurları, maliyeciler, vergi memurları, bankacılar ve önemli mevkilerdeki önderlerin yakın çevresinden (metres ya da akrabalar) oluşur. Tüccar, fırıncı, ulaştırma görevlileri ya da yerel memurlar gibi komploya dahil oldukları düşünülen diğer şüpheliler daha mütevazı kökenlerden geliyor olabilirler ancak bunlar da komponun başarılı olmasına katkıda bulunabilecek beceri yahut mevki sahibi

210 Steven L. Kaplan, *The Famine Plot Persuasion in Eighteenth-Century France*, sy: 62 Volume 72

kişilerdir.

Steven Kaplan, 1725 ile 1775 yılları arasında yaşanan yedi ayrı kıtlık olayının çağdaşlarınca değerlendirilmesini incelediği çalışmasında, kıtlık komplosuna inancın geniş bir toplumsal kesimde gözlemlenebileceğini, söylentilerin taşıyıcı öznelere herhangi bir sosyo ekonomik ya da kültürel toplulukla sınırlandırılmayacağını belirtir. Zanaatkarlar, mevsimlik işçiler, gündelikçiler, köylüler, askerler, avukatlar, polis müdürleri hatta zaman zaman bakanlar ve prensler arasında bu kanıda insanlara rastlanılabilmektedir.²¹¹ Bu anlamda birçok tarihçi tarafından erken modern dönem komplo inançlarının farklı toplumsal sınıf ve tabakalarda ortak kanı oluşu doğrultusundaki tespit,²¹² 16 ve 18'nci yüzyıl arasındaki Fransız kıtlık komploları özelinde de teyid ediliyor gözükmektedir. Ancak devrim öncesi kıtlık komplolarının sonuncusu 1789 Temmuz ve Ağustos aylarına damgasını vuran, "Aristokratik Komplo" daha dar bir toplumsal kesimde, köylüler ile "üçüncü tabaka" arasında artık ortak düşmanları olarak belirecek olan soylular ve ruhban sınıfına karşı devrim doğrultusunda bir kimlik oluşumuna neden olacaktır.²¹³

Nitekim kıtlık, işsizlik, siyasi çalkantılar ve devrimin kaynaklık ettiği korku ve kaygılardan türeyen "Büyük Korku"nın kökeninde kırsal bölgelerde başıbozuk birşekilde dolaşarak yağma ve cinayet olaylarına neden oldukları öne sürülen çeteci ve eşkiyalar üzerine olan söylentiler yatmaktadır. Ancak, "büyük korku"ya özgül niteliğini veren, böylesi çetelerin yaygınlığına olan inancın ötesinde bu çetelerin ve yabancı askerlerin bizzat aristokrasinin hizmetinde olduklarına dair kanılardır.²¹⁴

1789 bahar ve yaz aylarında Fransız kırsalında yaygın bir sefalet gözlemlenmektedir. 1789 hasadı başarısız geçmiş, gelecek yılın hasadı yaklaşmaktayken geçim

²¹¹ A.g.k., 66

²¹² Coward & Swann

²¹³ Samuel F. Scott , Barry Rothaus, Historical Dictionary of the French Revolution 1789-1799. Volume: 1. Sy: 444, Greenwood Press, 1985.

²¹⁴ A.g.k, 441

ekonomisi kritik bir düzeye inmiştir. Tarımda olduğu gibi imalat sektöründe de yüksek bir işsizlik oranı söz konusudur. Bu koşullar içerisinde tahıl depo ve ambarları fakir halkın besini üzerinde istifçilik ve karaborsacılık yapıldığı şüphelerine yol açmaktadır. Vergi memurları ve gümrük müfettişleri şiddeti gittikçe artan saldırılara uğrarken sefalet; başıbozuk dolaşan fakirlerin, dilenci, mevsimlik işçi, işportacı, muhtaç insanların sayısını arttırmaktadır. Her ne kadar dilenciler, kırsal toplumun kabul gören bir parçası olsalar da, yerel halkın tanımadığı, yabancı başıbozuk gezinen insan toplulukların varlığı ahali tarafından korku ve endişe ile karşılanmaktadır. Köylüler hasat vaktinin yaklaştığı günlerde çiftçilerin kendilerine muamelelerinden hoşnutsuz olmaları durumunda ekinlere zarar vermekten çekinmedikleri bilinen eşkiya topluluklarının korkusu ile yaşamaktadırlar.²¹⁵ 1789 ilkbaharı boyunca Provence, Dauphiné, Hainaut, Cambrésis, Picardy ile the Paris ve Versailles bölgelerinde yer yer ayaklanmalar gerçekleşmiştir. İsyanların çoğu kıtlık koşullarına bir tepkiyken hedefleri kamu görevlileri ile imtiyaz sahibi kesimlerdir. 14 Temmuz'u takiben Franche-Comté, Alsace, Hainaut, ve Mâconnais'teki senyorel sınıf karşıtı silahlı isyanlarla kırsal ayaklanmaların sayısında bir artış gözlemlenir. Köylüler senyorel yükümlülük ve vergilerini ödemeyi reddederken, arşiv ve hatta mahkeme kayıtlarını imha etmişler, şato, manastır ve değirmenlere saldırmış, ormanları işgal ederek av partilerini engellemişlerdir. Alsace bölgesinde, köylüler borçlu oldukları yahudi bankerlere saldırıp borçlarını hükümsüz kıldırırken, Maconnis bölgesindeki isyanda kasaba ahalisi şatodan şatoya arşivleri yakıp evleri yağmalayarak ilerlemektedir.

Bu bağlam içerisinde, Paris'teki gelişmeler aristokratik komplo düşüncesini pekiştirmiştir. Paris civarında üstlenen yabancı birlikler ile 11 Eylül tarihinde maliye bakanı J. Necker'ın görevden alınması; meclisi feshedip, başkenti kontrol altına almak doğrultusunda bir planın parçası olarak algılanmıştır. Bu gelişmeler üzerine yeni kurulmuş Paris idaresi, aristokratik bir darbeye önlem olarak hızla bir burjuva

²¹⁵ A.g.k., 440

milis örgütlerken silah arayışındaki Paris halkı sembolik önemi bulunan Bastille kalesini basmıştır. Temmuz ortalarından itibaren kırsalda olduğu gibi Paris merkezinde binlerce kişiden oluşan bir eşkiya topluluğunun şehre yöneldiği, "emigré" aristokratların yabancı askerlerden oluşan birlikler topladıkları ve mevcut kıtlığın halkı açlıkla kırmayı planlayan bir aristokratik komplonun eseri olduğu şeklinde söylentiler dolaşmaktadır. Köylüler, Bastille'in düşüşünü takip eden günlerde senyör ve ruhban sınıfının hak ve imtiyazlarını yitirmemek için sonuna kadar savaşacaklarının bilinci içerisindeydi. Bu bağlamda aristokrasinin reform girişimlerini baltalamaya çabalayacağından şüphe duyulmazken, yeni başlayan göç prens ve soyluların devrime karşı dış destek arayışında oldukları kanılarını güçlendirmektedir.²¹⁶

Aristokratik Komplo, bir dizi özelliği itibariyle kendisini önceleyen köylü ayaklanmalarından ayrılmaktadır. Öncelikle, önceki kıtlık komplolarının hedefi istifçilik ve karaborsa ile karlarının arttırmayı planladıkları iddia olunan iktidar sahibi kesimlerdir. Aristokratik komplonun önemli bir farkı, tahıl fiyatları üzerine kar amaçlı alışıldık spekülasyon söylentilerinin ötesinde bizzat halkı açlıkla kırmak için tahıl ambarlarına saldırma amacıyla örgütlenmiş bir yabancı askeri gücün korkusunu ihtiva etmesidir. Bu anlamda, birçok tarihçi erken modern dönem kıtlık komplosu iddialarının önemli bir kısmının hakikat taşıdığını düşünmüş olsalar da²¹⁷ "aristokratik komplo" söz konusu olduğunda söylentilerin hakikat taşımadığı konusunda bir tartışma yoktur.

Erken modern dönem kırsal isyan ve komünel ayaklanmalarının kökeninde her seferinde "cemaatin bütününe dışarıdan (yabancı)²¹⁸ yapılan bir saldırı" olduğunu belirten Fransız tarihçi Yves-Marie Bercé, bu "dışarısının" kimi olayda yüksek ekmek

²¹⁶ A.g.k., 441

²¹⁷ Tarihçilerin yaklaşımlarının zaman içerisinde geçirdiği değişimler ve günümüz tarihçiliğinin yaklaşımı için bkz, Steven L. Kaplan, *Famine Plot Persuasions*, 3-4

²¹⁸ "Outside" dışarı anlamına geldiği gibi, outsider "dışarıya ait olan" "yabancı" anlamına gelmektedir.

fiyatlarından kazanç sağlayan tüccarlar, kimi zaman bir büyücü ya da görevlerini kötüye kullanan devlet memurları olduğunu belirtir. Bununla birlikte, büyük korku söz konusu olduğunda aristokratik komplonun enstürmanları "eşkiyaların", paralı askerler, İngilizler ya da Piedmontese'ler mi oldukları ya da sadece başıbozuklardan mı ibaret oldukları noktasında rivayetler çeşitlilik göstermektedir. Bu anlamda olayların tetikleyicisinin hayali ve bölgeden bölgeye çeşitlik gösteren müphem bir "yabancı" figürü oluşu önemli bir farktır.²¹⁹ Bu şekilde hemen her biri yerel cemaate yönelik merkezileştirici iktidarın çeşitli enstürmanları (sivil ya da askeri devlet memurları) ile dışarıdan müdahale ve taleplerine bir karşılık olarak gerçekleşen diğer köylü isyanlarından farklı olarak "Büyük Korku" için söz konusu olan, somut talep ve girişimlere reaksiyon olmaktan çok bu kez çevrenin merkeze, köylülerin aristokratik iktidara yönelik komplo şüpheleri tarafından halk sınıflarını hedef alan bir "Aristokratik Komplo" tarafından tetiklenmiş oluşudur.

²¹⁹ Yves-Marie Bercé, *History of the Peasant Revolts*, 339

5. ERKEN MODERN AVRUPA VE FRANSIZ DEVRİMİ

*Ancak bir noktada bu tehlikeli hürriyet, [siyasi amaçlar için biraraya gelebilme] başka türden tehlikelere karşı bir güvenlik sağlar. Siyasi birlikteliklerin özgür olduğu ülkelerde gizli cemiyetlere rastlanılmaz. Amerika'da sayısız hizib vardır ancak komplolar yoktur.*²²⁰

Komploculuk ve Komplo kuramları üzerine tartışmalar, Erken modern dönem tarihçiliğinde, özellikle Fransız Devrimi bağlamında yeniden güncel hale gelmiştir. Alfred Coban, François Furet gibi Fransız, Lynn Avery Hunt gibi Amerikalı tarihçilerin 80'li yıllardan itibaren gerçekleştirdiği çalışmalarda Fransız devrimi içerisinde komplocu düşünüş ve eylem merkezi bir yer tutar. "Revizyonist Ekol" olarak adlandırılan bu tarihçiler işe önceki "Toplumsal Yorum Ekolünün" bir eleştirisiyle başlarlar.

Peter Campbell, George Lefebvre'in 1789 tarihli kırsal "büyük korku" üzerine analizi bir yana bırakılırsa önceki kuşak tarihçilerin "devrimcilerin siyasetlerini kökten değiştirecek ölçüde komplolarla fazlasıyla meşgul olur hale gelmeleri" durumunun nedenleri üzerinde hiç durmadıklarını tespit eder. Bunun bir nedeni bu tarihçilerin devrimden taraf olmaları ise de asıl neden devrimin hakim "toplumsal yorumu"nın siyasi kültürün önemini hafifsemiş olmasıdır. Bu paradigma içerisinde bakıldığında devrim, sonuç olarak kapitalizmin ortaya çıkmış olmasıyla harekete geçirilen burjuva ve soylu sınıflar arasında bir çatışma olarak açıklanmaktadır. Genelde siyaset, özelde ideoloji, sınıf çıkarlarının şeffaf ifadeleri olarak görülerek devrimin neden ve gelişimi için çok az şeyi açıklar görülmüş ve bundan dolayı görece az ilgi görmüşlerdir. Dolayısıyla, bu dönemdeki birçok siyasi düşünce ve hareketin "komplocu biçimler" almış oluşu görmezden gelinmiştir.

²²⁰ Alexis Tocqueville, Democracy in America, 175

Ancak birkez komplo kuramlarının dönemin siyasi kültürü ve siyasi eylemi üzerindeki etkileri farkedildiğinde, komploculuğun kökenleri üzerine iki farklı yaklaşım kendisini gösterir. François Furet ve Lynn Avery Hunt'a göre komploculuk kökenleri devrimci ideolojisinin kendisinde olan "devrimci bir yeniliktir" ve entelektüel kaynakları için Jean Jacques Rousseau'nun "genel irade" kavramı önemlidir.

Barry Coward, Julian Swann, Peter Campbell ve James van Horn Melton gibi tarihçiler ise erken modern dönem siyasi kültürünün komplocu karakteri ve komplo itham ve inanışlarının devrim öncesi örneklerini tartışarak komploculuğu erken modern siyasi kültürünün başat unsurları arasında olduğunu öne sürerler.²²¹ Bu durum James Van Horton'ın kavramsallaştırmayla, Furet ve Hunt'ın tersine, "komploculuğun devrimci bir icad değil, kökeni eski rejimin siyasi kültüründe ifadesini bulan bir "mutlakiyetçi mahremiyet" ilkesinin devrimci süreçler içerisinde radikalleştirilmesi olarak görülür.

5.1 Fransız Devrimi'nde Komploculuk

Fransız devrimin birçok eski tarihsel incelemesinde komplolarla meşguliyet çok az vurgulanmış ya da tamamiyle görmezden gelinmiştir. Bunlardan bahsedildiğindeyse çoğunlukla Paris halkının panik korkularına, gerçek düşman ajanlarına ve hepsinden fazla 1789'un ideallerini korumak adına Fransa'yı Avrupa'nın bütünüyle ölüm kalım savaşında karşı karşıya getiren savaşa atfedilmişlerdir.²²² Ancak devrimin dili üzerine son dönemde ortaya çıkan ilgi bu meseleyi öne almıştır. Bazı yazarlar, bu özel düşünce alışkanlığının sadece eğitimsiz kitlelerde değil, devrimci elitlerde de

²²¹ Barry Coward, Julian Swann, *Conspiracies and Conspiracy Theory in Early Modern Europe*, Ashgate Publishing, 2004, Peter R. Campbell, *Conspiracy in the French Revolution*, Manchester University Press, 2007, James van Horn Melton, *The Rise of the Public in Enlightenment Europe* Cambridge University Press, 2001

²²² Tackett, Timothy, "Conspiracy Obsession in a Time of Revolution: French Elites and the Origins of the Terror, 1789–1792" *The American Historical Review* 105.3 (2000): 44 pars. <<http://www.historycooperative.org/journals/ahr/105.3/ah000691.html>>.

güçlü biçimde bulunduğunu ve olayların başlangıcından itibaren liderliğin zihniyet ve söylemini nitelediğini ileri sürdüler.

Daniel Pipes, 1780'li yıllara gelindiğinde siyaseti anlamdırmak için ciddi ve yaygın araçların, Aydınlanma döneminde gizli cemiyetlerin büyümesi ve beraberinde onlardan kaynaklanabilecek komplolara yönelik korku ile tanımlanan komplocu fikirlerle mümkün olduğunu belirtir. Bu bağlam içerisinde, cereyan eden Fransız devrimi komploculuğun gelişiminde önemli bir role sahiptir. Devrim fikirlerin gücünü ve radikal değişim potansitelerini sergileyerek insanlık tarihinde yeni bir döneme kapı açmış ve Avrupa boyunca bazı ülkelerde kendi yöneticilerine karşı gizli faaliyetlere girişecek taraftarlar kazanarak siyasi yaşamı dönüştürmüştür. Komploculuk artık "18'nci yüzyılın entelektüel ve ruhani fesat kuramlarını 19'ncü yüzyılın paranoyak siyasi vizyonuna dönüştürmüştür"²²³ Öyle ki, eğer 1725 tarihinde bütün Fransayı aç bırakacak, maddi bir çıkar amaçlı sınırlı bir entrika olarak "kıtık komplosu" devrimden önceki komplo kuramlarını sembolize etmekteyse 1789 sonrası korkuların öznesi; monarşi, kilise ve özel mülkiyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan bir sözde "philosephes-masonik-illuminati" komplosudur. Komplocular çok daha ürkütücü bir biçimde büyümektedirken amaçları ve onlar üzerine kuramlar da aynı şekilde büyür. Devrimin düşmanları Fransa'da olanları anlamladarmakta zorluk çekerken, onunla nasıl mücadele edecekleri konusunda da çaresizdirler.

Edmund Burke, Fransız devrimi için "dünyada bugüne kadar gerçekleşen en hayret verici şey" diye yazdığında dönemin düşünürlerinin görüşlerini özetlemektedir. Tepeden tırnağa bir toplumu yeniden yaratmak için girişilmiş en tutkulu girişim olarak Fransız Devrimi; özgürlük, erdem ve yurtseverlik nosyonları üzerine temellenmiş yeni bir siyaset aracılığıyla ulusu yeniden canlandırmak niyetindedir. Devrimciler artık gözden düşmüş "eski rejimin" çürümüş siyasetlerini, yurttaşların düşüncelerini seçilmiş bir yasama organı, siyasi klüpler ve özgür basın aracılığıyla

²²³ Daniel Pipes, Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From, 86

ifade edebilecekleri bir yeni şeffaf siyasal sistem ile değiştirmek amacındadırlar. Eski rejimde belirsiz ve birbirleriyle çelişen yasalar, iddiaya göre yolsuzluğa batmış bakanlar, metresler ve hiziplerin devlet iktidarını kapalı kapılar ardında kendi bencil çıkarları için istismar etmelerine imkan verirken; devrimciler kamu denetimine açık, devlet görevlilerinin hükümeti sadece ortak çıkara göre idare etmelerini güvenceye alan kamu güçleri ve özel haklarının açıkça birbirlerinden ayrıldıkları yeni bir anayasayı devreye sokmuşlardır.

Bununla birlikte, bu yeni siyasi amaç başından itibaren bir çelişki barındırmaktadır. Öyle ki, şeffaf hükümet doğrultusundaki cüretkar girişim daha ilk başlardan itibaren öylesine komplo meşguliyetiyle donanmıştır ki, dört yıl gibi kısa bir zaman dilimi içerisinde yeni siyasetin ortadan kaldırmış olması beklenen komplocu tutum korku aracılığıyla bastırmak için koordine bir çaba olan Terör Dönemi'ni doğurmuştur. Artık, yeni düzene yönelik komplolar sadece devrim'e başından beri karşı çıkmış olan "aristokrat"lar arasından değil, aynı zamanda devrimin en ateşli destekçileri olan sabık "yurtseverler" arasından da çıkıyor görünmektedir. Gerçekten de devrim ilerledikçe komplo ithamları neredeyse dönemin bütün major siyasi kişiliklerine, kral ve kraliçeden, karşı devrimci komployu bastırmak için teröre başvurmuş radikallere, Hébert, Danton ve Robespierre'in bizzat kendilerine kadar herkese karşı yöneltilmiştir. Öyle ki devrim savaşları çatışma alanlarını Fransa'nın sınırlarının dışına taşıdıktan itibaren artık komplolar bütün Avrupa boyunca tezgahlanıyor görünmektedirler.²²⁴

Peter Campbell'e göre, bu dönemde bu ölçüde yaygın bir devrimci fenomenin bu denli ihmal edilmiş olmasının bir nedeni, 20'nci yüzyıl devrim tarihçilerin çoğunluğunun bu büyük olayın partizanları olmaları olabilir. Devrimcilerin birbirlerine yönelttikleri sayısız suçlamaları ciddiye almanın 1789'dan beridir hala sesleri duyulan devrimi "tanrısız bir komplo" olarak kınamakta olan karşı devrimci

²²⁴ Peter R. Campbell, "Conspiracy in the French Revolution, Issues and Debates", 3

tarihçi azınlığın eline koz vermek anlamına geleceği düşünmüştür. "Komplocu", saygıyı hakeden Aydınlanma'nın pratiğe uygulanmasında liberal demokrasi doğrultusundaki ilk Fransız deneyinin dinamiklerine atfedilmek için çok çirkin bir terim gibi durmaktadır.

Komplo'nun hakettiği ilgiyi görememiş olmasının ikinci bir nedeni ise, devrimin hakim "toplumsal yorumu"nın siyasi kültürün önemini hafifsemiş olmasıdır. Bu paradigma içerisinden bakıldığında, devrim sonuç olarak kapitalizmin ortaya çıkmış olmasıyla harekete geçirilen, burjuva ve soylu sınıflar arasında bir çatışma olarak açıklanmaktadır. Genelde siyaset, özelde ideoloji, sınıf çıkarlarının şeffaf ifadeleri olarak görülerek devrimin neden ve gelişimi için çok az şeyi açıklar görülmüş ve bundan dolayı görece az ilgi görmüşlerdir. Bu dönemdeki birçok siyasi düşünce ve hareketin "komplocu biçimler" almış oluşunun görmezden gelinip ihmal edilmesi bundan dolayıdır.²²⁵

5.2 Toplumsal Yorum ve Revizyonizm

1960'lı yıllardan itibaren Fransız Devrimi üzerine tarihsel literatürün iki temel düşünce ekolü arasındaki mücadeleyi yansıttığı söylenir. Bunlardan ilki, "toplumsal yorum" adı verilen ve entelektüel kökenleri Lefebvre, Mathies ve Jaurés'e dayanan okuma biçimidir. Bu bakış açısı analizlerini Fransız Devrimi'nin özünde feodal bir "Ancien Régime"i devirmekte olan burjuvazinin bir siyasi devrimi olduğu izleği çevresinde kurar.

İkinci bir ekol ise, Fransız Devrimi'nin toplumsal yorumunun "revizyonist" bir eleştirisi üzerine kurulmuştur. Önde gelen düşünürleri Alfred Cobban ve François Furet olan bu tarafa göre bir burjuva devrimi olarak Fransız Devrimi, 18'nci yüzyıl Fransa'sının anlamlı bir biçimde "feodal" terimiyle nitelenemeyeceği önermesiyle red

²²⁵ A.g.m., 26

edilir. Kısaca söylendiğinde, daha iyi bir tanım olarak "despotik" olarak nitelendirilir ve Fransız devrimi despotizm karşıtı özgürlükçü taleplerin siyasi infilakı olarak görülür.²²⁶

1960'lara kadar sadece Fransa'da değil ama bütün dünyada akademik camiada 1789 ve takip eden on yılın nedenleri, doğa ve anlamı üzerine geniş bir mutabakat mevcuttur. Nihai olarak bunlar, artan ekonomik önemleri eski rejimin siyasi sistemi ya da toplumsal hiyerarşisi içerisindeki konumlarında karşılığını bulmayan, zengin kentlilerin özlem ve şikayetleri itibarıyla anlaşılırlar. Ancak devrimin özündeki "burjuva" niteliğine olan inanç devrimci dramının ilerleyişindeki diğer toplumsal toplulukların rollerinin inkar edilmesi anlamına gelmez. Çokça atıf yapılan eseri, 1939 tarihli "Fransız devriminin gelişi"nde, Georges Lefebvre, 16'ncı Louis'yi "estates general"i toplamaya zorlayarak devrimi harekete geçirecek aristokratik saldırıya önemli bir yer verir. Aynı zamanda, Lefebvre ve diğer Marksist tarihçiler, burjuva devrimindeki diğer kesimlerin payını ortaya çıkarmaya yönelik önemli çalışmalar yapmışlardır. Lefebvre için "köylülük", Albert Soboul'un 1958 tarihli "Sans Culottes" çalışmasındaki "Paris'li sıradan halk", George Rude'ın 1959 tarihli "The Crowd in the French Revolution" kitabındaki "güruh", bunlara örnektir.

Gözden düşüşünden bu yana birçok tarihçi bu "marksist" paradigmanın bu kadar uzun süre genel kabul görmüş oluşuna şaşkınlıklarını ifade etmişlerdir. Cazibesinin bir kısmı kuşkusuz kuramın büyük açıklık ve tutarlılığından ileri gelir. Aynı kuram aynı anda Devrim'in kökenlerini, iç dinamiklerini ve uzun vadeli sonuçlarını açıklayabilme iddiasındadır. Belki de daha önemlisi, çoğunlukla düşünüldüğünün tersine kısıtlayıcı anlamıyla çok az "marksist" olan bu görüşün marksist kuramdan aldığı siyasi eyleme rehberlik eden ekonomik çıkarlar gibi kimi kavrayışlar aslında dönemin ortak entelektüel mirasının bir parçası oluşudur. Aynı zamanda çoğu yorum daha erken marksist olmayan tarih yazım geleneklerinden türetilmiştir. Liberal ve

²²⁶ Immanuel Wallerstein, "The French Revolution as a World-Historical Event", 117

cumhuriyetçi tarihçiler devrimi her zaman, eski rejimin eşitsizlik ve katılığına atıfla izah etmişlerdir. Aynı şekilde, siyasi ve ekonomik engelleri (ne pahasına olursa olsun) ortadan kaldırmasından ötürü onu aynı zamanda "ilerici" bir olay olarak görmüşlerdir.

Uzun zamandır yerleşik bu Ortodoks görüşe yönelik ilk meydan okuma, Britanyalı tarihçi Alfred Cobban'ın 1954 tarihli "The Myth of the French Revolution" adlı makalesiyle gelmiştir. Bununla birlikte Cobban, ancak on yıl sonra, "The Social Interpretation of the French Revolution" adlı eserini yayınladıktan sonra bu "revizyonist" yorum geniş ilgi ve tartışmaya neden olabilmıştır. Cobban'ın kitabında 18'nci yüzyıl Fransası üzerine çok az arşiv araştırması vardır. Bunun yerine, son yıllarda yapılan çalışmalarda elde edilen verilerin kuramsal modelleriyle açıklanamayacağını göstermek için marksist tarihçilerin kendi çalışmalarında elde ettikleri verilere başvurmuştur. Cobban'ın tespitlerine göre; feodalizm, devrim senyorel haklar formundaki son kalıntıları da ortadan kaldırmadan çok önce zaten bir sistem olarak ortadan kalkmış durumdadır. Devrim, yeni doğmakta olan kapitalizmi ilerletiyor olmanın tersine, Fransa'nın Britanya ile karşılaştırıldığında görece ekonomik geriliğinden büyük ölçüde sorumludur. En önemlisi marksistlerin kendilik bilincine sahip kapitalist burjuva sınıfını gördükleri yerde gerçekte sadece ayrıışık toplumsal toplulukların gevşek biraraya gelişleri söz konusudur. Devrimin kişisel yürütücüleri ise sanayici ve işadamlarından değil kamu görevlileri ve hukukçulardan oluşmaktadır. Bu devrimcilerin kapitalizm güçleri için gayri resmi sözcüler rolü gördükleri de doğru değildir. Sadakatleri, yeni devlet aygıtı ve kendi memuriyetlerini kaybetmemek üzerinedir.²²⁷

Bununla birlikte Cobban'ın Ortodoksi eleştirisi, bütün etkileyiciliğine rağmen bir ölçüde soyut ve hepsinden önemlisi olumsuzdur. Her ne kadar ileriki araştırmalar için ilginç noktalara işaret etse de devrim üzerine önerebileceği tutarlı bir vizyondan

²²⁷ Alfred Cobban, The Social Interpretation of the French Revolution

mahrumdur. 1968 yılındaki ölümünü takiben artık sadece İngiliz ve Amerikan değil, Fransız üniversitelerinden de kaynaklanan yeni bir revizyonistler kuşağı bu eksiklikleri gidermek için işe koyulurlar. Cobban'ın, eski burjuva tasvirinin kabul edilemez bir karikatürden ibaret olduğunu gösterdiği yerde bir dizi yeni kuşak tarihçi, aynısının soyluluk için de geçerli olduğunu ileri sürerler.²²⁸

Chaussinand-Nogaret'in 1976 tarihli "The French Mobility in the Eighteenth Century: from Feudalism to Enlightenment" kitabı durumu şu şekilde özetler: Devrim arefesindeki soyluluk cumhuriyetçi ya da marksist yazına göre olduğu gibi parazit engelleyici bir kast olmaktan çok uzak bir biçimde önde gelen üyeleri Fransa'nın siyasi ve ekonomik modernizasyonu için aktif olarak çalışan ve içlerinde çok çeşitli unsurlar barındıran açık bir topluluktur. Başka tarihçiler de en zengin ve en etkili konumlarda oldukları şüphe götürmeyen devrim sonrası toplum üyelerinin çoğunluğunun soyluluk kökenli olduklarını göstererek, devrimin iddia edildiği gibi soyluluk için bir felaket olmadığına işaret etmişlerdir. Her iki açıdan da, "burjuva soyluluğa karşı sınıf çatışması" modelinin çürütülmüş olmasıyla her iki topluluğun da üyelerinin birlikte ortak amaç ve çıkarlar peşinde işbirliği yapıyor olarak göründükleri pozitif revizyonist sentezin yolu açılmıştır.

1789 yılında zirvesini bulan olaylar, sınırlı ya da hesap verir bir monarşi ve toplumsal reform vizyonunu paylaşan, eğitilmiş, mülk sahibi, hem soylu hem de avamdan gelen bir elitin işidir. Bu "seçkinler" bir süre sonra olayların denetimini ellerinde kaçırmış ve ılımlı liberal deney yerini Jakoben diktatörlüğe bırakmıştır. Ancak herşey yerli yerine oturduktan sonra, devrimden geriye kalan şey, büyük ölçüde, 1789'un seçkinlerinin düşündükleri türde bir siyasi ve toplumsal düzendir. Bu tür bir seçkin ya da "aydınlanmış elitler"den kaynaklanan devrim fikri, 1970'lerin önde gelen devrim tarihçileri Colin Lucas ve François Furet'nin çalışmalarında gözlemlenebilir. Yeni revizyonizmin başlangıcına eğer Furet'in, "Devrim Sona

²²⁸ John Dunne, "Fifty Years of Rewriting the French Revolution", 8, 9

Ermıştır" başlıklı makalesini kıtas alırsak, 1978 yılı verilebilir. Furet'in açtığı yoldan ilk ilerleyecek Fransız olmayan eser ise Lynn Hunt'ın 1984 tarihli "Politics, Culture and Class in the French Revolution" adlı çalışmasıdır.

5.3 Komplo Söyleminin Dönüşü

Fransız Devrimi bağlamında, 1970'lerde "toplumsal yorum" ekolünün çöküşü ve devrimin eski ekolde olduğu gibi "feodal aristokrasiye" karşı "burjuva saldırısı" olarak değil kraliyet mutlakiyetçiliğine karşı geniş tabanlı bir mücadele olarak yeniden yorumlanmaya başlanmasıyla, siyaset ve ideoloji bir kez daha önemli bir analiz sahası olarak kendisini göstermeye başlamıştır. Sağ kanat tarihçi Augustin Cochin'in çalışmaları üzerinde duran François Furet, "toplumsal yorum" ekolüne yönelik "revizyonist" eleştirisinde, devrimin "komplocu" köken ve motoru argümanını yeniler.

1789'da devrimcilerin kralın elinden mutlak egemenliği Rousseau'dan esinlenmiş bir demokrasi egemenliği yaratmak için ele geçirdiklerini savunan Furet'ye göre, daha baştan bu olanaksız hayallerinin ülkede ve dışarıda karşı devrimcilerce hayata geçirilen komplolara karşı savunmasız olduğuna ikna olmalarıyla demokrasi vizyonlarını "terör" kalıbı içerisine hayata geçirirler. Başka deyişle söylendiğinde, Furet'nin ulusun "gerçek toplumsal çıkarlarının" tersine olmakla itham ettiği devrimin egemen ideolojisi, özünde "karşı komplocu" ve doğası gereği yokedeceği kurbanlar gerektirdiği için görece "gerçek tehditlerin" ortaya çıkışına karşı kayıtsızdır. Furet açısından, 1793-1794 yıllarını kapsayan terör dönemi, kimi tarihçilerin ileri sürdükleri gibi, 1792 Nisan'ında başlayan savaş benzeri koşulların bir sonucu değil daha 1789 yılından itibaren işbaşında olan devrimci retorikğin öncüllerinden kaçınılmaz bir biçimde ortaya çıkmıştır.²²⁹

²²⁹ Peter R. Campbell, "Conspiracy in the French Revolution, Issues and Debates", 3

"Fransız devrimini yorumlamak" isimli kitabında ise²³⁰ Furet, "devrimci ideolojideki komplo fikri" nin "eylemi örgütleme ve yorumlamak için bir referans noktası işlevi gören, tam olarak merkezi ve çok anlamlı bir nosyon" olduğunu ileri sürer ve onun "İnsanların kanı ve inançlarını harekete geçiren ve gerçekleştirenleri yorumlamak ve meşrulaştırmayı olanaklı kılan nosyon" olduğu tesbitini yapar. Furet, Jean Jacques Rousseau'nun, "Toplumsal Sözleşme" kitabında açıklanan "halk egemenliği" kavramının etkisi üzerinde özellikle durur. Devrimcilerin, bütün muhalefet ya da hoşnutsuzluğun kriminal ve "karşı devrimci" olduğu sonucunu çıkarmalarına yol açan ve onları komplo varlığını öngörmeye yöneltten onların "tekil" ve "bölünmez" bir "genel irade"ye olan inançlarıdır: "Bu "genel irade"ye karşıt halk muhalefetini başka ne açıklayabilir?" Bu anlamda, devrimciler bir tür Hegelci diyalektik takip ederler; "Onlar, tekil, bölünmez, yaygın bir düşman icad ettiler ve varsayılan güç ve tutarlılıkları, elle tutulur kanıtları devasa bir ölçüde abartan bu karşıtlarıyla ölümcül bir mücadele tahayyül ettiler." Ancak Furet'nin tesbitine göre, komplolar büyük ölçüde asılsızdır ve "çılgınca bir iktidar tasasının icadıdır". Furet, gerçekten devrimci dönemin doğuşuna şahitlik ettiği tek şeyin, yani demokratik siyasetin doğuşunun, eylem dünyasıyla çelişen değerler dünyasının çakıştığı bir ortak kültürel ortam olmaksızın söz konusu olamayacağını vurgular. Bu çakışma, 16'ncı yüzyılın dini savaşları düşünüldüğünde öncesiz değildir. Bununla birlikte devrimci ideolojinin laikleştirilmiş versiyonunda (ve modern siyasetin kuruluşunda) yeni olan, eylemin artık değerler dünyasını bütünüyle kapsaması ve yaşamın biricik anlamı haline gelmesidir. Bundan böyle insan sadece yaptığı tarihin bilincinde değildir, aynı zamanda o tarih aracılığıyla kurtuluş ya da lanetleneneğini de bilir. Bu laik eskatoloji Fransız Devrimi'nin en güçlü motorudur.²³¹

Komplo fikrinin, yeni bir kollektif kimlik arayışındaki toplum için entegre edici gücü devrimin bir nesnel sınırı değil, sadece düşmanları olduğu basit ama etkili fikrini

²³⁰ Furet, François, "Interpreting the French revolution"

²³¹ A.g.k., 52

destekleyerek ortaya çıkardığı olağanüstü cazibe burada akla gelebilir. Bu önermeler, devrimin ilk zaferleriyle güçlenerek onun kabul ya da inkarının "iyi" olanı "lanetli" olandan ayıran bir amentü halini alan bütünüyle yeni bir yorum dizisine yol açmıştır. Bu amentünün ana ilkesi, eski toplumun tersi olarak tecrübe edilen ve yeni toplumsal anlaşmanın koşul ve amacı olarak algılanan eşitliktir. Bununla birlikte eşitlik nosyonu doğrudan devrimci enerji üretemez; Öncelikle kendisinin karşı ilkesi olan bir aşamadan, çatışma yaratan ve şiddet kullanımının meşrulaştıran komplodan geçmesi gerekmektedir.²³²

Furet, devrimci ideolojide komplo fikrinin kullanım ve ikrarlarının incelemesinin, nosyonun eylemi örgütleme ve yorumlamada merkezi ve çokanlamlı bir yer tutmasından ötürü bitimsiz bir iş olarak görmektedir. Çünkü bu fikir sadece, kötülüğü her zaman saklı güçlerin bir işi olarak gören, dini olarak yönlendirilmiş bir ahlaki duyarlılığa hitap etmez ama aynı zamanda, "genel" ya da "milli iradeye" özel çıkarlarca açıkça karşı çıkılamayacağı şeklindeki yeni demokratik konvansiyona da uygundur. Komplo, tıpkı devrim gibi soyut, her yerde hazır ve nazır ve yeni gelişmelere gebe dir. Bununla birlikte devrime göre kamusal değil gizli, hayırlı değil makustur. Devrim topluma mutluluk getirirken, komplo menfurdur. Komplo böylelikle devrimin olumsuz, tersi ve karşıt ilkesi olacaktır.

Furet'ye göre, komplo fikri devrimci bilinçle aynı kumaştan dokunmuştur çünkü, o bu bilincin iktidar üzerine imgesel bir söylem olarak temel doğasının özgül bir yönüdür. Bu söylem ancak iktidar alanı boşaldığında saf demokrasi ideolojisince yani, "halk iktidardır" ya da "iktidar halktır" fikrinde ele geçirildiğinde varoluş kazanır. Ancak devrimci bilinç tarihsel eyleme inanır. Eğer gerçekleşmesi ancak halkın müdahalesiyle mümkün olabilmişse bunun nedeni potansiyel olarak iktidardan daha güçlü bir karşı iktidarca bugüne kadar engellenmiş ve daimi olarak tehdit ediliyor durumda oluşundandır. Furet'ye göre bu komlodur. Böylelikle komplo,

²³² François Furet, *Interpreting the French Revolution*, 52, 53

demokratik iktidar tarafından ifşa edilen mutlak iktidar fikrini yeniden canlandıracaktır. Devrimin biricik işareti "meşruiyetin aktarılması" gerçekleştirildiğinde, mutlak iktidar gizli ama dehşetli bir tehdit halini alırken yeni iktidar azami ama kırılgandır. Böyle düşünüldüğünde, halk iradesi gibi komplo da iktidarla esrik bir meşguliyetin bir icadı olarak görünmektedir. Bu ikisi, demokratik iktidarın kollektif olarak görünen imgesi denebilecek birşeyin iki yüzeyidir.²³³

Fransız Devrim tarihi üzerine geleneksel okumalardan farklılaşarak komplo anlatılarının devrim süreçlerindeki etkisi üzerine düşünen bir diğer tarihçi ise, Lynn Avery Hunt'tır. Hunt, "Fransız Devrimi'nde Siyaset, Kültür ve Sınıf"²³⁴ isimli çalışmasında, Furet ile paralel olarak, komplocu izah tarzını devrim arifesindeki Fransız elitlerinin siyasi kültürüyle alakalandırır. "Komplo saplantısı Fransız devrimci retoriğinin merkezi örgütleyici ilkesi haline gelmişti. Devrim anlatısı komplolarla tayin edilmiştir" tespitiyle işe başlayan Hunt, Fransız durumunu onsekizinci yüzyıl İngiltere'si ve yeni doğan Birleşik Devletler'le karşılaştırır ve böylelikle, devrim öncesi Fransızların "siyaset"le aşinalığının eksikliğine ve Amerikan Anayasası benzeri "kutsal metinlerinin" yokluğuna dikkati çeker. Bununla birlikte Hunt için fikirlerin gücü de önemlidir. Hunt burada, Furet'yi takiben bir kez daha Rousseau'ya atıf yapacaktır. "Fransız siyasi düşüncesinde şeffaflık ve otantiklik barındıran Rousseau'cu bir "genel irade" varsayımı, her tür "hizipsel" siyaseti "komplo ile eşanlamlı kılmaktadır".²³⁵

5.4 Amerikan Devrimi

Bununla birlikte Hunt'a göre, Fransız komplo saplantısını kendi içerisinde eşsiz bir

²³³ A.g.k, 54

²³⁴ Lynn Avery Hunt, Politics, Culture and Class in the French Revolution,

²³⁵ Furet ve Hunt'tan aktaran Tackett, Conspiracy Obsession in a Time of Revolution: French Elites and the Origins of the Terror, 1789–1792, American History Review, Vol. 105
<http://www.historycooperative.org/journals/ahr/105.3/ah000691.html>

fenomen olarak görmek hatalı olur.²³⁶ 1760 ve 1770'li yılların Amerikan koloni sakinlerini hatırladığımızda, onlar da ilkin İngiltere'deki yozlaşmış yöneticilerin onları, doğal ve geleneksel haklarından mahrum bırakmak için bir komplo içerisinde oldukları kanısıyla harekete geçmişlerdir. Nitekim, Amerikan devrimi tarihi üzerine çalışan birçok tarihçiye göre de, Britanya siyasetinde komplocu yönler görülmesi dönemin geniş kesimlerce paylaşılan bir fikirdir. Bernard Bailyn²³⁷, devrimi hemen önceleyen dönemde yayımlanan siyasi bültenlerde, "Hem İngiltere hem de Amerika'daki özgürlüklere yönelik komplocular tarafından el altından yürütülen planlı bir saldırı" olduğu kanısına sık rastlanıldığını tespit etmiştir. Benzer bir biçimde, Gordon Wood da, devrim öncesi yazımında "içsel çürüme" temasının baskın bir imge olduğunu belirtir; "Ulusa bir zehir zerkolmuş ve bu, halkı ve hükümeti tek bir yoz kitle haline getirmektedir." Yine Wood'a göre, 1770'li yıllarda bülten, gazete ya da deneme olsun hemen hemen bütün devrimci Whig yazınında saplantılı bir komplo korkusu işlenmektedir.²³⁸ Bailyn ve Wood'a göre, komplo düşüncesinin Amerika Birleşik Devletleri'nin kuruluşunda merkezi olduğu söylenebilir. Bailyn, devrimci ideolojinin baskın öğelerinin yozlaşma korkuları ve idari komplo olduğunu yazarken, Wood bir adım daha ileri giderek, koloni sakinlerinin özgürlüklerine karşı idari bir komplo fikrinin devrimciler için "devrimlerini meşrulaştırıp izah edebilecekleri biricik düşünce biçimi" olduğunu ileri sürmektedir. Komplo düşüncesi, ileride çoğulcu kuram içerisinde paranoid irrasyonallite ile ilintilendirilmezden çok önceleri, yeni insan bilimlerinin bir parçası olarak rasyonel ilkelerin uygulanması yoluyla amaç ve olayların izlerinin sürülerek açıklanıp birbirleriyle bağlantıya sokulmaları olarak anlaşılmaktadır. Wood'a göre, "olayları önceden hesaplanmış bir kumpasın neticesi olarak görme eğilimi, görüldüğü kadarıyla sadece çağının siyasi gerçek ve varsayımlarının değil, bizzatıhi siyasetin popülerleşmesi ve bilginin sekülerleşmesinin de bir ürünü olarak 18'nci yüzyılda çok

²³⁶ Hunt, Lynn Avery, *Politics, Culture and Class in the French Revolution*, 39

²³⁷ Bernard Bailyn *İdeological Origins of the American Revolution*'den aktaran Jodi Dean *Publicity's Secret, How Technoculture Capitalizes on Democracy*, 54

²³⁸ Gordon S. Wood, "The Creation of the American Republic"den aktaran Dean, A.g.k., 54

güçlü görünür. Kalvinist ruhban için olduğu kadar, aydınlanmış rasyonalistler de aldatma amaçlı ifadelerin altında gizlenmiş amaçlara yönelik saplantılara sahiptirler ve insanların kalplerindeki gerçek anlamlarına ulaşabilmek için sürekli olarak olayların yüzeyinden içeri nüfuz edebilme çabası içindedirler. Gene de tarihsel açıklamalarında takdir-i ilahi anlayışının yerine insani amaçları yerleştirdiğinde bile insanlar hala tasarımı normalde anlaşılması güç olaylar karmaşıklığı altındaki "büyük plan"ı keşfetme gereksinimini duymaktadırlar. Bu aydınlanmış çağın insanları geçmişin gizli ve belirsiz durumda görünen bağlantılarını ortaya çıkarabilmelerinin olanaklı olduğunu düşünmüşlerdir"²³⁹ Whig, tarih kavramsallaştırması²⁴⁰ olarak adlandırılan ekolün bu erken yorumunda, olaylar; amaç ve niyetler üzerinden anlaşılan, özellikle birbirleriyle ilişkileri itibariyle okunduklarında anlam taşıyan insani faaliyetlerin sonucudurlar. Böylece yeni bir eylem kuramıyla silahlanmış Amerikan koloni sakinleri artık komplo tehditini yeni bir toplumsal uzam yaratabilmek için kullanabileceklerdir. Bailyn'e göre, "Özgürlüğe karşı idari komplonun yozlaşmadan kaynaklanıyor olması koloni sakinleri için vazgeçilmez önemdedir. Taleplerine radikal olarak yeni bir anlam veren unsur budur: Bu, olanları anayasal bir tartışmadan, dünya çapında bir yeniden doğuş kateşizminin bir ifadesine dönüştürür."²⁴¹

Jodi Dean, Britanya iktidarının böylesi bir "komplocu" okunmasının, Amerikan "kamusunun" sinsi siyasi müdahalelerle tehdit edilen yeni bir beden olarak üretilebilmesi için kritik bir önem taşıdığını tespit eder. Bu perspektiften bakıldığında Dean'a göre, "koloniciler için, çeşitli siyasi faaliyetler arasındaki saklı bağlantıları açığa çıkaran ve böylelikle bu bağlantıların tiransal tasarıların bir kanıtı olarak gören

²³⁹ A.g.k.Sy:55

²⁴⁰ İngiliz tarihçi Herbert Butterfield'in "The Whig Interpretation of History" (1931) kitabıyla gündeme gelen deyim, geçmişi liberal demokrasi ilkeleriyle uyumlu bir biçimde, britanya tarihini özgürlüklerin gelişimiyle meşruti monarşi doğrultusunda kaçınılmaz bir ilerlemenin safhaları olarak yorumlayan, 19'ncü yüzyıl tarihçilik ekolüdür. Teleolojik tarihsel anlatısı ve geçmişteki şahıs ve olayları güncel ideolojilerin taşıyıcısı oldukları şeklindeki anakronistik yapısı itibariyle kavram eleştirel bir amaçla oluşturulmuştur.

²⁴¹ Jodi Dean, *Publicity's Secret, How Technoculture Capitalizes on Democracy*, 56

komplot kuramı, bir Amerikan kamusunun üretimine katkıda bulunmuştur". Çünkü "Britanyan otoritesine yönelik güvensizlik, şüpheli öznelerden oluşan bir "biz" in üretilmesine katkı sağlar. "Bu "biz", yolsuzluk ve idari komplonun bilgisine sahip olanlar, Britanya siyaseti üzerine yargısını kesinleştirmek için yeni bir bilgiye başvuranlar ve Bağımsızlık Bildirgesi'nde "koloni sakinleri" olarak selamlanan, kralın özgürlüklerine karşı bir kumpas içerisinde olduğuna inanma eğiliminde olanlardan oluşturulmuştur."²⁴² Amerikan devriminin bazı büyük tarihçilerinin de tespit ettikleri gibi, komplocu düşünüş Amerika'nın inşasında anahtar bir rol oynamış, ileride "Amerikan kamusu" olarak bilinecek şeyin inşasının daha en başından devrede olmuş, komplolardan bahsetmek yeni, şüpheli siyasi öznelerin üretilmesine dahil olmuştur. Böylelikle, "komploların her yerde yaygın olduğuna dair bir kanı etrafında birleşmiş bir "kamu"yu var etmiştir" ²⁴³

Bununla birlikte, her ne kadar komplot retorığı, örnekleri Amerikan Devrimi'nde de görülebilen bir söylem olarak, Fransız Devrimi'ne özgü bir fenomen olmasa da Fransa'da eski rejimle kopuş gerçekleştirdikten sonra dahi siyasi söyleme egemen olmayı sürdürmüş olması Amerikan Devrimi ile aralarında önemli bir ayrım yaratır.

Lynn Avery Hunt'a göre, Amerika'da komplot, ilk başlarda, koloni sakinlerini uzaktaki ana ülke ile karşı karşıya getirmiş ancak kopuş bir kez gerçekleştikten sonra, Amerikan Devrimcileri artık farklı bölge ve toplumsal grupların çıkarlarını yeni düzende temsil etme sorunlarıyla ilgilenmeye başlamışlardır. Fransa düşünüldüğünde, komplot "kardeşler arasındadır", dolayısıyla "kardeş katli" sonucunu verir ve onunla meşguliyet 1789'dan sonra azalmaktansa daha da artmıştır.

Burada Furet'nin, Fransız Devrimci retorığındeki komploların baskınlığı tespitine katılan Hunt, komplot hayaletinin devrimcilerin söylemlerindeki baskınlığının sürekli bir "ifşa etme" çabası yarattığına işaret eder. Marat ve Hébert gibi radikal gazeteciler

²⁴² A.g.k., 57

²⁴³ A.g.k., 58

bu itham retoriğinde uzmanlaşmışlardır ama devrimin başlangıcından beri her siyasi düzeyde insan benzer bir dili konuşurlar. 1789 Temmuz'undan itibaren "Le Denonciator National" adıyla bir gazete yayındadır ve 1793'le birlikte komplo söylemi, devrimci söylemin sıradan, zorunlu kısmı haline almıştır. Bu anlamda 1793-1794 mahkemelerinin komplo retoriğine hukuki biçimini vermiş olduğu söylenebilse de bu kullanımın ilk icad edilişi önceye dayanır.

Hunt'a göre, komplolara yönelik devrimci saplantının biri, önceki popüler kültürde, diğeri, 1789'da "aristokratik bir karşı devrime yönelik" "yurtsever" korkulara dayanan iki ayrışık toplumsal kökeni vardır. Eski rejimin son yıllarında istif ve spekülasyon üzerine söylentiler, gittikçe artan oranda ulusal siyasi konularla bağlantılı hale gelmiştir. 1760 ve 1770'lerde kraliyet tahıl ticaretini serbestleştirerek, resmi olmayan hükümet müdahaleleriyle desteklemeyi denemiştir. Hükümet muhalifleri önde gelen bakanları ve hatta kralın kendisini kar için yapay kıtlıklara neden olmakla tiham ederken, hükümette buna misilleme olarak krizin mübedili olarak uzlaşmaz memurları gösteren bir kampanya başlatmıştır. Hükümetin en üst düzeyinde gerçekleşen suçlama yarışı halkta olan güvensizliği alevlendirmiş ve üst düzey yetkililer için dahi hayati tahıl arzının siyasi manipülasyon konusu olduğu inancını yaratmıştır. 1789 yılında, yükselen tahıl fiyatları üzerine olan popüler şüphe bir anayasal kriz ortasında yeniden uyanır. Yeni Ulusal Meclis'in delegeleri binlerce askerin Paris ve Versailles Sarayı'na yürüdüklerini gördüklerinde onlar da bu kez toplumsal olmaktan çok siyasi bir doğaya sahip bir aristokratik komplonun varlığına ikna olmuşlardır.²⁴⁴

Komplo retoriği, her siyasi düzeyde devrimci söyleme nüfuz etmiştir ancak hepsinin ötesinde bu radikaller için tam bir siyasi düstur haline gelmiştir. Hunt, muhafazakar söylemin ilk başlarda komplo retoriğine uzak oluşuna dikkat çeker. Olayların muhafazakar analizinde, kötülüğün yaratıcıları geleneksel toplumsal bağların

²⁴⁴ Hunt, Lynn Avery, Politics, Culture and Class in the French Revolution, 39

çökmesiyle zincirlerinden boşanan "canavarlar," "alçaklar", "barbarlar" ve "yamyamlardır" ancak "komplocular" değildir. Bununla birlikte retoriğin, Fransa'daki her tür siyasi söylem çeşidini işgal etmesi uzun sürmemiştir. 1791 yılıyla birlikte sağ kanat gazeteler de "sinsi halkı yanıltma çabalarını" ve kendi Protestan ve Hürmason komplo ifşaatlarını yayınlamaya başlamışlardır. Komplo şüpheleri, fiyat manipülasyonu ve gizli aristokratik müdahaleler üzerine korkulara bir tepki olarak başlayarak kamusal siyasal yaşamın her yönüne sirayet eden sistematik ve saplantısal bir meşguliyet halini almıştır.²⁴⁵

Çağdaş gözlemciler ve o zamandan beri tarihçiler en çok komplo ithamlarındaki belirsizlik ve titizlik bileşimi karşısında şaşkınlığa kapılmışlardır. Herkes ama belki de özellikle "dostlar" potansiyel birer düşmandır. Birkez devrimin varsayılan dostları arasında bir hain ortaya çıkarıldığında, faaliyetlerinin tarihinin yeni bir gözle yeniden okunması için hiçbir çaba esirgenmez. Örneğin, Saint Junst, 1794 baharında Danton ve dostları üzerine suçlamaların bir dökümünü yaptığında, devrimin başlangıcından itibaren onun yaptığı herşeyi ve tanıdığı herkesi inceleme gereği duymuştur. Öyle ki, eğer hain general Dumouirez, Danton'un arkadaşı olan Fabre D'eglantine'in kardeşi Fabre Fond'u övdüyse "cumhuriyeti yıkmak için kurulan kriminal işbirliğinden kim şüphe duyabilir?"²⁴⁶ Komplo tehditleri her yerde keşfedilebilirken böyle her bir yeni keşif, tarihin yeniden yazılmasını gerektirir.

5.5 Anglo Sakson ve Fransız Deneyimleri

Hunt'a göre, devrimci retorikteki komplonun merkeziliği tarihsel terimlerle yeterince izah edilemez. Komplo ancak devrimciler kitle politikasının yenilikleriyle karşılaştıklarında sistematik bir saplantı halini almıştır. François Furet için bu ikilem,

²⁴⁵ A.g.k., 41,42

²⁴⁶ Saint Just'tan aktaran, Hunt, Ag.k.,42

"iktidarın demokratik imgelemi'nin" iki yüzüdür. Ona göre, "halkın istenci gibi, komplo da iktidar üzerine bir hezeyandır". Bir yanda demokrasi, halk iradesi ve devrim; diğer yandaysa komplo, karşıt ilkesi ve yadsıma vardır. Bununla birlikte Furet'nin perspektifinden bakıldığında, demokrasi ve komplo arasındaki bağlantı, felsefî ve zorunlu izlenimi bırakmaktadır. Oysa ki, Hunt, Amerikan deneyiminin aynı dönemde bu bağlantının zorunlu olmadığını gösterdiğini belirtir. Amerikan Cumhuriyet'i Ulus'a karşı daimi komplo meşguliyetleriyle baltalanmamıştır. Hun'ın ileri sürdüğü fark, Fransa'da bütün örgütlü siyasetin komplosal entrikalarla bütünleşik olmasından ileri gelir.

Örgütlü siyasete karşı çekinceler 18'nci yüzyıl boyunca Atlantiğin her iki yakasındaki eğitimli erkeklerce büyük ölçüde paylaşılmaktadır. Herkes, kulis siyasetinden, gizli müdahalelerden ve hizipçilikten korkar görünmektedir. Bununla birlikte, Hunt'un tesbitiyle Fransa'da "Whig Siyaset Bilimi", yönetim devrinin detayları üzerine bir aşinalık, patronaj sistemleri ve çıkar gruplarının oluşumlarıyla ilgili bir pratik yoktur. Eski rejimin kısıtlanmış siyasasından yeni rejimdeki görünüşte sınırsız katılıma geçiş, özellikle keskin ve kopuşludur.

Eğer Amerikalı ve İngilizler'in parti siyasetini ve hizip mücadelelerinin ortaya çıkışını kabullenmekte zorlanmış oldukları söylenebilirse, bu gelişmeleri tasdik etmekteki Fransız direnci çok daha kararlı ve bu inkarın sonuçları çok daha yıkıcıdır. Amerikan Cumhuriyetçiler'i, parti siyaseti ve çıkarların temsiliyeti doğrultusunda ilerlerken, Fransızlar bütün iyi niyetlerine rağmen kendilerini liberal siyasetin olanaklılığını inkar eder bulmuşlardır.²⁴⁷ Bir Jefferson ya da Madison'la, bir Robespierre ve Saint Just arasındaki toplumsal hatta siyasi farkların minimal olduğu söylenebilir. Aralarındaki belirgin fark, içerisinde konuştukları bağlamdan kaynaklanır.

²⁴⁷ Hunt burada, J.R. Pole'un "Political Representation in England and the Origins of The American Republic", kitabındaki okumasına dayandırır.

Fransız siyasi hatipleri aynı anda iki farklı düzeyde konuşmaktadırlar; bunlardan biri siyasal iken, diğeri kutsal düzeydir. Ortak yasa geleneğinin ya da herhangi bir kabul edilebilir kutsal referans metninin yokluğunda, ulusun sesinin daimi olarak duyulması gerekir. Konuşmak ve adlandırmak muazzam bir anlam kazanır, anlamın kaynağı haline gelirler. Amerika'da anayasanın yazılı aygıtı üstünlük kazanmış ve takip eden siyasi söylem; çıkar, mülkiyet, hak, temsiller, denetim ve denge konuları etrafında ceryan etmiştir. Fransa'da ise konuşulan söz üstünlüğünü korumuş ve siyasi söylem; şeffaflık, kamusalılık, teyakkuz ve terör nosyonları tarafından yapılandırılmıştır. 1790'lar Fransa'sında hizipsel siyaset, komployle eşanlımlıdır ve "çıkâr" birleşmiş bir ulusa ihanetin kod adıdır. Hiçbir tikelin (ki bütün çıkârlar tanım olarak tikeldir) genel istenci bölmemesi beklenir. Daimi teyakkuz ve siyasetin bütününün kamusalılığı tikel çıkâr ve hiziplerin ortaya çıkmasını engellemenin yollarıdır.²⁴⁸

²⁴⁸ Hunt, A.g.k, 44

6. ERKEN MODERN AVRUPA SIYASİ KÜLTÜRÜ

Devrimci retorikteki komplocu söylemin içkin ve başat rolü konusunda günümüz tarihçileri arasında genel bir uzlaşa mevcuttur. Bununla birlikte kimi tarihçiler²⁴⁹ ise, komplo fikir ve kuramlarının kaynakları konusunda Furet ve Hunt'tan ayrışır. Bu görüşe göre, komploculuk ve komplolara inanç Furet'in tersine, entelektüel kaynakları Rousseau ve devrimci siyasetlerde olan "yeni" ve devrimci bir "icad" olmaktan ziyade, eski rejim siyasi kültürüne içkin bir siyasi biçimdir. Erken Modern Avrupa siyasi kültürünün gizil olarak hemen hemen bütün siyasi kültürlerinin bir özelliği olarak komplo kuramlarına inanç ve komplocu pratik gözlemlenmektedir.

Erken modern dönemde bir siyasi kalkışma, mezhep isyanları ya da kıtlık ve benzeri yaşam koşullarını derinden etkileyen olaylar üzerine düşünüldüğünde, komplo kuramlarına sık başvuruluyor olduğunu belirten Barry Coward ve Julian Swan, bu durumlarda kişisel olmayan sosyo ekonomik güçleri değil, birey ya da bir grup bireyin müdahalesi biçiminde anlaşılan "insani failliğin" suçlanmasının genel bir eğilim olduğunu belirtir. Bu açıdan, komplo kuramları büyücülük suçlamalarıyla benzer bir işlev görmektedir ve birçok fesat ithamlarının ihanet kadar büyücülük suçlamalarını da ihtiva ediyor oluşu şaşırtıcı değildir. Elitlerin bakış açısıyla tasvip edilmeyen bir dönüşüm, diğer herşeyin yanında, kortezanlar,²⁵⁰ bakanlar, gözdeler, dini sapkınlar ya da farmasonların komplosu olarak izah edilebilirken; alt sınıflar için kıtlıklar, kötü hava şartlarından çok spekülâtörlerin menfur eylemlerinin sonucudur. Bu dönem için "olaylar; ahlaki, dini erdem ya da zaaflarının amaç ve faaliyetlerine

²⁴⁹ Bir derleme için bkz. Coward & Swann, *Conspiracy and Conspiracy Theory in Early Modern Europe* Ashgate, 2004

²⁵⁰ Genel olarak kullanıldığında "sarayda ikamet eden herhangi bir kişi" anlamına gelen kortezan tabiri özel olarak, kralın gözdeleri, "cariye" ya da "odalık"larını adlandırır. Bununla birlikte, diğer iki kavramın işaret ettiği konumdan farklı olarak "kortezanlar" köle değil, hür statüdedirler ve evli olabilirler. Geç Ortaçağ ve Rönesans Avrupa'sında, hükümdara yakınlıklarıyla itibarıyla kortezanlar, "saray siyaseti" üzerinde etkili aktörler arasındadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz: *The Courtesan's Arts: Cross Cultural Perspectives*, Martha Feldman & Bonnie Gordon, Oxford University Press, 2006

ışık tuttuğu düşünölen, bireyler aracılığıyla izah edilebilirdir." ²⁵¹

Birey üzerine vurgular, klasik ve hristiyan geleneklerce şekillenen bir dönem için anlamlı görünürken, komplo vakalarına örnekler yakın zamanlara kadar bulunabilir. Öyle ki Machiavelli gibi dönemin etkili yazarları için, hükümleranın tahtlarından edildiğı birincil araç olarak siyasetin bir parçasıdırılar.²⁵² Komploların yaygın olduğı İtalyan şehir devletlerinin iyi bir takipçisi olduğı düşünöldüğünde Machiavelli'nin bu görüşünün hakikate oldukça yakın olduğunu ve erken modern siyasi değışiminin çoğunluğunun sadece güç kullanılarak gerçekleştirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tarihten kaynaklandığı kadar, kendi dönemleri içerisinde de tanığı oldukları bu dersler, 1'nci Elizabeth'in hükümleranlığının sonlarına doğru protestan rakiplerinin hakimiyet kazanmış olmaları gerçeğı üzerine tartışan İngiliz katoliklerinin de kuşkusuz akıllarındadır. Bu dönem elit siyasi söylemi klasiklere referanslarla doludur. Erken 17'nci yüzyılın İngiliz parlamenterleri kendi zamanlarının siyasetini yorumlamak için sıkça Tacitus ve Roma tarihine atıf yaparken, Paris parlamentosunun üyeleri kendilerini, sandalyelerini Cicero'nun değerli mirasçılarının dolduğı modern bir "senato"nun üyeleri olarak tasavvur ederler.

Bu, klasik kültür görsel ve sahne sanatlarıyla da desteklenmektedir. 17'nci yüzyıl Fransız tiyatrosunda, Corneilla'nın "Cina", Tristan L'Hermit'in "Seneca'nın Ölümü" ve Cyrano de Bergerac'ın "Agrippina'nın Ölümü" gibi eserleri, klasik temaların çağdaş siyasi durum üzerine net bir mesaj vermek amacıyla kullanılıyor oluşlarına birer örnektir. Bu açıdan Shakespeare'in, "Macbeth", "Othello" ve 3'ncü Richard" oyunları yine bize, erken modern kültürün komplocu zihniyetle iç içeliğini gösterir.

Bu edebi ve klasik referanslara ek olarak, erken modern yorumcuların elleri altında

²⁵¹ Barry Coward, Julian Swann, Conspiracies and Conspiracy Theory in Early Modern Europe, 2

²⁵² A.g.k., 3

kendi zamanlarından da birçok örnek mevcuttur. Amboise'li Tumult ya da "Barut Komplosu" gibi olaylar, birçok çağdaşların uzun zamandır şüphelenmekte oldukları şeyi, komploların yakıcı bir tehdit olduğunu onaylamaktadır. Coward ve Swann'a göre, bu yaklaşımlar bir anlamda doğrudur, "çünkü, komplo, erken modern siyasi yaşamının bir parçası olduğu gibi komplo kuramlarının yaygınlığının nedenlerine eğilen her yaklaşım, bunun aktif olarak görece az sayıda insanın dahil olduğu saray merkezli bir siyaseti anlamak için bir düzeyde son derece rasyonel bir anlayış şekli olduğunu kabul etmek zorundadır."²⁵³ Sarayda iktidar, monarka ya da onun adına otorite icra edenlere erişimden kaynaklanır. Londra, Madrid ve Versailles Saraylarına hakim olan büyük aristokratik klanlara bakıldığında kraliyetin "lütfunu" kazanmak için kurulmuş bir çok hizib ve entrika gözümüze çarpar. Diğerlerin yanı sıra kişisel, ailesel ve bölgesel çıkarlara dayanan hizipler, kraliyetin servet ve patronaj gücünü denetlemeye çabalarken üye profilleri sürekli olarak değişmekte olan bir çıkarlar klaydeskopunu andırmaktadırlar. 3'ncü Philip ya da 14'ncü Louis gibi, patronaj dağıtımıyla, saray hiziblerinin çıkarlarını uzlaştırma gerekliliğine duyarlı cömert monarkların, otoritelerine karşı komplolardan en az sorun yaşamış hükümdarlar olması tesadüf değildir. Daha az feraset sahibi hükümlerler ya da hükümeti gözdelelerine emanet edenler, isyan ve komploları kışkırtmak riskini alanlar olurken, Kardinal de Richelieu, Buckingham Dükü ya da Oliver Kontu gibi kimi bakanlar, kraliyetin gözdeleleri olmaları itibarıyla neredeyse daimi olarak komplo faaliyetlerinin hedefleridir.²⁵⁴

18'nci yüzyıl gözlemcileri için komplocu eylem ve düşüncenin banalitesi hoş karşılanmıyor olsa da inkar edilemezdir. Dubort de Tertre'nin, 1754-1760 arası kaleme alınan on ciltlik çalışmasında belirttiği gibi, bu dönemde hemen her hükümet "onları ezen bir yükten kurtulmak, servetlerini arttırmak ya da ailevi kökenlerinin mütevaziliğinin olanak vermediği bir konuma yükselmek için olsun" her türden

²⁵³ A.g.k., 4

²⁵⁴ A.g.k., 3

aşırılığa başvurmak arzusundaki hoşnutsuzlarla karşı karşıya kalır. Her ne kadar, bazı siyasi kültürlerin diğerlerine nazaran komplo ve komplo korkularına daha açık oldukları gözlemlense de, Geç Stuart İngiltere'si gibi görece "açık" toplumlar dahi komplocu siyaset biçimlerinden muaf değildirler.

Fransız Devrimcileri'nin siyasi bilinç kazandıkları erken modern dönem Fransız siyasi kültürüne odaklanan Peter Campbell'a göre, bu dönemin Fransız siyasetinin, çağdaşlarının tasavvur ettikleri gibi "komplolardan" ayırtililmesi güçtür. Machiavelli'den Pascal'a, Mandeville'den Helvétius'a, dönemin birçok moralist ve siyasi analisti tarafından savunulan insan doğası üzerine sinik görüşün ışığında düşünüldüğünde, bu toplulukların, hele ki rakip bir topluluktan bakıldığında birleşit yasadışı kumpas içerisinde olduklarının düşünülmesi şaşırtıcı değildir.²⁵⁵ Şüphesiz birçok komplo suçlamasının, tıpkı birçok toplumbilimsel projeksiyonlar gibi, yanlış ve abartılı olduğu ortaya çıkmıştır ancak çağdaşları tarafından, komploların mevcudiyet ve potansiyel etkilerine inanışın birleşit psikoz işareti olarak görülmüyor oluşu önemlidir. Kimi modern tarihçilerin bunun tersini düşünüyor olmalarının, onların erken modern devletin gücünü olduğundan fazla görüyor olmalarından kaynaklandığını savunan Campbell, bu dönem içerisinde prenslerin tebarı üzerinde önceki dönemlere göre daha etkili hükümet edebilmelerini ve böylelikle, silahlı soylu isyanlar biçiminde gerçekleşen komploların istikrarsızlaştırıcı etkilerini azaltan ordu, milis ve hukuki kurumların gelişiminin önemini kabul eder. Bununla birlikte, çağdaşlarının, kendi siyasi gündemlerini dayatmak isteyen toplululuklarca iktidar üzerinde gizli manipölasyonlara inanmak için akla yatkın sebepleri vardır. Eğer erken modern devletin düzen dayatmak ve böylelikle komploları bastırmak için elinin altında etkili güçlere sahip olduğu söylenebilirse de, aynı aygıtlar kendi öznel amaçları için devletin artan iktidarını istismar edebilecek, iktidar yapısı içine yerleşmiş kralın metresleri, yabancı ajanlar ya da şüpheli dini tarikatlar gibi faillerce örtük manipölasyona müsaittir.

²⁵⁵ Peter R. Campbell, *Conspiracy in the French Revolution*, 5

Bu açıdan bakıldığında, 1789'un öncesi ve sonrasında 18'nci yüzyıl Fransız siyasi kültürünün komplocu etkinliklere inanış konusunda verimli bir ortam sunuyor oluşu son derece akla yatkındır. Kent ve kırdaki halk sınıfları için komplo, tahıl fiyatlarının dalgalanması ya da vergilendirme gibi nüfusun çoğunluğu için ölüm kalım meselesi anlamına gelen kafa karıştırıcı konular karşısında açıklayıcı bir anlam sağlar. Yüksek eğitim ya da Aydınlanma'yla tanışık olmalarının sağlayabileceği bir başışıklıktan çok uzak olan elitler de, komplo inançlarına yatkındır. Bu birkaç açıdan bakıldığında şaşırtıcı bir tablo değildir. Campbell'a göre erken modern siyasi rejimleri; tekil bir kraliyet sarayınca hükmedilen, iktidarın toplandığı ve müzakere edildiği ve de bir dava ya da çıkar için örgütlü hiziplerin lobi yaptıkları iptidai kamu alanının kral tarafından yetkiletilmedikçe hiçbir hukuki statüye sahip bulunmadığı mutlakiyetçi bir karakterdedir. 15 ve 16'ncı Louis dönemlerinde sıkça gerçekleştiği gibi, bir bakan ve çevresi değıştiğinde her seferinde onlara karşı ya da onlar için icra edilmiş bir entrika üzerine söylentiler yayılmaktadır. Önemli saray figürlerinden biri ya da aynı hizbe mensup iki üye kısa aralıklarla öldüğünde ise, her zaman zehirlendiklerine yönelik söylentiler hızla yayılır. 18'nci yüzyılın başlarında, kral naipi d'Orléan'ın, genç kral 15'nci Loius üzerindeki vazifesini suistimal ettiğı şeklindeki elitler arasında yaygın şüphe ya da dini hoşnutsuzlar; Jansenit'lerin düşmanları Katolik Cizvit tarikatı mensuplarının monarşiyi gizlici manipüle ederek, Fransa'ya "despotizmi" dayatmak için komplo içerisinde oldukları şeklindeki sıkça tekrarladıkları iddiaları, önde gelen örneklerdir. Jansenit kampanyaları o kadar başarılı olmuştur ki, Cizvitler 1762 yılında Fransa'dan sürölmüşlerdir. ²⁵⁶

Peter Campbell, komplo ve komplocu siyaset tarzının devrim öncesi Eski Rejim'e içkin bir durumda mevcut olduğunu savunduğı çalışmasında bu yönde üç tez ileri sürer.

²⁵⁶ A.g.k., 6-7

Birincisi, 17'nci yüzyılın ortalarından itibaren büyük soylu sınıf kökenli komploların sayısından bir azalma gözlemlenmiş olsa da, Fransa'da devrim öncesi belirli bir türde komplo fikri yaygın olarak mevcuttur. İkincisi, Furet'nin savlarının aksine, komplonun çağdaş tanımları itibariyle eski rejim politikaları, devrim öncesi insanlar tarafından da akla yatkın bir biçimde komplo adı verilebilecek birçok unsura sahiptir. Üçüncüsü, eski rejim nesnel olarak, yani tarihsel kanıtlar temelinde, resmi olmayan yapıları itibariyle az ya da çok "komplosal"dır.

Eski rejimin komplo tartışmalarının, son yüzyıl içerisinde ayrıntılı bir dökümünü sunan Campbell, bu bağlamda, yine üç farklı çevre ve bağlamda cereyan eden komplo iddiaları üzerine odaklanır.

Öncelikle, bir yandan hükümet ve çevresinin toplumsal olaylar üzerine komplocu bir yoruma yatkınlığı söz konusudur. Hükümet açısından, eski rejimin elitleri tarafından paylaşılan görüşe göre, halk ayaklanmalarında yerel otoritelerin kraliyet otoritesine karşı kurdukları komplolar belirleyicidir. "Aşağı sınıflar önderlik ve örgütlenme kapasitesinden mahrum olarak görüldüklerinden ayaklanma, düzen sağlamakla yükümlü güçlerin komplosunu içermelidir" Çeşitli köylü isyanlarının yanı sıra, "Flour Savaşı", "Révellion Ayaklanmaları" ve en nihayet, Fransız Devrimi'nin başlangıcını oluşturduğu konusunda genel bir uzlaşısı olan 1789 Temmuz'unun "Büyük Korkusunda"²⁵⁷ gözlemlenen bu fikir, 1789 yılında da elitler nezdinde hakimdir. Toplumsal terazinin diğer yönünden bakıldığında, "kıtlık komplosu" kanısı devrime kadar ve "Aristokratik Komplo" inancıyla devrimin tetikleyicisi olarak halk sınıfları içerisinde inandırıcılığını sürdürmüştür. Yoksullar, fiyatları yükseltecek kıtlığın yaratılmasıyla devasa karlar elde etmek için tahıl pazarının kapitalist istifçiler tarafından manipüle edildiğine kani olurken, Fransız kırsalı boyunca köylüler, aristokratların örgütlediğine inanılan hayali bir "yağmacı ordu" hakkındaki

²⁵⁷ Yves Marie Bercé, *Revolt and Revolution in Early Modern Europe*, 110

söylentiler üzerine silahlanmış ve süreç, köylülerin üçüncü tabaka ile özdeşleşerek aristokrasi ve ruhban sınıfına karşı feodalizmin tasfiyesi sonucunu verecek ülke çapındaki ayaklamalarına yol açmıştır.

Üçüncü bir bağlamda, saray toplumu içerisindeki siyasete göz attığımızda, siyasetin icra ediliş biçimi olarak 16'ncı yüzyılın dini entrika ve ailesel kan davaları ile karşılaşırız. Richelieu dönemindeki "Dupes Günü" ve Cing Mars, 17 ve hatta 18'nci yüzyıla sarkan Protestan, Jansenist ve Cizvit komplolarına yönelik korkular, "Fronde" esnasında Retz ya da Condé hile ve komploları ve benzerleri; bunların hepsi devrim arifesine değin komplocu pratiklerin süregelenleridir.²⁵⁸ 1720 ila 1760 yılları arasında "Parti Jansénite" son derece örgütlü ve "komplocu" olduğu söylenebilecek bir şekilde çalışmakta ve temelde Cizvitler'in telkini altında olduğunu düşündükleri tahtın dini siyasetine karşı yayımlar yapıp, protestoları koordine etmektedir. Bu bağlam içerisinde, eski Cizvit komplo kaygıları tekrar canlandırılmaktadır. 1757 tarihli Damiens olayının, otoriterlerce "diğer" komploculara yönelik oldukça gayretli bir araştırmaya neden oluşu bize, hukuk sisteminin tüm yönleriyle komplo varsayımlarına dayandığını hatırlatmaktadır. Eski rejim boyunca uzunca bir süre, Cizvitler'in kralı yanıltmak, düşmanlarına saldırmak ve despotizm davalarını sürdürmek için komplolar kurduklarına inanılmıştır. Diğer yandan, Cizvit bir avukat tarafından, 1655 tarihinde uydurulan sözde Jansenit komplosu "Burgfontaine", 1787 tarihli bir kitaba konu olacak ölçüde kalıcı bir komplo teması olmuştur. Dahası, 1762 yargılamaları sonucu Cizvitlerin krallıktan kovulmalarının "philosephes" tarafından bir komplo olduğunu inanılmıştır. Maupeou darbesini takip eden el ilanları savaşı, kadim komplo fikrini; kişisel nedenlerle yurttaşlara ya da siyasal sistemin kendisine karşı komplo içerisindeki şeytani bakan fikrini yeniden canlandırır. Bununla birlikte, devrime giden süreçte anlam kazanacak önemli yenilik, bu kez komplocunun faaliyetlerinin vatana ihanet olarak nitelenmesi ve ilanları hazırlayan muhaliflerinin kendilerine "vatandaş"lar ya da "vatanseverler"

²⁵⁸ A.g.k., 18

adını vermesidir. Kısa süre içerisinde, "Fransa'nın kadim yapısının özgürlük karşıtı bir despotizm komplosu altında olduğu" nosyonu devrim öncesi büyük temalarından biri haline gelir. Yine, yüzyıl başının, Jansenit paranoyasından kaynaklanan Cizvit komplolarının hayaletleri ile olan devamlılık belirgindir.

Bu bağlamda, Campbell, kral ve en yakınındaki bakanlarınca paylaşılan komplo korkularının 17 ve 18'nci yüzyıl içerisinde, eski rejimin ayırdedici siyasi pratiklerini belirlediklerine dikkat çeker. Gözden düşmüş kortiyer ve bakanlar, Paris ya da Versailles'a kısa sürede gelemeyecekleri mesafedeki yerlere sürülürler. Bağlantı şebekelerini kırmak için onlarla görüşmeler resmi izne bağlanmış, böylelikle, kraliyetin gözünden düşme riski alınmadan ziyaret edilmelerinin önüne geçilmiştir. Popüler şiddet ve siyasi komploculuğun bu dönemde, Paris'te kurulan geniş casusluk sistemlerinin gelişimine neden olduğu kesindir ve yine bu dönemde polis raporlarının odak noktası, hizip faaliyetleri ve potansiyel yıkıcılıktır. Bu dönemin geneline bakıldığında, bugün her ne kadar bazı hakiki komploların mevcudiyetine kani olsak da, kesin olarak daha önemli olan geç 18'nci yüzyılda, bütün saray siyasetinin doğası itibariyle yolsuzluk ve desise, entrika ve komplolarla dolu olduğu doğrultusundaki genel ve yaygın görüştür. Kuşkusuz bu, kısa süre sonra, "en büyük komplonun yolsuzluğa batmış soylular ve bakanların hakimiyetinde olan hükümet tarafından halka karşı yöneltilmiş olan olduğu" şeklindeki dönüşüme neden olacaktır.²⁵⁹

Böylelikle devrimciler, saray siyasetini özünde çürümüş ve komplo, hizip, desise, entrikalara açık olarak tahayyül eden zengin bir geleneği miras almışlardır. Devrimcilerin, komplonun siyasetteki merkezietini icad ettikleri hiç de doğru olmadığı gibi, bu "Ci devant" pratikler konusunda kaygılanmakta haklı görünürler. Böyle düşünüldüğünde, Campbell'e göre, devrim tarihçileri için sorun; deneyimleri ve gerçek komploların mevcudiyeti düşünüldüğünde pek de akıl dışı olmayan "saplantılarının" kökenlerini açıklamaktan çok, daimi bir tehdit olan geçmiş

²⁵⁹ A.g.k., 21

pratiklerin doğal ve bir dereceye kadar meşru korkusundan neden ve nasıl bir siyasi sermaye oluşturdıkları ve "erdemli yurttaşlar" yaratmak doğrultusundaki devrimci girişimlerini baltaladıklarıdır.²⁶⁰

6.1 Mutlakiyetçi Mahremiyet

Komplo anlatıları, komplocu siyaset ve Fransız devrimi ile ilişkisini Anglo Sakson ve Fransız siyasi kültürü arasındaki farklar bağlamında tartışan bir başka tarihçi ise James Van Horn Melton'dur.²⁶¹ Melton, Hunt, Furet ve Campbell ile komplo fikrinin devrimci tasavvurda merkezi bir yöne sahip olduğu noktasında hemfikirdir. Bununla birlikte Campell'den farklı olarak, eski rejim Fransa'nın siyasi kültürünü erken modern İngiltere ile karşılaştırır ve kamusal alanın gelişim süreçlerindeki farklılara odaklanır. Bu perspektiften, Komploculuk, devrimci bir icad olmadığı gibi, kökeni eski rejimin siyasi kültüründe ifadesini bulan bir "mutlakiyetçi mahremiyet" ilkesinin devrimci süreçler içerisinde radikalleştirilmesi olarak görünmektedir.

Van Horn Melton'a göre, gerek François Furet, gerekse Lynn Hunt bizlere "entrika fikrinin" devrimde merkezi bir referans noktası olarak işlev gördüğünü göstermiştir. Gerçekten de 1789'da, Fransa boyunca köylülerin eşkiya ve aristokratların hayali komplolarına karşı silahlandıkları "büyük korku"dan, Robespier'in Cumhuriyete karşı komplo kurmakla itham edilenlere yönelik giyotine başvurduğu 1794 Temmuz'unun Terör dönemine kadar, komplo dili, gittikçe artan devrimci ve karşı devrimci şiddeti tahrik edip meşrulaştırmıştır. Bununla birlikte, Furet'e göre entrika ve komplolara yönelik bu saplantı, "halk iradesine" yönelik kamusal ve açık muhalefetin tahayyül edilemez birşey olduğu devrimci bir bilincin soysuz bir ürünü olarak yeni bir fenomendir. Oysa, Van Horn Melton, komplocu devrimci eğilimin izlerini Fransız erken modern siyasi kültürün miras, inanç biçimlerinde bulur.²⁶² Bu

²⁶⁰ A.g.k., 37

²⁶¹ James Van Horn Melton, "The Rise of the Public in Enlightenment Europe", Cambridge, 2001

²⁶² A.g.k., 75

bağlamda, dönemin İngiliz ve Fransız siyasi kültüründe, modern siyasi kamusal alanın oluşum süreçlerini karşılaştırmalı olarak incelediği çalışması "Aydınlanma Avrupası'nda Kamusalın Ortaya Çıkışı"nda, 17'nci yüzyıl içerisinde aşamalı olarak modern temsili demokrasi kurumlarının yerleşmeye başladığı İngiliz meşruti krallık siyasi sistemi ile kökeni Ortaçağ "kutsal hak" kuramlarında ifadesini bulan Fransız mutlakiyetçiliği arasındaki farklar üzerinde durur.

6.2 İngiliz İstisnacılığı

17'nci yüzyılda yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan İngiliz kamusal alanı için en önemli tarihlerden biri, 1679 yılındaki yayım özgürlüğüdür. 1776 yılında, Alman gazeteci ve tarihçi Schlözer, İngiliz siyasi yayımcılığı için "Yüzyıl başından beri siyaset üzerine İngiltere kadar çok yazı yazılan bir başka ülke daha olmamıştır" diye yazmıştır. Schlözer bu görüşünde haksız değildir. Bu dönem İngiltere'sinde mevcut olan görece basın özgürlüğü, siyasi parti yapısı ve belirli ölçülerde siyasi mücadeyi destekleyen parlamenter sistemi ile İngiltere'nin, kıtadaki büyük devletlerden hiçbirinde bir karşılığı yoktur. 1679-1681 yılları arasına tekabül eden, "İhraç Krizi" dönemi, her düzeyde siyasi eylemciliğin ortaya çıkışına yol açmıştır. Binlerce İngiliz tebasının 2'nci James'in tahttan ihracını desteklemek ya da buna karşı çıkmak için hazırlanan dilekçeleri imzaladığı üç yıllık dönemde, tarihçilerin hesaplamalarına göre beş ile on milyon arasında siyasi el ilanı yayımlanmıştır. İngiliz parti sisteminde de doğumuna şahitlik eden bu dönem, yayıncılık ruhsatlarını düzenleyen yasanın yenilenmesiyle kraliyetin sansür güçleri ve kitap satışı üzerindeki bütün düzenleme yetkileri ilga olmuştur.

Tarihi ve siyasi eserler, felsefe, teoloji ve tıp gibi alanlarda konuyla ilgili bakanlara sansür yetkisi veren eski yasaya göre, yurtdışından gelen bütün broşürler denetlendiği gibi, aynı zamanda, faal yayımevi sayısını da yirmi ile sınırlandırılabilir. Bununla birlikte, parlamentonun yasayı yenilememesindeki

asıl saik, parlamento tarafından basın özgürlüğüne yönelik ilkeli bir bağlılıktan ileri gelmemektedir. Asıl etmen, bu denli politize olmuş bir ortam içerisinde sansürü uygulayabilmenin imkansızlığı ve "Whig" ve "Tory" partilerinin her ikisinin de iktidarda olmadığı bu dönemde sansürü kabul etmekte isteksiz olmalarından kaynaklanmaktaydı. Her durumda 1695 tarihli düzenleme, Stuart Hanedanları'nın uyguladıkları sansür politikasının sonunu getirir ve 1724 yılına gelindiğinde, yayımevlerinin sayısı Londra'da yetmişbeş, eyaletlerde ise yirmi sekize çıkar. Bu süreç içerisinde siyasi dergiler, bildiriler ve gazetelerin canlı pazarı içerisinde İngiliz basını, Avrupa'nın en özgür basını halini almıştır.²⁶³

İngiliz kamusal alanının kurumsallaşmasında bir başka önemli etken de 1694 tarihli "Trienyal Yasası"dır. Stuart Hanedanlığı her ne kadar, parlamentoyu toplantıya çağırılmayı ya da uzun yıllar boyunca genel seçim çağrısından bulunmamayı tercih ediyor olsalar da Trienyal Yasası ile genel seçimlerin her üç yılda bir düzenlenmesi zorunlu hale getirilmiştir. Etkileri hızlı ve dramatik olacak bu yasa sonucu, 1694 ile 1716 arasında, on genel seçim düzenlenmiştir. Yirmi yıldan fazla sürecek bir kesintisiz seçim süreci, zamanla ulusun siyasi işleri için kamusal katılım sürecine alacak nüfusun önemli bir kısmını harekete geçirmiştir. Bu aşırı ısınmış siyasi iklim içerisinde, çevrelerinde kendilerini destekleyen gazete ve dergiler toplayan, Whig ve Tory önderleri iyi işleyen propaganda makineleri geliştirmişlerdir. Siyasi kulüp ve parti örgütleri seçimler için stratejiler geliştirmek ya da kutlamalar yapmak için Londra kahvehanelerinde toplanmakta, seçimlerin sıklığı parti rekabetini sürekli canlı kılmaktadır. Daniel Dafoe, bu yıllar için, "üç yılda bir yeni bir seçim düzenlenecek olmasının kesinleşmesi, halk arasında normal zamanlarda kaybolacak bölünme ve parti kavgalarını canlı tutmak için talihsiz bir durumdur" diye yazacaktır.

İki parti, bu son derece partizan atmosfer içerisinde kendilerine özgü siyasi ideolojilerini ve üsluplarını geliştirmişlerdir. Toriler; geleneksel Anglikan Kilisesi'ni,

²⁶³ A.g.k., 19-20

monarşik kalıtsal halefiyeti, düzenli ordu ve Kıta Avrupası'na müdahil olmaya muhalefeti, partinin aşırı uçlarındaysa sürgüne gönderilmiş Stuart Kralı'nın taraftarlığı olan Jakobitizmi temsil ederken; Whigler, Protestan varisleri, Jakobitlere sert muhalefeti ve Protestan hareketlere karşı tolerasyon siyasetini desteklerler. Siyasi bir kamu alanının oluşumdaki rolü inkar edilemeyecek bir başka faktör olarak savaş da, siyasi iklimi geliştirmiştir. İspanyol krizi döneminde Britanya'nın Fransa ile mücadelesinin gerektirdiği devasa mali talepler, kraliyeti her yıl parlamentoya müracaat etmeye zorlamış, partizan tartışma ve siyasi hamleleri adeta parlamenter sürecin günlük işleri haline getirmiştir. Savaş ve barış konusundaki tartışmalar yoğun tartışmalara neden olmuş, her iki parti de kendi pozisyonlarını tanıtmak için basını kullanmışlardır.²⁶⁴

Bununla birlikte, temsili demokrasi gibi modern nosyonları 18'nci yüzyıla aktarmak uzun parlamento süreleri, sözleşmeli seçmenler, adil biçimde temsil edilmeyen kentler, kraliyetin patronaj ve ayrıcalıklarla parlamentoyu denetleyebilme gücü gibi döneme özgü etkenler düşünüldüğünde yanıltıcı olacaktır. Son tahlilde, Hanover Hanedanlığı altında Britanya'nın, dar bir servet ve doğum kaynaklı oligarşi tarafından idare edildiğini söylemek yanlış olmaz. 1754 yılına bakıldığında, parlamentonun beş yüz elli sekiz üyesinin iki yüz doksan dördü, milletvekillerinin oğullarıdır ve dört yüz kadarı da eski ya da yeni üyelerin akrabalarıdır. 1800'lerin başına gelindiğinde, dört üyeden biri bir milletvekilinin kızıyla evlidir ve 1807 istatistiklerine göre, İngiltere, Galler ve İskoçya'daki seçim bölgelerini temsil eden iki bin üç yüz kırk ikiden fazla milletvekili, sandalyelerini bir çeşit aristokratik patronaja borçludurlar. Yine de Hanover Hükümeti'nin bir oligarşinin tahakkümü altında olması, bu siyasi elitin idare ettiklerinin düşüncelerine karşı vurdum duymaz olduğu anlamına gelmez. Bu dönem, Britanyadaki seçim siyasetinin daimi dirimselliğini vurgulayan tarihçiler, zayıf muhalefet ve uysal atalet içerisindeki seçmen tasvirini çürütmüşlerdir.

²⁶⁴ A.g.k., 21

Oy verme haklarının dar ya da geniş tutulmuş olması tartışmalarından bağımsız olarak, seçim siyasetinin ritüelleri halkın geniş bir kesimini çevresine toplamayı başarmıştır. Britanya seçimlerinin, nihai olarak bir parlamento elitinin iktidarını sürdürmesine hizmet ettiği söylenebilse de bunların etkili işleyişi ve idaresi, daha mütevazı toplumsal çevrelerden gelen yerel temsilci ve propandacılarının sadakat ve sıkı çalışmalarına bağlıdır. Seçimler, bir aday ya da parti için propaganda mecralarına sebep oldukça, siyasi elitlerle yönettikleri kitleler arasında istikrarlı bir bilgi akışına yol açarlar. Adaylar, mitinglerini duyurmak ya da seçmenlerine hitap edebilmek için basından geniş bir biçimde yararlanırlar. Kampanyalar esnasında ve arasında adayların, seçmenleri ile istikrarlı ve yüz yüze temasa girmeleri beklenilir.

Seçim ritüelleri, görünür ve zamana yayılmış süreçler olarak adayların kamusal olarak sorgulanmaları sonucunu da doğurur. Seçmenleri, çeşitli enformel mekanlarda biraraya gelirlerken siyasi dedikodu ve enformasyon dolaşımı da sağlanmış olur. Yönetenler ile yönetilenler arasında düzenli bir bilgi akışını ve periyodik olarak yüzyüze teması olanaklı kılan Hanover dönemi siyaseti, dönemin mutlakiyetçi devletleri Fransa, Almanya ya da Avusturya'da mevcut olmayan bir kamusal teşhir ve şeffaflığa sahiptir.

Dönemin siyasi kültürünün daha sıradan bir yönüyle, kamusal alan boyunca bilgi dolaşımını teşvik eden örgütlü lobilerin ortaya çıkışıdır. Her ne kadar, kimi 18'nci yüzyıl yazarları, lobileri yolsuzluk ve gizli etki odakları olarak görmüş olsalar da örgütlü çıkar toplulukları da en az gazete, dergi ve kahvehaneler kadar Britanya kamusal alanının genişlemesinde rol oynamışlardır. Ticaret ve imalat lobileri, 18'nci yüzyıl Britanya'sında kısmen yeni palazlanan kapitalist ekonominin bir ürünü olarak, kısmense hükümetin askeri gereksinimlerini finanse edebilmek için vergilere dayanma siyasetine bir tepki olarak çoğalmışlardır. Hükümetlerin çeşitli metalara sabit vergiler koyma girişimleri, söz konusu metaların imalatçıları vergilerin geri çevrilmesi ya da azaltılması için biraraya gelmeye teşvik etmiştir. Yüzyılın sonuna

doğru, üyelerine parlamento komitelerinde taleplerini sunacak lobicilerin masraflarını karşılanması için aidatlar toplayan ticari sendikalar kurulmuş, ticari ve imalat çıkar grupları için parlamenter lobicilik bir standart halini almıştır. Bu gelişme bir dizi açıdan kamusal alanın genişleyişine katkıda bulunmuştur. Öncelikle, parlamento ve basına başvurular aracılığıyla kamusal alana ulaşacak istatistiki data ve raporların hazırlanması için lobiler önemli bir kaynaktır. Hükümet yetkilileri ticaret üzerine uzman bilgisi ve istatistik edinmek için lobilerden faydalanmış, lobiciler de hükümete kendi alanlarına yönelik resmi evrakların açıklanması doğrultusunda baskı yaparak, siyasi alanı kamusal sorgulamaya açmışlardır. Lobiler böylelikle, hükümet üzerindeki çıkar gruplarının etkisini arttırırken aynı zamanda istatistiki data ve raporlar üreterek ya da elde ederek, hükümeti daha şeffaf hale getirmişlerdir. 18'nci yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, ticaret ve imalat grupları yeni yasaların çıkarılması için düzenli bir biçimde yerel ve ulusal basını kullanır hale gelmişlerdir.²⁶⁵

6.3 Fransa

17'nci yüzyılın ortalarından itibaren, Britanya anayasa kuramında Whig ideolojisinin merkezi varsayımlarından biri olacak bir görüşe göre Britanya; kral, lordlar ve avamın monarşi, aristokrasi ve demokrasi ilkelerini temsil ettikleri bir çeşit "karma monarşi"dir. Bu üç ilke arasında münasip bir denge her birinin bağımsızlığını gerektirdiği gibi her biri, diğerlerinin haklarının gaspına direnmekle mükellef olduğu için mücadele ve çekişme bu modele içkindir.

Buna karşın, Fransa'da 17'nci yüzyıldan beri egemen olan "kutsal hak mutlakiyetçiliği" kuramları, egemenliği tekil bir bireye; otoritesi Tanrı'dan kaynaklanan krala bağlamaktadır. Britanyalı "karma monarşi" kuramlarının tersine, Fransa'daki kraliyetçi kuram kraliyet dışında bir kamu otorite odağı tanımaz. Kral

²⁶⁵ A.g.k.,25-26

biricik kamusal aktördür ve bu nedenle, kraliyetin dışında meşru bir siyaset odağı ya da kralın iradesini tersine çevirmek doğrultusunda meşru bir siyasi girişim söz konusu olamaz.²⁶⁶

Bununla birlikte, kraliyetçi kuramlar Fransa'nın bir despotizm olmadığı vurgusunu ihmal etmezler. Gerçekten de, Fransız mutlakiyetçiliği kraliyet otoritesini pratikte olduğu kadar ilkede de sınırlandıran bir toplumsal düzen içerisinde gelişmiştir. Bu düzen, krallığı özünde pasif ve statik terimlerle tasvir eden daha eski ortaçağ fikirlerine dayanmaktadır. Kral Tanrı tarafından tesis edilmiş dolayısıyla değiştirilemez olan bir "meşrutî" düzen içerisinde hükümet eder. Tanrı'nın dünyadaki temsilcisi olarak monark, bu düzeni din ve adalet ilkeleri ile uyumlu bir biçimde korumakla mükelleftir. Burada, hükümrânın yönetimi dönüşüm değil muhafaza terimleriyle tanımlanır ve krallığın işlevleri özünde yönetsel olmaktan çok hukukidir. 1725 yılında, hukukçu Mathieus Marais'in sözcükleriyle söylenirse, "kamu yasasına göre kral bir yargıçtır." Paris parlamentosunun yargıçları, 1776 yılında krala yönelik itirazlarında bu kraliyet adaleti anlayışını ifade etmişlerdir: "Adalet, majesteleri kralların ilk görevidir. Adaletin birinci kuralı, her insan için ona ait olanı korumaktır. Bu, sadece mülkiyet haklarını korumaktan ibaret bir kural değil ancak kişiye bağlı ve doğum ve zümreden kaynaklanan hakları da içerir." Bu hukuki kraliyet modelinde içerilen kamu alanı kavramı fazlasıyla sınırlandırılmış durumdadır. Krala, idaresi altındakilerin ayrıcalıklarına saygı göstermeyi emrederek, kralın tebalarının yaşamları üzerinde müdahil olabileceği alanı keskin bir biçimde sınırlandırır.

Her ne kadar 14'ncü Louis döneminin gittikçe artan orandaki aktivist ve yönetsel hükümet tarzı bu eski krallık modelini geçersizleştirmişse de; "imtiyaz", Fransız mutlakiyetçiliğinin, eski rejimin son yıllarına kadar bir köşe taşı olarak kalmayı sürdürmüştür. Bir zümre ya da tüzel kişiliğin "imtiyazları" (özel hukuku) başka diğer

²⁶⁶ A.g.k., 45

toplulukça paylaşılmaz ve dolayısıyla imtiyazın birincil özelliği, eşitsizliğinden dolayı "tikelliktir"²⁶⁷ Bu koşullar altında, her bir tüzel varlığın sahip olduğu imtiyazların tikelliğinden ötürü, kraliyetten ayrı hiçbir birey ya da kurum siyasal topluluğun bütünü adına konuşamaz ya da faaliyette bulunamaz. Fransa "Estates General" adı altında, kraliyetin Ortaçağ'dan bu yana savaşlar için destek sağlamak ve ek vergiler salmak için periyodik olarak toplantıya çağırdığı birleşit ulusal temsiliyet meclisine sahiptir. Ancak kralın 1614 yılından beri meclisi birkez bile toplamamış olmasının yanı sıra, bizzat meclisin yapısı Fransız toplumunun dayandığı tikellik ve imtiyaz fikrini pekiştirir. 1789 yılına kadar üç zümreden delegeler, ortak olarak değil ayrı ayrı oy kullanarak şikayet ve dilekçelerini sunmuşlardır. Estates General delegeleri, herhangi bir soyut biçimde ulusu değil sadece söz konusu zümreleri oluşturan tüzel kişilikleri ve yerel mercileri temsil ederler. Bu model içerisinde her bir zümre, kişiliğinde ulusun ete kemiğe büründüğü biricik kamusal figürü oluşturan kral aracılığıyla bütünle ilişkiye geçmektedir. Dolayısıyla, mutlak monarşinin geleneksel hukuki modelinde "siyasi sorunların işe yarar bir tartışması kralın kendisinden ayrı bir kamu mevcut olmadığı için gerçekleşemez".²⁶⁸ Sadece kral, siyasi topluluğu bir bütün olarak kavrayıp bütün kraliyet çapında etkili olacak kararları alacak kapasiteye sahiptir. Sadece kral, devletin sırlarına vakıftır ve kraliyetin "secret du roi"²⁶⁹ formülünü sık sık tekrarlaması meşru siyasi faaliyeti kral ve bakanlarıyla sınırlandıran bir kamu alanı görüşünü ifade etmektedir.

16'ncı yüzyıl içerisinde gerçekleşen din savaşları, mezhep çekişmeleri, hükümdarlığın çekişen aristokratik hizipler arasında parçalanır görünümü ve otuz yıldan kısa bir süre içerisinde iki kralın öldürülmesi gibi olumsuz deneyimler

²⁶⁷ A.g.k., 46

²⁶⁸ Keith Baker'dan aktaran Van Horn Melton. 1614 yılından sonra hiçbir Fransız kralı meclisi toplantıya çağırma gereği duymazken, kraliyet mutlakiyetçiliği kuramı egemenliğin kralın şahsına ait olduğunu ileri sürmektedir. Kralın biricik kamusal figür olduğu bu durumda, kraliyet iradesi ulusal iradedir. Bu temanın ayrıntılı bir tartışması için, Keith Baker, *Inventing the French Revolution*, 167-199

²⁶⁹ "Kralın sırrı" ya da "mahremi". Siyasetin krala ait, mahrem özelliğini vurgulamak için kullanılan bir deyim.

kamusal siyasi söylemde hak iddia eden birey ve toplulukların kapsamının dar bir biçimde sınırlandırılması doğrultusundaki kraliyetçi inancı pekiştirmiş görünür. 17'nci yüzyılın ikinci yarısı içerisinde bu görüş, kralın konumunu Tanrılaştırma konumuna kadar yükselten "kutsal hak" kuramlarının yaygınlık kazanmasıyla daha da güçlenmiştir. Bu kuramlar, sadece kral ve danışmanlarına has "gizli" ya da bir "sır" olarak siyaset kavramsallaştırmasına teolojik bir kutsiyet atfetmişlerdir.²⁷⁰

Van Horn Melton, bu noktada, 18'nci yüzyıl Fransız gazeteleri incelendiğinde "kamuoyu" terimine, İngiliz siyasi söylemine nazaran çok daha sık rastlanıldığına dikkatimize çeker. Bu, ilk bakışta Fransa'nın en azından 1787 yılına kadar, Britanya'nın parlamentosu aracılığıyla sahip olduğu kurumsal kamuoyu mecralarından yoksun olduğu düşünüldüğünde, paradoksal görünmektedir. Ancak, tam da bu yokluk, mutlakiyetçi Fransa'da bu terimin bu denli görünürlük kazanmış olmasını açıklayabilir. İngiliz gazeteci ve siyasetçiler, parlamentonun "ulusun görüşünü" tam olarak ne ölçüde temsil ettiği üzerine fikir ayrılıklarına düşebilirler ama çok azı parlamentonun belirli ölçülerle ona karşı duyarlı olduğunu inkar etmişlerdir. En azından kuramda kamuoyu kurumsal bir odağa sahiptir ve kavramın Britanya siyasi söyleminde, Fransaya nazaran daha az tartışma yaratır olmasının nedeni buradan ileri gelmektedir. Fransa için ise, bir ulusal topluluğun görüş ve çıkarlarını temsil etme iddiasındaki temsiliyetçi organların yokluğu, kamuoyunu aynı zamanda hem daha sık atfedilen hem de daha zor tanımlanan bir terim halini getirmiştir. 1720'lerden itibaren, terim, sık sık polis raporlarında geçer ve kraliyetin kamuoyu üzerine olan saplantısı, temsiliyetçi yönetimin kurumlarından mahrum bir rejimde ona müdahil olabilmenin güçlüklerini yansıtır. Aynı şekilde, bu tür organların yokluğu, kamuoyu kavramına bir dizi farklı sesin onun sahibi olmak iddiasıyla ortaya çıkabilmesine olanak veren bir muğlaklık ve belirsizlik vermiştir. 1770'lerden itibaren söylemsel olarak kamuoyuna müracaat etmek, "Parlementaires"den "Philosophes" ve hükümet bakanlarına kadar geniş bir topluluk için artık standart

²⁷⁰ James Van Horn Melton, *The Rise of the Public in the Enlightenment Europe*, 47

hale gelmiştir. Ancak, her ne kadar bu çevreler kimi olaylarda kesişiyor olsalar da çıkar ve konumları çoğu kez uyuşmamaktadır. Eğer "kamu oyu" pratikte, uniter bir fenomen olmaktan uzak ise onu meşru olarak temsil etmek iddiasındaki kurumların yokluğu farklı toplulukların onun otoritesine başvurmalarına olanak tanır. Temsiliyetçi yönetimin meşrulaştırıcı yönünden mahrum olarak, herbiri, kamuoyunu uniter ve bölünemez olarak tarif etme mecburiyetindedir. Bir ölçüde bu eğilim, François Furet'in de gözlemlediği gibi, mantıksal olarak tekil bir bireyin, kralın geleneksel olarak bir bütün olarak ulus adına konuşma otoritesine sahip olduğu mutlakiyetçi bir siyasi kültürden türer. Parlamente'nin farklı ekonomik ve toplumsal çıkarları bağdaştırdığı Britanya'da, kamuoyunu çoğul terimlerle düşünmek doğrultusunda daha büyük bir eğilim vardır. 1730'larda terim, Britanya siyasi yazınında düzenli olarak görünmeye başladığında, Walpole yönetimi, muhalefetin kamuoyu adına konuşma iddialarına, "nominalizmi" ile neredeyse post modern olduğu söylenebilecek bir eleştiriyle karşılık vermiştir. Londra'nın Daily Courant gazetesinin hükümet yanlısı bir yazarı, muhalefeti meşruiyetini "tamamiyle hayali bir kurala, hiçbir şekilde tahkik ya da biraraya getirilemeyecek müphem ve belirsiz bir "kamu"ya" dayandırmakla" itham ederken bu yaklaşımın çarpıcı bir örneğini sunmaktadır.²⁷¹

Görece serbest bir basın varlığı da, Britanyalı kullanımlarında kamuoyu teriminin çoğul bir doğada tanımlanmasının nedenleri arasındadır. 18'nci yüzyıl başlarından itibaren, Britanyalı okurlar geniş bir spektrumdan bakış açılarını ifade eden bir dizi gazete ve siyasi derginin varlığına alışkındırlar. Fransız basını ise, İngiliz muadiline kıyasla çok daha tekbiçimlidir. İlk başlarda, Fransız basını etkileyici bir büyüme göstermiş olsa da mevcut yayınların sadece çok küçük bir kısmı ancak dört ya da beş tanesi devrim öncesi siyasi haberlere yer vermekte ve büyük çoğunluğu edebiyat, felsefe ve bilimsel konularla ilgilenmektedir. Siyasi konulardaki yazılı basın ürünlerinin bu azlığı, aynı dönem sadece Londra'da on sekiz siyasi gazetenin

²⁷¹ A.g.k., 63

mevcut olduğu gözününe alındığında çarpıcıdır. Fransız siyasi gazeteciliğinin, bu görelî eksikliği, büyük ölçüde tarihi Kardinal Richelieu'ya (1624-1642) kadar giden kraliyet sansür sisteminin bir sonucudur. Bu sansür rejimi Fronde dönemi iç savaşı esnasında (1650–1653) geçici olarak çökmüş olsa da, 14'ncü Louis'in hemen ertesinde "Kitap Ticaret Ofisi"ni sansür işlerinin merkezi organı olarak devreye sokuşuyla daha da katı bir denetim sistemi yerleşik hale gelmiştir.²⁷²

Her ne kadar, kraliyet sansürünün kadiri mutlak olmaktan çok uzak olduğu söylenebilse de devrim öncesi Paris'te aynı anda dört ya da beş siyasi yayının dolaşımında olması, monarşinin siyasi gazeteciliği görece başarılı sınırlandırma siyasetine işaret eder. Eski Rejim Fransa'sının, sadece tek bir günlük gazetesi vardır ve onun formatı da siyasi olmaktan çok kültürel'dir. 1778'e kadar, monarşinin resmi haber organı "Gazetta de France" siyasi haber yayıncılığında kraliyet tekelidir ve yurt haberlerine yönelik yayın anlayışı nerdeyse sadece kral ve sarayının seremonik yaşantısı üzerinedir. Siyasi çekişme ve tartışmalara sayfalarında yer vermezken, siyaset sunumu resmi ve statiktir. Tıpkı resmi yayın organı gibi diğer Paris yayımları da eğer siyasi haberlere yer verirlerse mutlak ve tartışılmaz bir kraliyet otorite imajı sunmaktadırlar. Devrim öncesi süreçte, gazeteler değil, el ilanları tartışma forumu görevi görmüşlerdir ve bu Paris dışındaki yerel basın için de farklı değildir.²⁷³

Bu açıdan, Fransız tebaların Britanyalılara oranla basılı siyasi haberlere çok daha az ulaşabildiklerini söylemek yanlış olmaz. Fransız basını daha az gazeteye ve kayda değer ölçüde daha düşük tirajlara sahiptir. Kısa süreli serbestiyet dönemleri dışında kraliyet, basından gelecek eleştirileri kesmek konusunda önemli bir başarıya sahiptir. Britanya gazeteciliğinin 18'nci yüzyılın gelişimi içerisinde gittikçe artan oradan bir özerklik kazanmış olmasının karşın, Fransız yayıncılığı devrim arefesinde yarım yüzyıl önce olduğundan da daha sıkı denetim altındadır.

²⁷² Ag.k.,64

²⁷³ Ag.k., 65

Gazete yayıncılığının boşalttığı alan ise, söylenti ve muhbirlik faaliyetleriyle doldurulur. 18'nci yüzyıl devlet yönetiminin herhangi bir hükümetin mahremiyet perdesi altında iş görebilmesi doğası itibariyle zorlaşmaktadır. Hükümetin en yüksek düzeylerinde sarayın hızlı büyümesi mutlakiyetçi bir gizliliğe engel olur. 14'ncü Louis'nin Versailles Sarayı, yirmi binden fazla görevliyi barındırır. Kafe ve meyhanelerde vakit geçiren saray katipleri, efendilerin konuşmalarından kulaklarına çalınan bilgi kırıntılarını paylaşmaktan hoşlanan uşaklar, bakanlıktaki kiliklerin özel mektupları ve saray koridorlarından taşınan dedikodular hemen hepsi sarayın duvarlarını geçiren kılmaktadır. Saray hiizipleri bu noktada bilgi ve söylentilerin dışarıya çıkarılması için önemli bir araçtır. Her ne kadar, kraliyet topluma karşı iradesini uniter ve bölünemez olarak sunuyor olsa da,²⁷⁴ hiizipler devrime kadar saray politikasının yapısal bir unsurudur. Bakanlar, hiizipçiler ve yabancı saraylarca sık sık başvuruhan muhbirler vasıtahardan biridir. Kariyerleri sarayda neler geliştiğinin bilgisine bağılı olan yerel memur ve elitler için el yazması haber bültenleri gizli bilgi kaynaklarıdır. El altından satılan, yasadışı bu bültenlerin içerikleri güvenilirmez olsa da, 16'ncı Louis'in bunları bizzat takip ettiğı, Prusya İmparatoru 2'nci Frederic gibi yabancı devlet adamlarının birkaç tanesine birden abone olduğı bilinir.²⁷⁵ Kraliyet mahremiyeti siyasetinin uygulanışını en çok zorlayan etken ise, savaşlar olmuştur.

6.4 Söylenti ve Komplö

"Güneş kral" döneminde pazar ayinleri sonrası okunmak üzere kiliselere gönderilen "te deum" ayin mektupları bu açıdan dikkat çekicidir. Savaşların dayattığı mali fedakarlıklar ve maddi zorluklar, saltanat mahremiyeti anlayışının en sert savunucularının dahi kralların savaş sebeplerini tebalarına açıklama yükümlölüklerini kabul etmelerine yol açmıştır. 14'ncü Louis döneminin kraliyetçi

²⁷⁴ Ag.k., 67

²⁷⁵ Ag.k. 68

propagandacısı Jean de La Hapelle, kralların "sonuçları dünya çapında hissedilecek büyük kararlarıyla ilgili tebalarına bilgi vermek yükümlülükleri" olduğunu yazarken, güneş kralın bir başka kiralık kalemi, Joachim Legrand da aynı şekilde, hükümlerinin tebalarına savaşa girmek sebeplerini ahlaki bir yükümlülük olarak açıklamak zorunda olduklarını ileri sürer. Öyle ki "Kralların faaliyetlerinin her zaman adalet ve akılla müterafik olması yeterli değildir. Tebaları da buna ikna edilmeleridir. Özellikle de her ne kadar adil ve zorunlu dahi olsalar sonunda çokça ızdırap getirecek savaşa girişileceği zaman..."

İlan edilen manifestolara ilave olarak, kraliyet aynı zamanda askeri ve diplomatik olaylarla ilgili bilgi vermek için vaiz kürsülerini de bir araç olarak kullanmıştır. Örneğin, geleneksel olarak kraliyet doğum ve evliliklerini kutlamak için başvuru alan "Te deum" ayini, 17'nci yüzyıla gelindiğinde, önemli askeri gelişmeleri duyurmak için bir fırsat haline gelmiştir. Olaylarla ilgili düzenlenen kraliyet mektupları psikoposluklara gönderilmeye başlanır. Bunlar da bu mektupları, kendilerine bağlı bulunan yerel kilise papazlarına mektupların cemaatler önünde sesli bir biçimde okunmasını emreden bir ön yazı ile iletilirler. "Te deum" enformasyon ile kraliyet propagandasını biraraya getiren mecradır.

Bununla birlikte bu "enformasyon seromonileri"nin birincil özellikleri birer kraliyet monologları oluşlarıdır. Ad hoc ve gayri muntazam yayımlanan mektupları, 17'nci yüzyıl Britanya'sında gözlemlenen, hem parlamento içinde hem de dışında gerçekleşen görece açık kamusal işlerin tartışılabilmesinin siyasal enformasyonun dolaşımını daha akışkan ve şeffaf hale getirdiği düzenli ve istikrarlı siyasa tartışmaları ile karşılaştırmak imkansızdır.

İngiliz siyasetine yakından bakıldığında muhalefetten siyasetçilerin polemiklerinde, fesat hizipleri ve hükümet üzerinde gizli etki odakları üzerine söylemlere rastlanılmaktadır. Ancak bu retorik tam da kraliyete en bağlı siyasetçilerin dahi

destekler görünmek zorunda oldukları, Britanya siyasi kültüründe geniş bir biçimde paylaşılan bir şeffaflık ve açıklık vizyonunu savundukları için güçlü ve ikna edicidir. Diğer yandan, Fransa'nın mutlakiyetçi rejimi içerisinde "gizlilik" bir siyasi dalalet değil, normatif bir yönetim ilkesidir. Her ne kadar bu dönem içerisinde, bu ilkenin dayandığı önkabuller kraliyetin dini ve mali siyasaları üzerine artan tartışmalarla gittikçe çözülmekte olsa da toplumun her düzeyinde kamusal söylemde etkileri halen devam etmektedir.

Melton'a göre, "gizliliğin" bir siyasi ilke halini aldığı, basında siyasi enformasyonun dolaşımının sınırlandırıldığı ve temsiliyetçi hükümet aracılığıyla hükümet ve tebalar arasında gerçekleşen diyalogun kesintili olduğu bir rejimde, "söylenti", siyasi kültürün özgün bir yönü olarak kendisini gösterir. "Söylenti, rejimin faaliyetlerinin ıstık geçirmezliğini koruma girişimleri bir olayın herhangi bir versiyonunu tasdik ya da inkarı zorlaştırdığı ve iletişimin ağır temposu içerisinde sahte ya da kesin olmayan haberlerin çürütölüp açıklığa kavuşması kayda değer bir zaman alacağı için gizlilikte temellenmiş bir siyasi kültürün doğal sonucudur." Söylentiler, öznelerin siyasi dünyalarından anlam ürettikleri bir medyum olduğu gibi, gündelik yaşama da içkindir. Polis müfettişi Dubuisson, "Paris" diye yazar, "dünyadaki her yerden daha fazla birşeyler öğrenilebilecek ve öğrenilen şeylerin dünyadaki her yerden daha az muteber olduğu yerdir."²⁷⁶

Komplo iddiaları, çoğunlukla bu siyasi iklimde dolaşıma giren söylentiler aracılığıyla ortaya çıkar. 18'nci yüzyılın bütün büyük geçim krizlerinde hatırı sayılır miktarda Fransız tebası, tahıl yetersizliğinin kötü havadan değil, halkı aç bırakmak için gerçekleştirilen fesat bir komplodan kaynaklandığına inanmıştır. Özellikle kıtlık dönemlerinde kendisini gösteren komplocu yaklaşımın, öznesi bu kez kraliyet bakanlarından biri ya da kimi zaman bizzat kralın kendisi olacaktır. 1725-1726 kıtlığı döneminde dolaşıma giren söylentilere göre, Bourbon düküne bağlı bakanlık tahıl

²⁷⁶ Ag.k., 70

ticaretine girmiş ve dolayısıyla hazineye para sağlamak için fiyatları kasıtlı olarak yükseltmektedir. 1738–1741 krizinde ise söylentiler, maliye müfettişi Orry'nin, tahıl tekelleriyle işbirliği yaparak pazarı manipüle ettiği şeklindedir. Başka diğer söylentilerde kralın bizzat kendisi kişisel hırs ya da kraliyet bütçesinin ihtiyaçları için komplonun bir parçası olmakla suçlanır. 1775 tarihli "Flour Savaşı" esnasında, hükümetin tahıl fiyatlarına müdahalesini takip eden yokluklar döneminde Paris'te ayaklanmaların çıkması üzerine, genel denetçi Turgot, ayaklanmaları ekonomik liberalizasyon siyasetlerinin kazançlarına darbe vurmuş olan tedarikçi firmaların yönettikleri bir komplo olduğunu savunmuştur. Bu haliyle komplo söylenti ve ithamları, Fransız toplumunun bütün düzeylerine yayılan bir inanç yapısıdır. Kıtlık komplosuna sadece avamdan halk değil, ama aynı zamanda yargıçlar, hükümet yetkilileri, hatta kraliyet ailesi üyeleri dahi inanmaktadır. Melton'a göre, eski rejimin siyasi kültüründe söylentilerin önemli bir güç taşımalarının nedeni gerçekte ayırtedilemezlikleridir ve komplo kuramlarına yatkınlığı basit bir saflık ya da paranoyaya atfetmek yanlış olacaktır. Bir olayın resmi izahının gerçekte olanları gizlediği doğrultusundaki kanı yersiz olabilir ama, hükümetin bilgi sakladığına dair şüpheler gizliliği geleneksel olarak yönetim felsefesinin vazgeçilmez bir unsuru haline getirmiş bir rejim için anlaşılabilir.

Buradan itibaren, Fransa ve Britanya arasında farklar bir kez daha göze çarpar. Britanya siyasi kültüründe söylenti ya da komplo şüphelerinin mevcut olmadıkları söylenemez. Tersine; 1776'da Amerikalı kolonistleri ayaklanmalarını kral ve bakanlarının onların özgürlüklerini yok etme komplolarına karşı meşru bir karşılık olarak meşrulaştırmışlardır. İngiltere'de ise, hükümet entrikaları ve gizli etki odakları 1760 ve 1770'lerin muhalefet retoriğinin bir parçasıdır. Dahası, tıpkı Fransa'da olduğu gibi ekmek fiyatlarının artışı takip eden sayısız kitle eylemleri, tahıl kıtlığının suni olarak imal edildiği doğrultusundaki halk inançlarıyla harekete geçmiştir.

Bununla birlikte, iki ülke komplo inançları arasında dikkate değer bir fark vardır. Fransa'da neredeyse 18'nci yüzyıldaki bütün büyük kıtlık olaylarına, hükümetin dahili konusunda bir şüphe eşlik ederken, İngiltere'de popüler şüphe sadece yerel hedeflere; tahıl tüccarlarına, değirmencilere, ithalatçılara ya da kimi zaman bankacılara yönelir. İngiliz kitlelerin, kraliyeti fiyatları düzenlemek ve kıtlık zamanlarında tahıl temin etmek doğrultusundaki pederşahi görevlerini yerine getirmediğinden dolayı suçlamalarına rastlanılır. Ancak, 18'nci yüzyıl Fransa'sında sıkça karşımıza çıkan, kraliyet ya da onun bakanlarının kişisel zenginleşme ya da devlet hazinesini büyütmek için kıtlığı kasti olarak yarattıkları benzeri suçlamalara rastlanılmaz.

Melton'a göre, bu fark, Fransız ve Britanya yurttaşlarının kendi hükümetlerine bakışlarına işaret ettiği için önemli bir farktır. Tahıl tedarik ve dağıtımı gerek temel besin kaynağı olması gerekse devasa sayıda insan için bir gelir ve geçim kaynağı, devlet için ise büyük bir gelir kaynağı oluşturması itibarıyla 18'nci yüzyıl toplumunu her yönden etkileyen siyasi bir meseledir. Kıtlıkları halkın nasıl izah edip, tepki gösterdiği rejimin meşruiyeti için de önemli bir göstergedir.

Kıtlık komplosu iknasının, İngiltere'de Fransa'da olduğu kadar geniş bir siyasi boyut taşıyor oluşunu Melton bir dizi nedene bağlar. İlk, bundan kısmen Fransız mutlakiyetçiliğinin kronik bir zayıflığı olan mali işlemlerine yönelik kamusal itimadın düşüklüğü, sorumludur. Fransa'yı eski rejimin sonlarına kadar etkilemiş büyük geçim krizleri esnasında hükümet komplosu iddiaları, kraliyetin mali siyasalarına yönelik güvensizlikle yakından alakalıdır. 1725-1726 kıtlığında kraliyetin bankerlere olan borcunu ek vergi salmaktansa tahıl ticaretinde spekülasyon girişimlere izin vererek ödeme yapması ya da 1738-1741 krizinde, Cardinal Fleury'nin askeri seferlerin yarattığı kırk milyon livrelilik bütçe açığını azaltmak için kıtlık yarattığı şeklindeki söylentiler bu türdendir. Her ne kadar kimi tarihçiler kıtlık komplolarının gerçekten de icra edilmiş olabileceğini ileri sürmüş olsalar da,

iddiaların gerçek olup olmadığından daha önemlisi bunların bu denli yankı bulabilmesini sağlayan dönemin siyasi kültüründe akla yatkın görünüyor oluşlarıdır. Monarşinin borç durumu, herkesçe bilinmektedir ve kraliyet gerçekten de alacaklılarının taleplerini karşılayabilmek için her türden gizli manevraya başvurmaktadır. Aynı zamanda kraliyet ve bakanları hakkındaki söylentiler doğrulanamazlıkları ölçüsünde kötücüdürler. Monarşinin mali işlemlerinin saydam olmayışı, D'Argenson ya da Turgot gibi kraliyet memurlarının dahi bir hükümet dahilinden şüphelenebilmelerini açıklar.²⁷⁷

Fransız kraliyetinin mali saygınlığı konusunda kamusal güven eksikliği, Britanyalı rakibine oranla ciddi bir dezavantaj olarak görülür. 18'nci yüzyıl gözlemcileri, Britanya'nın savaş ve emperyal genişlemenin maliyetlerini finanse edebilme başarısının, finansal politikalarına dönük yüksek düzeydeki kamu güveniyle alakalı olduğunu savunur. Bu güvenin sağlanması büyük ölçüde hükümetin finansal siyasalarının şeffaflığıyla alakalıdır. Vergi toplanmasının daha merkezi ve dolayısıyla kraliyet maliyesinin gözetimine açık olduğu İngiltere'de, bu dönem, bütün yeni vergi uygulamalarına avam kamarasında olduğu kadar basında da geniş tartışmalar eşlik etmiştir.

Her girişim öncesi, hükümet yetkilileri yeni bir verginin neden gerekli olduğu, ne şekilde toplanacağı ve sağlayacağı gelirler üzerine kapsamlı raporlar sunarken, ticaret ve imalat lobileri de aynı şekilde yeni bir vergiye karşı çıkarken basında ya da meclise dilekçe vermek suretiyle karşı veriler sunarlar. Bu süreç, bir vergi ilan edildiğinde daha öncesinden meşruiyeti üzerine kamusal şüpheleri savmak için yeterince tartışılmış olması sonucunu verir. Genel olarak bakıldığında aynı dönemde Britanya hükümetleri, Fransız krallığının karşı karşıya kaldığı inatçı kimi zaman şiddet içeren muhalefetle çok az karşılaşmıştır. Buna karşılık, Fransa'da vergilendirme kraliyet ve tabaları arasında daimi bir gerilim kaynağı halindedir.

²⁷⁷ Ag.k., 71,72

1780'li yıllarda gayri safi hasıla bazında vergilendirmede İngilizlerin Fransızlara oranlara üç kat daha ağır bir vergi yükü altında oldukları düşünüldüğünde, farkı yaratan öncelikli nedenin ağır mali yük olamayacağı, farkın Fransız mali sisteminin ışık geçirmezliği olduğunu düşündürmektedir.

Fransa'da ne kurumsal olarak ne de basın üzerinden mali işlemlerle ilgili bilginin kamusal forumlarda tartışılabilmesi için bir mecra yoktur. Vergilerin toplanmasının özel bir şirkete devri Fransız maliyesi üzerine herhangi bir türde kamusal denetimi daha da zorlaştırmıştır. Yedi yıl savaşlarının sonunda 1763 yılına gelindiğinde, Fransa'nın yenilgisiyle bir güven krizi ortamında başlayan vergi reformu tartışmaları esnasında en basit mali veriler konusunda dahi bir anlaşma sağlanamamış olması dikkat çekicidir. Kraliyet borcu üzerine tahminler, 1,2 milyon livreden 2,4 livreye kadar değişmektedir. Bu bilgi yokluğu, kraliyet bütçesini bir "kraliyet sırrı" olarak adlandıran bir rejim için şaşırtıcı değildir. 1781 tarihinde Necker'in kraliyet bütçesini yayımlamasından rahatsız olan dışişleri bakanı Vergennes, yeni uygulamanın "kralın atalarının güçlü ve haklı karşıtları oldukları İngiltere örneğini takip ettiğini" yazarken mali mahremiyet ilkesine yönelik geleneksel bağlılığı ifade etmektedir.

Böyle düşünüldüğünde, Furet, devrimci imgelemdeki entika ve komplolarının önemi konusunda haklıdır ancak komplonun bir devrimci icad olduğunu söylemek doğru olmaz. Devrimin sonuçları açısından daha şiddetli ve jakoben ideolojinin ahlaki mutlakçılığıyla yeğînleşmiş bir süreç olduğunu kabul eden Meloy, "Bununla birlikte, olayları entrika ve komplolar aracılığıyla görmek doğrultusundaki devrimci eğilimin köklerinin, eski rejimin siyasi kültüründen kaynaklanan inanç biçimlerinde yattığını" belirtir. Öyle ki, "saklı amaçlar ve ve gizli kapaklı faaliyetlere inanmaya yatkınlık, hilelere karşı uyanıklık, bir olayın yüzdeki görünümünün daha derin anlam katmanlarının gizlediğine yönelik şüpheler aslında devrimci ideolojinin sapkın bir ürünü olmaktan çok mutlakiyetçi mahremiyetin tersine çevrilmiş bir ifadesidir." ²⁷⁸

²⁷⁸ A.gk., 74-75

7. BENLİK KOMPLOLARI

*Gerçek orada bir yerde Hiçkimseye güvenme.*²⁷⁹

Çağdaş toplumlarda komplo kuramlarına inanışın yaygınlığı sorunsalına yanıt arayan düşünürlerden biri de Slavoj Zizek'tir. Zizek "post modernizm" ve "risk toplumu" tartışmaları üzerinden, günümüz toplumsallığını "sembolik liyakatin çöküşü" ile tanımlarken bize, aynı zamanda Lacan'cı psikanalizden alınan bir diğer nosyon olan Büyük Öteki'nin artık mevcut olmadığı koşulları gösterir. Komplo kuramlarının yaygınlaşması bu yeni toplumsal durumun önde gelen göstergelerinden biridir. Zizek'e göre, "bu fenomenler basitçe geriye dönüşün, "gerçeklikten kaçışın" yeni tarzları ya da geçmişin talihsiz kalıntıları olarak görülemezler. Daha çok bunlar bizi büyük ötekinin geriye çekilişinin hatlarını betimlemeye zorlarlar.

Büyük Öteki'nin mevcut olmayışı, sembolik liyakatin çöküşündeki bu paradoksal dönüşümün sonucu tam da artık salt bir sembolik kurgu olarak değil, "Gerçek"te var olan, farklı görünümüleriyle büyük ötekinin yeniden ortaya çıkışıdır. Gerçekte varolan bir büyük ötekiye inanç ise paranoyanın en kısa ve öz tanımıdır. Günümüzüm tipik öznesi hertürden kamusal ideolojiye sinik bir güvensizlik beslerken aynı zamanda durup dinlenmeksizin kendisini komplo, tehdit ve ötekinin hazının aşırı biçimleri üzerine paranoyak fantazilere verir."²⁸⁰ Zizek'in "postmodern dönem" kavramsallaştırması büyük ölçüde, Alman ve İngiliz sosyologlar Ulrich Beck ve Anthony Giddens'ın dönemselleştirmelerini takip eder. Burada anahtar kavramlar, "risk" ve "tehlike"dir.²⁸¹

Modern dönemin sonlarında kendisini göstermeye başlayan bu yeni toplumsal düzenlemeye Ulrich Beck "risk toplumu" adını vermektedir. Bunlara 90'lı yıllardan itibaren düşünceye olduğu kadar siyasete de etkileri olan, küresel ısınmaya yol açan

²⁷⁹ X-Files Televizyon dizisi, tanıtım sloganı.

²⁸⁰ Slavoj Zizek, The Big Other Does'nt Exist, Journal of European Psychoanalysis Spring - Fall 1997, <http://www.lacan.com/zizekother.htm>

²⁸¹ Tony Myers, Slavoj Zizek, 46

karbon emisyon oranlarındaki tehlikeli tırmanışlar gibi yeni çevresel riskler; bitki ve hayvan genleri üzerinden yapılan çalışmalar sonucu iki türün karıştırılmasının yaratabileceği kimyasal olarak yüksek direnç sahibi böcekler, ileride doğurganlık üzerinde etkileri itibariyle insan türü üzerinde varoluşsal tehditler içeren, yiyecek kaynaklarının suni oestrojenlerle kirletilmesi gibi bilimsel araştırmaların yolaçtığı yeni tehditler örnek verilebilir. Bütün bu örneklerde karşımıza çıkan, çok düşük bir gerçekleşme potansiyelidir. Bununla birlikte, her bir “risk”in taşıdığı “zarar” gücü, insan türü için bir kıyamet ölçülerinde sonuçlar doğurabilmektedir.²⁸²

Ulrich Beck'in çalışmalarının arka planına bakıldığında, risk toplumu yaklaşımının alışılmadık genişliği ve çeşitliliği daha iyi anlaşılır. Beck'in çalışmaları gerçek anlamda eklektiktir: Doktora çalışması esnasında Beck, toplumsal bilgi üretimi ve bilimin uygulanması konularına yönelik ilgi geliştirmiştir. Risk toplumu tezinde bilimsel "nesnelliğin" oluşturulması üzerine kaygısı ekolojik sorunsal ve uzmanlık sistemlerinin daimi eleştirisiyle aydınlanır. Beck'in endüstriyel sosyoloji ve aile sosyolojisi üzerrine erken dönem çalışmaları iş, aile yaşamı ve toplumsal ilişkilerdeki yapısal değişimler üzerine analizlerinde etkisini gösterir. İlaveten, Alman siyasal konvansiyonları (özellikle Yeşiller Hareketi siyaseti) risk toplumu yaklaşımını biçimlendirmiştir. Akademik gelenek düşünüldüğünde toplumsal yapı ve kapitalist gelişimin olumsuz sonuçları üzerine yoğunlaşma, Marx, Weber ve Simmel'in izinde Alman düşüncesine aittir. Çağdaş sosyolojide Beck'in çalışmaları, Luhman ve Habermas'ın yapısallıkla etkilenmiş projeleri ile mukayese edilmiştir. Kısaca özetlenirse, Beck'in yaklaşımı toplumsal yapıların çözülmesi, riskin doğasındaki niteliksel değişimler ve değişen kültürel deneyim biçimleri arasındaki ilişkileri haritalandırmaktadır. Risk toplumunun yayınlanmasını takip eden dönemde risk kavramı, Beck'in çalışmalarında her yerde hazır ve nazır olarak varolur hale gelmiştir. Son dönem çalışmalarında Beck, riski, istihdam ilişkilerinin yeniden yapılandırılması, siyasal eylemin çeşitlenmesi, küreselleşme ve uluslararası terörizm tehditi gibi güncel konular üzerine tartışmalarda anahtar bir kavram olarak yeniden

²⁸² A.g.k. Sy:47

kullanıma koymuştur. Geniş bir alanda konulara odaklanıyor olmasına rağmen Beck, riski kritik bir teorik referans olarak saklamaktadır. Bu bağlamda Beck, çağdaş batı toplumunun gündelik yaşama köklü etkileri olan bir risk kültürü içerisine yerleştiğini daimi olarak vurgular.²⁸³

Gabe Mythen, çağdaş toplumlara bakışta "Risk toplumu" tezinin imalarının iki kritik önerme altında özetlenebileceğini belirtir. Birincisi, Ulrich Beck'e göre, günümüzde risk kavramının kompozisyonu, kökten bir mutasyon geçirmiş durumdadır. İkinci olarak, bugün için risklerin gittikçe artan oranlarda zarar verici nitelikleri, dünya gezegeni için kıyametsel sonuçlar doğurabilmektedir. "Risk toplumu" ve "Refleksif Modernizasyon" kitaplarında açındığı haliyle, Ulrich Beck'e göre, risk kavramındaki bu dönüşüm genel olarak üç devir içerisinde tartışılır. Buna göre kaba hatlarıyla birinci devir, endüstri öncesi toplum ya da "geleneksel toplum", "ikincisi "endüstriyel toplum" ya da "birinci modernlik" son olarak "risk toplumu" ya da ikinci modernliktir. Beck'e göre, toplumsal bağlamı içerisinde büyük yapısal dönüşümler içerisinde gerçekleşen bu dönüşüm bir açıdan; sanayi öncesi, sanayi ve son olarak risk toplumuna geçişte kritik bir rol oynamış olduğudur.²⁸⁴

Bu dönüşüm ancak risk kavramının zaman içerisinde geçirdiği anlamsal dönüşümler itibarıyla incelendiğinde açıklık kazanır.

7.1.1 Risk

"Risk" genel olarak tehdit ya da hasar belirtmek için kullanılan bir sözcüktür. Gündelik lisanda "risk" terimi, "tehlike" ya da "vahamet" eş anlamlısı olarak, herhangi birinin başına gelebilecek olumsuz bir olaya karşılık kullanılır. Bu tanım modern çağa uygun olsa da riskin anlamının zamanla evrim geçirdiğini farketmek önemlidir. Tarihsel terimlerle, risk, Avrupa dillerine son dört yüz yıl içerisinde

²⁸³ Gabe Mythen, Ulrich Beck, 9

²⁸⁴ A.g.k., 11

girmiş, görece yeni bir fenomendir. Bununla birlikte riskin etimolojisi üzerine dikkate değer bir konsensüs yokluğu devam etmektedir. Bazı tarihçiler terimin Arapça'da servet edinme ve iyi talih anlamına gelen "risq"den türediğine inanırlar. Diğerlerine göre, risk, ilkin haritalandırılmamış sulara giren denizciler tarafından kullanılan bir gemicilik terimi olan "riziko"dan gelir. İlginç bir biçimde riskin bu iki türevi 17'nci yüzyılda gemicilik alanında bir sigorta ilkesi olarak biraraya getirilmişlerdir. Bu başlık altında artık risk, "kazanç fırsatları" ve "potansiyel tehlikeler" arasındaki dengeyle alakalı olarak kullanılmaya başlanır.²⁸⁵ Bu çeşit niceliksel risk kavramsallaştırmaları Pascal ve Fermet gibi 17'ncü yüzyıl matematikçilerinin olasılık teoremleriyle de desteklenir. 18'nci ve 19'ncü yüzyılın ekonomik gelişme süreçleri riski "hesap"la daha da ilintili hale getirmiştir. Bu dönemdeki endüstri ve sermayenin sabit genişlemesi, riskin yatırımcı ve bankerlerin faaliyetleri yoluyla ekonomiyle alakalı oluşu fikrini yerleştirmiştir. 20'nci yüzyıla geldiğimizdeyse artık risk sigorta ve finans alanında alıcı ve satıcıların yatırımlarının olası sonuçlarını tanımlamak için kullanılırdı. Modern zamanlarda risk, istatistiki hesap, borsa spekülasyonu ve şirket alımları yoluyla ekonomi dünyasına sıkıca bağlanmıştır. Sermaye pazarları, fon yöneticilerinin kararlarına, pazar yaratıcılarının spekülasyonlarına, işletmecilerin yatırımlarına ve sigorta şirketlerinin değerlendirmelerine içkin olan "risk" faktörü olmaksızın yaşayamaz.

Ekonomi ve istatistikte başvurulmuş risk kavramı geleneksel olarak müphemlikten ayrılmıştır. "Risk ve "müphem" kategorileri arasındaki pratik ayrıma göre, ilki için bir sigorta grubundaki sonuç belirlenmiştir. Müphemlik durumundaysa bu geçerli değildir. Buna genelde sebep, bir grup olay biçimlendirmenin olanaksız oluşudur çünkü ele alınan durum yüksek derecede benzersizdir. Risk ve müphemlik arasındaki ayrım, 20'nci yüzyılın başlarından ortasına geçen sürede sigortacı, ekonomist ve analistler için mesleğe özgü tanrı vergisi bir bilgelik haline gelmiştir. Görünüşe göre halen birçok profesyonel (sigorta ve sağlık alanındakiler de dahil olmak üzere) karar verme süreçlerinde bu mantığa başvurumaktadırlar.

²⁸⁵ A.g.k.,13

Bununla birlikte çağdaş toplumda, risk ve müphemlik arasındaki örtüşme basit ayrımları zorlaştırır. Gabe Mythen buna örnek olarak, "deli dana" hastalığı olarak bilinen büyükbaş hayvanlarda görülen BSE bozukluğu ile insanlarda ölümcül nörolojik sonuçlar yaratan Creutzfeldt-Jacob rahatsızlığı arasındaki bağlantı üzerine tartışmaları hatırlatır. Buradaki ilişki bir müphemlik olarak başlamış ve zamanla risk halini almıştır. Görünüşte benzersiz olan kesin olmayan durumlar, tehlike oluşmaya başladığında hızla riske dönüşebilirler. Ayrıca BSE vakası yüksek oranda belirsizliğin çoğunlukla zararın boyutları ve coğrafyası konularında da söz konusu olduğuna işaret eder. Çağdaş riskler, nicelikselleştirmeyi problematik haline getiren kalıntıları taşırlar, BSE krizinin zirvesinde, gelecekteki hastalarını sayısı üzerine uzmanların tahminlerinin yüz kişi ile bir milyon kişi arasında değişmekte olduğunu hatırlarsak bu derece büyük bir zarar genişliğinde risk ve belirsizlikler arasında ayrımlar yapmak beyhude bir çaba olarak görünecektir.

Modern toplumda risk, olasılık ve belirsizlik nosyonlarıyla ayrıştırılamaz ölçüde ilişkilidir. Risk, kuramsal olarak bakıldığında bir eylem ya da etkinliği belirli ölçüde taşıdığına ortaya çıkar; "riskin özü şu anda gerçekleşiyor olması değil, gerçekleşebilir olmasıdır" Günümüzde ise olasılık ve nitelikleri geleceksellik fikrine eklemlenmiştir; riskler gelecekteki sonuçlarla ilintilendirilen zarar ya da tehlikeler olarak algılanırlar. Modern söylemde risk geleceği denetlemek ve öngörmek arzusuyla alakalıdır. Öyle ki, "Bir risk hesabı zamana hakim olmak, geleceği disiplin altına almaktır. Geleceği temin etmek, sadece günden güne yaşayarak insanın kendisini talihsizliklere karşı silahlandırması anlamına gelmez ama aynı zamanda adanmışlığını matematikselleştirmektir"²⁸⁶

Mythen, risk kavramı üzerine tespitleri üç başlık altında özetler: Öncelikle, risk anlayışları zaman ve mekana bağlı olarak değişir. İkincisi, riskin belirsiz karakteri risk algılarının bireyler ve toplumsal gruplar arasında tartışma konusu olmasını

²⁸⁶ A.g.k., 14

sağlar. Luhman'ın dikkat çektiği gibi kimileri için "risk" olan şeyler, başkaları için "fırsat" olarak anlaşılabilir. Üçüncüsü, genelliğe öncelik vererek yapılan geniş kapsamlı risk tanımları somut anlamın hilafına yer vermek eğilimindedir. Kavramın çok boyutlu doğası düşünüldüğünde tekil bir tanım arayışı yanıltıcı olabilir. Riskin anlamını sınırlayarak bir an için epistemolojik meseleleri bir kenara bıraktığımızda dahi Beck'in projesini aydınlatan birçok farklı örneği gözden kaçırabiliriz. Kesif tanımlar, riskin değişen bağlamı ya da onun gündelik etkileşim içerisinde nasıl oluşturulduğu, yorumlandığı, deneyimlendiği gibi konularda bize çok az şey söylerler.

Bu yönleri de dikkate aldığımızda, risk anlayışımızı sınırlandırmak risk toplumu tezindeki risk anlayışındaki kullanım ve ruhuna terstir. Aslında bu koşullar, Beck'in kesin bir tanım vermekteki isteksizliği için açıklayıcı olabilir. Birçok açıdan risk kavramı kesin bir artikülasyondan uzaktır. Beck'e göre kavram, "Bireysel ve kurumsal kararların gelecekteki sonuçlarının şimdiki zamanda denetlendiği pratik ve yöntemlere dairdir. Bu açıdan riskler birer kurumsallaşmış refleksivitelerdir ve temelde kararsızdırlar. Bir yanda macera ilkesini ifade ederler; diğer yandan risk sonuçlar üzerine kimin sorumluluk alacağı ve imal edilmiş kesinliksizliği mekan, zaman, para, bilgi boyutlarıyla denetleme ve ihtiyat yöntemlerinin uygun olup olmadığına kimin karar vereceği gibi sorulara yol açar.

Farklı dönemler arasındaki fark ve geçişliliklerde, o döneme özgü risk biçimleri de önem kazanır. Buradaki ilk ayrım "doğal afetler" ile "imal edilmiş riskler" arasında olarak karşımıza çıkacaktır. Kıtlik kuraklık ve salgınları içeren "doğal afetler" sanayi öncesi döneme özgüdür. Risk bilinci açısından bakıldığında, doğal afetlerin öznelere tanrılar ya da şeytanlar gibi her zaman doğaüstü güçler olarak görüleceklerdir.

Kabaca, 20'nci yüzyılın üçte ikisini kapsayan endüstriyel modernlik döneminde doğal afetlere sabit bir şekilde artan oranda sigara, içki, meslek kazaları gibi insan kaynaklı tehlikeler eşlik eder. Bu gelişim seviyesinde, gerek doğal felaketleri gerekse insan yapımı risklerin nasıl yönetileceğiyle ilgili münferit oranda bilgi mevcuttur.

Bunun için sağlık ve refah sistemleri, çevre ajansları ve sigorta şirketlerinin uygulamalarına bakılabilir. Nihayet risk toplumunun gelişiyse hava kirliliği, kimyasal savaş ve biyoteknoloji gibi çevresel riskler galebe çalar. Potansiyel olarak felaket içeren bu riskler endüstriyel ya da tekno bilimsel faaliyetlerden kaynaklanır ve toplumsal ve kültürel deneyimi tayin eder. Beck'e göre risk toplumu: "İnnovasyon hızıyla yaratılan toplumsal, siyasi, ekolojik ve bireysel risklerinin gittikçe artan oranlarda endüstriyel toplumun denetim ve koruyucu kurumlarını etkisiz bıraktığı modern toplumun bir gelişim aşamasıdır"²⁸⁷

Doğal afetlerin tamamen tersine imal edilmiş riskler, insanların yani şirketlerin, devlet ajanslarının ve siyasetçilerin pratikleri yoluyla üretilen karara bağlı, endojen varlıklardır. İmal edilmiş riskler modernizasyonun gelişim süreçlerinden kaynaklandıkları için doğal olarak değil toplumsal olarak üretilmiş olarak görülebilirler. Beck, sonuçta ortaya çıkan kamu risk idrakini küreselleşme, deneyimin bireyselleşmesi, uzman sistemlerinin sorgulanması ve kimlik oluşturma yükümlülüğü gibi daha geniş toplumsal dönüşümlere bağlar. Bütün bu kapsayıcı yapısal değişimler Batı kültürlerini tipik bir refleksif moderniteye yöneltir.²⁸⁸

7.1.2 Refleksif Modernizasyon

İlkin "Risk Toplumu, Yeni bir Modernliğe doğru" kitabında tartışmaya açılan "refleksif modernizasyon" kavramının, özetle modernizasyon süreçlerin içerisinde cereyan eden, "basit modernlik"ten, "refleksif modernliğe" doğru bir dönüşüm sürecinde toplumsal sınıf, cins kimliği, aile ve istihdam gibi alanlardaki değişimlerle kültürel deneyim biçimlerinin yerlerinden edilip köksüzleştirilmelerine atıfta bulunduğu söylenebilir.²⁸⁹

Aşamaları, "Birincil Modernite" ve "Geç Modernite" olarak da sınıflandırılan²⁹⁰ bu

²⁸⁷ Beck'ten Aktaran, A.g.k., 20

²⁸⁸ Ulrich Beck, Conversations with Ulrich Beck, 29

²⁸⁹ Gabe Mythen, Ulrich Beck, 14

²⁹⁰ A.g.k., 177

dönüşümde, birincil olan modernizasyon süreci, geleneksel tarım toplumlarından modern sanayi toplumuna dönüşüm sürecini adlandırmaktadır. Bu modernizasyon aşamasında "rasyonalite", gelenek ve batıl inançların yerini alır. Artık bilimsel rasyonalite, hakiki ve nesnel bilginin yanılmaz kaynağı olarak görülmektedir. Toplumun herbir üyesine refah vaadinin, ilerleme düşüncesiyle birarada taraftar bulduğu bu süreç içerisinde, yeni bir yaşam tarzı olarak cins kimlikleri arasındaki rollerin net bir biçimde tanımlandığı, ücretli emeğe dayanan çekirdek aile yaygınlık kazanır. Sanayi öncesi geleneksel toplumların üçlü tabakasının yerini ise, sınıf farkları almaktadır.

Bununla birlikte, bu birincil modernite hala daha "yarı modern" bir koşulu yansıtır. Sanayi toplumu bir dizi "karşı modern" unsuru ileri bir modernizasyona dayanıklı bir biçimde hala daha içerisinde taşımaktadır. Bir yandan, geleneksel feodal hiyerarşilerin yerini alan modern toplumsal sınıf ve cins kimliği biçimleri yeni eşitsizlikler yaratırken, "ilerleme" üzerine bilimsel saplantı artık idare edilebilmekten çıkmakta olan yeni büyük ölçekli riskler üretmektedir. Beck'e göre, böylelikle sanayi toplumu, kendi kendini istikrarsızlaştırırken kendi "yarı modern" sınırlarıyla yüzleşerek kendi dönüşüm sürecinin arkasında yatan nedendir. Beck, "refleksif modernizasyon" kavramını bu yeni aşama ve doğurduğu sonuçları tartışırken öne sürer. Ona göre bu; refleksif sıfatının ima ettiği gibi kesin anlamıyla bir "refleksiyon" değil, ama hepsinden önce kendi kendisiyle yüzleşmektir. Modernite'nin sanayi döneminden risk dönemine geçişi, kendi kendisini özerk hale getirişi bir modernizasyon dinamiği içerisinde niyet edilmemiş ve zorlayıcı bir biçimde gerçekleşmektedir".²⁹¹

Bu bağlamda, kendi kavramsallaştırması için Jean François Lyotard ve Zygmunt Bauman gibi düşünürlerin postmodernite tartışmalarından etkilendiğini belirten Beck,²⁹² Post Modernite kuramlarına karşılık refleksif modernite nosyonunu, radikal toplumsal dönüşümün başından itibaren modernitenin bir parçası olduğu savından

²⁹¹ Beck'ten aktaran Mythen, A.g.k., 28

²⁹² Ulrich Beck, Conversations with Ulrich Beck, 25

hareketle önermektedir."Bu koşullarda, artık yeni olan modernitenin kendi temellerini modernize etmeye başlamış olmasıdır. "Bu modernitenin refleksif hale geldiği, [artık] kendi kendisine yönelmiş durumda" olduğunu söylemek anlamına gelecektir."²⁹³ Basit modernizasyon, sorgulanmaksızın kabul edilen kendi öncüllerinin bir büyü bozumuyla çözülmeye başlaması ile refleksif modernizasyon halini alır. Bu derhal, modern ulus devleti, refah devleti, hukuk sisteminin iktidarı, ulusal ekonomi ve bunları birbirlerine bağlayan korporatist sistemler ile bütünü yöneten parlamenter demokrasi gibi hemen tüm özelliklerinin altının oyulması sonucunu verir. Paralel bir süreç de bu devlete payanda olan ve karşılık olarak onun tarafından desteklenmiş toplumsal kurumların altını oyar.

Kesin kopuşlardan ziyade bir dizi süreklilik ve süreksizliğin biraraya gelişiyle tanımlanan dönüşümde, birinci moderniteyi destekleyen temel bazı varsayımlar ikinci modernite içerisinde sorgulanır hale gelir. Birinci modernitede toplum, ilkin ulus devlet biçiminde örgütlenmiş olarak düşünülmektedir. İkincisi, onu geniş kolektif topluluklara bağlanmış önceden verili kolektif kimliklerde temellenmiş olarak tasavvur ederiz. Üçüncüsü, bu bir "tam istihdam" toplumdur. Ücretli emeğin bütün "normal" insanların ulaşabileceği birşey olduğu varsayılır ve insanlar ona katıldıkları ölçüde "normal" addedilirler. Dördüncüsü, birinci modernitede toplum ve doğa arasında keskin bir ayrım vardır ve doğa toplumun "dışarı" olarak addedilirken işlevsel olarak sonsuz bir kaynaktır. Son olarak, birinci modernite Weber'in teknik rasyonalite ilkesini varsayar. Buna göre sanayileşme ve rasyonalizasyonun bütün yan etkileri öngörülebilir ve denetlenebilirdir.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirli bir zaman dilimi içerisinde, birincil modernitenin bu öncülleri geçersizleşmeye başlamıştır. Toplumun ulus devletler içerisinde sınırlandırıldığı düşüncesi, Beck' e göre, çoğunlukla ekonomik olmaktan çok toplumsal, kültürel ve siyasi bir fenomen olan küreselleşme ile geçersiz hale gelmiştir. Geniş kolektif topluluklar tarafından sağlanan önceden

²⁹³ A.g.k. 29

verili kollektif kimlikler fikri, devam etmekte olan bireyselleşme süreci ile yapısal olarak dönüştürülmüş bir toplum için artık çok az bir ampirik geçerliğe sahiptir. Tam istihdam toplumu paradigması, işin parçalanması ve "normal" olmayan istihdam biçimlerinin gittikçe artan oranlarda çeşitlenmeleri ve baskın hale gelişleri ile uygulanamaz hale gelirken, doğanın sonsuz bir kaynak olduğu fikri her yerde boy veren ekolojik krizlerle sorgulanır hale gelmiştir. Doğa ve toplum arasında net bir ayırım fikri ise, gen teknolojisi ve nano teknoloji gibi aradaki çizgiyi bulanıklaştıran yeni bilimler aracılığıyla sorgulanır hale gelmiştir. Bu son teknolojiler aynı zamanda, küresel risklerin yaygınlaşması ile geçersizleşen öngörülebilirlik ve denetlenebilirlik öncüllerine yaslanmaktadırlar. Bu risklerin sistemik oluşları neticesinde, risk kavramının kendisi olanaksallıktan, radikal belirsizliğe doğru bir dönüşüm geçirir. Ulusal sınırları aşarak ulusal istatistik ya da ulusal eylem tarafından yakalanamaz hale gelişleriyle küresel riskler, küresel risk toplumunu doğurmaktadır.²⁹⁴

Bu koşullar içerisinde insanlar, önceleri kendilerine yönetici kurumlarca sağlanan yapısal kesinlikleri yitirdikçe; eğitim, istihdam, ilişkiler, kimlik ve siyaset gibi konularda bir rutin içerisinde kararlar almaya mecbur bırakılırlar. Sonuç olarak, refleksif modernitede bireyler seçim ve faaliyetlerinin sonuçları üzerine daha çok sorumluluk üstlenirler. Beck'e göre, riskin değişen doğası özü itibarıyla daha geniş refleksif modernizasyon süreciyle bağlantılıdır. Riskin gerek oluşumu gerekse etkileri, statik olmaksızın zaman içerisinde değişirler. Endüstriyel toplumda sosyo ekonomik kalkınma dolayısıyla bir grup yönetilemez risk ortaya çıkar. Bilimsel, teknolojik ve ekonomik pratikler toplumsal ilerlemenin araçları olarak yerleştikçe, "imal edilmiş riskler" çevresel "yan etkiler" olarak ortaya çıkmaya devam eder. Risk toplumuna gidişte (1970'lerden itibaren Britanya ve Almanya'da) çevresel risklerin aralıksız üretimi, toplumu kapitalist kalkınmanın zararlı sonuçlarıyla yüzleşmeye zorlamıştır. Beck, bizleri, risklerin artık toplumsal kalkınmanın kaçınılmaz ve tolere edilebilir sonuçları olmadığı konusunda uyarır. Riskin doğasındaki niteliksel varyasyonlar, sistemce üretilen tehlikelerin artık sınırlandırılmayacağı anlamına

²⁹⁴ A.g.k, 31

gelmektedir. Çağdaş batı toplumunda sürekli tekrar eden ekonomik, bilimsel ve teknolojik genişlemeler varolan risk yönetimi mekanizmalarını boğucak yoğunlukta türeyen "seri riskler"in yaratılmasıyla sonuçlanmıştır.²⁹⁵

7.1.3 Zaman ve Mekan

Risk, zaman ve mekan arasındaki ilişkinin değişen dinamikleri, risk toplumu tezinin merkezi bir yönüdür. Beck, endüstri öncesi ve erken endüstriyel kültürlerin coğrafi ve zamansal olarak sınırlı risklerle malul olduklarına inanır. Deprem, kuraklık ve seller gibi doğal afetler, geleneksel toplumlarda karşılaşılan arketipsel tehlikeler olarak tasvir edilirler. Her ne kadar ciddi bir güce sahip olsalar ve olumsuz sonuçlar doğursalar da Beck'e göre, "doğal afetler" belirlilik bir alanı etkileyen zamansal olarak "kapalı" fenomenlerdir. Doğal afetlerin dünyanın çeşitli bölgelerinde insan hayatını tehdit etmeye devam ettiği doğrudur. Bununla birlikte artık doğal afetlerin zararlı etkileri karşılanmış, yönetilmiş ve yokedilmişlerdir. Batı kültürlerinde, kıtlık ve kuraklık gibi doğal afetler tamamen etkisiz hale getirilmişlerdir. Bundan başka, depremlerin olumsuz etkileri deprem bölgelerinde inşa sınırlandırmaları ve şoka dayanıklı bina tiplerinin üretilmesiyle azaltılmıştır. Endüstri öncesi toplumdan endüstri toplumuna geçildiğinde ekonomik ve teknolojik risk artışları ve kazalar, hatalı insani kararların sonucu olarak tanınırlar. Sanayi öncesi toplumdan risk topluma geçiş esnasında afet ve kazalar, bir grup insan yapımı riskle yer değiştirir. Bu toplumsal olarak üretilmiş riskler önceki tehlike biçimlerine göre daha hareketli ve dolaylıdır. Beck' e göre, çevresel riskin paradigmasal örneği Çernobil felaketidir.²⁹⁶

Endüstri öncesi yaşamı simgeleyen doğal afetlerle karşılaştırıldığında Çernobil kazası, coğrafi sınırları parçalamıştır. Reaktör infilakıyla ortaya çıkan risk yerel alanla sınırlı kalmamış, uzak ve geniş bir alanda yurttaşları tehlikeye atmıştır. Büyük ölçüde Çernobil örneğinden hareketle, nükleer ve kimyasal kirlenme gibi çevresel

²⁹⁵ Beck'den aktaran Gabe Mythen, Ulrich Beck: A Critical Introduction to Risk Society, 17

²⁹⁶ Gabe Mythen, Ulrich Beck: A Critical Introduction to Risk Society, Sy:18,

risklerin riskin coğrafyasını yeniden şekillendirdiği söylenebilir. Aşılan uzamsal sınırların üzerine Beck, risk toplumunun tehlikelerinin zamansal olarak da sınırlanamayacağını belirtir. Çevresel risklerin zararlı etkileri zorunlu olarak biranda gerçekleşmez. Çernobil kazasının üzerinden yıllar geçtikten sonra bile binlerce Ukraynalı ve Belaruslu'ya kanser ve nefes bozuklukları teşhisi konulmaktadır. Nükleer atıkların yokedilemez olduğu düşünüldüğünde, yeratında depolanan ve atmosfere yayılan toksinler gelecek kuşaklara da zarar üretmeye devam etmektedir. Çernobil kazasıyla alakalı zincirleme riskler, imal edilmiş risklerin diziselliğine şahitlik etmektedir. Beck, Çernobil gibi vakaların riskin toplumsal anlayışlarını yeniden formüle ettiğine inanır. Modern risklerle alakalı tehlikeler, zamansal sınırlandırmalara bağlı değildir ve coğrafi kapatmaları aşarlar. Birçok tehlike sadece kısmen olay bölgesinde görünür olan imha kapasitesine sahiptir. Durumun ciddiyetini artırır biçimde, AIDS ya da kanser gibi önde gelen toplumsal riskler artık münferit kaynaklara atfedilemez.

İmal edilmiş risklerin, zamansal ve uzamsal hareketlilik sahibi olmalarının yanı sıra daha önceki dönemlere egemen olan doğal afetlere göre daha katastrofik oldukları söylenir. Riskin katastrofik doğasını betimlemek için Beck, "üç imha ikonuna" atıfta bulunur; nükleer güç, çevresel yağma ve genetik teknoloji. Bu teknolojik güçlerin herbirinin, insan yaşamının tükenmesiyle sonuçlanacak "tasavvur edilebilecek" en kötü kazaya neden olma potansiyeline sahip olduğu ileri sürülür. Yakın zamanlarda, biyoteknologlar yeniden üretici klonlamayla ilgili bilimsel formülü ortaya çıkarırken, bilimadamları ilk genetik kopyayı yaratmak için yarışa girmişlerdir.²⁹⁷ Nükleer güç konusunda tek bir atomik infilak kurumsallaşmış risk yönetimi, sigorta ve felaket sonrası yardım bariyerlerini parçalayarak uygarlığı yoketmek için yeterli olabilir. Tartışmasız bir biçimde, nükleer teknolojinin güvenliği sadece imal edildikten sonra test edilebilir. Bu denli kesin yüksek risk iklimi, Beck'in teknolojik modernizasyonun toplumu kendi kendini imha eşiğine getirdiği tespitine getirir: Muhtemelen yakında

²⁹⁷ A.g.k., 19

tek bir temel tarihsel gerçek üzerine ittifakla bir anlaşma olacaktır. Şöyle ki, yirminci yüzyılın ikinci yarısı kendisini, kendi kendimize dayattığımız ekolojik, nükleer, kimyasal ve genetik afetlerle yokolma olanağıyla gelişmenin karşılıklı etkileşimiyle tanımlayacaktır.

Beck artık insanların yarattıkları herşeyi, yine kendi yaratımları aracılığıyla imha edebilmelerinin olanaklı olduğunu ileri sürer. Çağdaş çevresel riskler sadece potansiyel olarak mahevedici değildirler, aynı zamanda kümülatif etikleri üretirler. Riskin kütselleşmesi, atmosferdeki zehirli maddelerin kamu sağlığına yarattığı tehditte açıkça görünür. Ekolojistlerce kanıtlanmış veriler üzerinden tartışan Beck, çevresel kirlenmenin çağdaş biçimlerinin toksitesinin, hem endüstri öncesi hem de endüstriyel modernlikte olduğundan çok daha büyük olduğunu tespit eder. Üç imha ikonuna yaslanan Beck, Batı kültürlerinin günümüzde tahayyül edilebilecek en kötü kazaların alametleriyle, kendi kendini yoketme gerçeğinin gölgesi altında yaşadıklarını ileri sürer.

7.1.4 Toplumsal Sigortanın Çöküşü Ve Aktif Güven

Riskin üçüncü ayağı, toplumsal kurumların kamu güvenliğini sağlama kabiliyetiyle ilintilidir. Çalışmaları boyunca Beck, imal edilmiş risklerin yönetilemez karakterlerinin sağlık ve güvenliği korumakla yükümlü toplumsal kurumlar üzerinde ters yönde etki ettiğini sık sık belirtir. Bunlara bir örnek, yönetici kurumların sorumluluk iddialarına nasıl yaklaşır oldukları ve tazminat paketlerini örgütlenme şekilleridir. “Ecological Politics in an Age of Risk” kitabında Beck, endüstriyel modernite aşamasındaki risk öngörüsü ve sorumluluk prosedürlerini günümüzde uygulanan biçimleriyle karşılaştırır. Risk Toplumu'nda geliştirdiği çerçeve üzerinden Beck, burada teknolojik gelişmenin üstel bir biçimde büyüdüğünü bunun da çevresel riski yığinsallaştırdığını saptar. Hasar verici yan etkilerin genişliği ve yaygınlığı, riske karşı sigorta görevi gören kamusal kurumlar için sorun teşkil eder. Yine burada, risk toplumunun devasa afetleri, daha uysal ve kurumsal olarak yönetilebilir basit

endüstriyel modernlik çağıyla karşılaştırılır. Maythen'e göre, dikkat çekici bir biçimde, Beck'in modern öncesi dönemdeki risk hesaplama yöntemleri üzerine söyleyecek pek fazla şeyi yoktur. Bununla birlikte satır araları okunduğunda Beck'in, modern öncesi kültürlerde örgütlü sigorta sistemlerinin olmadığını ve afetleri kavramsallaştırmada kullanılan yöntemlerin de kader ve suçlamayı ihtiva ettiğini ima eder görünür. Aydınlanma öncesi hristiyan varoluş algılayışı, tipik olarak hiyerarşik ve sarsılmaz bir "varlık zinciri" koyar. Toplumsal olayların büyük ölçüde kaderle ilişkili bir biçimde anlaşıldıkları düşünüldüğünde, bireylerin algılanan tehlikeyi istenmeyen diğer yandan da yaşamın kaçınılamaz bir yönü olarak algılayacakları tahmin edilebilir.²⁹⁸

Anthony Giddens, Ulrich Beck ile risk toplumu çalışmaları itibariyle paralel sonuçlara ulaşan sosyologların başında gelir. Bununla birlikte, Giddens'in risk ve geç modernite üzerine yazılarında, güven nosyonu üzerinde daha ağırlıklı olarak durduğu söylenebilir. Giddens'a göre, modern toplumun ortaya çıkışı toplumsal ilişkilerin örgütlenmesinin birincil tarzı olarak, üzerinde düşünülmemiş ve adetsel "itimat" nosyonundan daha aktif bir biçimde gerçekleştirilen "güven" nosyonuna geçişle açıklanabilir.²⁹⁹

Oxford Sözlüğünde "Güven" sözcüğünün karşılığı, "bir kişi, şey ya da bir açıklamanın doğruluğunun, bir nitelik ya da sıfatına itimat ya da itibar etmek " olarak tanımlanır. İtimat ve itibar kavramları, "inanç" kavramı ile yakından ilişkiliyken, "itimat" ile "güven" kavramları arasındaki ilişkiye odaklanan Giddens, "güven" kavramının, ancak modern dünyada varlık kazanan "risk" kavramı ile ilişkide düşünülebileceğini öne sürer. Bu nosyon, doğanın saklı anlamaları ya da Tanrı'nın dile dökülemez amaçları yerine öngörülmemiş sonuçların kendi faaliyet ve kararlarımızın bir sonucu olabileceği anlayışı sonucu olarak doğmuştur. Böylelikle "risk", daha önceleri Latince "fortuna" yani "talih" ya da "kader" kavramlarıyla

²⁹⁸ A.g.k, 21

²⁹⁹ Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Polity Press, 1990

karşılanan durumun yerini alır. Güven, itimaddan farklı olarak risk koşullarının bir farkındalığını varsaymaktadır.³⁰⁰ İtimad, Giddens'ın kullanımında, tanıdık şeylerin değişmeden kalacağına dair sorgulanmaksızın alınmış bir tavidir. Normla durum itimaddır. Olumsal olaylara yönelik beklentiler kurmaksızın yaşanılmaz ve hayal kırıklığına uğrama ihtimalinin bir ölçüye kadar görmezden gelinmesi zorunludur. Bu görmezden gelme hayal kırıklığının sadece düşük bir ihtimal olmasından dolayı değil, aynı zamanda yapılacak başka birşeyin bilgisine sahip olunmaması dolayısıyladır. Çünkü bunun alternatifi, daimi bir belirsizlik içerisinde yaşamak ve yerlerine konulabilecek birşeye sahip olmaksızın beklentilerden uzaklaşmaktır. Bununla birlikte güven söz konusu olduğunda, alternatifler belirli bir türde harekete karar vermiş birey tarafından bilinçli bir biçimde düşünülür.

Bundan dolayı, alternatifler üzerinde düşünmeyen bir birey "itimad", alternatiflerin farkında olan ve riskleri göze alan birey ise "güven" duygusuna sahiptir. İtimad durumunda birey, beklentilerin karşılık bulmaması durumunda başkalarını suçlarken, güven durumunda suçu kısmen dahi olsa yüklenmeli ve biri ya da birşeye güven duyduğu için pişmanlık duymalıdır. Risk nosyonunun görece yeni olmasından dolayı, risk ve tehlike arasında bir ayrım yapılabilmesi modernitenin niteliklerden ileri gelmektedir. Bu temelde, insani faaliyetleri etkileyen birçok olumsuzluğun basitçe "Tanrı" ya da "Doğa" tarafından verili olmaktan çok, insanlar tarafından yaratılmış oldukları gerçeğinin ayırdına varılmasından ileri gelir.³⁰¹

Bununla birlikte, Giddens, bilimin bir hakikat aurasına sahip olduğu ve uzmanlara yönelik güvenin modernlik öncesi "itimad"ı andırdığı "basit modernlik" ile kazanılması gereken bir "aktif güven" gerektiren gelenek sonrası topluma tekabül eden "refleksif modernite" aşaması arasında ayırım yapar. Yerel bilgilere nazaran genelleşmiş uzmanlık sistemlerine ve para gibi sembolik göstergelere olan modern itimad düşünüldüğünde bugün, "güven" nosyonu yaşamın çok daha zorunlu bir parçası haline gelmiştir. Soyut sistemlerin parçalanmış nitelikleri, hiçbir zaman

³⁰⁰ A.g.k., 30

³⁰¹ A.g.k.,31,32

doğrudan tanınmayan ama faaliyetleri yaşamın bütün yönlerine etki eden "namevcut ötekiler"le daimi bir etkileşim anlamına gelir. Oysa, uzman bilgilerinin çökmesinin akisleri yerel bağlamın çok ötesine geçer. Bundan dolayı küresel uzmanlık sistemlerine itimad belirsizlikle tanımlanır. İnsanlar artık uzman bilgilerine daha sorgulayıcı yaklaşırken, onları güvenlerini kazanmak zorunda bırakırlar. Aynı zamanda, kişisel olarak tanıdıkları insanlara güvenlerini yeniden dahil etmek için yüzyüze ilişkilere dönmeye başlarlar. Bu, yakın ötekilere dayalı ve farklı tip riskler içeren daha farklı güven ilişkileri içerir. Bu koşullar altında, hem uzmanlar hem de yakın ötekiler söz konusu olduğunda güven kazanılmalı ve sürekli olarak müzakereye açık olmalıdır.³⁰²

Nitekim, risk toplumuyla paralel tartışılan "gelenek sonrası toplumsal ilişkilerin" ortaya çıkışı da yine aynı koşullarda, "aktif güven" adı verilen sürecin gittikçe önem kazanmasıyla belirginleşmektedir. Aktif güven, enerjik olarak yaratılması ve desteklenmesi gereken güvendir. Günümüzün mahrem kişisel bağlarından küresel etkileşim sistemlerine kadar yeni toplumsal dayanışma biçimlerinin kökeninden yatar. Bu tip "bireyleşme" egoizmle aynı anlama gelmezken, bu tip bireyleşmeyi çok övülen "ben kuşağı" ile yakından ilintilendirmek de hata olur. Yeni toplumsal dayanışma biçimleri önceden olduğundan daha az sabit, yerelliklere bağlı olabilir ancak aynı zamanda yeğin hatta uzun vadeli olabilirler.

Güven, olumsal sonuçlar karşısında itimat sağlamak yoluyla olası riskler üzerine kaygıyı asgariye indirerek risk farkındalığını önvarsayar. "Kabul edilebilir" risk olarak görünen şey, yani "tehlikeyi" asgariye indirmek, farklı bağlamlar içerisinde değişiklik gösterir ama genellikle güven sağlamak için temel teşkil eder. Yine, güven çocukluktan itibaren ontolojik güvenlik sağlamak için elzemdir. Giddens, ontolojik güvenliği, "çoğu insanın kişisel kimliklerinin sürekliliklerine ve çevrelerindeki toplumsal ve maddi faaliyet çevrelerinin sabitliğine güvenini" içeren duygusal bir fenomen olarak tanımlar. Kişi, şeylere itimad olarak güven ihtiva eder. Böylelikle

³⁰² Deborah Lupton, Key Ideas: Risk, 82

güven, başka durumlarda faaliyeti felç edecek ya da korku ve kaygı yaratacak risklerle bir psikolojik başa çıkma yolu olarak düşünülebilir. Güven olmaksızın kişiler bir "inanç sıçrayışı", yani, üzerlerine eğitim almadıkları için çok az teknik bilgi ve kavrayış sahibi oldukları uzman bilgi sistemleriyle karşılaştıklarında yapmaları beklenen şeyi gerçekleştiremezler. Güven düşünümsel hesapla sağlanabildiği gibi, basitçe bir birey ya da organizasyona inanç yatırımı yoluyla da sağlanabilir. Adeta güven, bireylere gündelik yaşamlarında karşılaştıkları riskleri savuşturmalarını sağlayarak yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayan bir çeşit zarar görmezlik kozası vermektedir.

Bu koruyucu koza zaman zaman risklerin varlığına işaret eden ve yerleşmiş rutinleri sorgulatan deneyimlerle delinir. Giddens bu deneyimlere, ahlaki ya da varoluşsal kriterlerle ele alınması gereken "hayati anlar" adını verir. Bazen insanlar kasıtlı olarak bu risklere yönelseler de çoğu zaman koza, görelî zarar görmezliğin dönüşü ve böylelikle korku ve kaygının savuşturulmasıyla yeniden tesis edilir.³⁰³ Gündelik rutinler de benzer bir biçimde bireylere tehlikeler ve ilintili korkularla göreneksel olarak başa çıkabilmelerini sağladıkları ölçüde, ontolojik güvenliğin kurulma ve korunması için yaşamsaldır.

Ulrich Beck'in örneklerini tartıştığı, "düşük olasılıklı ama ağır sonuçlar taşıyan" risklere dönersek, kader nosyonları bireylerin kişisel denetimleri olmayan bu tip riskler karşısında yeniden sahneye çıkar. Kimi zamanlar sıradan bireyin karşılaştığı uzman bilgileri arasındaki fark o kadar büyüktür ki birey bunlardan birini seçebilmek için kadere itimad etmek zorunda kalır. Basitçe soyut sistemlere güvenmek ya da her nasılsa kaderin kendi yolunda ilerlemesine bırakmak, görünürde kaygı yükünü hafifletmektedir. Bununla birlikte, böyle yapmakla Giddens'a göre, kaygılar bilinçdışında daha da derine gömülür. Korku böylelikle giderilmez ama yer değiştirir, çünkü felaket olasılığı halen yerinde durmaktadır. Riske yönelik diğer tepkiler, "ayakta tutulan iyimserlik" ya da aydınlanma inancına dinsel bir akılla tutunmak,

³⁰³ A.g.k., 76

"sinik pesimizm" ya da esprili ya da güngörmüş bir perspektifle yaklaşarak kaygıların duygusal yükünü azaltmak, "radikal bağlanma" ya da Yeşiller Hareketi gibi yeni toplumsal hareketlerde görüldüğü biçimiyle algılanan tehlike kaynaklarına karşı pratik karşılık verme yaklaşımıdır.

Giddens, modenite ile kişisel kimliklerin ilişkisini tartıştığı bir çalışmasında, "dışsal kriterin çözüldüğü ve ilişkinin sadece o ilişkinin sağlayabileceği kazanımlar için varolduğu bir "saf ilişki" durumu öne sürer³⁰⁴. Güven, ilişkinin dışarısında toplumsal görevler ya da geleneksel yükümlülükler gibi dışsal faktörlere bağlanmaksızın sadece kişisel düşünce ve duyguların birlikte açılanmasıyla harekete geçen bu saf ilişkide önem kazanır. Saf ilişki böylelikle korunması için daimi bir çaba gerektirdiği için artık fazlasıyla refleksiftir. Bir adanmışlık varsayar ancak bu adanmışlık mahremiyetle temellenerek aktif olarak kazanılmalı ve müzakere edilmelidir. Kişisel ilişkiler alanı, dışsal dünyanın belirsizliklerine bireylerin cesaretlendirilerek mahremin sağlanabileceği bir yer olarak görülür. Bununla birlikte kişisel ilişkilerin ve mahremiyetin kendisi geleneksel normların çöküşü ve risklerle tehdit edilir. Böylelikle, güven kişisel seviyede her iki tarafın da sabit kodların yokluğunda diğerine "açılması"nı gerektiren, üzerinde çalışılması gereken bir projedir.³⁰⁵ Karşılıklı açılmaya zorlayan aktif güven nosyonu itibarıyla bakıldığında artık cemaat" ve "cemiyet", "mekanik" ve "organik" dayanışma gibi eski dikotomilerin de sorgulanması gerekmektedir. Toplumsal dayanışma mekanizmalarının incelenmesi sosyoloji için önemli olmaya devam etmektedir ancak yeni dayanışma biçimleri bu ayrımlarla yakalanamaz. Örneğin Giddens'a göre, gelenek sonrası duygusal ilişkilerde "mahremiyetin" yaratımı ne "gemeinschaft" ne de "gesellschaft" kaynaklıdır. Daha aktif bir anlamda "cemaat" oluşturulmasını içerir, cemaat genellikle belirsiz zaman ve mekan mesafelerince uzatılmıştır. İki insan bir ilişkiyi zamanlarının çoğunu birbirlerinden binlerce kilometre uzakta geçirseler dahi sürdürülebilirler. Kişisel gelişim grupları aynı anda hem yerelleşmiş, hem de faaliyet

³⁰⁴ "Saf İlişki" kavramının ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Beck, Giddens ve Lash, Reflexive Modernisation

³⁰⁵ Anthony Giddens, "Living in a Post Traditional Society ", 187

alanları itibariyle gerçek anlamda küresel cematler yaratırlar. Günümüzde kişisel yaşamda gerçekleşen köklü dönüşümler içerisinde aktif güven, zorunlu olarak ötekinin dürüstlüğüne bağlanmıştır. Böylesi bir dürüstlük artık, bir kişinin belirli toplumsal konumda yerleşik oluşuna göre sorgulanmaksızın kabul edilemez. Güven kazanılmalı ve aktif olarak desteklenmelidir ve bu şimdi yaygın biçimde ortak bir anlatı ve duygusal açılımı varsayar. Ötekine "açılmak" sabit bir bağın gelişimi için şarttır.

Daha geniş örgütsel bağlamlarda ise aktif güven, daha kurumsal bir "açılma"ya bağlıdır. Buradaki "özerklik", sorumluluk ve aşağıdan yukarı karar alma süreçleriyle anlaşılabilir. Giddens'a göre, her ne kadar ekonomik ve siyasi sistemlerdeki hiyerarşik yönetim sistemlerini yıkan şeyin teknolojik yenilikler sonucu olduğu sıkça söylene de, asıl etki bir geleneksel sonrası düzenin genel zemininde gelişen kurumsal refleksivitenin genişlemesidir. Bugün birçok durumda, değişen uzman bilgi biçimlerinin aktif alımıyla, filtreleyerek seçim yapmaktan başka şansımız yoktur: Böylesi durumlarda, yeni tür örgütsel dayanışma eskisinin yerini almaya başlar. Uzman sistemlerinde dahi aktif güven daha ön plana geçmeye başlar. Bu kısmen, uzmanlıklar arasındaki bölünme ve çekişmelerden kaynaklanır. Her nerede şüphecilik, her nerede uzman otoriteleri bölen fikir ayrılıkları üzerinde farkındalık varsa aktif güven mekanizmaları yaygınlaşır.³⁰⁶

7.1.5 Bireyselleşme

Ulrich Beck'in çalışmalarında, gelenek sonrası risk toplumu tartışmaları içerisinde değindiği önemli bir dönüşüm de bireyselleşme üzerinedir. Bu noktada, Scott Lash, Anglo Sakson yazınında, Beck'in tezleri işlenirken bireyselleşme tezinin geri planda kaldığını tespit eder. Lash'a göre, Ulrich Beck'in risk toplumu ve refleksif modernizasyon kuramları temelde iki tez ihtiva etmektedir: Bunlardan birincisi "çevre" ya da "risk" teziyken, diğeri "bireyselleşme" tezidir³⁰⁷ 1980'lerden bu yana,

³⁰⁶ Ag.m.,188

³⁰⁷ Scott Lash, Individualisation in a Non-Linear Mode, Vii

Alman yazınında Beck'in çalışmaları bu iki tez arası bir dengede anlaşılırken, AngloSakson sosyoloji geleneği risk tezini öne almış, bireyselleşme tezi büyük ölçüde ikinci planda kalmıştır. Bireyselleşme tezi düşünüldüğünde Lash'e göre, Beck'te söz konusu olan bir birey nosyonu kadar, bir de "birey oluş" (birey haline gelmek) nosyonu mevcuttur.

Bu, etik hatta altruistik de dahil olmak üzere aydınlanma bireyliğinden tamamiyle farklı bir birey nosyonudur. Bu anlamda, aydınlanma bireyciliği "birey oluş"dan çok, "birey olmak" üzerinedir. Bu, aydınlanma bireyliğinin Beck'in kavramsallaştırmasıyla, "birinci" ya da "basit modernite" aşamasında gerçekleşmesinden dolayıdır. Oysa Beck'in bireylik nosyonu, "ikinci" ya da "refleksif modernite"nin bir ürünüdür. Manuel Castells'in terimleriyle, eğer birinci modernite baskın olarak yapılar mantığından oluşuyorsa, ikinci modernite bir "akımlar mantığı" ihtiva eder. Beck'in "niyetlenmemiş sonuçlar", "hiçbir zaman tamamlanmamış bilgi", "irrasyonel değil ama sonsuza kadar belirsiz bir rasyonalite" gibi nosyonları akımlar mantığıyla uyumludur. Beck'teki riskin, risk almanın ve onunla yaşamın kronik belirsizliği yapının belirlenmişliğine değil akımlara özgü, kısmi, kaçışkan belirlenime özgü unsurlardır. ³⁰⁸

Refleksif terimin temel anlamı akla getirildiğinde aradaki fark daha iyi anlaşılır. Beck'in tanımlamasıyla, "[refleksif] bugün artık insanların daha bilinçli bir yaşam sürdürdükleri anlamına gelmez. Tersine, "refleksif" hakimiyet ve bilincin artışına değil, hakimiyetin "olanaksız" olduğuna dair artan bir "farkındalığa" işaret eder". Öncelikle, Beck'e göre, bireyselleşme (individualization) ideolojide olduğu gibi bireycilik (individualism) ya da derinlik psikolojisinde özerk bir birey haline gelişi tarif etmek için kullanıldığı anlamıyla, bireyleşme (individuation) anlamına gelmemektedir. Thatcher ya da Bush'un pazar egoizmleriyle hiçbir ortak noktası bulunmamakla birlikte, Jurgen Habermas'ın tarif ettiği haliyle "özgürleşim" anlamına da gelmez. İkinci modernitede, bireyselleşmeye özgü olan öncelikle onun akımlar

³⁰⁸ Ag.m., viii

mantığı içerisinde düşünülmesidir. Öncelikle bu kümelenme içerisinde bireyselleşme yeniden ilişkilendirme olmaksızın kopuştur. İkinci moderniteye geldiğimizde, tarihte ilk kez birey toplumsal yeniden üretimin temel ünitesi haline gelir. Örneğin Durkheim, "anomik" bireycilikle ilgilenmektedir çünkü, pazar ekonomileri içerisinde feodal yapıların çözülmesi sonrası bireyciliği yeniden ilişkilendirme normatif fikirinden hareket etmektedir.

Bir toplumsal düzenlemeden diğerine geçişte "anomi" adı verilen zorunlu bir hareket, bir yerinden edilmişlik evresi vardır. Böylelikle, geleneksel "gemeinschaft" ve "ancien regime"den ayrılırken birinci endüstriyel modernitede, kendi normatifliklerini geliştirene ve klasik aydınlanma bireyliği rutinleşene kadar geçen sürede bir geçişi köksüzlük aşaması söz konusu olur. Hegel'in "Hak Felsefesi"nde, Fransız Devriminin anomik aşırılıklarından mülkiyet, sözleşme, burjuva aile ve sivil toplumunun kurumsallaşmış bireyliğine geçişi bu şekilde okumuştur. Endüstriyel olandan ikincisine, enformasyonel olana geçişte de bunun bir benzerinin söz konusu olduğu akla gelebilir. İlk bir anomik bireycilik söz konusu olur. Bununla birlikte, Beck'te ayırdedici olan, refleksif moderniteye geçişten sonra bile yeni bireyliğin rutinize hale gelmeyecek olduğudur. Hatta, özellikle en gelişkin evresinde bu bireylik, belirlenimsiz risk ve ihtiyatlı bir özgürlükte doludur. Öyle ki Beck'e göre, artık "refleksif ikinci moderniteye geçişle birlikte bireycilik rutinleştirilmez ama radikalize edilir".

Birinci modernliğin bireyi refleksifken, ikinci modernlikte refleksif hale gelmiş olması da bu anlamdadır. Refleksif fikri birinci modernitenin bilinç felsefesine aittir. Düşünmek birşekilde nesneyi bilginin konusu dahiline almaktır. Düşünmek, sabit bilgi ve kesinlik, öznenin bir alanda bilgi nesnesinin bir diğerinde konuşlandığı bir düalizm, bilimsel bir yaklaşım varsayar. Beck'in çalışmaları, daha ilk baştan böyle bir nesnelci bilgi anlayışı ve kartezyen ya da Kantçı olsun benzer düalizmlerin bir eleştirisini içererek, pozitivizmin ve aydınlanmanın sahiplenici bireyciliğiyle bağlantıları koparır. Beck'e göre, bilen birey bilgisi nesneleriyle birlikte bu dünyada

vardır. Bu özne, nesnenin sadece belirli bir kısmını, Beck'in tabiriyle, bilen çıkarca oluşturulmuş yaklaşımıyla alakalı olarak kavrayabilir. Böylelikle basit modernite bireyciliğinin nesnelliği, ikinci modernlikte yerini bilginin niyetselliğine bırakır. Bu niyetsellik, "Risk toplum"nda bu kez ekolojik problematikle ilişkide olarak tekrar merkezde olacaktır. Bilim ve endüstri bütün nesnellik iddialarına ve hatta bir biçimde nesnel ve dünya dışındalıklarına rağmen aslında kendi özel çıkarlarınca oluşturulmuş niyetsellikleriyle bu dünyadadırlar. Burada sorun (ve aynı zamanda imkan) niyet edilenin en olağan dışı niyetlenilmemişliğe, yan etkilere ve niyet edilmemiş sonuçlara yol açmasıdır.

Kant'ın kesin yargısının öznesi gibi, Descartes'ın "Metafizik Meditasyonlar"ındaki basit modernliğin kartezyen öznesi reflektifdir. Beck, bugünün doğrusal olmayan bireyini "düşünüyorum öyleyse var"ım önermesine nazire olarak, "ben varım" olarak tarif eder. "Düşünüyorum öyleyse varım" refleksiyonla ilgilidir. "Ben varım" daha çok refleksle alakalıdır ve Beck, sık sık düşünüm ile refleksiyon zıtlığı üzerinde durur. Refleksif olan ona göre, düşünmekten çok refleksiyonla alakalıdır. Refleksler kararsız ve dolaysızdır. Herhangi bir anlamda bir şey ihtiva etmezler. Refleksler hız ve ani karar vermenin dünyasında mücadele ederler. Çağdaş birey, Beck'in sık sık tekrarlandığı gibi, önceki kuşakların sahip olmadıkları seçeneklerle tanımlanır. Beck'e göre bu birey hızlı seçmeli ve tıpkı bir refleks gibi ani kararlar vermelidir. Doğrusal olmayan birey reflektif olmayı dileyebilir ama, düşünmek için ne zamana ne de mekana sahiptir. O bir bileşimdir. Şebekeleri birleştirir, ittifaklar kurar, anlaşmalar yapar. Bilgi ve yaşam değişikliklerinin hassas olduğu bir risk atmosferinde yaşamak zorundadır.³⁰⁹

İkinci nokta, bireyleşme sonrası yapının belirleniminin artık olmamasıdır. İkinci modernite bireyciliğini, paradoksal, "bireyleştiren yapılar" ya da "kurumsallaşmış bireycilik" terimleriyle düşünmemiz gerekir. Bu medeni, siyasal ve toplumsal haklar gibi temel kurumların bireye dönük olmasıdır. Örneğin, esneklik ve hareketlilik

³⁰⁹ A.g.m., Sy:ix

talepleri ki bunlara "bireyselleştirme makinaları diyebiliriz, risk ve ihtiyatlı bir özgürlük içeren bireycilik ve bireysel biyografiler dayatmaktadırlar. Bunun bir önemli sonucu, artık bireyselleşmeden örneğin; sosyolojik olarak nesnel sınıfsal tahlillerle karşılanması gereken egosantrizm ya da özgül yaşam tarzları gibi, salt öznel süreçler olarak bahsedilmesinin olanaksız hale gelmesidir. İkinci modernitede, bireyselleşme, gerçek sınıfların ekonomik "*unterbau*" ile alakalı olarak görülüp yargılanması gereken ideoloji ya da yanlış bilinç değildir. Bireyselleşme paradoksal toplumsal yapının kendisidir. Böylelikle, "doğrusal olmayan tarzda", açık uçlu ve son derece kararsız ilerlemekte olan bir süreçtir.

İkinci modernite ve onun doğrusal olmayan bireyliği; devlet, sınıf, çekirdek aile, etnik topluluk gibi klasik kurumların geri çekilişinin bir sonucudur. Ancak bunun sonucu öznenin yokoluşu ya da genel bir irrasyonallite değildir. Beck'te özne, günümüzün parçalanmış kurumlarıyla alakalı olarak bir düşünüm konumundan refleksif oluşturma geçmiştir. Öyle ki, bu özne sürekli hareket halinde olduğundan artık bir özne konumundan bahsetmek anlamsızdır. Özne, tıpkı bilgi gibi hala bizimledir ancak artık bilgi belirsizlik üzerinedir. Bu anlamda, "bilgi olmayan" ya da "akıl karşıtlığı" söz konusu olmaktan çıkar. Refleksif modern bireyin daha eğitilmiş ve bilgi sahibi olduğu söylenebilir. Burada artık söz konusu edilen bilginin türü değişmiştir. Kesin olandan farklı olarak artık kararsız (ihtiyat gerektiren) bir nitelik sahibidir ve bilginin söz konusu olduğu şey de aynı zamanda belirsiz, olasılıksal ve en iyi durumda "olanaksal"dır.

Birinci modernitede birey, çeşitli kurumlarda tanımlanmış bir dizi rolle ahenk içerisinde oluşturulmuştur. Şimdi artık bu kurumlar bir kriz içerisinde ve bir zamanlar kurum ve birey arasındaki ara yüzeyde gerçekleşen işlevler artık çok daha yeggin ve bireye yakın bir biçimde gerçekleşmektedir. Artık bir rollerin denormalizasyonu söz konusudur ve böylelikle birey Beck'in de başvurduğu bir nosyonla, "göçebe" hale gelir. Böyle düşünüldüğünde, birinci modernitenin "rolleri" büyük ölçüde Kant'ın "kesin yargı" adını verdiği şeye, belirli kural ve buyruklara

bağımlıdır. Ancak, artık birey daha fazla kendisi kural bulucu olmalıdır. "Kesin yargı" yerini "düşünümsel yargıya" bırakmıştır. Reflektif yargıda, artık tikelin içine dahil edileceği bir evrensel olmadığı için birey kuralı kendisi bulmalıdır. Reflektif yargı her zaman bir belirsizlik ve risk sorunudur ama, aynı zamanda daha çok yeniliğe kapıyı açar.³¹⁰

7.2 RİSK TOPLUMU VE HOŞNUTSUZLARI

Zizek, günümüz kapitalizmi için bir “siyasal sonrası” mantık tespitinde bulunurken buna dair paradoksları “risk toplumu” kuramcılarının tartışmaları üzerinden okur.³¹¹ Zizek için risk toplumu kuramının birinci önemli yönü, söz konusu risklerin düşük olasılıklı ve ağır sonuçlara sahip riskler oluşu ise ikincisi, söz konusu risklerin imal edilmiş riskler olmasıdır.

Risk toplumu kuramının işaret ettiği; küresel ısınma, ozon deliği, deli dana hastalığı, nükleer santraller, genetiğin tarıma uygulanmasının öngörülemeyen sonuçları gibi “düşük olasılıklı ama ağır sonuçlara” sahip tehlikeler, paradigmatic risk örnekleridir: Hiçkimse riskin ne kadar büyük olduğunu, küresel felaketin olasılığını bilebilecek durumda değildir. Bununla birlikte eğer felaket gerçekleşirse, sonuçları gerçekten de ölümcül olacaktır. Biyologlar bize yiyecek ve ilaçlarımızdaki artan kimyasal oranlarının insan ırkını yokedebileceğini söylerken, doğrudan bir ekolojik felaketten değil ama, daha basitçe insanın doğurganlığını etkileyip, kısırlaştırmasından söz ederler. Bu sonuç ihtimal dışı görünse de katastrofiktir.³¹²

Risk toplumu teorisyenlerinin vurguladıkları ikincil önemli yön ise, bu yeni tehditlerin onların deyişiyle “imal edilmiş riskler” olmalarıdır. Bunların kaynakları bizim doğaya yaptığımız ve doğal süreçlerle doğanın bir daha kendi kendine

³¹⁰ A.g.m., X

³¹¹ Tony Myers, Slavoj Zizek, 49

³¹² Slavoj Zizek, Risk Society and Its Enemies, 148

dengeleyemeyeceği ölçüde değiştirdiğimiz ekonomik, teknolojik ve bilimsel müdahalelerimizdir. Bilime bir "yeni çağ" dönüşü de absürd sonuç verecektir çünkü bu tehditler bilimin teşhis cihazları olmaksızın büyük ölçüde, görülemez ve tespit edilemez boyutlardadır. Ozon deliğinden, yiyeceklerdeki kimyasal katkılara kadar günümüzün bütün ekolojik tehditleri kesin olarak ve sadece (genelde en gelişmiş) bilimsel öngörüye bağımlıdır. Her ne kadar ozon deliğinin etkileri gözlemlenebilir olsa da onun "ozon deliğine" referansla nedensel açıklaması bilimsel bir hipotezdir çünkü, gökyüzünde doğrudan gözlemlenebilir bir "ozon deliği" yoktur.

Dolayısıyla, bu riskler bir çeşit kendi üzerine dönüşümsel bir döngü içerisinde üretilmişlerdir. Örneğin, bunlar dünyaya çarpacak devasa bir kuyruklu yıldızdan bahsedildiğinde olduğu gibi dışsal riskler değil, kendi yaşamlarını denetlemek ve üretkenliklerini arttırmak isteyen bireylerin teknolojik ve bilimsel girişimlerinin öngörülme sonuçlarıdır.

Belki de doğa üzerindeki egemenliğimizi basitçe arttırmaktan başka yeni tehdit ve öngörülemeyen riskler yaratan yeni bir teknolojik kavrayışa en iyi örnek, önümüzdeki yirmi yılda genetik biliminin sadece bir insanın bütün genetik haritasını çıkarmış olmakla kalmayıp, teknolojik olarak bazı genleri manipüle ederek kanser eğilimini ortadan kaldırmak gibi arzulanan sonuç ve değişimleri sağlayabilecek duruma gelecek oluşudur. Ancak yine de, bu radikal kendi kendini nesneleştirme genetik formül kisvesi altında "nesnel olarak" olduğumuz şeyle yüzleşebileceğimiz total bir öngörülebilirlik ve kesinlik sağlamaktansa böyle bir bilgi ve bunun psiko sosyal sonuçları konusunda çok daha radikal yeni belirsizlikler yaratacaktır. Zizek'e göre, burada özgürlük ve sorumluluk nosyonlarının değişimi ya da genlerle oynamanın öngörülemeyen sonuçları üzerine yeni sorular ortaya çıkmaktadır.

Bu "düşük olasılık-ağır sonuç" bileşimi bir" standart Aristocu, her iki uçtan da kaçınma" stratejisini imkansız kılar. Öyle ki sanki, korku istismarı (kapıya dayanmış felaketi resmeden ekolojist) ile riskleri gizlemek (tehlikeleri küçümsemek) arasında

arabulucu bir konum edinmek imkansız hale gelmiştir. Küçümseme stratejistleri, korku istismarcılarının en iyi ihtimalle bilimsel gözlem ile kesinleşmemiş sonuçları veri aldıklarını vurgularlar. Korku istismarına dayalı strateji ise, felaketin bir kez bilimsel kesinlikle tespit edilmesi durumunda felaketin zaten durdurulamaz boyuta gelmiş olacağını ileri sürmekle haklıdır. Sorun bunların varlığı ya da boyutları üzerine kesinlik elde etmek için nesnel bilimsel ya da başka türlü olsun herhangi bir yol bulunmamasıdır.³¹³

Zizek, sorunu basitçe, tehlikeleri küçümseyen istismarcı şirketler ya da hükümet organlarının yarattığı bir problem olarak görmektense ortaya çıkan riskin boyutlarının kesin olarak tespit edilebilmesinin olanaksız olduğunu kabul etmek gerektiğini vurgular. "Ya gerçekte yağın kanseri önlediği ortaya çıkarsa? Ya eğer küresel ısınma aslında doğal döngünün bir parçasıysa ve bizim havaya daha da fazla karbondioksit pompalamamız gerekmektedirse?" gibi örneklerle hergün bir önceki ortak kanıları tersine çeviren yeni keşiflerin haberleriyle karşı karşıya kalırız Çünkü bilimadamları ve uzmanların kendileri de bizlere nihai yanıtı sağlamaktan uzaktırlar. Panik istismarının aşırılıklarıyla, kararsız "panik yapmayalım henüz kesin sonuçlara sahip değiliz" tavrı arasında a priori olarak düzensiz bir oran vardır. Örneğin, küresel ısınma üzerine her iki aşırı uçtan da kaçınarak karbon dioksit emisyonları üzerine daha az düşme ve aynı zamanda derhal binlerce fabrikayı kapatarak aşama aşama ilerleme gibi bir yöntem açık bir biçimde anlamsız olur. Yine bu nüfuz edilemezlik (opaklık) basitçe bir "karmaşıklık" meselesi değil ama bir düşünümsellik (refleksivite) meselesidir.

Zizek, bu fenomenlerin bizleri doğrudan günümüzün siyasi sorunsalıyla alakalandırmakta olduğunu tespit eder: "Yeni opaklık ve nüfuz edilemezlik (eylemlerimizin nihai sonuçları hakkındaki radikal belirsizlik) aşkın bir küresel iktidarın (kader, tarihsel zorunluluk, pazar gibi) ellerindeki birer kukla oluşumuzdan ileri gelmez. Tersine bunun nedeni gerçekte kimsenin sorumlu olmaması, gerçekte

³¹³ A.g.m., 149

böyle bir İktidarın olmaması, ipleri elinde tutan bir “ötekinin ötekisi”nin mevcut bulunmamasıdır.”³¹⁴

Kısa söylendiğinde, opaklık günümüz toplumunun tamamıyla düşünümsel olması, bir doğa ya da gelenekçe temellendirilmemiş olmasından ileri gelir. Öyle ki cinsel yönelim ve benzerleri gibi en içsel güdülerimiz dahi gittikçe daha fazla “tercih edilecek” şeyler olarak deneyimlenir. “Çocuklarımızı nasıl beslemeli ve eğitmeliyiz?”, “Cinsel tahrik nasıl yönetilmeli?”, “Nasıl ve neler yenilmeli?”, “Nasıl rahatlanılmalı ve kendi kendimizi şımartmalıyız?” gibi bütün bu sorunsallaştırma alanları düşünümsellikçe gittikçe daha fazla “kolonize edilmiştir”. Bunun anlamı, bunların öğrenilip üzerinde karar verilmeleri gereken şeyler haline gelmeleridir. Risk toplumun nihai çıkmazı; bilgi ve karar, yani aklın zinciri ve bu ikilemi çözen eylem arasında, Lacancı terimlerle konuşursak "S2 "ve "S1" arasında yatmaktadır. Müspet bilgi düzeyince küresel sonucu “gerçekten bilen” birisi yoktur. Durum radikal olarak kararsızdır ama yine de bir karar vermemiz gerekir.

7.2.1 Özgür Seçim ve Kaygı

Bu mesafenin her zaman mevcut bulunduğu şüphesiz ki doğrudur; bir karar eylemi bir nedenler zinciri içerisinde kendini temellendirdiğinde her zaman geriye dönük olarak bu nedenleri kendi kararını destekleyecek bir biçimde resimler. Bununla birlikte çağdaş risk toplumunda karşılaştığımız şey çok daha radikaldir; bu, Lacan'ının üzerinde durduğu, doğru seçimi yapmış olmak şartıyla seçmekte özgür olduğum ve böylelikle bana kalan tek şeyin sanki özgürmüşümcesine her durumda aslında bana dayatılmış olan şeyi seçtiğim, standart zorlanmış seçimin tam tersidir. Çağdaş risk toplumunda tamamıyla farklı bir şeyle karşı karşıya kalırız: Seçim etkin bir şekilde “özgürdür” ve tam da bu nedenle daha da sinir bozucudur. Kendimiz sürekli olarak yaşamlarımızı etkileyen konularda, sahici bir temel bilgiye sahip olmaksızın karar

³¹⁴ A.g.m.,150

vermek konumunda buluruz. Zizek'e göre, bundan dolayı, Ulrich Beck'in "ikinci aydınlanma" adını verdiği şey, bu kritik noktayla alakalı olarak "birinci aydınlanma"nın yani, önemli kararların "irrasyonel" niteliklerini kaybedecekleri ve tam olarak iyi akılda temellenecekleri bir toplum oluşturmak hedefinin, ters yüz edilmiş halidir. İkinci Aydınlanma, herbirimize sahici bir bilgi temeli olmaksızın yaşamlarımızı kökünden etkileyebilecek konularda kritik kararlar alma sorumluluğunu yükler. Bütün hükümet organları, etik komiteleri ve benzeri kurumlar ise aslında bu radikal belirsizliği gizlemek için varlardır. Bu "özgürce" karar verme baskısı ise özgürleştirici olarak deneyimlenmektense, bir kaygı olarak deneyimlenir. Adeta takdir-i ilahi'nin, ironik bir tersine çevrilmiş gibidir. Durumun doğru düzgün bir bilgisine daha haiz olmadan, yapmak zorunda bırakıldığımız seçimlerin sonuçlarından sorumlu tutuluruz. Zizek'e göre, tam da bundan dolayı, "Günümüz risk toplumunda özneye sunulan "seçim özgürlüğü", özgürce kaderini seçebilen birinin değil, daha çok sonuçlarının farkında olmaksızın daimi olarak seçimler yapmaya zorlanan birinin kaygı yaratıcı özgürlüğüdür." ³¹⁵

Beck ve Giddens tarafından tekrar tekrar vurgulandığı gibi, doğa ve gelenekten sonra gelen bir toplumda yaşıyor olmamız, çevremizde dünya ile aktif bağlantılarımızda eylemlerimizin daimi temeli ve kaynağı olarak (eylemimizin her zaman için doğal yeniden üretiminin sabit döngüsünü bozma tehlikesi barındıran) doğaya ya da yaşamlarımızı önbelirleyecek adetlerin maddi bir formu olarak geleneğe itimad etmemizi imkansız kılar. Bu bir bakıma, "risk toplumu" nosyonunun Büyük Öteki'nin mevcut olmayışını içermesi anlamına gelir. ³¹⁶

Her ne kadar, bütün geleneksel bağlantıların çözülüşü Marx'ın, "katı olan herşey buharlaşıyor" savsözünde ifadesini bulduğu gibi, sürekli olarak tekrarlanan 19'ncü yüzyıl modernizasyon sürecinin standart bir teması olsa da, Marx'ın temasındaki anahtar nokta, geleneksel biçimlerin bu daha önce görülmedik çözümlerinin bireylerin kollektif olarak özgürce yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayacak bir

³¹⁵ A.g.m., Sy:151

³¹⁶ Slavoj Zizek, The Big Other Does'nt Exist

toplum yaratmaktansa pazar ilişkileri kisvesi altında kendi anonim kaderini üretmiş olmasıdır. Pazar bir yandan, riskin temel boyutlarından birini ihtiva eder. Bir spekülasyonun nihai sonucunun ne olacağını kimse bilemez. Bununla birlikte, her ne kadar eylemlerimizin öngörülemeyen ve niyet edilmemiş sonuçları olabilse de özgür pazar ideolojisinin temel öncülüyle uyumlu bir biçimde, bunların meşum “pazarın görünmez eli” tarafından koordine edildiklerine yönelik nosyon hala geçerlidir. Bu “Aklın Hilesi” içerisinde, “büyük öteki” eylemlerimiz aracılığıyla herbirimizin dahil olduğu toplumsal töz olarak geçerliliğini sürdürür. Temel Marksist figür, yabancılaşmış toplumsal töz olarak bu büyük öteki figürünün aşılabileceği ve toplumsal yaşamın insanlığın “kollektif zekasının” denetimi altına alınabileceğidir. Bu açıdan bakıldığında Marx, “kollektif zeka” tarafından düzenlenen “kendinde şeffaf” bir toplumun kurulmasını amaçlayan “birinci modernizasyonun” sınırları içerisinde. ³¹⁷

Bununla birlikte, ikinci modernite aşamasındaki "postmodern" risk toplumuna gelindiğinde artık, ne mekanizmalarının birşekilde dengeyi sağladığı bir "görünmez el" ne hesabın münasip birşekilde tutulduğu bir "başka sahne" ne de “son yargı”nın perspektifinden faaliyetlerimizin münasip bir biçimde değerlendirileceği bir kurgusal "başka uzam" yoktur. Faaliyetlerimizin neye tekabül edeceğini bilemediğimiz gibi, karşılıklı ilişkilerimizi düzenleyen küresel bir mekanizma dahi mevcut değildir. Bu Zizek'e göre, “tam da büyük öteki'nin "postmodern" mevcut olmayışının anlamıdır.” Öyle ki, “özneler, eylemlerinin öngörülemez sonuçları içerisinde sıkışmışken karşılıklı ilişkilerini düzenleyip domine eden küresel bir strateji mevcut değildir.” ³¹⁸

Halen daha geleneksel modernist paradigma içerisinde hapsolmuş insanlar ise, umutsuzca meşru bir biçimde "bilmesi gereken özne" konumunu alacak ve bir biçimde seçimlerimizi güvenceye alacak bir başka fail arayışındadırlar. Etik komiteler, bilimsel cemiyetin kendisi, hükümet otoritesi, bunlardan bazıları olduğu gibi kimi zaman bu, doğrudan "paranoyak büyük öteki'ne", "komplo teorilerinin gizli

³¹⁷ Slavoj Zizek, Risk Society and Its Enemies, 152

³¹⁸ Slavoj Zizek, The Ticklish Subject, The Absent Centre of Political Ontology, 340

görünmez efendisi”ne kadar gider. ³¹⁹

7.22 Komplo Anlatıları, Büyük Öteki'nin Çözülüşü

Slavoj Zizek, psikanalize ve "risk toplumundaki "unbehagen"e risk toplumunca üretilen ve öznelere eski kişisel sorumluluk, kimlik üzerine olan nosyonlara saplanmaları ile yeni akışkan, değişen kimlik ve seçimler arasındaki gerilimler olarak basitçe görmezden gelinemeyecek yeni anksiyetelere odaklanma görevi düştüğünü belirtir. Risk toplumunun ortaya çıkışının değiştirdiği, basitçe, "gelenek" ya da başka bir itimad edilebilir sembolik referans noktası değil, sembolik düzenin işleyişi için çok daha kökten bir biçimde “sembolik kurumun kendisidir.” Risk toplumuyla birlikte tarihsel olarak, sembolik güven ve mütabakatın performatif boyutunun potansiyel olarak altı oyulmuştur. ³²⁰

Buradan itibaren Zizek'in vardığı sonuçlar da, Ulrich Beck ve Anthony Giddens'in tezleriyle farklılaşır. Ona göre, risk toplumu kuramcıları için asıl sorun onların bu dönüşümün radikal niteliğini hafife alıyor oluşlarıdır. Bu kuramcılar, günümüz risk toplumunda artık, doğa ve geleneğin mevcut olamamasına yol açacak biçimde refleksivitenin evrenselleştikten ya da birinci dalga modernizasyonun saf kesinlikleriyle işi biten "ikinci aydınlanma"dan bahsederken öznenin temel öznelik tarzına dokunmamaktadırlar. Onların öznesi özgürce akıl yürütüp, düşünebilen, kendi normları üzerine karar verebilen modern özne olarak kalmaktadır. Kısaca, yeni dünyayı eski standartla gören postmodern karamsarlar gibi tersine, sembolik güvenin parçalanması olgusuna sorunsuz bir biçimde güvenen risk toplumu kuramcılarının kendisi, aydınlanmanın refleksif öznesinin açıklanamaz bir şekilde dokunulmamış kalmasına inanır görünmektedirler.

Evrenselleşmiş refleksivitenin doğrudan sonucu büyük ötekinin parçalanmasıdır. Çünkü, "güven" benzeri nosyonlar her zaman sembolik kurumun "üzerinde

³¹⁹ A.g.k., Sy: 341

³²⁰ A.g.k., 342

düşünülmemiş" asgari bir kabülüne dayanırlar. Nihai olarak güven her zaman için bir inanç sıçrayışı ihtiva eder. Birisine güvendiğimde, bana ona güvenmemi telkin eden rasyonel sebeplerden dolayı değil, basitçe onun sözüne inandığım için ona güvenirim.³²¹

Zizek böylelikle, Lacan'cı psikanalizin kavramlarıyla, "büyük ötekinin çöküşü", ya da "sembolik liyakatin terkedilmesi" gibi dönemselleştirmeler içerisinde, risk toplumu tezi içerisindeki tartışmaları yeniden okur. Burada, Beck ve Giddens'in perspektiflerinden farklılaşırken, komplo kuramlarının günümüzde yeniden yaygınlaştığı tespitlerini de yukarıdaki dönemselleştirme içerisinde tartışmaktadır.

Buradan itibaren, Zizek'in analizlerinde sıkça başvurduğu Lacan'cı psikanalize ait kavramlar üzerinde daha ayrıntılı durmamız, Zizek'in eleştirilerinin kavramsal bağlamını açımlayabilmek için gerekli olacaktır. Bu kavramlardan ilki "öteki" kavramıdır.

7.2.3. Öteki ve Sembolik Düzen

Lacan'ın çalışmalarındaki belki de en karmaşık kavramlardan biri olan, "Öteki" kavramı, ilkin Lacan tarafından 1930'larda kullanmaya başladığında anlamı pek belirgin değildir ve basitçe "öteki" insanlara işaret eder. Her ne kadar Freud, hem "*der andere*" (öteki kişi) hem de "*das andere*" (ötekilik) olarak "öteki"den bahsediyor olsa da Lacan, kavramı Alexandre Kojève'nin seminerlerinden aşına olduğu Hegel'den almış görünmektedir. 1955'de Lacan, "küçük öteki" ile "büyük öteki" arasında, sonraki çalışmalarına temel teşkil edecek bir ayrım yapar. Bundan sonra Lacan'cı cebirde büyük Öteki "A," küçük öteki ise "a" harfleriyle temsil edilir. Lacan bu ayrımın bilincinde olmanın analitik pratiğe temel olduğunu ileri sürer. Öyle ki, analizan "A" ve "a" arasındaki ayrıma tamamiyle hakim olmalıdır ki böylelikle kendisini öteki değil ama Öteki olarak konumlandırabilsin.

³²¹ A.g.k., Sy 343

Küçük öteki, gerçekte öteki olmayandır. Sadece ego'nun bir refleksiyonu ve projeksiyonudur. “a” sembolünün küçük öteki ve egoyu aynı anda temsil edebilmesinin nedeni de budur. O, aynı anda hem “emsal” hem de “yansıyan imge”’dir. Bu nedenle küçük öteki bütünüyle imgesel düzen içine işlenmiştir. Büyük Öteki ise özdeşleşim yoluyla asimile edilemeyeceği için imgeselin aldatıcı ötekiliğini aşan bir ötekilik, radikal başkalığa işaret eder. Lacan, bu radikal başkalığı dil ve yasa ile ilişkilendirir böylelikle büyük” Öteki” sembolünün düzenine işlenir. Aslında büyük Öteki, her bir özne için ayrı ayrı nitelendirildiği ölçüde sembolünün bizzat kendisidir. Böylelikle Öteki, hem radikal başkalığı ve asimile edilemeyen eşitsizliğinde bir başka özne hem de bu öteki özne ile ilişkiye aracılık eden sembolik düzendir. Bununla birlikte “başka bir özne olarak Öteki” anlamı, “sembolik düzen olarak Öteki” anlamına tamamiyle ikincil olarak düşünülür. Öteki öncelikle konuşmanın oluşturulduğu mahal olarak ele alınmalıdır. Bu nedenle bir özne olarak Ötekinden sadece ikinci bir anlamda, bir öznenin bu konumu doldurabileceği ve böylelikle bakan bir özne için Öteki’yi cisimleştirdiği anlamda bahsedilebilir.

Konuşmanın ne egoda ne de hatta öznedeki değil ama Öteki'nden kaynaklandığını ileri sürerek Lacan, konuşma ve dilin bilinçli denetimin dışında olduğunu vurgulamaktadır. Öteki başka bir yerden, özneye aşkın olarak bilincin dışarısından gelir ve tam da bu nedenle “bilinçdışı Öteki'nin söylemidir” .Öteki'yi bir yer olarak düşünerek Lacan, Freud'un bilinçdışını “öteki sahne” olarak tarif ettiği, “psşik lokalite” kavramını ima etmektedir. Çocuk için büyük Öteki kavramını ilk dolduran annedir çünkü, çocuğun ilkel çılgınlıklarına muhatap olan ve onlara belirli bir mesaj olarak anlam veren odur. Kastrasyon kompleksi, çocuğun bu Öteki'nin bütün olmadığını, Öteki'nde bir eksik olduğunu keşfettiği zaman oluşur. Başka deyişle Öteki tarafından oluşturulan gösterenler hazinesinden her zaman bir eksik gösteren vardır.³²²

³²² Dylan Evans, An Introductory Dictionary of Lacanian Psychoanalysis, 132

“Öteki” kavramının aşkınlığını açıklarken en iyi örneğin, dil kavrayışı olduğu söylenebilir.³²³ Öteki'nin “aşkınlığı” en iyi kavramın ikinci önemli yönüyle, sembolik alanın bütünlüğü olarak öteki nosyonu ile yani, sadece toplumun çevresinde örgütlendiği ritüel ve organizasyonlar olarak değil, “özneyi konuşan varlık olarak belirleyen dilin bizzat kendisi” olarak anlaşılabilir. Bu hem “dildeki bütün sözcük ve ifadelerin toplamı” olarak hem de toplumsal töz; verili bir toplumsal durumu tanımlayan roller, gelenekler, anlayışlar ve kayda geçirilmemiş yükümlülükler olarak kısaca söylenirse, “oyunun kuralları” olarak Öteki'dir. Burada söz konusu olan, öteki öznelerin kendilerini uygunlaştırmak zorunda oldukları her zaman mevcut bir totalite olarak yabancılaştırıcı bir sistem, otomatik ya da düzenli bir uyumun mümkün olmadığı “gösterenler hazinesidir”. Burada, dil ya da bütün bir toplumsal olarak özne aracılığıyla konuşan ve onu belirler görünen bir çeşit üst faillik durumuyla karşılaşırız. Psikolojik öznellik ve belirleyici yapı arasındaki cebelleşmede görüldüğü kadarıyla Lacan'cı Öteki nosyonu yapının tarafındadır.

Bu noktada Öteki'nin nasıl ortaya çıktığı sorusu karşımıza çıkar. Burada bireylere ve onların etkileşimlerine öncelik veren metodolojik bireycilik ile “her zaman orada olan” bireysel varlığın ruhani temeli işlevi gören tözsel düzen olarak Durkheim'ci toplum nosyonu arasındaki bir ikilemle karşılaşırız. Başka şekilde söylersek, eğer Öteki her bir özne için ayrı ayrı nitelendirildiği ölçüde sembolik ise aynı zamanda nasıl bir toplumun bireylerinin toplamından fazlasını ifade eden bir toplumsal tözün cisimleşmiş hali olabilir?

Zizek'e göre, "Büyük Öteki, her zaman eyleminin nihai sonucunun niyet edilenden fazlası olacağı" asla tam olarak hakim olamayacağı toplumsal tözün bir adıdır.³²⁴ Niyetler üstü eylemler ve etkilerin, yukarıdaki üst fail olarak Öteki fikriyle birlikte düşündüğümüzde, alışıldık, "psikoanalitik gösterenler hazinesi olarak öteki" fikrini öngörmek zor değildir. Doğrusu, yukarıdaki önermenin yapısalcı yankıları Lacan'ın çok bilinen savında ileri sürdüğü gibi “bilinçdışının ötekinin söylemi olduğu”

³²³ A.g.k., 133

³²⁴ Slavoj Zizek, How to Read Lacan, 7

nosyonuyla birlikte ele alınmalıdır. Burada, öteki başka bir mekansallığın eşdeğeridir. Bu anlamda Lacan'ın tezi, konuşmanın kökeninin öznde sabitlenemeyeceği bunun yerine ötekinde konumlandırılması gerektiğidir. Lacan'ın önermesi, konuşma boyutunun kendisine odaklanmanın önemine işaret ederek her konuşma anına eşlik eden bir çeşit sürekli mevcut bir muhatap olarak ötekinin rolüne dikkat çeker.

Buradan itibaren üçüncü bir paradoksla karşılaşırız. Öteki nasıl hem “ötekinin söylemi” hem de “oyunun kuralları” yani, sembolik düzenin bütününe “gösterenler hazinesi” olabilir. Zizek burada bize, acemi konuşmanın doğruluk potansiyeli üzerine temel bir psikoanalitik postülayı hatırlatır: Konuşulan sözün kesinliksizliği. Bu noktada Veraeghe'nin “konuşurken söyleyeceğim şeyi bilmem” hatırlatması kritik önem taşır. Dilin kullanımı ile bir yabancı sistemde kendimizi ifade etmenin bir bedeli olarak söylediklerimizden birden fazla anlam çıkarılabilir. Böylelikle ürettiğimiz konuşma her zaman Öteki'nin duyarlılığıyla gölgelenmiştir. Başka deyişle, konuşmak hiçbir zaman ego söyleminin bir parçası değildir; her zaman Öteki bir dilin sözcelemsel olanağı olarak kalacaktır. Çünkü Lacan'cı bilinçdışı tam olarak konuşan öznenin denetimi dışındaki anlamlandırma süreçleridir.

Sembolik düzen ise her konuşan varlığın ikinci doğasıdır; sanki içine dahilmişim gibi eylemlerimin yönetildiği ve denetlendiği yer burasıdır. Ama bu, herhalukarda nüfuz edilemez ve karşıma alıp tam olarak idrakine varamadığım bir şey olarak kalır. Sanki biz "dilini özneleri" kuklalarmışçasına, sanki konuşmamız ve mimiklerimiz anonim ve kadiri mutlak bir failce dikte edilmişçesine konuşur ve etkileşime geçeriz.³²⁵ Bu noktada akıllara, "Lacan için insan bireylerin kendilerine ait bir güce sahip olmaksızın birer gölge, salt birer epifenomen, ipleri elinde tutan perde arkasında saklı bir Büyük Öteki'nin elinde birer alet mi dirler?" gelebilir. Zizek bu soruya, Büyük Öteki kavramsallaştırmasının bağlamını oluşturan Lacan'ın üç düzeyli psişik

325 A.g.k, 8

topografyasını hatırlatarak cevap verir; Lacan için insani varlıkların gerçekliği üç içiçe geçmiş düzeyde oluşturulur: Sembolik, İmgesel ve Gerçek. Bu üçleme satranç oyunu aracılığıyla tasvir edilebilir. Oynamak için uyulması gereken kurallar oyunun "Sembolik" boyutudur. Salt bir biçimsel sembolik açıdan "at" figür, bu figürün yapabileceği hareketlerle tanımlanır. Bu düzey "İmgesel" olanla, yani farklı parçaların isimleriyle şekillenip nitelendiği düzeyden (şah, vezir, at) tamamen farklıdır ve aynı kurallarla ama bu figürün "ulak" ya da "koşucu" adını alacağı farklı bir imgesellikle bir oyun tasarlamak kolaydır. Son olarak "Gerçek", oyunun gidişatını etkileyen bütün kompleks olumsal durumların toplamıdır; oyuncuların zekası, oyunculardan birinin dikkatini dağıtacak ya da oyunu yarıda kesecek öngörülemeyen müdahaleler gibi farklı örnekler bu bağlamda düşünülebilir.

Büyük Öteki'nin işlediği düzey semboliktir. Konuştuğumuzda (ya da aynı şekilde dinlerken) sadece başkalarıyla etkileşim kurmayız. Konuşma eylemimiz, kompleks kural ve farklı türdeki önvarsayımları kabul etmemiz ve onlara riayet etmemize bağlıdır. Öncelikle üzerinde düşünmeden hakim olabilmem gereken gramatik kurallar vardır ancak her seferinde bu kuralları aklıma getirirsem konuşmam tıkanır. Daha sonra, benim ve konuştuğum partnerimin birbirimizi anlayabilmemizi sağlayan aynı yaşam dünyasını paylaşıyor olmamız gerekliliği söz konusudur. Riayet ettiğim kurallar derin bir ayrıma tabidir; düşünmeden, alışkanlıkla takip ettiğim ama üzerinde düşündüğümde en azından kısmen farkına varabildiğim (ortak gramatik kurallar gibi) kural ve anlamlar ve takip ettiğim, farkına varmaksızın beni etkisine alan anlamlar vardır. Ve yine farkında olduğum ama dışarıda sanki farkında değilmişim gibi davranmak zorunda olduğum kural ve anlamlar vardır ki doğru görünümü sağlamak için görmezden gelinen kötü ya da müstehcen imalar bunlara örnek olarak düşünülebilir.

Bu sembolik alan kendimi ona bakarak ölçebildiğim bir standart gibi işler. Büyük Öteki'nin tekil bir failde kişiselleştirilebilmesinin nedeni de budur. Ötelerden ve bütün gerçek bireylerin ya da uğrunda hayatımı vereceğim davamın (özgürlük,

komünizm, ulus benzeri) üzerinden Tanrı beni izlemektedir. Konuşurken hiçbir zaman diğer küçük ötekilerle etkileşime geçen bir küçük ötekiden ibaret olamayız ama büyük ötekinin her zaman orada olması gerekir³²⁶. Bütün bunların yanında, söz konusu temellendirici gücüne rağmen Büyük Öteki kırılğan, yetersiz ve varlığının öznel bir önvarsayım olması anlamında gizlidir. Statüsü, komünizm ya da ulus gibi bir ideolojik davayı andırır. Özneler sanki o varmışcasına eylemde bulundukları ölçüde o da var olabilmektedir.

O, kendisini onda tanıyan bireylerin tözü, varlıklarının temeli, yaşamlarına nihai anlamını veren referans noktası, yaşamlarını adayacakları birşeydir ama gerçekte varolan tek şey bu bireyler ve onların faaliyetleridir. Dolayısıyla bu töz, bireyler ona inanıp buna uygun davrandıkları müddetçe aktüeldir. Büyük Öteki'nin gizil niteliğinden dolayıdır ki, Lacan'ın "Gönderilmemiş mektup üzerine" seminerinde belirttiği gibi, bir mektup her zaman adresini bulur. Hatta muhatabına tam olarak ulaşan tek bir mektup varsa bunun gönderilmemiş mektup olduğu söylenebilir. Lacan'a göre, gerçekte gönderildiği et ve kemikten ötekiler değil ama Büyük Öteki'nin kendisidir:

Gönderilmemiş mektubun saklanması onun dikkat çekici yöndür. Ne yazılması ne de gönderilmesi, asıl gönderme niyetimiz yokken mesajın saklanması yanında önemlidir. Mektubu saklayarak onu bir anlamda yine de "göndermekteyizdir". Fikrimizden vazgeçmeyiz ya da aptalca ya da değersiz olarak vazgeçmeyiz (bir mektubu yırttığımızda olduğu gibi) tersine, ona daha da fazla önem atfederiz. Aslında, fikrimizin onun değerini kavrayamayabilecek gerçek muhatabının bakışına sunulmak için fazlasıyla değerli olduğunu söylemekteyizdir. Dolayısıyla onu, anlayış ve hakkını vererek okunacağına mutlak olarak güvendiğimiz, fantamasal karşılığına "göndeririz".³²⁷

Bu Zizek'e göre, Freud'cu anlamıyla "semptom"la aynı anlama gelir. Freud'a göre, bir

³²⁶ A.g.k., 10

³²⁷ Lacan'dan aktaran, Zizek, A.g.k, 11

septom geliştirmek en derin sırlar, bilindişi arzular ve travmalar hakkında şifreli bir mesaj üretimidir. Bu semptomun muhatabı bir başka insan değildir. Bir analist semptomun şifresini çözmeden önce mesajı okuyabilecek kimse yoktur. Öyleyse semptomun muhatabı kimdir? Zizek'e göre, kalan tek aday "gizil" Büyük teki olmak durumundadır. Büyük tekinin bu gizil karakteri sembolik düzenin bireylerden bağımsız varolan bireşit ruhani tz değil, bizzat onların daimi faaliyetleriyle desteklenen bir şey olduğu anlamına gelir. Bununla birlikte Büyük teki'nin menşei şu ana kadar hala belirsizdir. Zizek, "Nasıl olur da bireyler semboller iletirken sadece birbirleriyle etkileşim kurmaz aynı zamanda her zaman gizil Büyük teki'ye müracaat ederler?" sorusunu sorar. Başkalarının kanıları hakkında konuşurken hiçbir zaman bu sadece "benim", "onun" ya da "diğer bireylerin" ne düşündüğü meselesi değil ama her zaman gayri şahsi bir "Ne düşünülür?" sorusunun muhatabıdır. Nitekim belirli bir nezaket kuralına aykırı hareket edildiğinde, hiçbir zaman sadece çoğunluğun yapmadığı birşey yapılmış olmaz ama genel bir "yapılmaması gereken şey" yapılmış olmaktadır. Homeros tarafından Truva'yı kuşatan Yunanlıları tasvir etmek için kullanılan terim, "Danoa"dur. Bu armağanları, Truvalılar'ca içeri kabul edildikten sonra Yunanlıların içerisine sızıp Truvayı yok etmelerine yardımcı olacak meşhur tahta attır. Lacan için dil böyle bir tehlikeli armağandır: Kendisini bedelsiz olarak hizmetimize sunar ama onu bir kez kabul ettiğimizde bizi ele geçirir. Sembolik düzen de içeriğini bir armağan olarak ilan etmek için kendisini yansıztıran bir armağandan, bir sunudan oluşur. Bir armağan sunulduğunda, önemli olan onun içeriği değil ama kabul edildiğinde veren ve alan arasında kurulan bağlantıdır.

7.2.4 Büyük teki Mevcut Değildir

Bununla birlikte, günümüz toplumları söz konusu olduğunda büyük ötekinin mevcudiyeti tartışılır olmuştur. Zizek için bir anlamıyla artık "Büyük teki mevcut değildir" demek, bize kavramın sembolik düzenle ilişkisi itibariyle ağdaş

toplumlarda etkinliğini yitirilişini tartışır. “Bir anlamda Büyük Öteki günümüzde artık mevcut değildir. Peki hangi anlam?”³²⁸

Lacan'a göre "büyük öteki", Tanrı ile az çok aynı şeydir: Lacan, "Tanrı bugün ölmemiştir. Daha ilk baştan ölüdür ancak bunu bilmemektedir" diye yazmıştır. Dolayısıyla Lacan için de aslında daha ilk baştan o mevcut değildir. Yani "Büyük Öteki'nin" namevcudiyeti nihai olarak onun sembolik düzen oluşu, doğrudan maddi nedensellikten daha farklı bir düzeyde işleyen sembolik kurgular düzeyinde varoluşuyla aynı anlama gelmektedir.³²⁹ Bu anlamıyla kendisi için büyük ötekinin varolduğu tek özne psikotiktir çünkü o sözcüklere dolayimsız maddi güç atfeder. Kısaca söylendiğinde, "Büyük Öteki'nin mevcut olmayışı" inanç, sembolik güven, itimad gibi nosyonlara sıkı bir biçimde bağlıdır"³³⁰ Belirli bir anda, bir değerlendirme ya da hükmün işlevsel olabilmesi, sembolik kurumların Büyük Öteki tarafından kayıt altına alınmasına bağlıdır. Sembolik düzenin Büyük Öteki'si, hayatın her anında kurumlar aracılığıyla bizlere belirli aşama ve kademler atfeder. Sembolik liyakat, asgari bir somutlaştırmanın işlevsel hale getirilmesi için zorunluluktur. Zizek'e göre asla, "Konuyla alakalı bütün bireylerin bir hakikati biliyor olmaları yeterli olmaz", "o", yani "sembolik kurum da bu hakikati bilmeli ya da kayıt altına almalıdır." Bu "o" şüphesi nihai olarak ancak mutlak "Büyük Öteki'nin", Tanrı'nın bakışında cisimleşebilir.

Zizek sembolik liyakatin işleyişine örnek olarak, kendisini "darı" zanneden psikiyatr hastasının, bir tavukla karşılaşması fıkrasını verir. Hasta her ne kadar kendi gerçekliğiyle (bir darı tanesi olmayışı ile) ilgili ikna edilmişse de, bir tavukla karşılaştığında panikler: "İnsan olduğumu gayet iyi biliyorum, peki ya o bilmiyorsa?" Fıkradaki tavuk, sembolik kimliği temsil eder. Kısaca söylendiğinde, hasta kimlik değişiminin henüz Büyük Öteki tarafından kayıt altına alınmadığına, Büyük Öteki

³²⁸ Slavoj Zizek, The Big Other Does'nt Exist

³²⁹ Alenka Zupancic bu anlamıyla Lacan ve Nietzsche'de, Tanrı'nın Ölümü temalarının bir karşılaştırmasını yapar. Ayrıntılı bir tartışma için bkz., Shortest Shadow: Nietzsche's Philosophy of the Two, Massachusettes Institute of Technology, 2003, Özellikle Sy:34-46

³³⁰ Slavoj Zizek, The Ticklish Subject, A.g.k, 328

için halen daha darı olabileceğine inanmaktadır.³³¹ Ancak burada, basit bir tür, nihai sabit sosyo kültürel kimliklerimiz olmaksızın her biri kısmi bir yönümüzü gösteren tutarsız bir "benlikler" çokluğu arasında, bileşimin nihai tutarlılığını güvence altına alan, herhangi bir birleştirici fail olmaksızın rastgele sürüklendiğimiz şeklindeki postmodern sonuçtan kaçınmamız gerekir. Lacan'cı Büyük Öteki hipotezi, bütün bu farklı kısmi özdeşleşimlerimizin sembolik statüleri itibariyle denk olmadıkları savını da ihtiva eder: Sembolik liyakatin devreye girdiği, benim toplumsal sembolik konumumu belirleyen bir düzey söz konusudur. Bu düzey, imgeleme karşılık "gerçekliğe" ait olan düzey benzeri bir karşıtlık değildir. Lacan, fantazmasal kimlikler çokluğunun arkasında bir "gerçek benliğin" çekirdeğinin mevcut olduğunu savunmaz. Burada söz konusu olan, olumsal nedenlerle içsel doğasıyla hiçbir alakası olmayan ama performatif bir güce sahip toplumsal olarak etkin bir biçimde katıldığım sosyo sembolik gerçekliği yapılandıran sembolik bir kurgudur. Büyük Öteki ile ilişkisinin değiştiği andan itibaren, aynı insanın statüsü bize tamamiyle farklı bir ışık altında görünebilir.

Dolayısıyla Zizek için günümüzün sorunu, öznelerin, kendisiyle özdeş Ego'nun eski güzel günlerinde olduğuna göre daha dağılmış bir halde oluşları değildir. "Artık Büyük Öteki mevcut değildir" önermesinin ima ettiği gerçek, faaliyetlerimden hangisinin sembolik liyakat taşıdığını belirleyerek, benim kimliğimin bir düzeyine performatif bir statü tevdi eden sembolik kurgunun artık tam olarak etkin olmadığıdır.³³²

Zizek, bu dönüşüme kanıtlar sunan bir dizi çağdaş fenomeni örnek olarak sunar: "Belki de, bu dönüşümün en mükemmel örneğini, en kadim temalardan birinde, hristiyanlık dinindeki son gelişmelerde gözlemledik. Hristiyanlığın, belirleyici özü (Mesih'in dirilişine inanç) evrensellik aracı olarak sembolik kurgunun gücünün, en yüksek dini ifadesidir" ³³³ "Gerçek" Mesih'in ölümü, Kutsal Ruh'la inananların

³³¹ A.g.k., 329

³³² A.g.k., 330

³³³ A.g.k., 331

ruhani cemaati içerisinde olumsuzlanır. Hristiyanlığın ilkin Aziz Pavlus tarafından ortaya atılan bu kendine özgü cevheri, günümüzde, Diriliş'i bireysel ruhun "batını" ruhsal gelişimi metaforuna indirgeyen Yeni Çağ gnostik okuması tarafından saldırı altındadır.

Gnostizm burada, Judeo-Hristiyan evrenin anahtar bir özelliğinin, "hakikatin dışsallığının" inkarı itibarıyla tanımlanır. Yahudilik ve psikoanaliz arasındaki yakın ilinti üzerine genel kabul gören bir sava göre, her iki durumda da bizden birşeyler isteyen ama ne istediğini açık etmeyen, nüfuz edilemez ürkütücü bir Öteki figürü aracılığıyla arzulayan Öteki'nin boşluğuyla travmatik bir karşılaşma üzerine odaklanılmaktadır: Yahudi halkının anlamına tam olarak nüfuz edemedikleri "Çağrı" ile gündelik varoluş rutinlerini bozan, Tanrı'ları ile karşılaşmaları ya da çocuğun (bu kez ailevi) ötekinin "hazzının" gizemiyle karşı karşıya kalması. Dışsal bir travmatik karşılaşmaya dayanan bu Judeo-Hristiyan hakikat nosyonu ile tam bir karşıtlık içerisindeki paganizm ve gnostizm hakikate yolculuğu, ruhani kendini arındırmanın içsel yolculuğu, gerçek benliğe dönüş ve "kendini keşfetmek" olarak tasavvur eder.

334

Kaybedilen, Hristiyanlığın merkezi yönü, Eski Ahit'in, Günah ve Ceza mantığı yani geriye dönük olarak günahları silen Lütuf mucizesi aracılığıyla Yeni Yaşam'a giriştir. Burada önemli olan nokta, bu yeni başlangıcın sadece Kutsal Lütuf aracılığıyla mümkün olabilmesi; itici gücün, insanın "içsel" çabalarının sonucu olarak değil sadece "dışarıdan" mümkün olabilmesidir. Bu anlayış kesin anlamıyla, hristiyan Yeni Başlangıç, "ruhun saflaştırılması" biçimindeki pagan, gnostik sorunsalla hiçbir biçimde bağdaştırılamazdır.

Çağdaş Yeni Çağ yaklaşımlarının Plato'nun kamusal öğretisinin altında onun "gerçek" ezoterik öğretilerinin peşine düşmelerini andırır biçimde son yıllardaki Yeni Çağ pop gnostik yaklaşım, resmi Pavlus'çu dogmanın altında yatan Mesih'in "gerçek

³³⁴ A.g.k., 332

öğretisi"ni ileri sürerek "olay olarak Mesih'in" radikal yeniliğini çözmek, silmek ve onu bir önceki gnostik nesebin bir devamına indirgemek amacındadır. Hristiyanlığın bu gnostik yeniden okunmasının bir başka önemli yönü de, kendisinin Mecdelli Meryem'le evliliği iddiası üzerinden, "Kutsal Kan, Kutsal Kase" gibi bestseller kitaplarla soyunun izinin sürülmesinde kendisini gösterir.

Zizek' e göre, bu yazın için Güney Fransa'ya odaklanarak içlerinde Kuysal Kase miti, Katarlar, Tapınakçılar ve Hürmasonları da kapsayan geniş ve tutarlı bir tarihsel anlatı ile amaçlanan, Kutsal Ruh'un gücünü yitirmekte olan sembolik kurgusunu Mesih'in ya da onun soyunun devamının bedensel "gerçeği" ile değiştirmektir. Bu tarihsel komplo anlatılarında Mesih'in kendi bedensel soyundan çocuklar bırakmış olması Hrisiyan-Pavlusçu Diriliş Anlatısı'nın altını oyar. Mesih'in bedeni gerçekten de dirilmemiştir. "Mesih'in gerçek mesajı diriliş ile kaybedilmiştir". Bu "gerçek mesaj" iddia edildiği kadarıyla, "yazılı söze itaatten farklı olarak, [insanları] kendi kendini belirleme yoluna yönlendirmektir."³³⁵ Dolayısıyla artık kefarete ve kurtuluş "dışarıdan" kaynaklanan bir "af" eyleminden değil, ruhun kendi "içsel" yolculuğundan kaynaklanmaktadır. Diriliş, kendini arındırma yolculuğuna çıkmış, ruhun "içsel" yenilenmesi yeniden doğuşu anlamına gelmelidir. Gerçeğe dönüşün taraftarlarına göre bu keşif uzun zamandır "kurum olarak Kilise" tarafından bastırılmış "sapkın" ve yıkıcı "sırrın" yeniden ortaya çıkarılmasıdır.

Bu dönüşüm günümüzde "Büyük Öteki yoktur" tespitinin, sembolik düzenle eşanlamlı olarak alışlageldik halinden daha da radikalleştigiine işaret etmektedir; bütün şüphe çekici verilere rağmen direnen sembolik güvenin gittikçe daha fazla altı oyulmuştur. ³³⁶ Bu kendisini bir dizi paradoks ve arkaizmle ortaya yokmaktadır.

³³⁵ A.g.k., 333

³³⁶ Slavoj Zizek, "The Big Other Does'nt Exist", Journal of European Psychoanalysis, Spring - Fall 1997, <http://www.lacan.com/zizekother.htm> .

7.2.5 Şikayet Kültürü ve Komplo Anlatıları

Zizek'e göre, büyük ötekinin geri çekilişinin ilk paradoksu altında yatan hınç mantığıyla “şikayet kültürü”nde gözlemlenebilir: Özne, Büyük Öteki'nin varolmayışını neşeyle kabullenmektense, sanki varolmayışının sebebi Öteki'ymişcesine başarı ya da güçsüzlüğünden dolayı Öteki'ni suçlar. Özne'nin yapısı “narsistik” oldukça Büyük Öteki'ni suçlayarak ona bağımlılığını vurgular. Böylelikle “şikayet kültürü” büyük Öteki'ni müdahale etmeye, hasar görmüş cinsel ya da etnik cemaati yeniden oluşturmak gibi işleri eskisi gibi yoluna koymaya (Bununla birlikte bunun yapılma biçimi farklı etik-hukuki “komitelerin” işidir) çağırır. “Şikayet Kültürü”nün özgül yönü onun legalist çarpıtmasında, şikayeti, Öteki'ne yönelik tazminat talebiyle bir hukuki yükümlülük diline tercüme etmesinde yatar. "Neyin Tazminatı?" sorusuna Zizek; "yoksun bırakıldığım ve yokluğunda kendimi haksızlığa uğratılmış hissettiğim “artı haz karşılığını verir.” Böylelikle Zizek' göre, “şikayet kültürü” günümüzde, Öteki'ne yöneltilmiş ve gerçekte özne kendisini bizzat şikayeti üzerine konumlandığı için reddedilmeyi isteyen histeriğin olanaksız talebinin yerini almıştır: “Sefaletim için Öteki'ni sorumlu ve suçlu kılabilirdiğim ölçüde varolurum.” Buradaki yarılma, bu şikayet kültürüyle, ötekine söylenerek ondan harekete geçmesini beklemektense (eyleme geçmek gereksinimini erteleterek) mevcut hukuki çerçeveyi aşarak kendisi eylemi gerçekleştiren hakiki “radikal” (devrimci) eylem arasında aşılma bir biçimde durur. Gerçekten haksızlığa uğramış olanın şikayetinde yanlış olansa, Öteki'nin konumunu sarsmaktansa hala ona hitap ediyor oluşundadır; talebini legalist bir şikayete tercüme ederek ona bizzat saldırdığı ölçüde yine onun konumunu olumlar.

Bunlardan başka, Zizek'e göre birçok başka fenomen, örneğin, yeniden ortaya çıkan cinsel rollerin hristiyan ya da islami bölünmesine geri dönülmesini savunan etiko-dini “köktencilikler”, evrenin yeni çağcıl yeniden cinsiyetlendirilmesi yani, modern öncesi pagan cinsiyetlendirilmiş kozmolojiye geri dönüş büyük ötekinin geri çekilişini karşılar görmektedir.

Zizek için buna bir başka örnek de, "popüler bir bilişsel haritalandırma" olarak komplo teorilerinin çoğalıyor oluşudur.

Ona göre, komplo kuramlarına yönelik artan ilgi basitçe geriye dönük, “gerçeklikten kaçışın” yeni tarzları ya da geçmişin talihsiz kalıntıları olarak görülemezler. Daha çok bunlar bizi Büyük Öteki'nin geri çekilişinin hatlarını ayrıntılandırmaya zorlarlar. Büyük Öteki'nin varolmayışındaki (sembolik liyakatin çöküşü) bu paradoksal dönüşümün sonucu tam da artık salt bir sembolik kurgu olarak değil, “Gerçek”te varolan farklı görünümüleriyle Büyük Öteki'nin yeniden ortaya çıkışıdır. Nitekim, "Gerçekte varolan bir büyük ötekine inanç" paranoyanın en kısa ve öz tanımıdır.

Böylelikle, günümüzün ideolojik duruşunu tanılayan iki yön olarak “sinik mesafe” ve “paranoyak fantazi”lere olan itimat aslında birbirleriyle bağlantılıdır; günümüzün tipik öznesi her türden kamusal ideolojiye sinik bir güvensizlik beslerken aynı zamanda durup dinlenmeksizin kendisini komplo, tehdit ve ötekinin hazının aşırı biçimleri üzerine paranoyak fantazilere verir. Sembolik kurgular düzeni olarak “Büyük Öteki”ye dönük güvensizlik ve öznenin “ciddiye almayı” reddetmesi gerçekte görünen Kamu İktidarı'nın arkasında ipleri elinde tutan bir kadir-i mutlak, saklı fail, bir “ötekinin ötekisine” inanca dayanır. Bu diğer belirsiz, görünmez iktidar yapısı Lacan'cı anlamda, Büyük Öteki'nin dayanıklılığının (toplumsal yaşamı düzenleyen sembolik düzen) üst güvencesinin bir parçası olan, “ötekinin ötekisi” işlevini görür.

Zizek bu bağlamda, yakın zamanlarda ortaya çıkan anlatılandırmanın krizinin kökenlerini, J.F Lyotard'ın "Post Modern Durum" tesbitinden kaynaklanan “büyük anlatıların sonu” tartışmalarını, bize hatırlatır. "Zamanımızda, küresel bütünsel kapsayıcı anlatıların (liberal demokrasinin totaliteryalizmle mücadelesi vb) siyaset ve ideolojide tıpkı edebiyat ve sinemada olduğu gibi olanaklı görünmez olmaya

başladığında, bir “komplo kuramı”nın paranoyak anlatısı birleşit küresel “bilişsel haritalandırmaya” ulaşmak için tek yol olarak görünür.

Bu paranoyak anlatıyı sadece sağ kanat popülizm ve köktencilikte değil, liberal merkezde (Kennedy cinayetindeki “sır”) ve sol kanat yönelimlerde de görürüz. Bundan dolayı, Zizek'e göre, komplo anlatılarını modernizasyon süreçleriyle kendisini tehdit altında hisseden “orta sınıflar”ın paranoyak proto faşist reaksiyonları olarak görmezden gelen okumalar, bunları çok basite indirgemek olacaktır. Buna karşın Zizek, “Komplo kurmayı minimal bir bilişsel haritalandırma için kullanılabilecek birleşit yüzen gösteren olarak düşünmenin çok daha verimli olduğunu savunur.³³⁷

7.2.6 Toplumsal Denetim ve Birey

Komplo kuramları üzerine çalışan Amerika’lı sosyolog Timothy Melley, komplo kuramlarının günümüz Amerikan kültüründeki yaygınlığı ve çağdaş görünümeleri üzerine odaklandığı çalışmasında, ³³⁸Slavoj Zizek’in yaklaşımını destekleyen veriler sunmaktadır.

Komplo kuramlarının, Amerikan tarihi içerisinde uzun bir tarihi vardır. Erken Cumhuriyetçi dönemden günümüze kadar, kimi zamanlarda popüler kanılar üzerindeki güçlü etkileriyle Amerikan siyasi kültürünü harekete geçirebilmiştir. Bununla birlikte Melley'e göre, komplo kuramlarının Amerikan kültürel yaşamı üzerindeki etkisi hiçbir zaman günümüzde olduğu kadar güçlü olmamıştır.

1950'li yıllardan itibaren, görülmedik ölçüde fazla sayıda yazar, savaş sonrası teknolojileri toplumsal organizasyonlar ve iletişim biçimlerinin insanlar üzerindeki etkilerini açıklamak için paranoya ve komplo kuramı ifadelerine başvurmuşlardır.

³³⁷ Slavoj Zizek, “The Big Other Does'nt Exist”, Journal of European Psychoanalysis, Spring - Fall 1997, <http://www.lacan.com/zizekother.htm>.

³³⁸ Timothy Melley, Empire of Conspiracy, The Culture of Paranoia in Postwar America,

Edebiyat alanına baktığımızda, William S. Burroughs ve Margaret Atwood, Thomas Pynchon ve Joan Didion, Kathy Acker ve Don DeLillo gibi birbirinden farklı birçok yazarın bireylerin büyük organizasyonlarca yaşamlarını denetleniyor, faaliyetlerini etkiliyor ve hatta arzularını inşa ediyor olduklarına dair kaygılarının tasvir edilmiş olduğunu farkederiz. Aynı kaygılar, rutin bir biçimde, muazzam genişlikte ve çetrefil biçimlerdeki komploları izleyicilerine sunmakta olan savaş sonrası sinema ve televizyon şovlarında da yansıtılmaktadır.

Sosyolojik araştırmaların sonuçlarına bakıldığında ise yine birçok Amerikalı'nın böylesi komploların olanaklı olduklarına inandıkları gibi kendi yaşamlarında da iş gören belirleyici güçler olarak bunlara anlamlar atfettikleri gözlemlenmektedir. Komplo kuramı, Amerikan siyasi söyleminin temel biçimlerinden biri haline gelirken siyasi iktidar üzerine bu tür bir düşünce tarzı, toplumsal grupların marjinalize olanlarınca paylaşıldığı gibi görece imtiyazlı kesimlerde de yaygındır.

Paranoya ve komplo kuramı geleneksel olarak sık sık toplum dışı kaçıkların inandırıcılıktan uzak görüşleri olarak görünmüş olsalar da, çağdaş Amerikan kültürünün hemen her noktasında mevcudiyetleri, Melley'e, onların "toplumsal denetim" hakkında daha yaygın bir çağdaş kaygının semptomları olabileceklerini düşündürür. Bu şekilde düşünüldüğünde komplo kuramları ancak ana akım anlatı ve fikirlerle olan benzerliklerinin incelenmesi aracılığıyla açıklanabilirken, Vance Packard'ın "Hidden Persuaders" kitabından, savaş sonrası bağımlılık söylemine; David Riesman'ın "Lonely Crowd" eserinden, Unabomber'ın "Manifesto"suna kadar aynı dönemde çok sayıda kültürel çalışmanın; bireysel öz denetimin "azalışı", özellikle hükümet ve şirket bürokrasileri, denetim teknolojileri ve kitle medyası olarak toplumsal yapıların artan "özerkliklerin"den hayıflanıyor oluşları tesadüfi değildir.

Bu kaygılar, her ne kadar farklı farklı bağlamlarda kendilerini gösteriyor olsalar da Melley'e göre bunlar, "faillik paniği" adını verdiği istikrarlı bir biçime sahiptirler.

Melley faillik paniğini kısaca, "belirgin bir özerklik yitimi ya da kişinin faaliyetlerinin başka birisi tarafından denetlendiği ya da kişinin güçlü dışsal faillerce "inşa edildiği" şeklindeki bir kanı karşısında duyulan yeğin bir kaygı" olarak özetler.³³⁹ "Failik paniğinin önemi ise, eski ama gittikçe geçersizleşen bir kişilik kavramını; bireyin, inanç, arzu ve hatıralarından oluşan korunaklı bir içsellığe sahip rasyonel bir fail olduğu fikrini, umutsuz ve tedirgin bir biçimde savunma çabasında yatmaktadır."³⁴⁰

Don DeLillo'nun "Running Dog"³⁴¹ kitabından bir karakter, "bu komplo çağıdır" der. "bağlantı, irtibat ve gizli ilişkilerin çağı..." Birçok açıdan, bu görüş, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem için gittikçe sık rastlanır olmuştur. Alvin Toffler'ın "Üçüncü Dalga" kitabında değindiği gibi, "birçok toplulukta bir çeşit paranoya yerleşikleşmiştir"³⁴² ve birçok topluluk hayatta kalabilmeleri için komplo kuramlarına bağımlı görünürler. Savaş sonrası dönemin gerçekten de bir "komplo çağı" olup olmamasından daha önemlisi, birçoklarının böyle düşünüyor olmalarıdır. Aynı şekilde, komplo kuramları İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Amerikan sinema, televizyon ve edebiyatının da temel örgütleyici ilkelelerinden biri halini almıştır.³⁴³ Sayısız savaş sonrası anlatı içerisinde, geniş ve müphem organizasyonların yaşamlarını denetledikleri endişesi içerisindeki karakterler tasvir edilir ve Soğuk Savaş'ın uzaylı filmlerinden, popüler "X-Files" dizisine kadar sık sık, şirket, hükümet ya da öte dünyadan kaynaklanan komploları tasvir etmişlerdir.³⁴⁴ Edebiyat alanına odaklandığımızda, Melley bize, önde gelen isimleri Kathy Acker, Margaret Atwood, William S. Burroughs, DonDeLilo, Philip K. Dick, Joan Didion, Ralph Ellison, Wiliam Gibosn, Joseph Heller, Diane Johnson, Ken Kesey, Joseph McElroy, Norman Mailer, Thomas Pynchon, Ishmael Reed, Leslie Marmon Silko, Kurt Vonnegut ve Sol Yulllick, gibi isimler olan ve her biri hükümet, büyük şirket ya da

³³⁹ A.g.k., vii

³⁴⁰ A.g.k., viii

³⁴¹ Don DeLillo, "Koşan Köpek", Everest yayınları, 2009

³⁴² Alvin Toffler "Third Wave"den aktaran, Melly A.g.k., 6

³⁴³ Bir derleme için bkz: Barna William Donovan, Conspiracy Films: A Tour Dark Places in the American Conscious, Mcfarland & Co, 2011

³⁴⁴ Timothy Melley, Empire of Conspiracy, The Culture of Paranoia in Postwar America, 7

toplumsal sistemin bireysel davranışları denetim altına almak noktasında tekinsiz görünürken, karakterleri kendi ya da romandaki diğer karakterler gözünde paranoid görünen anlatılar üretmiş yazarları hatırlatır.

"Komplo kuramlarının popülerleşmesinin nedenleri nelerdir?" sorusuyla işe başlayan Melley, yanıtın bir kısmının görece açık olduğunu yazar; öncelikle, komplo fikri belirsiz bir çağda tuhaf bir rahatlık vererek, karmaşık olayları korkutucu olsa da açık bir biçimde izah eder ve anlaşılamayanı anlaşılır kılar. Başka şekilde söylersek, komplo kuramı değişen şartlara son derece kolay uyum sağlayabilen bir nedensellik anlayışı vererek bir çeşit "üst anlatı", sayısız karmaşık olayı açıklamaya muktedir bir büyük şema rolü oynar.

Çoğu komplo kuramının doğrulanması olanaksızdır, ama bu yapılarından kaynaklanan kesinlik sağlamadaki yetersizlikleri tam da büyük açıklayıcı şema ve üst anlatıların kayboluşuyla nitelenen bir çağda çoğalmalarının nedenidir. Doğrulanmalarının çok güç olmasından dolayı birçoğu dinsel kanı, söz konusu komplonun neredeyse doğaüstü güçlere sahip bir varlık olduğu anlayışını gerektirirler.

Bu noktada Melley, komplo kavramı ile tasvir edilen fenomenin İkinci Dünya Savaşı sonrası edindiği yeni bir anlama dikkatimizi çeker. Bugün için komplo terimi küçük, spesifik tarihsel olayları adlandırmanın ötesinde daha geniş toplumsal denetim ve siyaset sistemlerini tasvir etmek için de kullanılır olmuştur. Öyle ki Melley'e göre, "bugün artık "komplo" terimi, çok ender küçük gizli bir kumpası ifade eder. Daha ziyade terim; büyük bir "organizasyon", "teknoloji" ya da "sistem"in geleneksel komplonun anti tezi olacak ölçüde yaygınlaşmış güçlü ve belirsiz bir varlığının işlerine atıf yapar. Başka deyişle komplo artık, geniş bir toplumsal denetim düzenini ifade eder hala gelmiştir. Ve komplo kuramının artan çekiciliği, terimin, ona geniş bir açıklayıcı güç ve devasa bir siyasi fayda sağlayan bu genişletilmiş anlamı ile

doğrudan ilişkilidir. " ³⁴⁵

Melley, bu yeni formu altında “komplo” teriminin, en az itham edilenler kadar sinsi ve fesat işler peşindeki siyasi düşmanların etiketlenmesinde kullanılabildiğine işaret eder. Kore savaşı esnasında, ABD Başkanı'nı Truman'ın “Kremlin’de üslenen komünistlerin, tüm dünyadaki özgürlüğe son vermek için canice bir komplo içinde oldukları” açıklamasında olduğu gibi bir açıklama, açıklamanın öznesini aynı anda bir kapitalizm teşviği komplosu içine sokar. Aynı yıl, Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin otuz yıllık “açık ve mevcut tehlike” tanımını sertleştirmesi ve böylelikle tehlikeli fikirlerin öğretilmesi komplosuna, söz konusu olan komplo devlete karşı hiçbir eyleme geçmemiş ya da geçilmesini salık vermemiş sosyalist eğitimcilerin enformel bir toplantısı bile olsa, izin verilmemesi kararı alması anlamlıdır. Mahkeme kararında, “müdafa etmenin kendisinden ayrı olarak müdafa komplosunun (plan), sadece hazırlığı kapsadığı için anayasal olarak sınırlandırılmayacağı görüşünü” reddetmiştir, çünkü mahkemeye göre tehlikeyi yaratan komplonun varlığıdır. Kısacası, komplonun panik halindeki retorığı, çoğu kez bireysel özgürlüklerin kayda değer ölçüde kısıtlanması pahasına da olsa ciddi devlet müdahalesine destek sağlamak için yeterli olabilmektedir.

Melley, savaş sonrası üretilen komplo kuramlarını birkaç ortak özellikleri ile özetler. Öncelikle, çoğu metinlerde komploların son derece sıkı, hayret verici biçimde başarılı ve neredeyse tespit edilemez olduğunu görürüz. İkincisi, Frederic Jameson'ın yorumlarının da işaret ettiği gibi komplolar tipik olarak bireyler ve daha geniş toplumsal gövdeler arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırma işlevi görürler.³⁴⁶ Bununla alakalı olarak üçüncüsü, komplo çoğu kez bireyselliği kısıtlayan ya da bireyciliğe karşıt olan bir yapı olarak anlaşılır. Don DeLillo'nın anlatım öznesinin söylediği gibi: “Bütün komplolar bireyin kendisini bastırmasıyla başlar”³⁴⁷

³⁴⁵ A.g.k., 8

³⁴⁶ A.g.k., 9

³⁴⁷ Don DeLillo "Koşan Köpek"ten aktaran Melley, A.g.k., Sy:18

Bu görüşe göre, bir komplonun üyeleri, kendi arzu ve amaçlarını bir dizi ortak amaç, küçük bir sosyal sözleşme adına “bastırırlar”. Bu varsayımın çoğu kez gözden kaçırılıyor oluşunun önemli bir sonucu vardır; eğer komplo bireyin kendisini bastırmayla başlarsa, yine komplo kuramı (yani ona dahil olmayan kişilerce komplonun algılanması) da bireyin kendisini korumaya almasıyla, bireyin benliğinin dokunulmazlığını toplumsal düzene karşı savunma girişimiyle başlar. Başka deyişle, toplumsal düzenle olan ilişkinin komplo kuramı dolayımında anlaşılması, kendiliğin “toplumla” karşıt vaziyette görülmesi anlamına gelir. Bu “ya hep ya hiç” tarzı bir faillik anlayışının, failliğin ya bireylere ya da çoğunlukla devasa, güçlü ve kötü niyetli olarak düşünülen belirsiz bir yapıya, “sisteme” devredilebilecek bir mülkiyet olduğu görüşüdür. Bu düşünce şekli, kökenlerini özellikle insanın biricikliği üzerinde toplumsal ilişkilerin yozlaştırıcı gücünü vurgulayan batılı benlik kavramsallaştırmalarında bulur. Bunun tipik örneklerinden birini, Amerikan Libertayen felsefi düşüncesinin klasik düşünürleri arasında olan Ralph Waldo Emerson'ın, klasik Amerikan benlik toplum karşıtlığı anlayışı çerçevesinde ifade ettiği "her yerde toplum, her bir üyesinin insanlığına karşı bir komplo içerisindedir."³⁴⁸ iddiasında görürüz. Bu görüşte içerilen, alışıldık kollektiviteye karşı bireysel mücadele düşüncesi çağdaş komplo kuramlarına da temel teşkil etmektedir.

Bu perspektiften bakıldığında, komplocu anlatı çeşitli toplumsal ve teknolojik sistemleri “benliğin” düşmanları kılarak net bir siyasi konumun savunusu olmaktan çok soyut biçimde tasarlanmış bir bireyciliğin savunusu işlevi görmektedir. Klinik paranoyanın çevreye karşı genel bir korku ve güvensizlikle tanımlandığı düşünüldüğünde, bu tip aşırı savunmacı tavrın paranoid olarak anlaşılması şaşırtıcı değildir. Bununla birlikte, özetlenen popüler benlik kavramsallaştırması basitçe bir patoloji işareti olarak okunamaz. Öyle ki, bu benlik kavramı yaygın olarak popüler olmasa komplo anlatılarının artış göstermeyeceği düşünülebilir.

Melley'e göre, savaş sonrası anlatılarda varolan denetleyici “ajans ve güçlerin”

³⁴⁸ A.g.k., 10

çoğunlukla “görünmez” ve zor tespit edilebilen, ender olarak belirli komploculardan ibaret olmayan, dolayısıyla kelimenin geleneksel anlamıyla komplotan farklı oluşları sadece liberalizm ve onun toplum tarafından kuşatılmış özerk birey tasavvuruna yönelik yaygın inanışla açıklanabilirken, liberal bireyciliğe olan genel itimad aynı zamanda, en azından son birkaç on yılda komplo kuramlarının olağanüstü siyasi esneklik gösterebilmelerinin (ırksal ayrımcılığı izah etmeye çalışan siyahlardan, beyaz ırkçı topluluklara kadar) nedenlerini de açıklamaktadır. Komplo kuramının hem sol hem de sağda çekici hale gelmesinin ve büyük ya da küçük her tür toplumsal organizasyona yönelebilmesi anlamlıdır. Nitekim günümüz komplo kuramlarının siyasi kültürdeki yaygın görünümü basitçe belirli bir siyasi mesele, tarihsel olay ya da toplumsal örgütlenmeye karşılık olarak açıklanamaz.

Melley'e göre, komplo anlatılarının artışı belirli bir tarihsel gelişmeden değil, daha geniş bir anlamda, "özgünlüğümüzün (insanlığımızın) son zamanlarda fazlasıyla yıpratılmış olmasından" başka deyişle, bireylerin anlamlı toplumsal eylemler üretemeyecekleri ve uç durumlarda kendi davranışlarını denetleyemeyebilecekleri hissi doğuran bir tür “önemsizleştirilmiş insani faillik” anlayışından kaynaklanır.³⁴⁹ İnsani failliğin krizi olarak adlandırılabilir bu süreç için R.D Laing, “tarihin şu anında, hepimiz esrik bir pasiflik cehenneminde yakalandık” şeklinde yazmaktadır. Charles Reich ise bu durumu “Çağdaş Amerikan krizi, açıkça eylemde bulunmanın imkansızlığıyla alakalı olarak açıklanabilir” şeklinde özetlerken, Donna Haraway'e göre bugün artık, “Makinalarımız rahatsız edici bir biçimde yaşam doluyken, [insanlar] korkutucu biçimde hareketsizdirler.” Haraway, “bir zamanlar paranoid olarak görülen bu görüşten bugün artık o kadar emin değiliz” şeklinde yazarken, insan organizma ile makine arasında siborg figürü içerisinde silikleşen “özgürlük” ve “belirlenim” dikotomisinin kendi kendine işleyen, kendini belirleyebilen özerk makine düşüncesiyle günümüzde geçersiz hale geldiğine dikkat çekmiştir.³⁵⁰ Bu tür bir hissiyat, popüler yazında da geniş bir biçimde paylaşılan, "sanayi sonrası

³⁴⁹ A.g.k., 11

³⁵⁰ Donna Haraway, "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century", <http://www9.georgetown.edu/faculty/irvinem/theory/Haraway-CyborgManifesto.html>

ekonomi"nin, Amerikalı bireyleri güçlü kurucu babalarına göre daha az özerk kılarken, özellikle hükümet ve şirket bürokrasileri ile medya gibi toplumsal yapıların kendi hilaflarına özerk failler halini aldıklarına dair bir savaş sonrası anlatı ile de uyumludur.

7.2.7 Faillik Paniği

Savaş sonrası anlatılarda farklı biçimlerde ortaya çıkıyor olmalarına rağmen, bu kaygılar dikkat çekici ölçüde tutarlı bir forma sahiptirler. Melley bu durum için, “faillik paniği” kavramını önerir. Faillik Paniği tabiriyle kastedileni Melley şu şekilde özetler; “Faillik paniği belirgin bir özerklik yitimi ya da benlik denetiminin kaybedilmesi üzerine yoğun bir kaygı, kişinin faaliyetlerinin bir başkası tarafından denetlendiği ve güçlü dışsal faillerce “oluşturulmuş” olduğu kanısıdır.” Bu kaygı ve altında yatan dünya görüşü, birçok kurgusal olmayan metin için temel olsa da en dramatik haliyle kurgusal yazın ve filmlerde ifade edilir.³⁵¹

Çoğu durumda faillik paniğinin iki özelliği vardır: Bunlardan ilki, bireysel faaliyetlerin nedenleri üzerine olan endişe ve şüphelerdir. Bu korku kimi zaman kendisini dünyanın “programlanmış”, “beyni yıkanmış” özneler, bağımlılar, otomatlar ya da “kitlesel olarak üretilmiş” insanlarca dolu olduğu inancında ifade eder. Heller, Reed, Kesey ve Burroughs gibi yazarların hemen hemen bütün çalışmalarında ve birçok başka bilimkurgu eserinde bu temanın birçok örneğine rastlanılabilir. Yine sıkça bu kaygı, bir karakterin güçlü dışsal denetleyicilerce kişisel olarak manipüle edildiği korkusundan oluşmaktadır.

Birçok savaş sonrası anlatı, başkası tarafından yazılmış bir senaryoyu oynuyormuş ya da en özel bireysel özelliklerinin aslında bir şekilde dışarıdan oluşturulmuş olduğunu duyumsayan karakterler tasvir etmiştir. Örneğin, Margaret Atwood'un karakterleri, kendilerine zarar veren, arzulanamazlığının farkında olmalarına rağmen sürekli

³⁵¹ Ayrıntılı bir tartışma için bkz., B.W. Donovan, Conspiracy Films, özellikle, "Millennial Fears: Conspiracy Theories of the 90's", Sy: 144-160

olarak feminen davranışlar sergilerler. Thomas Pynchon'un karakterlerinden bazılarıysa, başka şeylerin yanında bazı cinsel tepkilerinin de devasa bir casusluk programınca belirlendiğinden şüphelenmektedirlerdir. DeLillo'nun "Lee Harvey Oswald" karakteri, Kennedy suikastindeki rolünün denetimi dışındaki iktidar sahibi güçlerce planlandığını duyumsarken, Burroughs'un Cankiler dünyasında, sadist hükümet ve şirket teknolojileri daimi olarak her tür insan davranışını düzenlemektedirler.

Bireysel özerkliğe dair bu birincil kaygılara ilaveten faillik paniği, genelde denetleyici organizasyonların kendilerinin de birer fail oldukları, yani istenç ve karmaşık planlarını yürütebilecek araçlara sahip, rasyonel amaç güden varlıklar olduklarını düşündürürler.

Bu organizasyonlar, kimi zaman somut kurumlar (DeLillo romanlarındaki "CIA" ya da "Ordu" gibi) kimi zamansa Pynchon'ın "Onlar", Burroughs'un "Cank Virus"ü, Siberpunk'ın "özerk şirketleri" ya da Frederic Jameson'un ve savaş sonrası retorikğin sıkça atıf yaptığı genel "dünya sistemi" kavramında olduğu gibi, daha yaygın ve sınırları belirsiz yapılardır. Faillik paniği momentlerinde, bireyler, bu sistemlere amaç, faillik ve bireysellik gibi kendileri ve çevresindeki diğer insanlardan alındığını düşündükleri nitelikleri atfetmeye meylederler. Bu şekilde, faillik paniği sadece bireysel faaliyetin etkinliğini dramatize etmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal düzenlemenin tekil bir bilinç ya da monolitik bir "istenç"ın ürünü olarak görüldüğü bir postmodern aktarımı (transfer) akla getirir.³⁵²

Melley'e göre, bu kaygılar kişilik ve faillik üzerine yeni kavramsallaştırmalardaki bir krizi içerir. Faillik paniğinin önemi, bireyin rasyonel ve korunaklı inanç, arzu ve belleğiyle bir özel iç dünyaya sahip uzun erimli bir kişilik modelini muhafaza etme girişiminde yatar. Macpherson'ın tabiriyle bu, "hükümrane bireylik" (possessive individualism) Hobbes ve Locke'ın, liberal siyaset felsefesinden kaynaklanır ve

³⁵² Timothy Melley, *Empire of Conspiracy, The Culture of Paranoia in Postwar America*, 13

Amerikan siyasi kültüründe her zaman kutlanmıştır.³⁵³ Bu bireylik biçimlerinin maskülen çağrışımları, birçok komplo anlatısında toplumsal iletişimin kadınsallaştırıcı bir güç olarak anlaşılışını ve çoğu zaman Amerikan kültüründeki azalan insani özerklik üzerine anlatıların, maskülen “şiddet yoluyla yenilenme” ile bağlantılı olduğunu açıklamaya yardımcı olur.

Bu açıdan paranoya ve komplo kültürünün liberal bireyciliğinin, toplumsal denetimini açıklamakta yetersiz kalmasına rağmen süre giden popülerliğinin bir sonucu olarak açıklamak mümkündür. Melley, Failik Paniği kavramını önerirken bu paradoksu dramatize etmektedir. Panik, bütünüyle özerk ve rasyonel varlıklar olarak liberal birey fikriyle uzlaştırılamayan toplumsal denetimlerin keşfedilmesiyle başlar. Liberal bireyciliğin varsayımları terk edilemedikçe ortaya çıkan bu yeni düzenleme biçimleri sıkça o kadar kabul edilemez ya da inanılmaz gelir ki, bunlar sadece kaygı, melodram ya da panikle karşılanabilir. Böylelikle, failik paniğinin, toplumsal iletişimin bireysel kimlik ve failik üzerine etkilerini açığa çıkarırken aynı zamanda bu keşfi olumsuzladığı söylenebilir. Her ne kadar radikal bir farkındalıkla başladığı doğrusa da modele yönelik savaş sonrası iletişim teknolojileri ve toplumsal organizasyonların ortaya koyduğu güçlülere karşın, geleneksel bir benlik modelini muhafaza ediyor oluşundan ötürü özünde muhafazakar bir karşılıktır. Savaş sonrası kültürel uzamda yaygın görünümü artık tam olarak doğru ve faydalı olmayan, ama uzun erimli bir milli öznellik fantazisini desteklemeyi sürdüren bir benlik kavramını değiştirmeye yönelik geniş bir kültürel inkarı içerir.³⁵⁴

Melley'e göre, bu benlik kavramı, kimliğin dışarıdan oluşturulduğunu ve performans yoluyla sürekli yeniden biçimlendirildiğini ileri sürerek en iyi bir şizofrenik ya da çapasız bir ayrışık unsurlar düzenlemesi olarak görmesiyle, liberal bireyliğin varsayımlarını çürüten benliğin yapısalcılık sonrası ya da postmodern yeniden kavramsallaştırmalarıyla keskin bir karşıtlık içerisinde. Çünkü yapısalcılık sonrası

³⁵³ Crawford Brough Macpherson, The political theory of possessive individualism: Hobbes to Locke

³⁵⁴ Timothy Melley, Empire of Conspiracy, The Culture of Paranoia in Postwar America, 14

kuram, “benlik kaybı üzerine ağıt yakmaktansa bunu kutlamaktadır”³⁵⁵ Bununla birlikte, komplo anlatılarını oluşturan ve alışıldık olarak postmodern görülen metinler paranoid temalara ağırlık verirken çok ender olarak benliğin parçalanmasını kutlar görünürler. Burada daha ziyade, karakterlerin kendileriyle ilgili liberal hümanist varsayımları terketmekte çektikleri güçlük tasvir edilir. Faillik paniği, bu şekilde, post modern özneliliğin tedirgin bir kabulü ve inkarı olarak anlaşılabilir. Genel olarak postmodern olarak sınıflandırılan metinlerde sıkça rastlanılması, liberalizmin ciddi teorik güçlüklerle rağmen süre gelen çekiciliğinin bir göstergesidir.

7.2.8 Yorum Krizleri

Gizlenmiş toplumsal denetim ve iletişim biçimlerini yüzeye çıkarma girişimleri oluşlarından ötürü komplo ve kitlesel manipölasyon kuramları, ağırlıklı olarak yarı gizli bulgular, kulaktan dolma bilgiler ve gizli mesajlara dayanırlar. Birçok kurgusal eserde mesajların okunması sıkıntılı bir süreç içerisinde tasvir edilir. Örneğin, Margaret Atwood romanlarının birçoğunda bir kadın, muhtemelen aşığı olan bir adam tarafından takip edildiğini hisseder ama bunun kim olduğunu ya da gerçekte var olup olmadığını kesin olarak belirlemekten acizdir. Thomas Pynchon romanlarında, karakterler sıkça devasa bir komploya rastladıklarına inanırlar ama bunun kesin varlığını teyid edemezler. Bu vakaların her birinde çapraşık toplumsal olayların nedenlerini teyid etmekteki zorluk insani faillik ve toplumsal düzenlemeyle ilgili vahim bir belirsizliğe yol açar.

Bu şablonun sıklığı düşünüldüğünde, bu metinlerin çoğunda paranoyanın ana tema olması tesadüf değildir. Her şeyden önce, paranoya denetim ve manipölasyon sorunları çevresinde oluşan bir yorum bozukluğudur. ³⁵⁶ Çoğu kez büyüklük sanrıları ya da temelsiz bir zulme uğruyor olmak hissiyle tanımlanır. İlk bakışta, bu bir kişinin yorumlarının bir yorumlayıcı cemaate göre temelsiz ya da anormal görüldüğü bir durumdur. Görünüşte açık ekstrem (ya da patolojik) paranoya vaka işaretlerine

³⁵⁵ Gabriele Schwab, Subjects Without Selves: Transitional Texts in Modern Fiction, 5

³⁵⁶ A.g.k 16-17

rağmen, paranoid yorumu “normal” yorumsal pratiklerden ayırmakta çekilen güçlük dikkat çekicidir. Freud'un kendisi, paranoid yorumların, bizzat hastalığı teşhis ve tedavi etmek için zorunlu felsefi ve psikanalitik şemalarla akraba olduklarını birçok kez belirtir: “Hastaların sanrıları bana bizim analitik tedavi sürecinde inşa ettiğimiz oluşumların muadilleri olarak gözükmektedir” şeklinde yazarken, bu benzerlikten dolayı paranoya vakalarını, analist ve hasta arasında, herbirinin hastanın görünen zulme uğrayışının altında yatan saklı gerçeği ortaya çıkarma iddiasında olduğu bir “yorumsal mücadele” biçiminde ele alır.³⁵⁷ Paranoyanın homoerotik temelleri üzerine ise şöyle yazmıştır: “Paranoya, cinsel bir etiolojinin hiçbir şekilde belirgin olmadığı, hatta paranoyanın nedenselliğindeki çarpıcı bir biçimde önde gelen özelliklerin, özellikle de erkekler arasında, toplumsal utanç ve horgörölmüşlük olan bir bozukluktur. Ancak, eğer konuya biraz daha derinden yaklaşırsak, gerçekte iş başında olan faktörü.” Bunu, tipik bir örnek olarak Freud yazınından başka örneklerle birlikte düşündüğümüzde, “görünen”in “daha derinine” inmenin genel olarak kaba bir psikanaliz tanımı olarak kullanılabileceğini söyleyebiliriz. Ancak Melley bu pasajda, Freud'un paranoya tasvirinin, paranoyanın kendisiyle olan ortak noktalarına işaret eder. Öncelikle hem psikanaliz hem de paranoya “görünen” ya da “aşıkâr” faktörlerin ötesine geçen yorumlara bağlıdır. İkinci ve buna bağlı olarak her ikisi de belirli olaylar için “gerçek” kategorisine, “gerçekte işlev gören faktör”e, “temele” ya da “yapısal faile” atıf yaparlar.

Şüphecilik ve gerçekliğe aracısız erişimle öne çıkan bir dönemde, komplo ve paranoyanın kurgusal temsillerini artan oranlarda popüler kılan da bu ikinci harekettir, çünkü paranoya teşhisleri güçlü bir gerçeklik kavramına, hastanın iddialarının ölçülebilir bir gerçeklikte meydana gelen olaylara tekabül etmediği iddiasına dayanır. “Gerçeği” tırnak işareti içine almak doğrultusundaki postmodern eğilimin bir sonucu da paranoyanın patolojikleştirmesinin altının oyulmuş olmasıdır. Sonuç olarak, eğer gerçek olan gittikçe artan oranda bir kurgu olarak görünür ve delice yorumları patolojikleştirmek için kullanılan prosedürler, gittikçe deliliğin

³⁵⁷ A.g.k., 22

prosedürlerinden ayırt edilemez hale gelirken, paranoya da yazarlar için yorum, normalleştirme ve bilgi üretimi siyasetlerini tasvir etmekte kullanılacak kaçınılmaz bir araç haline alır.³⁵⁸

³⁵⁸ A.g.k., 18

8. SONUÇ

Komplo Kuramları ve Karşıtları

*İnsanların buna [kurumsal analiz] komplo kuramı adını vermeleri, dünyanın nasıl işlediğinin anlaşılmasını engelleme çabalarının bir parçasıdır. Benim görüşüme göre, "komplo kuramı", küfür etmenin bir çeşit entelektüel karşılığı haline gelmiştir: İnsanların gerçekte neler olup bittiği ile ilgilenmenizi istemedikleri zaman söyledikleri birşey...*³⁵⁹

Komplo kuramları üzerine yapılan araştırmaların çoğunluğu için geçerli paradigma, ağırlıklı olarak, 19'ncü yüzyıla 20'nci yüzyıl arasındaki klasik örnekler üzerinden tartıştıkları ve çoğunlukla "bilimsel", "hakiki" sosyal bilim metodolojilerinin karşısında en hafif tabirle, "sahte bilim" ihtiva eden "hurafeler", daha kategorik yaklaşımlar içerisinde siyasal olarak marjinal kesimlere özgü bir "patoloji" olarak ele aldıkları komplo kuramlarını kınamak ve toplumsal olarak taraftarlarının artışı tehlikesi karşısında toplumu uyarmak biçiminde gerçekleşir.

Bu anlamda komplo kuramları üzerine yakın zamana kadar üretilen klasik yaklaşım, bizlere, komplo kuramlarının gerçek dışı karakterini vurgulayarak tarihte faşizm örneğinde gördüğümüz türden bir "paranoya salgınına" karşı uyarmak için "entelektüel bir sorumluluk" üstlenir. Bu türden akademik ve popüler literatüre güncel bir örnek olarak, Batıda özellikle yahudi ve gizli cemiyetler üzerine korkuların tarihinden hareketle komplo kuramlarının gelişiminin izini süren Daniel Pipes'ın sözcükleriyle özetlersek, siyaseten "ister solda ister sağda olsun, emsalsiz bir kötülük gücü olan komploculuk bir lanettir. Gerçekliği çarpıtır, aşırılığı teşvik eder ve sonunda yok edici sonuçlara yol açar"³⁶⁰

³⁵⁹ Noam Chomsky, Understanding Power: The Indispensable Chomsky, 26, The New Press, 2002

³⁶⁰ Daniel Pipes, Captive of Conspiracism, <http://www.danielpipes.org/blog/2006/07/cair-captive-of-conspiracism>

Bu anlamda Pipes'in çalışması, Richard Hofstadter'in komplo kuramlarının Anglo Sakson literatüründe ki ilk eleştirilerinden birini içeren, 1964 tarihli "Amerikan Siyasetindeki Paranoid Tarz" ile aynı entelektüel gelenekten gelmektedir.³⁶¹ Hofstadter'in konu üzerindeki klasik çalışmasında, Amerikan siyasetinde sık sık ortaya çıkan "paranoid tarz", 18'nci yüzyıldaki dini histeriler, cadı avları, 19'ncü yüzyılın mason ve katolik karşıtlığı ile 20'nci yüzyıldaki komünizm karşıtlarının söylemlerindeki sürekliliklere işaret eder. Her bir durumda komplo kuramlarının tarihsel olaylara yönelik ne denli tehlikeli bir tarz olduğu sergilenir ve yazar bu tarzın "çarpık bir muhakemenin eseri" olduğunu sıkça vurgular. Son yıllarda yayımlanmış başka bir dizi çalışmada da³⁶² karşımıza çıkan bu yaklaşıma göre, komplo kuramları çok tehlikeli inanç biçimleri olduğu gibi, geçmişte ve gelecekte, paranoid tarza her nerede ve ne zaman rastlanırsa mahkum etmek entelektüelin sorumlulukları arasındadır.³⁶³

Kuşkusuz sadece hastalığın kınanıp mahkum edilmesi değil, aynı zamanda tezlerin çürütülüp düzeltilmesi de gerekmektedir. Karl Popper'in, ilkin 1940'lı yıllarda yayımlanmaya başlayan, "Toplumun Komplo Kuramı" konulu makaleleri, komplocu düşüncesin kuramsal alanda çürütülmesi doğrultusundaki girişimlerin ilkidir. Bununla birlikte Popper, komplo kuramlarının çarpık yapısını hakiki sosyal bilimlerle karşılaştırırken, henüz daha komplocu düşünüş tarzıyla ilişkilendirilmemiş kimi diğer kuramları da "toplumun komplo kuramları" başlığı altında sınıflandırır. Popper'a göre, tarihte her ne kadar başarılı komplo girişimleri gözlemlenmişse de, tarih esasen bireysel komplocuların eşgüdümlü faaliyetlerinden çok şans ve soyut güçlerin bir bileşimiyle işlemektedir. Toplumun komplo kuramının ima ettiği tarihsel nedensellik, "başlarda kimse tarafından niyet edilmemiş olaylar da dahil olmak üzere bütün olayların bunlardan çıkarı olan kişilerce amaçlanmış sonuçları olduğu"

³⁶¹ Richard Hofstadter, The Paranoid Style in American Politics, *Harper's Magazine*, November 1964 http://karws.gso.uri.edu/jfk/conspiracy_theory/the_paranoid_mentality/the_paranoid_style.html

³⁶² Son yıllarda yayımlanmış çalışmalardan bu kapsam değerlendirilebilecek diğer örnekler için: Robert Robins ve Jerrold Post, Political Paranoia: The Psychopolitics of Hatred, Elaine Showalter, Hystories: Hysterical Epidemics and Modern Culture, Michael Barkun, A Culture of Conspiracy. Türkiye'den bir örnek olarak, Haluk Hepkon, Komplo Teorileri Tarihi.

³⁶³ "Paranoya salgını", için Peter Knight, Conspiracy Culture, 8

anlamına geldiği için doğru olamaz.

Komplo kuramlarına inancı, farklı tarihsel dönemlerdeki faillik görüşleriyle birlikte okuyan Gordon Wood, Amerikan Devrimi sırasındaki yaygın paranoid tarzın modern psişik problemler ya da Amerikaya özgü bir koşul olmaktan çok, 18'nci yüzyıl metafiziğinin genel varsayım ve alışkanlıklarıyla uyumlu olduğu tespitini yapar. "Paranoid Tarz" diye yazar, dönemin Amerikan, İngiliz ve Kıta Avrupası'nda birçok önemli yazarın metinlerinde de gözlemlenebilen, "toplumsal gerçekliğin doğası ve insan ilişkilerinde ahlaki sorumluluğun zorunluluğu üzerine belirli varsayımlarla temellenmiş bir nedensel atfediş tarzıdır. Karar ve eylemleriyle doğrudan ve hakiki anlamda olaylar gerçekleştiren ve bundan dolayı gerçekleşen şeylerden ahlaken sorumlu tutulabilecek özerk ve özgürce faaliyetlerde bulunan bireyler dünyası varsayar"³⁶⁴

Bununla birlikte Wood için, 19'ncü yüzyıl içerisinde tarihi, bireysel komplocu faillerin değil soyut güçlerin bir sonucu olarak gören toplumsal bilimlerin ortaya çıkışından sonra olayların alışıldık komplocu yorumları "gittikçe ilkel ve tuhaf hale gelmiştir" Öyle ki, komplo kuramlarının 20'nci yüzyıla kadar sarkması ancak marjinal ve güçsüz kesimlerin tercih ettiği "psikolojik bir rahatsızlığın belirtisi olarak paranoid bir tarz, bir akli sapkınlık" olarak açıklanabilmektedir.

Erken modern Avrupa'da ki komplo kuramlarına inancın yaygınlığı sorunsalı üzerine yazan Barry Coward ve Julian Swann'da en az günümüzdeki kadar erken modern dünyada da komplo kuramlarına inanıldığına dikkatimizi çeker. Bununla birlikte iki dünya arasındaki en önemli fark, komplo kuramlarına dönük elit ve popüler yaklaşımın ayrılmasından kaynaklanır. Günümüzde (geçmişten farklı olarak) komplo kuramı, artık tek başına izah edilemeyen açıklamakta entelektüel olarak saygın bir yol olarak görülmemektedir. Nitekim bu çalışma öncelikle, önceki literatürün ağırlıklı yaklaşımı takip edilerek, "komplo inanışları" ve "komplo

³⁶⁴ Gordon S. Wood, Conspiracy and the Paranoid Style: Causality and Deceit in the Eighteenth Century, The William and Mary Quarterly, Third Series, Vol. 39, No. 3 (Jul., 1982), pp. 402-441

kuramlarını" daha çok "tarihsiz" ve "sabit" kategoriler olarak ele alarak, "bilimsel kuramların" ya da "hakiki sosyal bilimlerin" bir olumsuz ötekisi, modern sosyal bilimlerin ortaya çıkışı ile çoktan aşılması gerekli arkaizmler olarak değil, Avrupa düşünce tarihi içerisinde günümüzdeki anlamını edinişinin tarihini, bu tarih içerisinde yaşadığı anlam dönüşümlerini, süreklilik ve kopuşları tespit ederek, sosyolojik-siyasal bağlamları içerisine yerleştirmek amacı gütmüştür. Bu anlamda Batı düşünce tarihi içerisinde bugün konuştuğumuz anlamda "komplo" fikri ve hemen ardından ilk "komplo kuramlarının" değerlendirilmesi; kuramları üretenler, komplo inanışlarına sahip ve-ya da kuramların hedefi olan toplumsal gruplar ile kuramların mevcut tarihsel iktidar diyagramları içerisinde gördüğü işlevler gibi faktörler itibariyle farklı dönemlerde, farklı karakterler almaktadır. Süreklilik ve kopuşlar; bize, kimi yerde antik dünyadan geç Ortaçağ'a geçişte olduğu gibi, Batı dillerinde yerleşik "komplo" teriminin anlamının geçirdiği radikal dönüşümü gösterdiği gibi, yukarıda sayılan diğer faktörlerin devreye girmesi ile, çeşitli farklı komplo tür ve biçimlerinin de ortaya çıkışını gösterir. Böyle bir yaklaşımla komplo kuramlarının tarihinin incelenmesi bize, kuramları, Avusturyalı Ortaçağ tarihçisi Fienrich Heer'in tabiriyle, "açık Ortaçağ'ın sonbaharında"³⁶⁵ modern merkezi devlet iktidarının ortaya çıkış koşullarında kurucu bir enstürman olarak göstermektedir.

Çalışmamız, komplo kuramlarının soy kütüğünü, komplo teriminin geçirdiği dönüşüm ekseninde, öncelikle kavramın etimolojik kökenindeki "anlaşma, birlik, anonima"³⁶⁶ anlamının gösterilmesiyle geç Antikide ve erken Ortaçağ düşünce ve ilahiyatındaki yerini tespit etmiştir. Komplo teriminin anlam dönüşümü, erken Ortaçağ ile terimin günümüzde de geçerli olan "birden fazla kişinin kötücül, gizli bir plan gerçekleştirmek için birlikte hareket etmesi" anlamını kazanarak hukuk metinlerinde görülmeye başlandığı 12 ve 13'ncü yüzyıllar arasına denk gelmektedir. Komplo terimi günümüzdeki kötücül, pejoratif anlamını edinirken Batı tarihinde ki ilk büyük "komplo kuram" örnekleri, Umberto Eco'ya göre, kendisinden sonra komplo kuramcılarının dünyasında hemen herşeyin başlangıcı olarak görülecek

³⁶⁵ Friedrich Heer, *The Medieval World, 1100-1350*, 1961

³⁶⁶ Conspiracy, *The Oxford Dictionary of English Etymology*, 1996

"Tapınak Şovalyeleri" ve "Yahudiler" artık "Sapkınlar" olarak anılmaya başlayacak "Heterodoks Dini Topluluklar" ve kısa süre sonra bir dini sapkınlık olarak kodlanıp diğerlerinin yanına gönderilecek kadim "Büyücüler", "hristiyan alemine" karşı "şeytanla antlaşma"nın farklı failleri olarak bu ilk büyük "komplo kuramlarında" kayda geçerler. Antlaşma düşüncesi geç Ortaçağ dünyasında gerek felsefede, gerek ilahiyatta (antlaşma ilahiyatı) Ivan İllich ve Alain Boureua'nun bize gösterdikleri gibi, merkezi ve açıklayıcı bir anlam kazanmıştır. Dönemin düşüncesinde "etkili eylem" artık "antlaşma" aracılığıyla düşünülebilir olurken, komplo korkuları antlaşmanın bir ters imgesi olarak tartışmalara dahil olmaktadır.

Bu dönem, R.I.Moore'un tabiriyle, oluşmakta olan "Zulmedici toplum"un komplo kuramlarını üreten aktörleri, yeni oluşmaya başlayan merkezileştirici güçler; Ulusal Krallıklar, Katolik Kilisesi ve onlar aracılığıyla iktidar konumu edinmeye başlayan laik ve ruhban kökenli yeni bürokratik sınıftır. İlk Komplo kuram ve ithamları, geç Ortaçağ feodal dünyasından merkezileşme süreçleri içine girerek çıkmakta olan rüşeym halindeki ulusal monarşilerle, Gregoryen reformları sonrası "ruhbanileşmekte" olan Kilise'nin, feodal dünyanın geleneksel, yerel iktidar odakları ile girdiği çatışma bağlamında ortaya atılmaktadır. Bu dönem komplo kuramları, iktidar sahibi kesimlerin, merkezîyet kazanmakta olan devletin ve yeni eğitilmiş sınıfların çevreye ve küçük topluluğa dönük hakimiyet mücadelesinin bir icadı olarak yukarıdan aşağıya dayatılmıştır.

Bu doğrultuda Avrupa modernleşme tarihi içerisinde çeşitli örneklerini incelediğimiz komplo inanç ve kuramları, 1789 Fransız Devrimi arefesinde yeni bir yön alır. Gordon Wood, Amerikan Devrimi esnasındaki komplo inançlarını incelediği çalışmasında, erken modern komplo kültürünün yaygınlığı üzerine şöyle yazmıştır: "İnsanlar her yerde tasarılar içerisinde, tasarılar entrikalar içerisinde entrikalar görmektedir. Saray komploları vardır, el altından yürütülen komplolar, bakanların komploları, hizip kompları, aristokratik komplolar ve 18'nci yüzyılın son çeyreğinde ulusal sınırları aşan ve Atlantiğin öteki yakasına dek etkileri gözlemlenen devasa

gizli cemiyetlerin komploları söz konusudur". Bundan dolayı, Amerikalı devrimciler, genel olarak Kıta Avrupası siyasi kültüründen bu anlamda farklılaşmazlar: "Devrimci Amerikalılar, karanlık kötücül komplo ve komplocular üzerine saplantılı korkularında benzersiz değillerdir."³⁶⁷

Merkezleşme süreci içerisindeki yeni iktidar odaklarından, topluma yönelik olarak ortaya atılan ilk komplo kuramlarından sonra, artık bir de yatay eksenle saray toplumu çevresinde mücadele halindeki çeşitli hizip ve patronaj gruplarının karşılıklı komplo şüpheleri almaktadır. Peter Campbell erken modern saray toplumu içerisindeki siyaseti incelediğinde, siyasetin icra ediliş biçimi olarak 16'ncı yüzyılın dini entrika ve ailesel kan davalarına dikkatimizi çeker. 17 ve 18'nci yüzyıllara sarkan Protestan, Jansenist ve Cizvit komplolarına yönelik korkular baskındır. "Eski rejim boyunca uzunca bir süre, Cizvitler'in kralı yanıltmak, düşmanlarına saldırmak ve despotizm davalarını sürdürmek için komplolar kurduklarına inanılmıştır." Diğer yandan, Cizvitler tarafından yayılmakta olan Jansenit komplo kuramları, 1787 tarihli bir kitaba konu olacak ölçüde kalıcı bir komplo teması olmuştur. Dahası, 1762 yargılamaları sonucu Cizvitler'in krallıktan kovulmalarının "Philosephes" tarafından gerçekleştirilen bir komplo olduğunu inanılırken, Maupeou darbesini takip eden el ilanları savaşı, kadim komplo fikrini; kişisel nedenlerle yurttaşlara ya da siyasal sistemin kendisine karşı komplo içerisindeki "şeytani bakan" fikrini yeniden canlandırır. Böylelikle, olayların nedenlerini istenç sahibi bireylerin eşgüdümlü tasarlarına atfetmek anlamıyla "komplocu yorum", erken modern dönemin eğitilmiş sınıflarından insanların siyasi dünyalarını düzenleyip anlamlandırmalarının asli yolu haline gelmiştir. Gordon Wood, süreç ve işlemlerden çok kişiler üzerine odaklanan bu kesimin düşüncesinde bir olayı açıklamaya yönelik sorulacak sorunun, "Nasıl gerçekleşti?" değil, "Kim yaptı?" sorusu olduğunu belirtir.³⁶⁸ Peter Campbell ise bu komplocu siyasi okuma biçimde, Fransız Devrimi sürecinde gözlemlenen bir başka anlamlı yeniliğe işaret eder. Artık komplo kuramları öne süren kimi yazında,

³⁶⁷ Gordon Wood, *Conspiracy and the Paranoid Style: Causality and Deceit in the Eighteenth Century*, 407

³⁶⁸ A.g.m.; 411

komplocu faaliyetler "vatana ihanet", komploları deşifre eden yazar öznelere ise kendilerini "vatanseverler" olarak sunmaktadır.

Genel olarak Fransız Devrimi sürecine doğru halk sınıfları arasında taraftar bulan "Kıtlık Komploları" inanışları, özel olarak geniş halk kesimlerinin devrime katılımlarıyla feodalizmin tasfiyesi sonucu veren 1789 tarihli "Aristokratik Komplo" örneği, bu bağlamda ikinci bir yeniliği oluşturmaktadır. Artık yukarıdan aşağı, merkezden çevreye yönelik gerçekleşen komplo şüpheleri Aristokratik Komplo örneğiyle, çevrenin merkeze, geniş köylü yığınlarının aristokratlar ve ruhban sınıfına dönük komplo şüphelerini ifade eder hale gelmektedir. Fransa dışına iltica eden prens ve soyluların, ruhban sınıfı ile işbirliği halinde örgütlediklerine inanılan hayali bir "yağmacı ordu" üzerine söylentiler Eski Rejim'in sonunu getirerek, Fransız Devrimi'nin tetikleyicisi olmuştur.

Böylelikle, erken modern dönem önceki dönemlere kıyasla komplo kuram ve söylemlerinin siyaseti ve olayları açıklamakta başat bir hal aldığı, toplumun tüm kesimleri için açıklayıcı bir model halini almaktadır. Gordon Wood, erken Modern dönem komplo anlayışının Antik dönemle karşıtlığı itibarıyla düşündüğünde, önemli bir farka dikkat çeker. Siyasi ilişkilerin komplocu yorumlarının tarihi, Klasik Antikite'ye kadar uzanan bir gerçekliği algılama tarzına bağlıdır. Siyasette hile, entrika ve komplolar görmek yeni olan birşey yoktur. Bununla birlikte Klasik ve hatta Rönesans siyasi teorisindeki komplo yorumları 18'nci yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan yeni tarzdan farklılık gösterir. Klasik komplo metinlerinde, hırslı siyasetçilerin hükümetlerin denetimini ele geçirme mücadeleleri tarif edilir. Machiavelle'in yazdığı gibi, "birçok prens yaşam ve konumlarını açık savaştansa komplolar aracılığıyla yitirmiştir."³⁶⁹ Dolayısıyla, komplo burada hükümlerinin tahtlarından edildiği alışıldık siyasi araçlardan biridir. Bundan dolayı, klasik komplo yazınında, komplolar tahayyül edilmemiş sadece yaşanmış olgusal olaylar konu edilmiştir.

³⁶⁹ Machiavelle, On Conspiracies

Erken modern dönemde komploların kimileri yine, Machiavelle'in tarif ettiği gibi, mevcut hükümeti devirme amaçlı geleneksel biçimde cereyan eder. Bununla birlikte, artık komplo terimi daha genel ve sınırları belirsiz bir biçimde hükümet üyeleri de dahil olmak üzere, varsayılan bir ortak amaç için biraraya gelen hemen her tür insan toplululuğu için kullanılır olmuştur. Aradaki farkı Gordon Wood, şu şekilde özetler: "18'nci yüzyıla gelindiğinde komplo artık basitçe yönetenlerin yerlerinden edilmelerini açıklama biçimlerinden herhangi biri değil, yönetici ve siyasi olayları yönlendiren diğer bütün kesimlerin çalışma tarzlarını izah etmenin genel kabul gören tarifi olmuştur."

Gordon Wood, böylelikle, bizim komplo kuramlarının geç Ortaçağ'dan erken Modern'e geçişte aldığı yeni biçimlerden "çevreden merkeze yönelik" "yönetici sınıfları" hedef alan ve ideal örneğini "Aristokratik Komplo"da belirlediğimiz karakteristiğini dönemin siyasi kültürünün çarpıcı bir özelliği olarak öne sürmektedir: "Ast ve üst, yöneten ve yönetilenler arası daha önceleri sorgulanmaksızın kabul görmüş ilişkilerin rahatsız edici bir biçimde problematik hale geldiği koşullarda, nüfusun gittikçe artan oranda bir kesimi de siyaseten daha bilinçli hale gelmektedir. Artık yönetici elitlerin istismar ettikleri iktidar ve ayrıcalıkları çok daha geniş bir kesimin gözündeki tartışılır haldedir. Yönetenleri hedef gösteren uyarılar gittikçe daha kaygı ve korku dolu, şüphe ifadeleri ise coşkun ve keskin biçimler almaktadır." ³⁷⁰

8.1 Cehaletin Komplo Kuramı

Kuşkusuz, Aristokratik Komplo, komplo kuramları tarihinde bu yeni komplo kuram biçiminden günümüze kalan biricik örnek olmadığı gibi, yönetici kesimleri hedef alan çeşitli komplo ithamları halk sınıfları nezdinde Fransız Devrimi'nden sonra da etkisini sürdürmüştür. Komplo kuramlarının eğitilmiş, elit kesimler gözündeki

³⁷⁰ Gordon Wood, *Conspiracy and the Paranoid Style: Causality and Deceit in the Eighteenth Century* 410,411

açıklayıcı değer ve meşruiyetini tamamiyle yitirşi ve artık tamamiyle alt sınıflara, azınlıklara ya da marjinal kesimlere özgü çarpık bir dünya görüşü olarak algılanması ise liberal ekolün öncü düşünürü Karl Popper'ın, İkinci Dünya Savaşı sonrası düşünceye etki eden çalışmaları sonrası gerçekleşmiştir. Son dönem yazınında, komplo kuramı temasına bu kez epistemoloji alanındaki yazılarıyla yeniden dönen Popper, bu tür "iktidar karşıtı", "eleştirel" komplo ithamlarının kökenini Batı düşünce tarihinde izlerini sürdüğü "hakikatin aşikarlığı" öğretisi ile bu öğretinin içerinden neşet ettiği "iyimser epistemolojiler"de görür.³⁷¹

Rönesans ile başlayan reformasyon ile dini ve devrimci savaşların birçok badirelerini atlatarak İngilizce konuşulan dünyanın insanların yaşama ayrıcalığına ulaştıkları "özgür toplumlara" ulaşan büyük özgürleşim hareketi, daha önce eşi görülmemiş bir "epistemolojik iyimserlikten" esinlenmiştir. Bu, insanın hakikati kavrama ve bilgi edinme gücüne yönelik en iyimser görüştür. Bilginin olanaklılığına dönük bu yeni iyimser görüşün kalbindeyse "hakikatin aşikar" olduğu öğretisi yatmaktadır. Buna göre, hakikat örtülerek saklanmış olabilir ama bizzat o, kendisini açığa çıkarabilme gücüne sahiptir. Kendisini açığa çıkarmadığı durumlarda ise bizim tarafımızdan açığa çıkarılabilecektir. Örtüyü kaldırmak kolay olmayabilir ancak birkez çıplak hakikat gözlerimizin önüne dikildiğinde bizlerin her zaman onu görme, sahtesinden ayırtetme ve hakikatin "o olduğunu" bilme gücümüz vardır.

Modern bilim ve teknolojinin doğuşu, Popper'a göre, sözcülerinin Francis Bacon ve Rene Descartes olduğu bu iyimser epistemolojiden esinlenmiştir. Artık hakikat konusunda hiçkimsenin bir üst otoriteye başvurma gereksinimi yoktur, çünkü her insan kendi içinde ister duyum-algı gücü (Bacon), isterse entelektüel sezgi gücü (Descartes) ile olsun bilginin kaynaklarını taşımaktadır. Hakikat, bir kez karşımıza çıplak bir biçimde çıkmaya görsün, her zaman için hakikat olarak tanınabilir. Bundan dolayı hakikat eğer kendisini açığa vurmamışsa, sadece örtüsünün kaldırılması ya da keşfedilmesi yeterlidir. Bir kez bu yapıldıktan sonra daha fazla tartışmaya gerek

³⁷¹ Karl Popper, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, Routledge, 1963

olmaz. Bize, hakikati görmek için gözler ve aklın "doğal ışığının" aracılığı verilmiştir. ³⁷²"Liberalizm fikirleri ile epistemolojik iyimserlik arasındaki bağlantıyı açıklayan formül şudur: İnsan bilebilir, dolayısıyla özgür olabilir"³⁷³

Karl Popper'ın "Toplunun komplo kuramı" önermesi, komplo kuramlarının hakiki sosyal bilimlerdeki "sahte bilimsel" niteliğini serimlemektedir. Komplocu düşünüşün epistemolojik alandaki köklerini ise, Popper, "cehaletin komplo kuramı" başlığı altında tartışır.³⁷⁴ Popper'a göre cehaletin komplo kuramı, "cehaleti, salt bir bilgi eksikliği olarak değil, aklımızı saptırıp zehirleyen ve bize bilgiye direniş mizacı aşıl原因an kirli ve şeytani etkilerin kaynağı bir tür sinsi iktidarın işi olarak yorumlayan bir doktrindir."

Descartes'da "veracitas dei", "Tanrı'nın Doğruluğu", hakikatin aşikarlığı görüşünü güvence altına almaya koşulmuştur. Bacon'da bunun karşılığının, "veracitas naturae" görüşü olduğu söylenebilir. Doğa, onu saf bir akılla okuyanın yanlış okuyamacağı bir açık kitaptır. Kişi, ancak akli önyargılarla zehirlenmişse hataya düşebilir. Hakikatin aşikarlığı doktrini böylece yanlış açıklama gereksinimini yaratacaktır çünkü hakikate hakimiyet olarak bilgiyi açıklamaya ihtiyaç kalmaz. Sorunun yanıtı ya bizim aşikar hakikati görmeyi günahkarca reddetmemiz ya da başlangıçta saf ve masum akıllarımızı saptırmış diğer şeytani etkilerdir. "Böylelikle, cehalet bizleri cehalet içerisinde tutmak, akıllarımızı yanlışlarla doldurarak zehirlemek ve gözlerimizi aşikar hakikati görmememiz için körleştirmek için komplo kurmuş iktidarların işi olacaktır. Önyargı ve iktidarlar, bu şekilde cehaletin kaynakları olurlar". ³⁷⁵

³⁷² Karl Popper, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, 7

³⁷³ İyimser epistemojilerin karşıtı kötümser epistemolojiler ise insan aklına yönelik inançsızlık, insanın hakikati ayırtedebileceğine yönelik güvensizlik ve dolayısıyla değişmez bir biçimde insana yönelik kuşku ile alakalıdır. Bu şekilde, kötümser epistemolojinin tarihsel kökeni için İncil kaynaklı insanın bozulmuşluğuna dair Pavluscu antropoloji aklımıza gelebilir. Bu görüş sıkça, insanı kendi aptallık ve kötülüğünden koruyabilmek için güçlü otorite ve geleneklerin kurulmasına dönük taleplere yol açmıştır. Popper bu tür bir modern otoriterlik kuramının eskizlerini Dostoyevski'nin "Büyük Engizetör" ve "Karamazov Kardeşler" romanlarında görebileceğimizi belirtir. A.g.k., 5, 6

³⁷⁴ Karl Popper, *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, 3

³⁷⁵ A.g.k., 7

Popper'a göre, bu hatalı epistemoloji tarihte eşi benzeri görülmemiş bir entelektüel devrimin ilhamı olarak, bilginin insanları kölelikten kurtarabileceği fikrinin, sansür ve baskıya karşı mücadelenin ve özgür düşüncenin kaynağı olduğu gibi, kimi talihsiz sonuçlara da yol açmıştır. Öyle ki, hakikatin aşikar ve sadece görmek istedikten sonra herkesin görebilmesi için açıkta olduğu şeklindeki bu görüşe, neredeyse her fanatizm biçiminin kökeninde rastlanılır. Çünkü "ancak, en ahlaksızcasına kötülük aşikar hakikati görmeyi reddedebilir ve sadece hakikatten korkmak için sebepleri olanlar onu inkar edip, bastırmak için komplolar kurarlar." ³⁷⁶

8.2 Marksizm ve Komplo Kuramı

Popper, cehaletin komplo kuramının en sık Marksist biçimi altında karşımıza çıktığını belirtir. Hakikati saptırıp bastıran ve işçilerin kafalarını yanlış ideolojilerle dolduran "kapitalist basın komplosu" bunun en bilindik biçimidir. Önde gelen bir diğer biçim ise Marksist din doktrinleridir. Bu anlamda, Marksist yaklaşım orjinal değildir. İnsanları cahil bırakan, habis ve sahtekar din adamı 18'nci yüzyıl kaynaklı bir figür olduğu gibi liberalizmin de esinlendiği fikirler arasındadır. Popper bu konuda kaynak olarak, çalışmamızda bizim de özetlemiş olduğumuz, reformasyon sonrası mezhepler arası karşılıklı komplo ithamlarını hatırlatır. Popper'a göre, Roma Kilisesi'nin komploları üzerine protestan inanışları ile yerleşik resmi kilise karşısında benzer görüşler besleyen dini hoşnutsuzların inançları bunların ilk örnekleridir. Kısaca söylersek, her durumda "eğer, aşikar hakikat halen daha baskın gelememişse bu onun kasıtlı olarak bastırılmış olmasındandır."

Popper'ın, sosyal bilimlerin gerçek görev ve işlevi konusunu açıklarken, sık düşünülen bir hata olarak "toplumun komplo kuramı"nı kavramsallaştırmasına başvurduğu, bu yaklaşımın kısa tanımını ise, "insanların kural olarak hoşnutsuz oldukları; savaş, işsizlik, kıtlık gibi şeyler de dahil olmak üzere, toplumda her ne

³⁷⁶ A.g.k., 8

gerçekleşiyorsa bazı güçlü birey ya da toplulukların doğrudan tasarımı sonucu olduğu görüşü" şeklinde yaptığına değinmiştik. Nitekim, bir tür primitif hurafe olan bu görüş, Popper'a göre, yaygın ve tarihçilik akımının da kaynaklarından biri olarak dini batıl itikadların sekülerizasyonun bir sonucudur.³⁷⁷ Bununla birlikte, tıpkı eylemlerimizin bütün sonuçları niyet edilmiş sonuçlar olamayacağı gibi, toplumun komplo kuramı da, ilk başlarda hiçkimse tarafından niyet edilmemiş görünenler de dahil olmak üzere bütün olayların bunlarda çıkarı olan kişilerin eylemlerinin niyet edilmiş sonuçları olduğu iddiasını içerdiği için gerçek olamaz.

Bu bağlamda Popper, bir kez daha Marx'ın bu konudaki yaklaşımını hatırlatır. Popper'a göre Marx, sosyal bilimler için bu tür niyet edilmemiş sonuçların önemine vurgu yapan düşünürlerin ilklerinden biridir. Daha olgun ifadelerinde her birimizin toplumsal sistemin ağına yakalanmış olduğumuzu ileri sürer. "Bu anlamda Marx için kapitalist, şeytani bir komplocu değil, faaliyette bulunduğu şekilde hareket etmeye koşullarca zorlanmakta olan birisidir. Faaliyetlerinin sonuçları büyük ölçüde önceden niyet edilmemiş sonuçlardır ve mevcut koşullar üzerinde proleterden daha fazla bir sorumluluğu yoktur."³⁷⁸ Bununla birlikte, Marx'ın hakiki bilimsel bu yaklaşımı (belki propogandacı nedenler belki de anlaşılmadığı için) sonraki takipçilerince terk edilmiş ve bunun yerini, büyük ölçüde Goebbels'in Siyon Önderlerinin Protokolleri'nden daha iyi olmayan bir tür, "Vulgar Marksist Komplo Kuramı" almıştır.³⁷⁹ Nitekim ancak yeryüzünde cennet kurulabileceğine inanan hemen herkes için komplo kuramına başvurmak kaçınılmazdır. "Bu cennetin kurulmasındaki başarısızlıklarının biricik açıklaması cehennemde vazgeçilmez bir çıkarı olan Şeytan'ın kötü niyeti olabilir."³⁸⁰

Çalışmamızın son bölümünde artık dikey ve yatay eksenler içerisinde kavramsallaştırılamayacak yeni bir komplo kuram biçimi önerirken de yine bir Marksizm eleştirisi başlangıç noktamız olarak alınabilir. Bu noktada Slavoj Zizek,

³⁷⁷ Bknz. Bu çalışma "Giriş" bölümü

³⁷⁸ Karl Popper, *Conjectures and Refutations*, 341

³⁷⁹ A.g.k., 125

³⁸⁰ A.g.k., 342

bize, çağdaş toplumlarda popüler kültürel üretimde kendisini yeniden ve güçlü biçimde göstermeye başlayan komplo kuramlarına inanç sorunsalını, Lacan'cı "Büyük Öteki" nosyonu ile Ulrich Beck ve Anthony Giddens'ın "İkinci Modernite" ve "Risk Toplumu" dönemselleştirmeleri bağlamında yeni bir fenomen olarak önermektedir.

19'ncü yüzyılın standart modernizasyon teması en iyi ifadesini belki de Marx'ın "katı olan herşey buharlaşıyor" savsözünde ifadesini bulmaktadır. Bununla birlikte Marx, geleksel formlarda gerçekleşen bu daha önce eşi benzeri görülmedik yersizyurdsuzlaşmanın, bireylerin özgür yaşamlarının önünü açmaktansa, pazar ilişkileri bağlamında yeniden kendi kaderine bağlanmaktadır. Bir pazar spekülasyonun sonucu hiçbir zaman kesin olarak öngörülemeyeceği, eylemlerimizin niyet edilmemiş sonuçları olacağı doğrudur ancak, birinci modernitede hala daha bunların "pazarın görünmez eli" tarafından koordine edildikleri nosyonu geçerlidir.

Zizek için "Büyük Öteki", eylemlerimiz aracılığıyla her birimizin dahil olduğu toplumsal töz olarak geçerliliğini halen sürdürmektedir. Temel Marksist figür, yabancılaşmış toplumsal töz olarak bu büyük öteki figürün aşılabilirliği ve toplumsal yaşamın insanlığın "kollektif zekasının" denetimi altına alınabileceğidir. Bu açıdan bakıldığında Marx, "kollektif zeka" tarafından düzenlenen, "kendinde şeffaf" bir toplumun kurulmasını amaçlayan "birinci modernizasyonun" sınırları içerisinde.

Bununla birlikte, ikinci modernite aşamasındaki risk toplumunda artık ne mekanizmalarının nihai dengeyi sağladığı bir "pazarın görünmez eli" ne de faaliyetlerimizin değerlendirileceği bir aşkın başka uzamdan bahsedebiliriz. Zizek, bu anlamda karşılıklı ilişkilerimizi düzenleyebileceğimiz bir küresel iktidar stratejisinin de mevcut olmayışına işaret eder. Bu günümüz toplumları için artık "büyük ötekinin" mevcudiyetinin tartışılır hale gelmesi anlamına gelecektir. Sembolik kurgular düzeyinde işleyen Büyük Öteki, aynı zamanda sembolik liyakat mekanizmalarına işaret etmektedir. Belirli bir hüküm ve değerlendirmenin geçerlilik

kazanması büyük ötekinin sembolik kurumları tarafından kayıt altına alınmasına bağlıdır. Sembolik düzenin Büyük Öteki'si, hayatın her anında kurumlar aracılığıyla bizlere belirli aşama ve kıdemler atfeder. Sembolik liyakat, asgari bir somutlaştırmanın işlevsel hale getirilmesi için zorunluluktur. "Artık Büyük Öteki mevcut değildir" önermesinin anlamı, öznenin faaliyetlerinden hangisinin sembolik liyakat taşıdığını belirleyerek kimliğinin bir düzeyine yukarıdan performatif bir statü veren sembolik kurgudan artık yoksun olduğudur. Dolayısıyla bunun bir sonucu da, birinci modernite içerisinde de çeşitli kurumlarda tanımlanmış bir dizi rolle ahenk içerisinde oluşturulmuş modern bireyliğin, günümüzdeki kurumların krizi ile bir zamanlar kurum ve birey arasındaki ara yüzeyde gerçekleşen kimliklendirici işlevleri artık çok daha yegün ve bireye yakın bir biçimde deneyimlemesidir.

Zizek buradan itibaren, "Büyük Öteki'nin" yokluğuna yönelik reaksiyonlardan birisi olarak komplo kuramlarına inancı örnek verir. Komplo kuramlarına inanç, halen geleneksel modernist paradigma üzerinde ısrar eden ve umutsuzca meşru bir "bilmesi gereken özne" konumunu alıp, seçim ve kararlarının güvenceye alacak bir aşkın fail arayışındadırlar. Sembolik liyakatin, sembolik kurumların krizi ile geçersiz hale geldiği bu yeni modernite düzenlemesi içerisinde, özne, kimi zaman etik komiteler kimi zaman hükümet otoritesi kimi zaman da "komplo kuramlarının gizli görünmez efendisi "gerçekte" varolan "paranoid Büyük Öteki"ni yardıma çağırmaktadır.

Bu tarihsel bağlam içerisinde, yine İkinci Dünya Savaşı Amerikan popüler kültüründe örnekleri sinema ve edebiyatta sıkça rastlanılan bir yeni "komplo kuramı" anlayışı bize, Zizek'in işaret ettiği çağdaş kaygıları örneklendirmekte yeni imkanlar sunmaktadır. Amerikalı sosyolog Timothy Melley'in, "Faillik Paniği" adını verdiği bu yeni fenomen "bireyin güçlü dışsal güçlerce şekillendirilebileceği ya da denetlendiği korkusu"nu açıklamaktadır. Bu anlamda savaş sonrası düşüncede ki etkisi azalmış öznellik ve özerklik anlayışı ile popüler kültürde gözlemlenen eylemlerimizin başka birisi tarafından denetlendiği ya da benliklerimizin güçlü dışsal faillerce "inşa edildiği" kaygıları birbirlerini tamamlar görünmektedir.

Melley'e göre, İkinci Dünya Savaşı sonrası yazında sık rastlanılan komplo ve paranoya temaları, alışıldık biçimlerden farklı yeni bir komplo anlamı ihtiva etmektedir. Öyle ki artık, komplo terimi; küçük, spesifik tarihsel olayları adlandırmanın ötesinde, daha çok geniş toplumsal denetim ve siyaset sistemlerini tasvir etmek için de kullanılır olmuştur. Günümüzde "komplo" terimi, çok ender küçük gizli kumpaslara yönelik kullanırken, artık daha çok büyük bir "organizasyon", "teknoloji" ya da "sistem"in, geleneksel komplonun anti tezi olacak ölçüde yaygınlaşmış güçlü ve belirsiz bir varlığının işlerine atıf yapar. Başka deyişle komplo, artık geniş bir toplumsal denetim düzenini ifade eder hale gelmiştir.

Burada söz konusu olan, dikey ve yatay eksenler içerisinde kavramsallaştırılamayacak yeni bir plan söz konusudur. Günümüzde ortaya çıkan yeni tip komplo anlatılarında, komplocu iktidar odağı ile komploya maruz kalanlar arasındaki mesafe yitirilmiş, komplocu ve komploları etkisiz kılma çabasındaki güçler arasındaki mücadelenin alanı bizzat bireyin öznelliği haline gelmiştir. Dolayısıyla, önceki dönemlerde böyle bir mesafe varsayarak, karşılıklı bir mücadele içerisinde yatay ve dikey iki farklı eksenle karşıt pozisyonlarda konumlandığımız failler, bu yeni komplo anlatısı içerisinde iç içe geçerler.

Çalışmamızın son bölümünde, "Benlik Komploları" başlığı altında tartışmayı uygun gördüğümüz bu yeni form, "sembolik liyakatin" kendisini destekleyen kurumlar şebekesi ile birlikte çözüldüğü koşullarda artık dikey ve yatay eksenler içerisinde kavramsallaştırılamayacak yeni bir eleştirel komplo düşüncesi ima etmektedir.

EK 1**Kronoloji**

276 - Roma İmparatorluğu topraklarına yönelik birinci dalga Cermen akınları

313 - Milan Fermanı: Hristiyanlar'a ibadet özgürlüğü.

325- İznik Konsili'nde, İmparator Konstantin, Ariusçuluğa karşı Ortodoks Hristiyanlığı'ı destekler.

330 - Yeni başkent Konstantinopolis olarak seçilir.

379-395 - Birinci Theodosius, Hristiyanlığı devlet dini olarak tanır ve ölümünden sonra Roma İmparatorluğu Batı ve Doğu Roma olarak ikiye ayrılır.

410 - Vizigotlar Roma'yı yağmalar.

529 - Nursia'lı Benedict, Monte Cassino Manastırı'nı kurarak Benedictine tarikatının temellerini atar.

726 - Bizans İmparatorluğu'nda İkonoklast krizin başlangıcı

771-774- Şarlman, Frenk ve Lombardlar'ın tek kralı haline gelir.

787 - İkinci İznik Konsili'nde, Şarlman, Hristiyan sanatında tasvir kullanımının önünü açar.

800 – Şarlman, Roma'da İmparatorluk tacı giyer.

820 – Lyons Başpiskoposu Agobard, Yahudiler'in lanetli olduğunu yazarak Hristiyan

ve Yahudiler'in yaşam alanlarının ayrılmasını savunur. 826 yılında Dindar Pious'a hitaben Yahudi karşıtı bir dizi risale kaleme alır ancak sonuç alamaz.

842 - Strasburg Andı, Frenk ve Cermen dillerinde okunur.

843 - Verdun Antlaşması: Almanya ve Fransa'nın doğuşu.

850 - "Milles" (asker, şövalye) terimi, vassalları adlandırmakta kullanılmaya başlanır.

881 - "Fief" (Feudum) teriminin en eski kaydı.

898-929- Fransız kralı Charles, Narbonne'da ki Yahudi mülklerine el koyar ve kiliseye bağışlar.

910 - Cluny Manastırı'nın kuruluşu

948- İskandinavlar'ın Hristiyanlaştıracak dini metropol, Hamburg Başpsikoposluğu'nun kuruluşu.

950 - Geniş çaplı toprak ıslah hareketlerinin başlangıcı. İlk, Loire nehrinin kuzeyinde saban'ın tarımda kullanılmaya başlanması.

962 - Büyük Otto'nun Emperyal taç giyişi ve Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun kuruluşu.

987 - Hugh Kapet'in, Gaul'de tahta çıkışı. Kapet Hanedanlığı'nın başlangıcı.

989 - Kiyev Prensi Vladimir, Bizans Ortodoks din adamlarınca vaftiz edilir.

1005-1006 - Batı Avrupa boyunca etkili olacak kıtlık dönemi.

1012 - Kutsal Roma Cermen İmparatoru İkinci Henry, Mainz'dan Yahudiler'i sürgün eder.

1015-1028 - Norveç'te zor yoluyla Hristiyanlığ'ın dayatılışı.

1022 - Orleans'ta bir grup mistik çileci cadılık suçlaması ile yakılır. Çağdaşlarınca, seks ayinleri ve çocuk kurbanı gerçekleştiren şeytana tapan kişiler olarak resmedilirler.

1023 - Kilise'nin yoğun baskıları sonucu Orléans'ta, manici sapkınların Dindar Robert tarafından yakılışı.

1026 – Fransız vakanüvist Raoul Glaber, 1009 yılında Müslümanlar'ca Kutsal Mezar Kilisesi'nin yıkılışının ardında Yahudilerin olduğunu savunan bir risale kaleme alır. Bunun sonucu olarak Limoges ve diğer bazı Fransız şehirlerinde yaşayan Yahudiler sürülürler.

1030 (yaklaşık) - İtalya Cremona'da ilk komünal hareketlerin başlangıcı.

1032-1033 - Batı Avrupa'da kıtlık.

1037 - İmparator İkinci Konrad'ın, Kuzey İtalya'da kalıtsal fiyefler kuruşu.

1050 - Narbonne Konsili: Fransa'da Hristiyanlar'ın, Yahudiler'e ait evlerde ikamet etmesi yasaklanır.

1054 - Latin ve Yunan Ortodoks Kiliseler'i arasındaki nihai ayrılık.

1069 – İlk komüenal ayaklanma: Le Mans

1072 - İlk "Collenganza" (Ticari Ortaklık Sözleşmesi) Venedik'te uygulanır.

1073-1085 - 7'nci Gregory'nin Papalığı. Gregoryen Reformları.

1081 - Piza'da Şehir Konsiller'i.

Geç 11'nci yüzyıl - Kuzey Fransa'da koşum atları, öküzlerin yerini alır.

1095 - İkinci Urban, Haçlı Seferi çağrısı yapar.

1096 - Birinci Haçlı Seferi: Kont Emicho'nun önderlik ettiği, üçüncü dalga sefer esnasında Rhineland'daki Yahudi yerleşim birimleri hedef alınır. Speyer Sinagog'u yakılır ve Worm'da sekiz yüz Yahudi öldürülür. Mainz'de, zorunlu din değiştirme karşısında bırakılan bin iki yüz Yahudi intihar eder. Toplamda beş bin Yahudi'nin öldürüldüğü tahmin edilir.

1098 - İlk Anti Semitizm dalgası. Filistin yolundaki Haçlılar pogromlar gerçekleştirir.

1098- Sisteryan Tarikatı'nın kuruluşu.

1099 - Cenevizli tüccarlarca üç yıl süre kaydı ile kurulan ilk komün (compagna)

1112 - Laon'da komüenal devrim ve Kont-Psikopos'un öldürülmesi.

1120-1150 - Batı'da ilk mesleki statüler.

1127 - Flemenk kasabalarının ticari beratler edinişi.

1132-1144 - Saint Denis Katedrali'nin Gotik stilde yeniden inşası.

1140 - Grantiyen Fermanı ile Kilise yasalarının biraraya getirilişinin temeli.

1143 – Fransa Ham'da yüz elli Yahudi öldürölür.

1144 – Norwich'li William'ın ölümünde, Yahudiler çocuk kurban etme ile suçlanır.

1154 - Frederic Barbarossa, Bolognalı hoca ve öğrencilere imtiyazlar verir.

1165 - Şarlman'nın aziz ilan edilmesi.

1171 - Fransa Blois'de, otuz bir Yahudi çocuk katli ile suçlanarak yakılır.

1175 – Ceneviz'de sözleşme kanunlarının devreye sokulması.

1179 - Üçüncü Lateran Konsili: Yahudiler'in mahkemelerde Hristiyanlar'a karşı şahitlik etmesi ve Hristiyanlığa geçen yakınlarından miras edinmeleri yasaklanır.

1181 - Philip Augustus, Hristiyanlar'ın Yahudiler'e olan tüm borçlarını yok hükmünde ilan eder ve bir kısmını kendisine yönlendirir. Bir yıl sonra bütün Yahudi mülklerine el koyar ve onları Paris'ten sürer.

1183 - Konstans Barış: Barbarossa, Lombard şehirlerinin hürriyetlerini tanır.

1189 – Londra'da, bütün Avrupa boyunca tekrarlanacak pogromların ilki.

1198 – Philip Augustus, fidye ödenmesi ve ek vergileri kabul etmeleri karşılığı Yahudiler'in tekrar Paris'te yaşamalarına izin verir.

1204 - 4'ncü Haçlı Seferi sonucu Konstantinopolis'in yağmalanması.

1209 - İlk Fransisken cemaati.

1209–1229 - Albigens Haçlı seferi.

1214 - Oxford Üniversitesi'ne ilk imtiyazlarının verilmesi.

1215 - Paris Üniversitesi'nin tanınması.

1215 - 4'ncü Lateran Konsili: Evlilik, zorunlu itiraf ve ruhbani statü üzerine bağlayıcı kararlar. Yahudi ve Sapkınlar'a yönelik kilise çapında ilk önlemler. Yahudi ve Müslümanlar, kendilerini Hristiyan toplumdan ayırtedici kıyafetler giymeye zorlanırlar.

1215 - İngiltere'de Magna Carta'nın ilanı

1216 - Dominiken Tarikatı'nın kuruluşu.

1222 -Oxofr Konsili: Yahudiler'in yeni sinagog inşa etmeleri, köle sahibi olmaları ve Hristiyanlar'dan kız alıp vermeleri yasaklanır.

1223 - Fransisken Tarikatı'nın değişikliğe uğratılmış kurallarının Papalık tarafından tanınması.

1226 - 9'ncü Louis (Aziz) tahta çıkar.

1229-1231 - Paris Üniversitesi'nde grev.

1231 - 9'ncu Gregori tarafından Engizisyonun örgütlenmesi.

1231 - Marburglu Konrad, Almanya çapında yetkili ilk engizatör olarak atanır.

1233 - Papa 9'ncu Gregori, "Vox in Rama" fermanı ile Konrad'ı kutsar ve soruşturmalarında elde ettiği bilgileri resmileştirir.

1252 - Floransa ve Ceneviz'de ilk altın sikkeler basılır.

1252-1259 - Thomas Aquinas, Paris Üniversitesine kabul edilir.

1253 - İngiltere'de Üçüncü Henry, Yahudi karşıtı yasaları çıkarır.

1254 – 9'ncu Louis, Fransa'dan Yahudiler'i sürer, mallarına el koyar, sinagoglar kiliseye devredilir.

1254 - Papa 4'ncü Urban, "Corpus Christi" festivalini başlatır.

1267 - Breslau Sinodu: Yahudiler'in kendilerine ayrılmış mahallelerde yaşamaya zorlanması kararı alınır.

1270 - Bütün Akdeniz'i kapsayan ilk denizcilik haritasının kaydı.

1275 - İngiltere'de 1'nci Edward tefeciliği yasaklar ve tefecilik yapan Yahudiler'in mallarına el koyar. Yedi yaşının üzerindeki bütün Yahudiler'in sarı davut yıldızı takmaları zorunlu tutulur.

1280 - Bir dizi şehirde grev ve ayaklanma dalgası. (Brüksel, Douai, Toumai, Provins, Rouen, Caen, Orle'ans, Be'ziers)

1283 - Töton Şovalyelerin, Prusyayı fethi.

1285-1314 - 4'ncü Philip (Güzel) saltanatı.

1290 – Yahudiler'in İngiltere'den sürülmeleri.

1290 – 1'nci Edward, İngiltere'de yaşayan bütün Yahudiler'i ülkeden sürer.

1291 – Yakışıklı Philip, Yahudiler'in Fransa'da yerleşmesini yasaklar.

14'ncü yüzyıl başları. İtalya'da ilk kağıt para dolaşımı.

1305 – Fransız kralı 4'ncü Philip, bütün Yahudi mülklerine el koyar. 10'ncu Louis 1315 yılında tekrar geri alır.

1306 – Yahudiler'in Fransa'dan sürülmeleri.

1307 - 4'ncü Philip, Tapınak Şovalyeleri'nin bütün üyelerini tutuklatır.

1309 – Papalık'ın, Avignon'a sürülmesi.

1314 - Tapınak Şovalyeleri'inin son büyük üstadı Charles Molay yakılır.

1315-1317 - Avrupa'da kıtlık.

1320- Papa 22'nci John, büyücülük ve cadılığı dini sapkınlık olarak tanımlayarak Engisizyon'u yetkilendirir.

1321 - Orta Fransa'da yaşayan Yahudiler, Cüzzamlılar'la birlikte kuyuları

zehirlemekle suçlanırlar. Beş binin üzerinde Yahudi öldürölür.

1324-1325 - İrlanda Kilkennt'de Alice Kyteler, oğlu ve yakınları cadılık suçlaması ile yargılanırlar. Tarihte ilk kez iblislerle birliktelik, Şeytan'la Antlaşma düşüncesi ile biraraya getirilir.

1337 - İngiltere ve Fransa arasındaki Yüzyıl Savaşı'nın başlangıcı.

1347-1348 - Veba salgınlarının başlangıcı.

1348 - Salgınlar, Yahudi pogromlarına yol açar.

1353 - Osmanlılar'ın Çanakkale üzerinden Avrupa'ya girişı.

1378 - Büyük Kopuş. Latin Katolik ve Yunan Ortodoks Kiliseler'i arasındaki karşılıklı afaroz.

- Papa 6'ncı Urban'ın Roma'ya dönüşü. Avignon Papalığının sonu.

1381 - İngiltere'de köylü ayaklanması. (Wat Tyler)

1382 - İncil'i İngilizceye çeviren John Wycliffe'in sapkınlıkla hüküm giymesi.

1394 - Fransa'dan Yahudiler'in nihai olarak sürölüşü.

1398 - Paris Üniversitesi İlahiyat Faköltesi, her tür büyünlün şeytanla bir eşit antlaşma ihtiva etmesinden ötürü dini sapkınlık anlamına geldiğini ilan ederek her tür büyücölüğün soruşturulmasına destek verir.

1414-1418 - Konstans Konsili ve Jan Hus'un sapkınlık suçlamasıyla yakılması.

1428 - Dauphine'deki cadı yargılamaları sonucu yerel halktan yüz altmış yedi kişi cadı olarak yakılır.

1431 - Jean d'arc'ın sapkınlık suçlaması ile yakılması.

1439-1443 - Floransa ve Roma Konsiller'i ile Büyük Kopuşun sona ermesi.

1450 - Gutenberg matbaasının tamamlanması.

1453 - İstanbul'un Türkler'ce fethi.

1462-1505 - Üçüncü İvan (Korkunç), Moskova Dükü'nün saltanatı.

1469 - İspanya'da Katolik Monarklar, Ferdinand ve Isabelle'nin evliliği.

1475 - Yüzyıl Savaşları'nın sonu.

1483 - Dominik rahip Torquemada'nın, İspanya'nın Baş Engizatörü olarak atanışı.

1484 - Papalık fermanı "Summis Desiderantes" Papa 8'nci Innocent tarafından yayımlanır. Dominiken keşişler, Jakob Sprenger ve Heinrich Kramer cadı soruşturmalarını sistematikleştirmek için Papa tarafından yetkilendirilirler.

1485 - 7'nci Henry, Güller Savaşı'nı kazanmasıyla Tudor Hanedanlığı'ı altında İngiliz ulus devletinin inşasının başlangıcı.

1486 - Malleus Maleficarum (Cadıların Çekici) Sprenger ve Kramer'in Almayna'daki tecrübelerini anlatan kitabı yayımlanır. Cadı avcılarının el kitabı olan kitap Avrupa boyunca kırk baskı yapar.

1492 - Granada'nın Katolik Monarklar'ca fethi ve İber Yarımadası'nda Müslüman varlığına son verilmesi.

1517 - Martin Luther, 95 Tez'i Wittenberg Kilisesi'nin kapısına asar. Reformasyonun başlangıcı.

1524 -1525 -Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nda Alman Köylü Savaşları.

1534 – Sekizinci Henry kendisini İngiliz Kilisesi'nin biricik otoritesi olarak ilan eder. İngiliz Reformasyonu.

1535 - Anabaptist ayaklanması. Devrimciler, Almanya'nın Münster şehrini ele geçirirler.

1536 - İncil'in, Grekçe'den İngilizce'ye ilk çevirisini gerçekleştiren William Tyndale Dördüncü Henry tarafından yakılarak idam ettirilir.

1536 - Jean Calvin'nin, Institutes kitabı yayımlanır.

1516-1558-İngiltere'de Birinci Mary (Kanlı) dönemi. Protestanlara yönelik zulüm ve sürgün siyaseti.

1540 – Cizvit Tarikatı'nın kuruluşu.

1558- Elizabeth tahta çıkar. Kanlı Mary döneminin Protestan sürgünleri ülkeye döner.

1560 - Jacobus Arminius, Teslis İnancı'nı inkar ettiği için Calvin'in dini önderliğini yaptığı Cenevre'de yakılarak idam edilir.

1545-1563- Trent Konsili. Katolik Karşı Reformasyon.

1572 - Aziz Bartholomew katliamı. Fransız Protestanla'ı Huguenotlar'a yönelik en büyük pogrom.

1596 - Descartes'ın doğumu.

1598 – Nantes Fermanı. Huguenot'lara ibadet özgürlüğü.

1547-1584 - Korkunç Ivan Rusya'yı birleştirir. İlk Rus ulus devletinin temelleri atılır.

1618 – 1648 Otuz yıl Savaşları

1638 -1715 - Ondördüncü Louis ile Fransa'da Mutlaki Monarşi'nin başlangıcı.

1641 – İrlanda isyanı.

1642-1660-İngiliz Devrimi. Parlamento ile Kral arasında çatışma olarak başlayıp Birinci Charles'ın idamına kadar süren iç savaş.

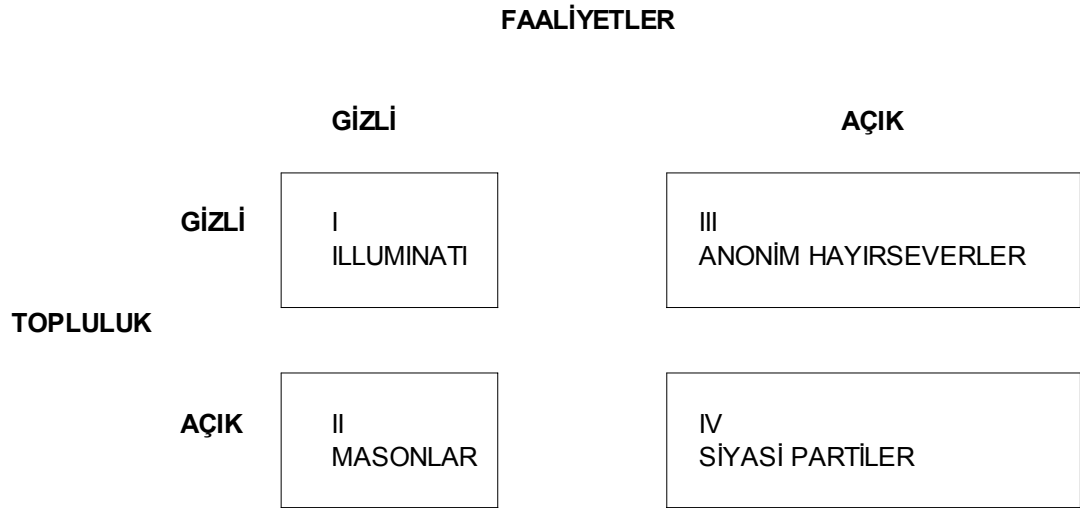
1648 – Westphalia Barışı ile ulus devletin egemenliği hukuki statü kazanır.

1688 – Gökemli Devrim. İngiltere'de Kral İkinci James devrilir. Whigler'in egemen olduğu ilk Protestan Anayasal Monarşi.

1688 – 1746 – Jakobit isyanlar.

1756 - İngiltere ile Fransa arasında Yedi yıl savaşları.

1789 – Fransız Devrimi

³⁸¹ Michael Barkun, A Culture of Conspiracy, 26

10. KAYNAKLAR

Kitaplar

Alliez, Eric **Capital Times: Tales from the conquest of time**, University of Minnesota Press,

Bailyn, Bernard **Ideological Origins of the American Revolution**, CUP

Baker, Keith **Inventing the French Revolution**, Cambridge University Press, 1990

Barkun, Michael A **Culture of Conspiracy**, University of California Press, 2003

Barlett, Robert **Trial by Fire and Water: The Medieval Judicial Ordeal**, Oxford, 1986

Balahrshnan, Gopal **The Enemy: An Intellectual Portrait of Carl Schmitt**, Verso, 2002

Beck, Ulrich **Ecological Politics in an Age of Risk**, Cambridge, 1995

Beck, Ulrich **Reflexive Modernization: Politics Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order**, Cambridge, 1994

Beck, Ulrich **Conversations with Ulrich Beck**, Wiley-Blackwell, 2004

Bercé, Yves Marie **Revolt and Revolution in Early Modern Europe**, Palgrave Macmillan 1987

Bloch, Marc **Feudal Society, Volume II, Social Classes and Political Organization**, Routledge, 1989,

Boureau, Alain **Satan the Heretic, the Birth of Demonology in the Medieval West**, University of Chicago Press, 2006

Broughton, Bradford **Dictionary of Medieval Knighthood and Chivalry**, Greenwood Press, 1986

Campbell, Peter R. **Conspiracy in the French Revolution**, Manchester University Press, 2007

Coady David **Conspiracy Theories, The Philosophical Debate**, Ashgate Publishing, 2006

Cobban, Alfred **The Social Interpretation of the French Revolution**, Cambridge University Press, 1999

Coward, Barry, Julian Swann **Conspiracies and Conspiracy Theory in Early Modern Europe: From the Waldensians to the French Revolution**, Ashgate Publishing, 2004

Crawford Brough, Macpherson **The political theory of possessive individualism: Hobbes to Locke**, Clarandon Press, 1962

Çamuroğlu, Reha, **Bir Anlık Gecikme**, Everest, 2005

Çamuroğlu, Reha, **Kalem Efendisi**, Everest 2002

Çamuroğlu, Reha **Son Yeniçeri**, Everest, 2001

Çamuroğlu, Reha **Yeniçeriliğin Bektaşiliği ve Vaka-i Şerriye**, Kapı Yayınları, 2006

Davis, H.C **Medieval Europe**, London Williams and Norgate,

Dean, Jodi **Publicity's Secret, How Technoculture Capitalizes on Democracy**, Cornell University Press, 2002

Donovan Barna William, **Conspiracy Films: A Tour Dark Places in the American Conscious**, Mcfarland & Co, 2011

Dylan Evans **An Introductory of Lacanian Psychoanalysis**, NYU, 1996

Erdem, Hakan, **Unomastica alla Turca**, Kanat Kitap, 2004

Feldman Martha, Gordon Bonnie **The Courtesan's Arts: Cross Cultural Perspectives**, Oxford University Press, 2006

Furet, François **Interpreting the French revolution**, Cambridge Universtiy Press, 1981

Finkelstein, Norman **The Holocaust Industry**, Verso, 2001

Giddens, Anthony **The Transformation of Intimacy**, Stanford University Press, 1992

Giddens, Anthony **Modernity and Self Identity**, Cambridge, 1991

Giddens, Anthony **Reflexive Modernization**, Routledge, 1994

Giddens, Anthony, **The Consequences of Modernity**, Polity Press, 1990,

Harding, Alan **Medieval Law and the Foundations of the State**, Oxford University Press, 2001

Heer, Friedrich **The Medieval World: 1100-1350**, Phoenix-Giant, 1961

Hepkon, Haluk **Komplo Teorileri Tarihi**, Kaynak Yayınları, Ekim 2007

Hunt, Lynn Avery **Politics, Culture and Class in the French Revolution**, University of California PressHunt,

Illich, Ivan, Hoinacki ve Mitcham **The Challenges of Ivan Illich**, University of New York, 2002

Jpole, J.R **Political Repesantation in England and the Origins of The American Republic**, St. Martins Press, 1966

Jussen Bernhard **Ordering Medieval Society, Perspectives on Intellectual and Practical Modes**, University of Pennsylvania Press, 2001

Knight, Frank **Risk Uncertainty and Profit**, Cosimo Inc., 2006

Knight, Peter **Conspiracy Culture, From Kennedy to the X Files**, Routledge 2001,

Knight, Peter **Conspiracy Theories in American Culture**, Abc Clio, 2003

Lacoste, Jan Yves **Encyclopedia of Christian Theology**, . Routledge New York & London, 2005

Lash, Scott **Individualization, Instituanalized Individualism and It's Social and Political Consequences**, Beck&Gernsheim, Sage Publications, 2002

Le Goff, Jacques **Medieval Civilization**, Blackwell Publishing, 1988,

Lee, Martha **Conspiracy Rising: Conspiracy Thinking and American Public Life**, Praeger, 2011

Leff, Gordon **Heresy in the Later Middle Ages: The Relation of Heterodoxy to Dissent**, Manchester University Press, 1999

Lupton, Deborah **Key Ideas: Risk**, Routledge, 1999

Mersheimer John Walt Stephen, **The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy**, Farrar, 20007

Melley Timothy **Empire of Conspiracy, The Culture of Paranoia in Postwar America**, Cornell University Press, 2000

Moore, R.I **Heresy and the Persecuting Society in the Middle Ages**, Brill, 2006

Moore, R.I **The Formation Of A Persecuting Society: Power And Deviance In Western Europe, 950-1250** Wiley-Blackwell; 2001

Murray, Alexander **Reason and Society'**, Oxford University Press, 2002

Murrayi John Courtney **The Civilization of Pluralist Society**, Sheed&Ward, 2005

Myers, Tony **Slavoj Zizek**, Routledge, 2003

Mythen, Gabe **Ulrich Beck, A Critical Introduction to Risk Society**, Pluto Press, 2004

Nicholas, David **The Growth of the Medieval City: From Late Antiquity to the Fourteenth Century**, Longman, 1997

O'Donnel, Patrick **Latent Destinies, Cultural Paranoia and Contemporary U.S Narrative**, Duke University Press, 2000

Parish, Jane **The Age of Anxiety: Conspiracy Theory and Human Sciences**, Wiley 2001

Partridge, Eric **Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English**, Routledge, 2006

Peters, Edward **The Magician, the Witch and the Law**, University of Pennsylvania Press, 1982,

Petras, James, **The Power of Israel in the United States**, Clarity Press, 2006

Petras, James **Rulers and Ruled in the US Empire: Bankers, Zionists and Militants**, Clarity Press, 2007

Pipes, Daniel **Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where it Comes From** Simon&Schuster 1997

Pole, R. **Political Representation in England and the Origins of The American Republic**, St. Martins Press, 1966

Popper, Karl **Open Society and Its Enemies**, PUP, 1971

Popper, Karl **Conjectures and Refutations : The Growth of Scientific Knowledge**,

Basic Books, 1962

Segel, Benjamin **A Lie and a Libel: The History of the Protocols of the Elders of Zion**, Prager, 1994

Stephenson, Carl **Borough and Town, A Study of Urban Origins in England**, Medieval Academy of America, 1933

Spector, Stephen, **Evangelicals and Israel**, Oxford University Press, 2009

Van Horn Melton, James **The Rise of the Public in Enlightenment Europe** Cambridge University Press, 2001

Weber, Max **Economy and Society**, University of California Press, 1978

Zampaglione, Gerardo **The Idea of Peace in Antiquity**, Ardent Media, 1973

Zizek, Slavoj **How to read Lacan**, Granta Publications, 2006

Zizek, Slavoj **The Ticklish Subject, The Absent Centre of Political Ontology**, Verso, 1999

Zizek, Slavoj **Interrogating the Real**, New York & London: Continuum,

Makaleler

Barkun, Michael Conspiracy Theory, **American Heritage**, 00028738, Oct2005, Vol. 56, Issue 5

Basham, Lee "Living with the Conspiracy", **Conspiracy Theories, The Philosophical Debate**, Ashgate Publishing, 2006

Beck, Ulrich, Interview with Ulrich Beck, Don Slater & George Ritzer, **Journal of Consumer Culture** 2001; 1; 261, <http://joc.sagepub.com> Ulrich Beck

Campbell, Peter R., "Conspiracy in the French Revolution, Issues and Debates", **Conspiracy in the French Revolution** Manchester University Press, 2007

Duden, Barbara," Ivan Illich Beyond Medical Nemesis", http://www.pudel.uni-bremen.de/pdf/Iv_tra_b.pdf sy:18

Dunne, John,"Fifty Years of Rewriting the French Revolution" **History Review**, January 1998

Emerson, Wald, "Self-Reliance" 1841. **Essays and Lectures**. Ed. Joel Porte. New York: Library of America, 1983.

Epstein, Stephen, "The Rise and Fall of Italian City States", London: **LSE research Online** eprints.lse.ac.uk/663/1/EPSTEIN_final.pdf Epstein

Giddens, "Anthony Living in a Post Traditional Society" , **Reflexive Modernization**, Routledge, 1994

Haraway, Donna, "A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-

Feminism in the Late Twentieth Century," **Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature**, New York, Routledge, 1991

Hook, Derek, "Absolute Other: Lacan's 'big Other' as adjunct to critical social psychological analysis", **Social and Personality Psychology Compass**, Volume 2,1, [http://www.psych.lse.ac.uk/socialpsychology/documents/conference/lacan_absolute Other2.pdf](http://www.psych.lse.ac.uk/socialpsychology/documents/conference/lacan_absolute%20Other2.pdf)

Ilich, Ivan, "Cultivation of Conspiracy", Hoinacki ve Mitcham, **The Challenges of Ivan Illich**, University of New York, 2002

Knight, Peter, "Making Sense of Conspiracy Theories," **Conspiracy Theories in American Culture**, Abc Clio, 2003

Kokkonen, Ossi Understanding Peace in 13th Century German Culture, **ennen&nyt** 4/2004 <http://www.ennenjanyt.net/4-04/referee/kokkonen.pdf>

Lash Scott, "Individualization in a Non Linear Mode", **Individualization, Instituanalized Individualism and It's Social and Political Consequences**, Beck&Gernsheim, Sage Publications, 2002

Leman, Patrick The Lure of the Conspiracy Theory, **New Scientist**, 20612

Moore, R.I. "Afterthoughts on the Origin of European Dissent", Sy: 317, **Heresy and the Persecuting Society in the Middle Ages**, Brill, 2006

O'Donnel,Patrick Engendering Paranoia in Contemporary Narrative, **boundary** 2, Vaol 19, No 1, Spring 1992, <http://www.jstor.org/pss/303455>

Oexle, Otto Gerhard Peace through Conspiracy, **Ordering Medieval Society**,

Perspectives on Intellectual and Practical Modes, , University of Pennsylvania Press, 2001

Popper, Karl, "Conspiracy Theory of Society", **Conspiracy Theories: The Philosophical Debate**, Ashgate, 2006

Spark, Alisdair "Conjuring Order: The new world order and conspiracy theories of globalization", **Conspiracy Theories: The Philosophical Debate**, 2006

Tackett, Timothy, "Conspiracy Obsession in a Time of Revolution: French Elites and the Origins of the Terror, 1789–1792" **The American Historical Review** 105.3 (2000):44pars.<<http://www.historycooperative.org/journals/ahr/105.3/ah000691.html>

The Repeal of the Missouri Compromise: Its Origin and Authorship, **The American Historical Review**.v.141908/1909836,<http://hdl.handle.net/2027/mdp.39015060432682>

Wallerstein, Immanuel, The French Revolution as a World-Historical Event, **The French Revolution and the Birth of Modernity**, University of California Press, 1990

Zizek ,Slavoj, "The Big Other Doesn't Exist", **Journal of European Psychoanalysis**, Spring - Fall 1997, <http://www.lacan.com/zizekother.htm>

Zizek ,Slavoj, Risk Society and its Discontents, **Historical Materialism** Volume 2, Number 1, 1998 , Sy: 143-164 , <http://www.ingentaconnect.com/content/brill/hm/1998/00000002/00000001/art00006>

11. ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında İstanbul’da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Kültür Koleji, İstanbul’da tamamladı. 2000 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji bölümünden mezun oldu. 1997 yılından itibaren, Sabah ve Dünya gazeteleri ile Radyo Cumhuriyet’te, editör, program yapımcısı, yabancı yayımlar sorumlusu gibi görevler aldı. Çeşitli yayınevlerinde kitap editörlüğü ve çevirmenlik yaptı.